

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 1 січень 2024

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штирбов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management (USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, професор факультету журналістики й політичних наук Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань, Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнат'єва Т. М., кандидат економічних наук, доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук, професор
Козловський С. В., доктор економічних наук, професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук, професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук, професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук, професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук, професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук, професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління, професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук, професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук, професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 1 січень 2024 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 458-10-73
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua
www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"*
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 04.01.24 р.
Підписано до друку 04.01.24 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 25.8.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 0401/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2024

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

- 1.1. Високий науковий рівень статті.
- 1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.
- 1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).
- 1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.
- 1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.
- 1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

- 2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)
- 2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.
- 2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.4. Анотація.
 - 2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).
 - 2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
 - 2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
- 2.5. Ключові слова (5—8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
 - формулювання цілей статті (постановка завдання);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
 - список літератури;
 - список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

- 3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- 3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezбережені у формат .doc для Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).
- 3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).
- 3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- 3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.
- 3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.
- 3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

- 4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).
- 4.2. Анкета (скачати на сайті).
- 4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):
 - якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);
 - якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 1 січень 2024 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Смєсова В. А., Бондаренко Л. А.

Конкурентоспроможність як основа соціально-економічного розвитку та економічної безпеки регіонів 5

Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Карп В. С., Іващенко О. А.

Міжнародна трудова міграція: історичні закономірності та парадокси впливу на соціально-економічний розвиток країн-реципієнтів грошових переказів 12

Маслиган О. О., Гоблик В. В., Пустовіт О. Г.

Засади еволюції концепцій мережевого та гнучкого (змінного) торговельного бізнесу 22

Гульчинська С. О., Гавронський А. О.

Організаційно-економічне забезпечення інноваційного розвитку територій 28

Меліхова Т. О., Подмешальська Ю. В., Богма Н. О.

Удосконалення первинного та аналітичного обліку, внутрішнього аудиту розрахунків з покупцями та замовниками в системі контролю з урахуванням різних видів економічної діяльності для прийняття управлінських рішень 33

Клименко К. В., Ухналь Н. М., Зозуля О. В.

Сучасні реалії управління корпоративними правами державних підприємств в Україні 40

Вініченко І. І., Дідур К. М., Добродзій Т. В.

Інвестиції в сільське господарство як головне джерело досягнення продовольчої безпеки України 49

Білоткач І. А.

Інституціональне середовище органічного агропромислового виробництва: на шляху до конкурентоспроможності та соціальної ефективності 56

Бобро Н. С.

Цифрова платформа як сучасна організаційна інновація 63

Боришкевич І. І., Гой Н. В., Жук О. І.

Теоретичні основи управлінського потенціалу керівника у сфері охорони здоров'я 67

Шановал О. А.

Вплив кадрових ризиків на систему менеджменту персоналу як складову кадрової безпеки підприємства 73

Тибінка Г. І., Юрченко О. Б., Стойко А. С.

Хакерські атаки як основна загроза функціонування організації та методи їх запобігання 78

Васерук Р. Г., Ремез В. С., Лемак В. В.

Сучасні засади розвитку транспортно-логістичних підприємств в економічних кластерах 82

Тен С. О.

ESG-аудит корпоративної звітності — фундаментальне підґрунтя до залучення сталих інвестицій в агробізнес 88

Державне управління

Драган І. В., Дацій Н. В., Антонова Л. В.

Регулювання виробництва в аграрному секторі України із застосуванням механізмів бюджетного та позабюджетного інвестування 95

Сазонець І. А., Ханіна О. І.

Форми медичного волонтерства та напрямки державного регулювання волонтерської діяльності у медичній сфері 103

Войтенко А. Б., Ходаківський Є. І., Мосієнко О. В., Плотнікова М. Ф.

Соціально-економічні та організаційно-психологічні засади кадрового забезпечення діяльності державної служби 110

Андреев В. М.

Правові аспекти формування та становлення публічно-службових відносин в процесі реалізації публічної влади 118

Вівсянник О. М.

Дослідження в сфері державного управління охороною здоров'я на основі методології детермінізму 123

Кошова С. П.

Концептуальні засади розвитку космічної галузі в плані відновлення України: перспективи та пропозиції 131

Штирфов О. М., Коссе А. Є.

Етика як інструмент професійного розвитку публічного управління 137

Кисельов Є. В.

Адаптивні механізми публічного управління функціонуванням енергетичних систем 144

Кузнецова Г. І.

Можливості та перспективи застосування механізмів публічного управління у комунікативному просторі системи освіти 148

Ткачук Д. Ю.

Теоретичні аспекти системи публічного управління 152

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 1 / 2024

CONTENTS:

Economy

Smiesova V., Bondarenko L.

COMPETITIVENESS AS A BASIS FOR SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT AND ECONOMIC SECURITY OF REGIONS 5

Panchenko V., Reznikova N., Karp V., Ivashchenko O.

INTERNATIONAL LABOR MIGRATION: HISTORICAL REGULARITIES AND PARADOXES OF INFLUENCE ON SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF REMITTANCE RECIPIENT COUNTRIES 12

Maslihan O., Hoblyk V., Pustovit O.

PRINCIPLES OF THE EVOLUTION OF NETWORK AND FLEXIBLE (ADAPTIVE) RETAIL BUSINESS 22

Tulchynska S., Havronskyi A.

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC SUPPORT FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT OF TERRITORIES 28

Melikhova T., Podmeshalska Yu., Bohma N.

IMPROVEMENT OF PRIMARY AND ANALYTICAL ACCOUNTING, INTERNAL AUDIT OF SETTLEMENTS WITH BUYERS AND CUSTOMERS IN THE CONTROL SYSTEM, TAKING INTO ACCOUNT VARIOUS TYPES OF ECONOMIC ACTIVITY FOR MAKING MANAGEMENT DECISIONS 33

Klymenko K., Ukhna N., Zozulya O.

MODERN REALITIES OF THE MANAGEMENT OF CORPORATE RIGHTS OF STATE ENTERPRISES IN UKRAINE 40

Vinichenko I., Didur K., Dobrodziy T.

INVESTMENTS IN AGRICULTURE AS THE MAIN SOURCE OF ACHIEVING FOOD SECURITY IN UKRAINE 49

Bilotkach I.

INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF ORGANIC AGRICULTURAL PRODUCTION: ON THE WAY TO COMPETITIVENESS AND SOCIAL EFFICIENCY 56

Bobro N.

DIGITAL PLATFORM AS A MODERN ORGANIZATIONAL INNOVATION 63

Boryshkevych I., Hoi N., Zhuk O.

A THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE MANAGER'S MANAGERIAL POTENTIAL IN THE FIELD OF HEALTH CARE 67

Shapoval O.

THE IMPACT OF PERSONNEL RISKS ON THE PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEM AS A COMPONENT OF THE PERSONNEL SECURITY OF THE ENTERPRISE 73

Tybinka H., Yurchenko O., Stojko A.

HACKER ATTACKS AS THE MAIN THREAT TO THE FUNCTIONING OF THE ORGANIZATION AND METHODS OF PREVENTING THEM 78

Vaseruk R., Remez V., Lemak V.

MODERN DEVELOPMENT PRINCIPLES OF TRANSPORT-LOGISTICS ENTERPRISES IN ECONOMIC CLUSTERS 82

Ten S.

ESG AUDIT OF CORPORATE REPORTING IS A FUNDAMENTAL BASIS FOR ATTRACTING SUSTAINABLE INVESTMENT IN AGRIBUSINESS 88

Public administration

Dragan I., Datsii N., Antonova L.

REGULATION OF PRODUCTION IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE USING THE MECHANISMS OF BUDGETARY AND EXTRA-BUDGETARY INVESTMENT 95

Sazonets I., Khanina O.

ESTABLISHMENT AND COMPONENTS OF STATE REGULATION OF VOLUNTEER ACTIVITIES IN UKRAINE 103

Voytenko A., Khodakovsky Ye., Mosienko O., Plotnikova M.

SOCIO-ECONOMIC AND ORGANIZATIONAL-PSYCHOLOGICAL BASES OF PERSONNEL SUPPORT FOR THE ACTIVITIES OF THE CIVIL SERVICE 110

Andreev V.

LEGAL ASPECTS OF THE FORMATION AND ESTABLISHMENT OF PUBLIC SERVICE RELATIONS IN THE PROCESS OF EXERCISE OF PUBLIC AUTHORITY 118

Vivsyannyk O.

RESEARCH IN THE SPHERE OF STATE HEALTH CARE MANAGEMENT BASED ON THE METHODOLOGY OF DETERMINISM 123

Koshova S.

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF SPACE INDUSTRY DEVELOPMENT IN THE UKRAINE RECOVERY PLAN: PERSPECTIVES AND PROPOSALS 131

Shtyrov O., Kosse A.

ETHICS AS A TOOL OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PUBLIC ADMINISTRATION 137

Kyselov Ie.

THE ADAPTIVE MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF FUNCTIONING OF ENERGY SYSTEMS 144

Kuznetsova H.

POSSIBILITIES AND PROSPECTS OF APPLYING OF PUBLIC ADMINISTRATION MECHANISMS IN THE COMMUNICATIVE SPACE OF THE EDUCATION SYSTEM 148

Tkachuk D.

THEORETICAL ASPECTS OF THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM 152

УДК 332.146.2: 338.1: 339.137

*В. А. Смесова,**д. е. н., професор, професорка кафедри економічної теорії та міжнародних економічних відносин, Національний технічний університет "Дніпровська політехніка"**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0444-4659>**Л. А. Бондаренко,**к. е. н., доцент, доцент кафедри туризму та економіки підприємства, Національний технічний університет "Дніпровська політехніка"**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4904-7435>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.5

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ

V. Smiesova,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor of the Department of Economic Theory and International Economic Relations, Dnipro University of Technology

L. Bondarenko,

PhD, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Tourism and Business Economics, Dnipro University of Technology

COMPETITIVENESS AS A BASIS FOR SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT AND ECONOMIC SECURITY OF REGIONS

Сучасний динамічний розвиток суспільства, зміни кон'юнктури на ринках товарів, ресурсів та послуг, поява нових форм економічної взаємодії впливають як на діяльність підприємств, так і регіонів, в яких вони функціонують. Одночасно для сучасного постіндустріального господарства є характерними тенденції глобалізації та інтернаціоналізації, диверсифікації товарів і ринків, ускладнення умов входження на ринки, що вимагає зміцнення конкурентоспроможності та збереження економічної безпеки регіонів. Збалансований соціально-економічний розвиток регіонів напряду пов'язаний зі збереженням та примноженням конкурентних переваг регіонів, можливостями регіонів протистояти викликам і загрозам, адаптуватися до змін у конкурентному середовищі. Саме тому дослідження конкурентоспроможності та економічної безпеки регіонів є важливим і актуальним. У роботі використано загальнонаукові і специфічні методи дослідження: наукової абстракції, аналізу і синтезу – при узагальненні висновків науковців щодо трактування поняття "конкурентоспроможність", групування – в процесі аналізу класифікацій факторів конкурентоспроможності регіонів вчених-економістів, систематизації – в процесі виділення основних наукових підходів до визначення факторів конкурентоспроможності регіонів. Метою роботи є систематизація наукових підходів до визначення факторів конкурентоспроможності регіону в контексті забезпечення їх економічної безпеки. У статті проаналізовано систему класифікацій основних факторів конкурентоспроможності, запропонованих вченими-економістами. Визначено основні підходи науковців до класифікацій вказаних факторів. Нау-

кова новизна статті полягає у формуванні власних підходів до систематизації факторів конкурентоспроможності регіонів як результату еволюції конкурентних відносин на регіональному рівні та орієнтації на цілі сталого розвитку, що включають локальний, глобальний, системний підходи. Зроблено висновок, що у контексті забезпечення економічної безпеки та досягнення балансу між інтересами кожної людини, регіону і суспільства більш доцільним є застосування системного підходу.

Today's dynamic development of society, changes in the market conditions for goods, resources and services, and the emergence of new forms of economic interaction affect both the activities of enterprises and the regions in which they operate. At the same time, the modern post-industrial economy is characterized by the trends of globalization and internationalization, diversification of goods and markets, and more complicated conditions for entering markets. This requires strengthening the competitiveness and economic security of the regions. That is why the study of regional competitiveness and economic security is important and relevant. The paper has been used general scientific and specific research methods: scientific abstraction, analysis and synthesis – in summarizing the conclusions of scientists on the interpretation of the concept of "competitiveness", grouping – in the process of analyzing the classifications of regional competitiveness factors by economists, systematization – in the process of identifying the main scientific approaches to determining the factors of regional competitiveness. The aim of the study is to systematize scientific approaches to determining the factors of regional competitiveness in the context of ensuring their economic security. The article has been analyzed the system of classifications of the main factors of competitiveness proposed by scientists-economists. The author has been identified the main approaches of scholars to the classification of these factors. The scientific novelty of the article lies in the formation of the author's own approaches to systematizing the factors of regional competitiveness as a result of the evolution of competitive relations at the regional level and focus on sustainable development goals. In particular, these approaches include local, global, and systemic. It is concluded that in the context of ensuring economic security and achieving a balance between the interests of each individual, region and society, it is more appropriate to apply a systematic approach.

Ключові слова: економічна безпека, кластер, конкурентоспроможність, регіон, соціально-економічний розвиток, стійкий розвиток.

Key words: economic security, competitiveness, region, socio-economic development, sustainable development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

На сучасному етапі соціально-економічний розвиток будь-якого регіону визначається його конкурентоспроможністю. Під останньою частіше за все розуміють можливості та умови, які дозволяють регіонам ефективно функціонувати у ринковому середовищі, мати конкурентні переваги порівняно з іншими, займати стійке положення на національному та місцевих ринках, характеризуватися здатністю до швидкої адаптації до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі, концентрувати фактори виробництва та виробляти конкурентоспроможну продукцію, здійснювати контроль за ринком та поведінкою конкурентів, а також забезпечувати населенню регіону високий рівень та якість життя.

Саме тому аналіз і моніторинг конкурентоспроможності дозволяє, з одного боку, відслідковувати позитивні та негативні зміни у конкурентному стані регіону, виявляти його сильні та слабкі сторони, робити висновок щодо економічних, соціальних, політичних, інвестиційних умов тощо, створених на даній території, можливостей конкурувати з іншими регіонами. І одночасно це дозволяє реалізувати відповідні дієві заходи з метою покращення існуючої ситуації та передбачення негативних змін, запроваджувати нові стратегії для отримання конкурентних переваг порівняно з іншими учасниками ринку, збільшення обсягів випуску товарів та послуг, а також частки ринку.

Конкурентоспроможність регіону є складовою його економічної безпеки в контексті здатності забезпечити стабільність, зростання та розвиток регіону і країни в цілому, захист економічних інтересів кожної людини і

суспільства, раціональне використання наявних ресурсів та протидію викликам і загрозам у внутрішньому та зовнішньому середовищі. Конкурентоспроможність тим самим забезпечує високий рівень економічної безпеки регіону, формує засади для їх соціально-економічного розвитку, обумовлює їх самостійність та автономію, ефективно використання ресурсного потенціалу. Тому конкурентоспроможність створює засади для забезпечення економічної безпеки, а економічна безпека стає підґрунтям для формування конкурентних переваг [1—3].

Особливо це є важливим для економіки України, соціально-економічний розвиток якої тісно пов'язаний із розвитком її регіонів та забезпеченням їх економічної безпеки, підтриманням сприятливих соціальних, економічних, політичних, екологічних умов на регіональному та національному рівнях.

Виходячи з цього, обґрунтування та систематизація факторів конкурентоспроможності регіону як основи забезпечення його економічної безпеки є актуальним та потребує більш ґрунтовного дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Зарубіжні і вітчизняні вчені-економісти активно досліджують конкурентоспроможність регіонів з точки зору їх можливості конкурувати на світовому, національному, регіональному ринках, наявності у них відповідних конкурентоспроможних сегментів та галузей, умов, що дозволяли б досягнути цих конкурентних позицій. У цьому зв'язку вчені приділяли багато уваги визначенню сутності категорії "конкурентоспроможність" та аналізу факторів конкурентоспроможності регіонів.

Зокрема, серед зарубіжних джерел можна виділити напрацювання Ферраза, Купфера, Хагенауера, Ессера та ін. [4; 5], які запропонували динамічний підхід до визначення конкурентоспроможності та застосували системний аналіз до обґрунтування факторів, що її зумовлюють.

Такі дослідники як Шабіч та Вуадінович підкреслили, що зважене використання наявних у регіоні ресурсів зумовлює високий рівень його конкурентоспроможності, стає основою для отримання порівняльних переваг навіть тими регіонами та країнами, які мають обмежені природні, трудові, інвестиційні ресурси [6].

Вчені-економісти Пірес С.М., Полідо А., Телес Ф., Сілва П., Родрігес К., Хробочинська К. досліджували конкурентоспроможність регіонів європейських країн та дійшли висновку, що її основоположним фактором на регіональному та національному рівнях є вкладення в інновації та НДКР, розвиток науки, техніки і технологій [7; 8].

Українські науковці досліджували взаємозв'язок між конкурентоспроможністю регіонів та економічною безпекою, проводили аналіз факторів, що на неї впливають, запропонували підходи до їх кількісного оцінювання та порівняння. Так, вітчизняні вчені Нестеренко С., Збарський В.К., Остапчук А.Д., Збарська А.В. зазначили щодо впливу на конкурентоспроможність та економічну безпеку регіонів таких факторів як демографічна ситуація, рівень безробіття та зайнятості, обсягів споживання та випуску, спрямованості фінансово-кредит-

ної та грошово-кредитної політики держави, рівень та якість життя населення регіону тощо [9; 10].

Білоусов Є.М. досліджував співвідношення між поняттями "економічна безпека держави" та "економічна безпека регіону" і дійшов висновку, що ці категорії є взаємодоповнюваними та визначаються конкурентними позиціями на кожному з рівнів — економічна безпека держави напряму залежить від економічної безпеки регіонів та підприємств, що функціонують у цих регіонах, отже, і друга, і третя виступають складовими елементами національної економічної безпеки [11]. Економічна безпека є основою для досягнення конкурентних позицій країни та регіонів на внутрішньому та світовому ринках, притоку інвестиційних коштів та досягнення переваг порівно з іншими конкурентами.

Одночасно науковцями так і не було сформовано єдиного підходу до сукупності факторів конкурентоспроможності регіону, умов, що її визначають і формують. Виходячи з цього, існує необхідність у більш детальному аналізі теоретичних підходів у цій царині дослідження, що у подальших дослідженнях дозволило б здійснювати оцінювання та моніторинг конкурентоспроможності на регіональному рівні.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Відповідно основною метою роботи є систематизація наукових підходів до визначення факторів конкурентоспроможності регіону в контексті забезпечення їх економічної безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На сучасному етапі розвитку вчені запропонували різноманітні підходи до розуміння конкурентоспроможності та чинників, що її підвищують або знижують.

Серед найбільш розповсюджених підходів можна виділити суб'єктний, за якого конкурентоспроможність регіону визначається факторами суб'єктів — можливостями суб'єктів, які функціонують на його території, конкурувати між собою у тому економічному середовищі, яке існує в цьому регіоні, а також факторами самого регіону — можливостями регіону як самостійного суб'єкту ринку формувати свої конкурентні позиції на ринках.

Також виділяється ресурсний, процесний та результативний підходи. Згідно ресурсного підходу серед факторів конкурентоспроможності виділяються наявні в регіоні ресурси — природні, трудові, інвестиційні, інформаційні, технологічні, які формують основу для виробництва товарів і послуг у конкурентному середовищі. Процесний підхід об'єднує фактори конкурентоспроможності, які формуються на рівні виробництва, тобто ті сфери і сегменти виробництва, види економічної діяльності, галузі, що мають конкурентні переваги в регіоні — висока продуктивність праці, капіталовіддача, низькі витрати та більш високий рівень доходності порівняно з іншими регіонами. Отже, це фактори, що дозволяють регіону здійснювати процес виробництва товарів і послуг на конкурентній основі. Результативний підхід включає фактори, що дозволяють регіону випускати і реалізувати конкурентоспроможну продук-

цію — таку, що має високий рівень якості, користується попитом у споживачів, виготовлену з використанням новітніх технологій, продукцію, що характеризується унікальністю та обмеженістю.

За характером і сферою дії фактори конкурентоспроможності поділяються на фактори економічного, соціального та управлінського характеру.

За змістом виділяють соціальні, економічні, інституційні, інвестиційні, інноваційні, фінансові, інфраструктурні, інтеграційні фактори конкурентоспроможності.

Зазначені класифікації можна побачити у наукових роботах українських вчених, що присвячені аналізу конкурентоспроможності регіону. Одночасно у контексті аналізу конкурентоспроможності як основи забезпечення економічної безпеки існує обмежена кількість класифікацій таких чинників. На наш погляд, у зазначеному контексті можна виділити як мінімум три підходи до класифікації і систематизації факторів конкурентоспроможності регіону.

Перший підхід — локальний — відрізняється тим, що регіон розглядається як утворення, конкурентне положення якого визначається географічним місцем розташування, наявністю та доступом даної території до природних, фінансових, трудових, інвестиційних ресурсів, інфраструктури тощо.

За такого підходу факторами конкурентоспроможності виступають локальні умови, які утворилися на цій території природно, та дають регіону конкурентні переваги на місцевому та національному ринках. Кожен регіон характеризується тільки йому притаманними абсолютними і конкурентними перевагами, сукупністю та якістю ресурсів, умовами для ведення бізнесу, наявною інфраструктурою. Це одночасно характеризує його унікальність та обмеженість, його базові можливості для подальшого функціонування та розвитку, природні умови, що підтримують на мінімально достатньому рівні його економічну безпеку.

Другий підхід — глобальний — був сформований на тлі процесу глобалізації у світовому господарстві, у зв'язку з яким регіон та країна розглядаються як учасники глобальної, а не локальної чи внутрішньої конкурентної боротьби. За цим підходом конкурентні переваги визначаються рівнем економічної безпеки у світовому економічному просторі, характеристиками інвестиційного клімату, ступенем захисту прав власності, економічної свободи, демографічною ситуацією, кваліфікованістю робочої сили. Конкурентоспроможність регіону визначає конкурентні переваги країни на світовому ринку, положення підприємств, конкурентні характеристики їх продуктів на ринках, можливості вкладання інвестицій у дану територію іноземними інвесторами. Отже, регіон і країна розглядаються як суб'єкти глобального середовища, положення яких визначається економічними та інституційними факторами.

Третій підхід — системний — поєднує в собі елементи двох попередніх та відповідає, на наш погляд, сучасним тенденціям суспільного розвитку. За даного підходу конкурентоспроможність системно поєднує в собі складові сталого розвитку суспільства — соціальні, економічні та екологічні фактори конкурентних переваг регіону.

Цей підхід заснований на концепції сталого розвитку, яку прийнято Конференцією ООН з розвитку і навколишнього середовища. Дана концепція передбачає досягнення балансу між всіма трьома складовими — прагненням до суспільного добробуту, реалізацією потреб та інтересів сучасних та майбутніх поколінь, забезпечення захисту здоров'я людини та підтримання умов для безпечного навколишнього середовища. Ця концепція прийнята практично всіма країнами світу та є на сьогодні провідним напрямом світового суспільного розвитку. Відповідно основними факторами конкурентоспроможності регіону за системним підходом є наступні:

1) Економічні фактори, що засновані на оптимальному та раціональному використанні відносно обмежених економічних ресурсів та технологій, які дозволяють зберегти наявний ресурсний потенціал — природні ресурси, капітал, робочу силу. Розвиток інформаційного суспільства призвів до того, що у цій групі факторів переважають людські ресурси, які засновані на використанні великого обсягу інформації, фінансових потоків, інтелектуальних продуктів і власності;

2) Соціальні фактори, що пов'язані з людським розвитком, збереженням та відновленням людського потенціалу, покращенням рівня та якості життя кожної людини, доступом населення регіону до освіти і ресурсів, справедливим розподілом благ, можливості прийняття рішень у житті суспільства, збереження та примноження своєї культурної спадщини, вирішення суспільних конфліктів.

3) Екологічні фактори, що пов'язані зі збереженням цілісності біологічної системи суспільства, її можливостями швидко адаптуватися до змін та відновлюватися під впливом зовнішніх і внутрішніх змін, збільшувати своє різноманіття та покращувати свій стан.

За системного підходу враховуються всі перелічені групи факторів і конкурентоспроможність регіону формується на основі забезпечення рівних прав і доступу до природних ресурсів кожній людині, дотримання принципів справедливого розподілу благ та підтримання малозабезпечених прошарків населення, захисту довкілля та вирішення екологічних проблем у регіоні та у суспільстві тощо.

На наш погляд, цей підхід простежується у політиці країн та регіонів Європейського союзу та інших розвинених країн. Якщо звернутися до трактування конкурентоспроможності за цим підходом, яке було дано у першому звіті Європейського Союзу про прогрес, то це поняття на рівні країни чи регіону пов'язувалося з їх здатністю досягти і забезпечити у подальшому кожній людині і суспільству відповідні стандарти рівня та якості життя, високий рівень зайнятості населення та досягнення цілей стійкого розвитку. Зазначалося, що такі фактори як демографічна криза, рівень і доступ до освіти, можливості для зайнятості, продуктивність праці у регіонах та у країні дуже сильно впливають на рівень їх конкурентоспроможності.

Згідно висновків комісії Ради Європи до факторів, що сприяють підвищенню конкурентоспроможності на регіональному та національному рівні, відносяться: диверсифікація виробничої структури, розбудова суспільства знань, розвиток науки, техніки та технології, проведено НДКР, вкладення інвестицій в інноваційні роз-

Таблиця 1. Підходи вчених-економістів до визначення факторів конкурентоспроможності регіонів

Автори	Фактори	Підхід до класифікації
Портер М., Кругман П.	Знання, економічні відносини, мотивації, кластери	Локальний
Кицюк І. В. [12], Кльоба С., Максимчук М. [13]	- секторальна та галузева структура - наявність і розвиненість інфраструктури; - наявність та кваліфікованість людських ресурсів; - інновації; - інвестиційний клімат та обсяги залучених іноземних інвестицій; - ступінь залученості та інтегрованості у міжнародне середовище; - інституціональні можливості та якість управління; - рівень кластеризації; - географічне положення. кластери; - людський капітал; - наявні підприємства та мережі; - інновації / регіональні інноваційні системи; - управління та інституціональний потенціал; - галузева структура та тип підприємств; - інфраструктура (у широкому розумінні); - типологія регіонів та рівень інтеграції підприємств; - інтернаціоналізація та характер прямих іноземних інвестицій; - географічне положення; - інвестиційна привабливість.	Системний
IMD-Lausanne [14]	- рівень освіти населення - розвиненість інфраструктури (наукової, технічної, технологічної, транспортної, базової та ін.); - стан екології та навколишнього середовища; - здоров'я нації.	Локальний
Світовий економічний форум [15]	ефективний розвиток - складність технологій виробництва, якість продукції, інноваційний розвиток - підвищення зарплати, рівень життя людини.	Локальний
Гардінер Б., Мартін Р. і Тайлер П. [16]	- інституціональна і ринкова структура; - продуктивність праці	Глобальний
Безугла В.О. [17]	- кластеризація; - інновації; - інші (політика держави, традиції, цінності регіону)	Локальний
Сокол І. І., Агій Я. Ю. [18]	- інтегрованість у ринки (взаємопроникнення регіонального, національного, світового ринку); - рівень розвитку конкуренції; - виробнича орієнтованість	Глобальний
Ліба Н. С., Пугачевська К. Й. [19]	- економічні; - соціальні; - інституційні; - інвестиційні; - інноваційні; - фінансові; - інфраструктурні; - інтеграційні.	Системний

Джерело: складено автором.

робки, можливості для освіти протягом усього життя, підвищення зайнятості, захист навколишнього середовища тощо.

Вважаємо саме такий підхід більш продуктивним у контексті предмету нашого дослідження. Одночасно з цим результати аналізу наукових праць щодо підходів, які вчені-економісти застосували при визначенні факторів конкурентоспроможності регіонів, що представлені нами у табл. 1, свідчать про переважання у системі економічних поглядів одностороннього розуміння зазначених факторів.

Зокрема, проведений аналіз засвідчує відсутність єдиної точки зору у цій царині наукового аналізу, наявність різних підходів до розуміння вченими сутності та факторів конкурентоспроможності на регіональному рівні і одночасно про превалювання більш вузького — локального підходу до їх виділення. Утім, сучасні зарубіжні вчені вже більшою мірою дотримуються системного підходу, усвідомлюючи основні пріоритети суспільного розвитку, значення управлінської складової в процесі формування конкурентних переваг регіонів, оцінювання інвесторами ступеня інтегрованості регіону у світові ринки та розвиненості усієї сукупності факторів — економічних, соціальних, екологічних.

Саме за такого підходу створюються засади для захисту економічної безпеки регіонів, здатності наяв-

них у регіоні умов не перетворитися у загрози та бар'єри для підтримання стабільно безпечного економічного та інституційного середовища, запобігати настанню кризових ситуацій, передбачити можливість отримання збитків, знизити рівень невизначеності, створити у регіоні засади для усестороннього соціального та економічного розвитку, закріпити та підтримувати позиції регіону на національному і світовому рівні. Такий підхід дозволяє регіону сформуванню сприятливого інвестиційного іміджу, мати не тільки конкурентні переваги у наявних ресурсах чи продуктах, але навіть за їх відсутності створити конкурентне середовище та забезпечити економічну безпеку в процесі реалізації економічної діяльності суб'єктами.

Необхідність протистояти зовнішнім і внутрішнім викликам, відповідати вимогам світогосподарського простору, швидко адаптуватися до змін та управляти ризиками, створювати засади для стійкого розвитку кожної людини і суспільства, вимагають чіткого розуміння усієї сукупності факторів конкурентоспроможності регіону та врахування їх в процесі забезпечення економічної безпеки [1]. Саме ті регіони, які можуть формувати власну траєкторію руху на основі трансформації економічних, соціальних, екологічних факторів конкурентоспроможності, створювати сприятливі інституційні умови для ведення бізнесу та розвитку людсь-

ких ресурсів, підтримання справедливого розподілу доходів, високого рівня та якості життя людини, забезпечувати доступ до ресурсів, захист навколишнього середовища, гарантування дотримання прав власності, можуть розглядатися як ті, що мають високий рівень конкурентоспроможності та економічної безпеки [2].

На наш погляд, даний підхід може стати основою для внесення змін у Порядок проведення розрахунку індексу конкурентоспроможності регіонів України, дія якого призупинена у зв'язку з воєнним станом, оскільки саме цей підхід відповідає міжнародним стандартам та принципам формування моделі конкурентоспроможності регіонів в країнах ЄС, повноправним членом якого прагне стати наша держава.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ЗА ДАНИМ НАПРЯМОМ ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, аналіз системи поглядів вчених-економістів щодо основних факторів конкурентоспроможності регіону дозволив зробити висновок щодо відсутності єдиної точки зору на даний предмет дослідження. Систематизація результатів досліджень науковців дозволила нам виділити три основні підходи до класифікації зазначених факторів вченими — локальний, глобальний, системний. Вважаємо, що системний підхід є більш ґрунтовним та змістовним в аспекті визначення факторів конкурентоспроможності, оскільки він дозволяє врахувати усю сукупність факторів, що чинять вплив на конкурентні позиції регіону на регіональному, національному, міжнародному рівнях, орієнтується на соціально-економічний розвиток, а також враховує пріоритети сталого розвитку суспільства, прийняті сьогодні у світовій економічній практиці,

Цей підхід більш доречно використовувати, коли йдеться про конкурентоспроможність регіонів як основу їх економічної безпеки та значення конкурентоспроможності у досягненні соціально-економічного розвитку території. За такого підходу конкурентоспроможність виступає індикатором та каталізатором захисту території від внутрішніх та зовнішніх загроз, формує сприятливе інвестиційне середовище та позитивний імідж регіону перед інвесторами, дозволяє забезпечити баланс між потребами та інтересами кожної людини та суспільства.

Перспективами подальшого розвитку дослідження є розробка системи показників конкурентоспроможності регіону за вказаним підходом, що дозволить проводити оцінювання сучасного та потенційного стану конкурентоспроможності регіонів України.

Література:

1. Smiesova V., Ovcharenko O., Korotka L., Kuchkova O., Karpenko R. (2022) Economic security of regions: A methodological approach to assessment, management, and legal regulation. *Region*, 9 (1), 83—100. doi:10.18335/region.v9i1.375.
2. Smiesova V., Ovcharenko O., Ivanova M., Kovtun N., Zolotukhina L. (2021) Economic security management at the meso-level: Methodological and legal approach. *Regional Science Inquiry*. 13 (1), 201—216. Retrieved from https://www.rsijournal.eu/ARTICLES/June_2021/14.pdf.

3. Smiesova V., Faizova S., Ivanova M., Faizova O., Parshyna O., Zavorodnia O. (2020) Use of Balanced Scorecard for Enterprise Competitiveness Assessment. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. [S.l.], 11, 2 (28), 349—361. doi: [https://doi.org/10.14505/jarle.v11.2\(48\).08](https://doi.org/10.14505/jarle.v11.2(48).08)

4. Ferraz J., D. Kupfer and L. Haguenaer (1996), *Made in Brazil: desafios competitivos para a industria*, Rio de Janeiro, Campus.

5. Esser K. and others (1996), "Competitividad sistematica: nuevo desafio para las empresas y la politica", *CEPAL Review*, № 59 (LC/G.1931-P), Santiago, Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC).

6. Sabic D.; Vujadinovic S. (2017). *Regional Development and Regional Policy*. *Zb. Rad.-Geogr. Fak. Univ. Beogr.*, 65-1a, 463—477.

7. Pires S.M.; Polido A.; Teles F.; Silva P.; Rodrigues C. (2020). *Territorial Innovation Models in Less Developed Regions in Europe: The Quest for a New Research Agenda?* *Eur. Plan. Stud.*, 28, 1639—1666.

8. Chrobocinska K. (2021), *Comparative Analysis of Regional Competitiveness in Poland from 2010-2019 in the Context of the Concept of Sustainable Development*. *Sustainability*, 13, 3202.

9. Нестеренко С. Значення економічної безпеки регіонів у системі регулювання національної економіки. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2021. № 5. С. 38—46. <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.5.5>.

10. Збарський В.К., Остапчук А.Д., Збарська А.В. *Економічна безпека України в умовах трансформаційних процесів. Збірник наукових праць ТДАТУ імені Дмитра Моторного (економічні науки)*. 2020. № 2 (42), С. 41—48. DOI: 10.31388/2519-884X-2020-42-41-48.

11. Білоусов Є. *Економічна безпека регіонів у контексті зміни парадигми регіонального управління (постановка проблеми)*. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2014. №6. С. 288—291. URL: <http://www.jurnaluljuristic.in.ua/archive/2014/6/64.pdf>.

12. Кицюк І.В. *Фактори підвищення конкурентоспроможності регіонів у процесі модернізації держави*. *Наукові праці НДФІ*. 2012. № 3 (60). С. 111—114.

13. Кльоба С., Максимчук М. *Регіон як суб'єкт конкурентної боротьби в контексті децентралізації влади / Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах: II Міжнародна науково-практична конференція (29—31 березня 2018 р.)*. Т. : ФОРМ Паляниця В.А., 2018. Том 1. С. 98—100.

14. The IMD World Competitiveness Center (2012). *The IMD World Competitiveness Yearbook*. Retrieved from: <http://www.imd.org/research/publications/wcy/index.cfm>

15. World Economic Forum. *Annual Report 2021-2022*. Retrieved from: <https://www.weforum.org/publications/annual-report-2021-2022/>

16. Gardiner B., Martin R., Tyler P. (2004). *Competitiveness, Productivity and Economic Growth across the European Regions*, Cambridge: University of Cambridge.

17. Безугла В.О., Шаповал Л.П., Латишев К.О. *Сучасні аспекти формування регіональної конкурентоспроможності: монографія*. Кременчук: Видавництво ПП "КРЕМПАК", 2010. 285 с.

18. Сокол І.І., Агій Я.Ю. Конкуреноспроможність регіону як цільовий орієнтир стратегічного потенціалу соціально-економічного розвитку регіону. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія "Економіка". 2015. Вип. 1 (45). Т.3. С. 145—151.

19. Ліба Н.С., Пугачевська К.Й. Чинники формування конкурентоспроможності економіки на регіональному рівні. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. 2022. № 6. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-6-05-02>.

References:

1. Smiesova, V., Ovcharenko, O., Korotka, L., Kuchkova, O. and Karpenko, R. (2022), "Economic security of regions: A methodological approach to assessment, management, and legal regulation", *Region*, vol. 9(1), pp. 83—100. doi:10.18335/region.v9i1.375.

2. Smiesova, V., Ovcharenko, O., Ivanova, M., Kovtun, N. and Zolotukhina, L. (2021), "Economic security management at the meso-level: Methodological and legal approach", *Regional Science Inquiry*, vol. 13(1), pp. 201—216, available at: https://www.rsijournal.eu/ARTICLES/June_2021/14.pdf (Accessed 27 Dec 2023).

3. Smiesova, V., Faizova, S., Ivanova, M., Faizova, O., Parshyna, O. and Zavhorodnia, O. (2020), "Use of Balanced Scorecard for Enterprise Competitiveness Assessment", *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, [S. l.], vol. 11, no. 2 (28), pp. 349—361. doi: [https://doi.org/10.14505/jarle.v11.2\(48\).08](https://doi.org/10.14505/jarle.v11.2(48).08).

4. Ferraz, J., Kupfer, D. and Haguenaer, L. (1996), *Made in Brazil: desafios competitivos para a industria*, Rio de Janeiro, Campus, Brazil.

5. Esser, K. and others (1996), "Competitividad sistematica: nuevo desafio para las empresas y la politica", *CEPAL Review*, vol. 59 (LC/G.1931-P), Santiago, Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC).

6. Sabic, D. and Vujadinovic, S. (2017), "Regional Development and Regional Policy", *Zb. Rad.-Geogr. Fak. Univ. Beogr.*, vol. 65-1a, pp. 463—477.

7. Pires, S.M., Polido, A., Teles, F., Silva, P. and Rodrigues, C. (2020), "Territorial Innovation Models in Less Developed Regions in Europe: The Quest for a New Research Agenda?", *Eur. Plan. Stud.*, vol. 28, pp. 1639—1666.

8. Chrobocinska, K. (2021), "Comparative Analysis of Regional Competitiveness in Poland from 2010—2019 in the Context of the Concept of Sustainable Development", *Sustainability*, vol. 13, pp. 3202.

9. Nesterenko, S. (2021), "The Importance of Regional Economic Security in the System of Regulation of the National Economy", *Tavriyskiy naukoviy visnyk. Seriya: Ekonomika*, vol. 5, pp. 38—46.

10. Zbarskyi, V.K., Ostapchuk, A.D. and Zbarska, A.V. (2020), "Economic security of Ukraine in the context of transformation processes", *Zbirnyk naukovykh prats TDATU imeni Dmytra Motornoho (ekonomichni nauky)*, vol. 2 (42), pp. 41—48.

11. Bilousov, E. (2014), "Economic security of regions in the context of changing the paradigm of regional governance (problem statement)", *Nacyonaljnyi jurydycheskiy zhurnal: teoria i praktyka*, vol. 6, pp. 288—291, available at: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/6/64.pdf> (Accessed 27 Dec 2023).

12. Kytsiuk, I.V. (2012), "Factors of increasing the competitiveness of regions in the process of modernization of the state", *Naukovi pratsi NDFI*, vol. 3 (60), pp. 111—114.

13. Kloba, S. and Maksymchuk, M. (2018), "Region as a subject of competitive struggle in the context of decentralization of power", *Formuvannia mekhanizmu zmitsnennia konkurentnykh pozytsii natsionalnykh ekonomichnykh system u hlobalnomu, rehionalnomu ta lokalnomu vymirakh: II Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia [Formation of a mechanism for strengthening the competitive position of national economic systems in the global, regional and local dimensions. The 2-d International Scientific and Practical Conference]*, vol. 1, Ternopil, Ukraine, 29—31.03.2018, pp. 98—100.

14. The IMD World Competitiveness Center (2012), "The IMD World Competitiveness Yearbook", available at: <http://www.imd.org/research/publications/wcy/index.cfm> (Accessed 27 Dec 2023).

15. World Economic Forum (2022), "Annual Report 2021—2022", available at: <https://www.weforum.org/publications/annual-report-2021-2022/> (Accessed 27 Dec 2023).

16. Gardiner, B., Martin, R. and Tyler, P. (2004), *Competitiveness, Productivity and Economic Growth across the European Regions*, Cambridge: University of Cambridge, UK.

17. Bezuhla, V.O. and Shapoval, L.P. (2010), *Modern aspects of regional competitiveness formation: monograph*, KREMPAK, Kremenchuk, Ukraine.

18. Sokol, I.I. and Ahii, Ya.lu. (2015), "Competitiveness of the region as a target benchmark of the strategic potential of socio-economic development of the region", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, Seriya "Ekonomika"*, vol. 1 (45), № 3, pp. 145—151.

19. Liba, N.S. and Puhachevska, K.I. (2022), "Factors of formation of economic competitiveness at the regional level", *Problemy suchasnykh transformatsii, Seriya: ekonomika ta upravlinnia*, vol. 6. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-6-05-02>.

Стаття надійшла до редакції 24.12.2023 р.

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

В. Г. Панченко,

д. е. н., Маріупольський державний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5578-6210>

Н. В. Резнікова,

д. е. н., професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, НН інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2570-869X>

В. С. Карп,

к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародного бізнесу, НН інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2231-8517>

О. А. Іващенко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8490-778X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.12

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ: ІСТОРИЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ПАРАДОКСИ ВПЛИВУ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН-РЕЦИПІЄНТІВ ГРОШОВИХ ПЕРЕКАЗІВ

V. Panchenko,

Doctor of Economic Sciences, Mariupol State University

N. Reznikova,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations, Educational and Scientific Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

V. Karp,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International business, Educational and Scientific Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

O. Ivashchenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economics, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

INTERNATIONAL LABOR MIGRATION: HISTORICAL REGULARITIES AND PARADOXES OF INFLUENCE ON SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF REMITTANCE RECIPIENT COUNTRIES

Мета статті полягає в дослідженні феномену міжнародної трудової міграції в країнах із колоніальним минулим, та у встановленні залежності соціально-економічного розвитку країн-донорів мігрантів від грошових переказів трудових мігрантів. Встановлено, що уряди можуть свідомо надавати перевагу стратегії залучення капіталу трудових мігрантів та діаспор і не реалізувати політику реінтеграції трудових мігрантів, яким не створено робочих місць, які могли б поглинути вивільнений трудовий ресурс. Охарактеризовано феномен постколоніальної міграційної держави та постколоніального міграційного парадоксу, відзначено важливість інституційного регулювання процесів транскордонної мобільності. Відзначено, що більшість країн-ре-

ципієнтів грошових переказів характеризуються політичною нестабільністю, не є стійкими перед кризами і залежать від зовнішньої допомоги, і, по суті, саме ці фактори постають у числі детермінуючих трудову міграцію як таку. За аналогією із сировиною, що експортується, замість спрямування на переробні виробництва всередині країни, молоде працездатне населення свідомо заохочується до трудової еміграції, що виступає проявом "ресурсного прокляття", адже свідчить про свідому експлуатацію наявних трудових ресурсів з метою отримання короткострокової вигоди і підтримки екстрактивних інститутів. Встановлено, що обговорення питань інклюзивного зростання стали центральними в громадських і політичних дебатах в країнах, що розвиваються, із колоніальним минулим. По суті, популяризація терміну "інклюзія" відбувається на тлі зростаючої нерівності й політичної нестабільності. Експорт робочої сили і отримувані грошові трансферти сприятимуть інклюзивному зростанню, яке супроводжуватиметься розширенням діапазону соціальних можливостей в частині можливостей доступу до послуг охорони здоров'я та освіти, а також покращення добробуту найнужденніших. Відтак "інклюзивне зростання" з позицій процесу міжнародної трудової міграції фокусується меншою мірою на перевагах росту і більшою мірою — на участі всіх верств населення в економічних процесах, на розвитку людського потенціалу та інфраструктури. Відзначено, що Філіппіни вибудовують дискурси та політику, спрямовані на максимізацію трудової міграції як стратегію, що генерує грошові перекази, просуваючи філіппінських робітників-мігрантів як затребувану на зовнішніх ринках робочу силу із врахуванням гендерних детермінант професійного вибору. Зазначено фактори, чому грошові перекази мігрантів, виступаючи суттєвим доповненням до зусиль уряду зі стимулювання розвитку, в залежності від перспективи (коротко-, середньо-, довгострокова) мають різний вплив на економічне зростання Нігерії та Гани. Відзначено вирішальний вплив енергетичної кризи в Гані на макроекономічну стабільність, що доводить неспроможність стратегії фокусування на грошових надходженнях від мігрантів як дієвої стратегії розвитку. Зазначене свідчить, що уряди країн, залежних від грошових надходжень трудових мігрантів, повинні реалізовувати таку міграційну політику, яка підтримуватиме мігранта на всьому його життєвому циклі і, окрім іншого, сприятиме офіційному надсиланню грошових переказів каналами вже існуючих фінансових установ та створенню нових систем переказу грошових переказів, що не лише підвищуватиме підзвітність, але й зменшить втрату грошей під час переказу нелегальними каналами. Потрібна політика, яка дозволить домогосподарствам, які отримують перекази, ефективно та раціонально використовувати ці ресурси, а не просто витратити їх на споживання. Це актуалізує створення відповідних інституційних умов, необхідних для навчання, інформування та орієнтації потенційних мігрантів ще до їхньої еміграції, щоб покращити їхню інтеграцію у приймаючих країнах, сприяти збільшенню надходжень на батьківщину та добробуту родин.

The purpose of the article is to study the phenomenon of international labor migration in countries with a colonial past and to establish the dependence of the socio-economic development of migrant donor countries on remittances of labor migrants. It has been established that governments may consciously give preference to the strategy of attracting capital from labor migrants and diasporas and not implement policies for the reintegration of labor migrants who have not created jobs that could absorb the freed labor resource. The phenomenon of the postcolonial migration state and the postcolonial migration paradox are characterized, and the importance of institutional regulation of the processes of cross-border mobility is noted. It is noted that most of the recipient countries of remittances are characterized by political instability, are not resistant to crises and depend on external assistance, and, in fact, these are the factors that determine labor migration as such. By analogy with the export of raw materials, which are deliberately not used in the productive processing sector of the economy, the young working population is deliberately encouraged to emigrate for labor, which is a manifestation of the "resource curse", which indicates the deliberate exploitation of available labor resources in order to obtain short-term benefits and support extractive institutions. It finds that discussions on inclusive growth have become central to public and political debates in developing countries with a colonial past. In fact, the popularization of the term "inclusion" occurs against a backdrop of growing inequality and political instability. Labor exports and the resulting remittances will contribute to inclusive growth, which is accompanied by an expansion of social opportunities in terms of access to health and education services, as well as improved well-being of those most in need. Consequently, "inclusive growth" from the perspective of the international labor

migration process focuses less on the benefits of growth and more on the participation of all segments of the population in economic processes, on the development of human potential and infrastructure. It is noted that the Philippines is building discourses and policies aimed at maximizing labor migration as a strategy that generates remittances, promoting Filipino migrant workers as a labor force in demand in foreign markets, taking into account gender determinants of professional choice. Factors are indicated why migrant remittances, being a significant addition to government efforts to stimulate development, have different effects on the economic growth of Nigeria and Ghana depending on the perspective (short-, medium-, long-term). The decisive impact of the energy crisis in Ghana on macroeconomic stability is noted, which proves the inconsistency of the strategy of focusing on cash receipts from migrants as an effective development strategy. This indicates that the governments of countries dependent on the remittances of labor migrants must implement a migration policy that will support the migrant throughout his entire life cycle and, among other things, will facilitate the official sending of remittances through existing financial institutions and the creation of new systems transfer, which not only increases accountability, but also reduces the loss of money when transferring through illegal channels. Policies are needed to enable households receiving remittances to use these resources effectively and efficiently, rather than simply spending them on consumption. This actualizes the creation of appropriate institutional conditions necessary for training, informing and orienting potential migrants even before emigration, in order to improve their integration in host countries, contribute to increasing earnings back home and family well-being.

Ключові слова: міжнародна міграція, міграційна політика, трудова міграція, транскордонна мобільність, регулювання, економічний розвиток, інклюзивне зростання, ресурсне прокляття, країни, що розвиваються, постколоніальні держави, глобальні проблеми, офіційна допомога розвитку, безробіття, бідність, нерівність, ПІІ, споживання, інвестиції, заощадження, грошові перекази, людський капітал, робоча сила, ринок праці, Південно-Східна Азія, Африка.

Key words: international migration, migration policy, labor migration, cross-border mobility, regulation, economic development, inclusive growth, resource curse, developing countries, post-colonial states, global issues, official development assistance, unemployment, poverty, inequality, FDI, consumption, investment, savings, remittances, human capital, labor force, labor market, Southeast Asia, Africa.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Наміри урядів розвинених країн та очільників міжнародних організацій сприяти з метою зменшення глобальної нерівності збільшенню обсягів допомоги в цілях розвитку (ОДР) країнам, що розвиваються, супроводжуються заявами про те, що остання буде стримувати їхнє населення від еміграції. В разі, якщо така допомога виявиться ефективною і призведе до створення більшої кількості робочих місць, підвищення продуктивності праці, розвитку людського капіталу [1] і забезпечення доступу до послуг охорони здоров'я, за інших рівних умов, потенційні мігранти мають бути менш схильні полишати свої країни. Втім нерідко уряди надають перевагу стратегії залучення капіталу трудових мігрантів та діаспор і не зацікавлені у поверненні трудових мігрантів, яким не створено робочих місць, які могли б поглинути вивільнений трудовий ресурс. До п'ятірки найбільших одержувачів грошових переказів у 2023 році входять Індія (125 млрд дол США), Мексика (67 млрд дол США), Китай (50 млрд дол США), Філіппіни (40 млрд дол США) і Єгипет (24 млрд дол США). До числа країн, де надходження грошових переказів покривають фінансування поточного рахунку та дефіциту бюджету, є Таджикистан (48%), Тонга (41%), Самоа (32%), Ліван (28%) і Нікарагуа (27%). У глобальному рейтингу рівня грошових переказів Китай і Філіппіни посідають третю і четверту позиції [2].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

А. Гайдуцький [3] глибоко досліджує феномен міграноміки, яку він характеризує як особливу складову світового господарства, яка розвивається за рахунок ефективного використання праці мігрантів у країнах їх працевлаштування та за рахунок грошових переказів мігрантів для споживчих та інвестиційних цілей на Батьківщині. В інтерпретації Е. Зеділло, Лі Куан Ю і П. Джонсона, міграноміка є результатом компромісу, що складається на ринку праці під впливом легальної та нелегальної імміграції [4]. С. Бермео і Д. Леблан [5], А. Фукс, А. Грегер, Т. Хейдленд, Л. Велнер [6], Л. Шове і Х. Ерхарт [7], М. Клевенс і Г. Постел [8] доводять, що оголошення про запуск реалізації проєктів, що сприяють соціально-економічному розвитку, за рахунок офіційної допомоги, частково зменшують прагнення до еміграції, але ефект від допомоги є тимчасовим і невиразним у країнах із політичною нестабільністю та відсутній у країнах, де відбуваються громадянські війни, а у довгостроковій перспективі критичним фактором стає те, чи допомога зрештою здатна покращити умови життя. Результати емпіричних досліджень С. Джаячандрана [9], М. Ланаті та Р. Тіелі [10], М. Ланджелли й А. Маннінга [11], Дж. Тьядена, Д. Ауера і Ф. Лачко [12] демонструють, що бідні домогосподарства з більшою ймовірністю схилитимуться до прийняття рішення про еміграцію,

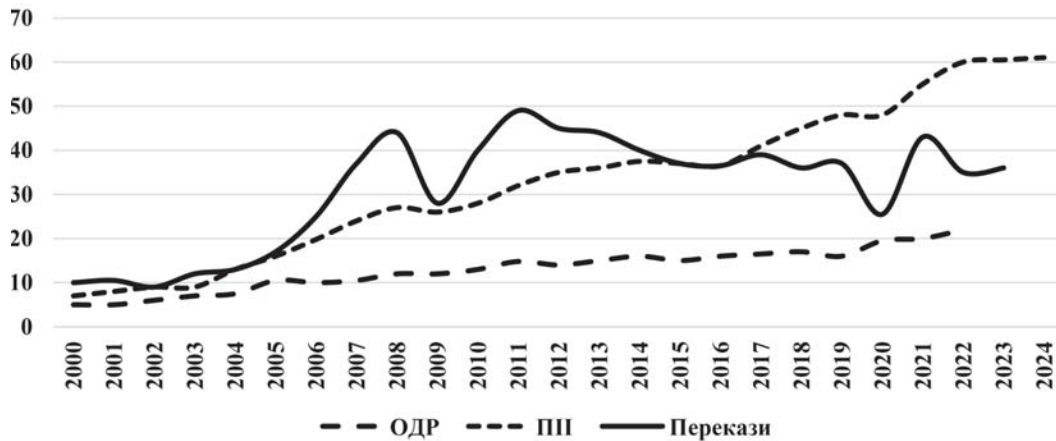

Рис. 1. **Грошові перекази, ПІІ та ОДР в країні з низьким рівнем доходу і країні із доходами нижче середнього рівня, за винятком Китаю, 2000–2024 рр.**

Джерело: [2; 20].

оскільки вони стикаються з нижчими альтернативними витратами міграції, адже вже у короткостроковій перспективі вони матимуть можливість збільшити доходи. О. Дзеніс та Н. Шарко [13], Н. Короленко і А. Петросян [14] охарактеризували стимулюючі мотиви виникнення трудової міграції і висвітлили наслідки обмеження транскордонної мобільності. О. Мосієнко [15] виокремив форми прояву міграції за ступенем легальності, що уможливорює більш глибоку інтерпретацію процесів міжнародної трудової міграції в країнах із низькими доходами або доходами нижче середніх.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає в дослідженні феномену міжнародної трудової міграції в країнах із колоніальним минулим та у встановленні залежності соціально-економічного розвитку країн-донорів мігрантів від грошових переказів трудових мігрантів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ф. Адамсон і Г. Цурапас [16], досліджуючи міграційні процеси, виокремлюють держави особливого типу — постколоніальні міграційні держави, яким іманентний постколоніальний міграційний парадокс: з одного боку, постколоніальні держави прагнуть встановити жорсткий контроль над мобільністю в умовах соціальної фрагментації, але не мають для цього інституційного потенціалу; з іншого боку, постколоніальні держави розвивають нову постколоніальну практику набуття громадянства. Центральне місце в цьому процесі посідає одночасний контроль над транскордонною мобільністю, що стало можливим завдяки посиленню інституційного потенціалу, а також розвитку численних міграційних потоків, у яких пріоритет надається певним групам громадян, що, по суті, призводить до відтворення колоніальних та імперських стереотипів. Дж. Холліфілд [17] відзначає, що перед низкою дилем та протиріч при виробленні міграційної політики постають не лише країни Глобального Півдня, але й Глобальної Півночі, де виразно проявляється "ліберальний парадокс" між збереженням відкритості економіки для імміграції та управлінням

політичними ризиками, які така відкритість спричиняє. У постколоніальних державах усталена практика взаємодії із колишньою метрополією/імперією продовжує впливати на вироблення політики нових незалежних держав навіть за умови формального припинення зовнішнього управління. На думку А. Заракола [18], у спро-

Таблиця 1. **Частка переказів у ВВП в обраних країнах за обраний період часу**

Країна/Частка грошових переказів у ВВП	2017	2019	2021
Албанія	10,1	9,6	9,6
Бангладеш	4,6	5,2	5,3
Беліз	4,0	4,1	5,9
Бермудські острови	21,1	20,8	23,2
Боснія і Герцеговина	11	11,4	10
Вірменія	13,3	11,2	11,2
Гаїті	17,3	20,2	20,1
Гана	5,9	5,9	5,2
Гватемала	11,7	13,8	17,9
Гвінея-Бісау	7,8	10,5	12,6
Гондурас	18,7	21,5	25,3
Гренада	4,2	5,2	6,6
Грузія	11	12,9	14,2
Домініканська Республіка	7,7	8,3	11,4
Зімбабве	9,8	6,5	9,1
Йорданія	10,7	10,5	11,2
Кабо-Верде	10,8	9,5	15,7
Камбоджа	5,8	9,8	9,4
Киргизька Республіка	32,3	25,7	30,2
Коморські острови	12,2	14,1	22,2
Косово	15,5	15,8	18,0
Лесото	23,8	23	21,3
Ліберія	11,9	10,4	9,9
Ліван	13,3	14,3	27,5
Молдова	17,2	16,3	15,5
Непал	23,9	24,1	22,3
Нігерія	5,9	5,0	4,4
Нікарагуа	10,1	13,3	15,2
Пакистан	5,9	6,9	9,0
Сальвадор	20	21	25,4
Самоа	15,3	17,0	29,4
Сенегал	10,2	10,8	11,2
Сербія	8,1	8,2	7,3
Узбекистан	11,5	14,2	13,3
Україна	10,8	10,3	9,0
Філіппіни	10,0	9,3	9,3
Фіджі	5,2	5,3	9,1
Французька Полінезія	10	9,7	9,5
Хорватія	6,5	7,0	7,3
Ямайка	16,	16,2	25,3

Джерело: [21].

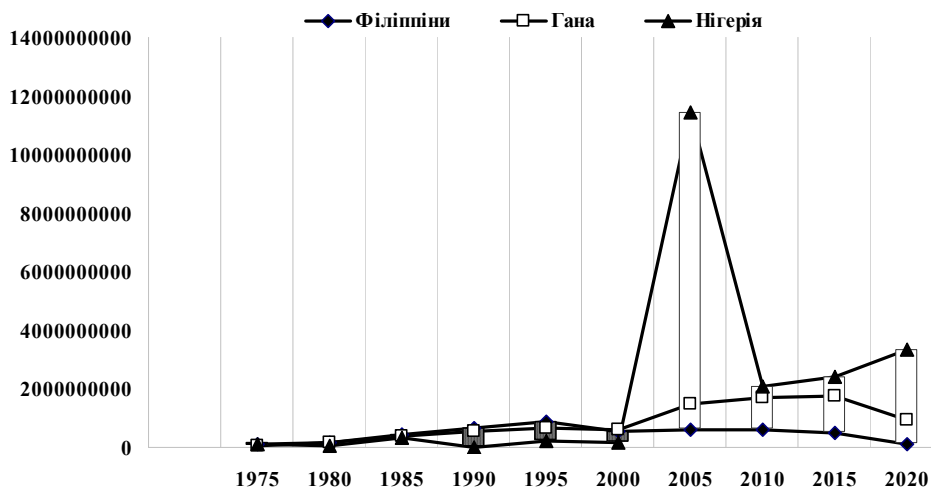

Рис. 2. Чиста отримана офіційна допомога в цілях розвитку обраним країнам (млн дол США), 1975–2020 рр.

Джерело: [22].

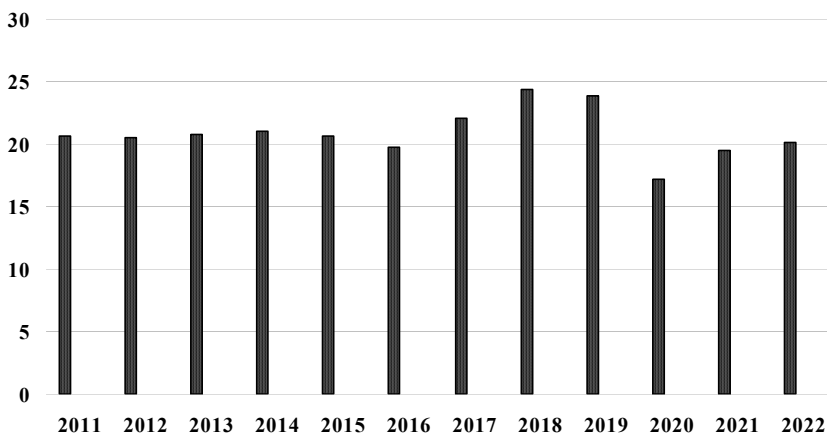

Рис. 3. Обсяги грошових переказів до Нігерії за період з 2011–2022 рр. (млрд дол США)

Джерело: [24].

бах "наздогнати" своїх європейських та північноамериканських партнерів постколоніальні держави перебували у гібридному статусі. Н. Канкліні [19] описує це в де-що поетичний спосіб: "постколоніальні держави відчували себе затиснутими між традиціями, яких вони ще не позбавились, і сучасністю, яка ще для них не настала, тоді як їхня національна ідентичність продовжувала формуватися під впливом колоніального минулого".

Якщо залишити осторонь ідею викоринення ключових причин міграції шляхом стимулювання соціально-економічного розвитку, у центрі політичних дискусій навколо питання повернення мігрантів у країни їхнього походження та управління процесами їхньої реінтеграції перебуває проблема регулювання грошових переказів. Оцінюючи вплив грошових переказів на скорочення бідності в країнах, що розвиваються, і збільшення доходів домогосподарств, варто відзначити їхній вплив на ВВП (див. Табл. 1): Нігерія (з 1914 року сформована як єдине територіальне утворення внаслідок об'єднання Південної і Північної Нігерії та колонії Лагос, і отримала незалежність від Британії у 1960 році) є найбільшим чистим одержувачем грошових переказів в Африці на південь від Сахари, де в допандемійний період офіційні грошові перекази (без врахування нелегальних каналів)

становили від 5 до 5,9 % ВВП; в Гані (у 1957 р. отримала незалежність від Британії (тоді Золотий Берег та підопічна територія Того), під протекторатом якої перебувала з 1880-их років) обсяги грошових переказів були зіставні із обсягами офіційної допомоги розвитку (22,04 млрд дол США проти 26,9 млрд дол США в 2017 році) (Рис. 1, Рис. 2).

К. Тайво [23], під впливом активізації на політичному рівні закликів до сприяння залученню більших обсягів грошових переказів, поставив за мету протестувати реальні ефекти грошових переказів на економічне зростання країн Західної Африки, уряди яких розглядають грошові перекази як джерело необхідних фінансових ресурсів для

структурної перебудови національних економік. Проаналізовані К. Тайво емпіричні дані продемонстрували, що потоки грошових переказів у країни, що розвиваються, щонайменше в три рази перевищують обсяг ОДР і вдвічі перевищують ПІІ, що, по суті, спростовує висновки окремих теорій про закономірності руху факторів виробництва (див. Рис. 1). Виявилось, що, наприклад, Нігерія не відчула впливу грошових переказів на національну економіку (див. Рис. 3), і серед причин цього можна виокремити такі: складність виміру реальних даних про грошові перекази, адже велика їх частка проходить через неофіційні канали, які не відображаються у національних рахунках; грошові перекази крім позитивного, мають і негативний вплив — вони впливають на ринок праці в країні-донорі трудових мігрантів, оскільки багато жінок, чиї чоловіки працюють за кордоном, відмовляються від офіційної роботи; грошові перекази призводять до загострення проблеми ресурсного прокляття або "голландської хвороби", призводячи до невиправданого укріплення національної валюти, а відтак зменшуючи конкурентоспроможність секторів, продукція яких торгується на зовнішніх ринках.

Більшість країн-реципієнтів грошових переказів характеризуються політичною нестабільністю, не є стійки-

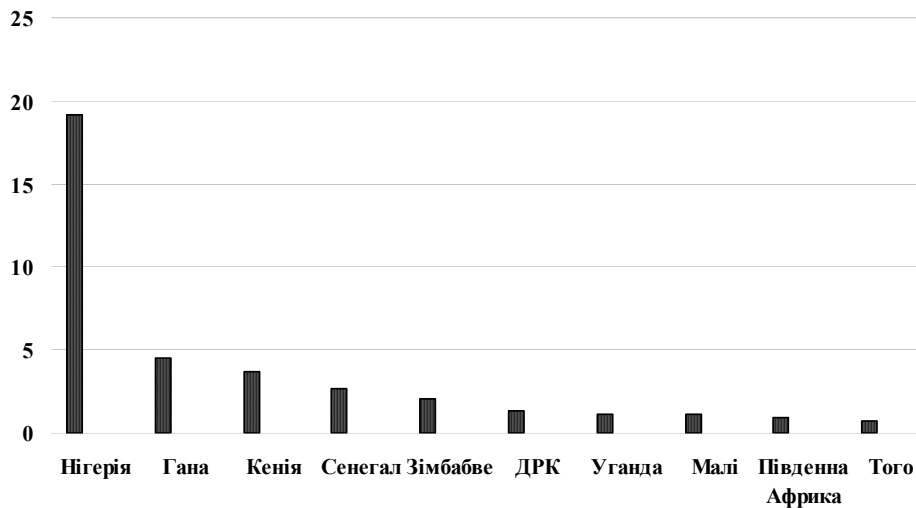

Рис. 4. Обсяги грошових переказів трудових мігрантів до обраних країн Африки у "пандемійному" 2021 році (млрд дол США)

Джерело: [29].

ми перед кризами (сировинними, енергетичними, платіжного балансу, борговими, банківськими, валютними і т.ін.) й залежать від зовнішньої допомоги, і, по суті, саме ці фактори постають у числі детермінуючих трудову міграцію як таку. За аналогією із сировиною, що спрямовується на експорт замість спрямування на переробні виробництва всередині країни, молоде працездатне населення свідомо заохочується до трудової еміграції, що виступає проявом "ресурсного прокляття", адже свідчить про свідому експлуатацію наявних трудових ресурсів і підтримку екстрактивних інститутів [25, с. 52, с. 209]. Обговорення питань інклюзивного зростання стали центральними в політичних дебатах у країнах, що розвиваються, із колоніальним минулим. По суті, популяризація терміну "включення" (інклюзія) відбувається на тлі зростаючої нерівності й політичної нестабільності. В Індії тема інклюзивного зростання опинилась в числі затребуваних зі зміною уряду в 2004 р. і пов'язувалась із критикою попередньої моделі зростання (із гаслом "Сяюча Індія"), яка, по суті, виключила більшу частину населення із економічних процесів [26; 27]. Хоча тлумачення цього терміну в Бразилії та Південній Африці відрізняється, але у всіх випадках ступінь, в якій бідні громадяни беруть участь у розвитку, посідає основне місце в політичних дискусіях щодо стратегій змін. У Південній Африці вирішення проблеми глибоко укоріненої расової нерівності є центральним завданням уряду. Зусилля Бразилії зі зменшення нерівності передбачали поєднання економічних і соціальних стратегій, цільових програм в яких не лише на грошові трансферти покладалась ключова роль в зменшенні нерівності доходів, але й на заохоченні відтоку робочої сили, що виявилась не затребуваною на внутрішньому ринку праці. За логікою укладачів відповідних програм розвитку, експорт робочої сили і отримувані грошові трансферти сприятимуть інклюзивному зростанню, яке супроводжуватиметься розширенням діапазону соціальних можливостей в частині можливостей доступу до послуг охорони здоров'я та освіти, а також покращення добробуту найнужденніших. Відтак "інклюзивне зростання" з позицій процесу міжнародної трудової міграції фокусується меншою мірою на перевагах росту і біль-

шою мірою — на участі всіх верств населення в економічних процесах, на розвитку людського потенціалу та інфраструктури.

Філіппіни (з 1898 року після підписання Паризької угоди між США та Іспанією Філіппіни перейшли під суверенітет США, а перед тим перебували у колоніальному володінні Іспанії, і сама назва "Філіппіни" виникла у 1543 році і походить від імені спадкоємця іспанського престоло Філіппа) виступають яскравим прикладом країни-донора мігрантів і експорту робочої сили, яка саме так позиціонує себе на міжнародному ринку праці і забезпечує до 10% ВВП за рахунок грошових переказів. Дослідження Р. Болла [28] доводять, що Філіппіни вибудовують дискурси та політику, спрямовані на максимізацію трудової міграції як стратегію, що генерує грошові перекази, просуваючи філіппінських робітників-мігрантів як затребувану на зовнішніх ринках робочу силу із врахуванням гендерних детермінант професійного вибору: для жінок — робота по дому і догляду, для чоловіків — робота у виробничій сфері і у будівництві, що, по суті, лише вкорінює глобальну нерівність між країнами-донорами і приймаючими країнами. Через відсутність можливостей працевлаштування філіппінці покладаються на роботу за кордоном як на єдине джерело доходів своїх родин. На окрему увагу заслуговує Нігерія, яка серед країн Західної Африки має виразну специфіку (див. Рис. 4) впливу переказів трудових мігрантів на економічний розвиток та використання внутрішніх коштів та зовнішньої допомоги для підтримки розвитку.

На думку М. Гусайні та Н.А. Кабуга [30], грошові перекази мігрантів, виступаючи суттєвим доповненням до зусиль нігерійського уряду зі стимулювання розвитку, позитивно впливають на економічне зростання Нігерії у короткостроковій перспективі, проте у довгостроковій перспективі такий вплив є незначним, хоч і позитивним. Це пов'язано з тим, що у родинах, які отримують перекази, відбувається відмова інших членів родини (особливо жінок) від працевлаштування у себе в країні, а грошові ресурси спрямовуються виключно на споживання. При цьому бідні родини і родини у злиднях не в змозі відправити одного зі своїх членів до ро-

боти на ринках праці розвинених країн, відтак їхня підтримка фінансується переважно із бюджету. Грошові перекази до Нігерії поки що не стали підґрунтям для формування інвестиційної платформи для розвитку, незважаючи на їхні масштаби — понад 20 млрд дол США щорічно, починаючи з 2005 року (див. Рис. 3). Крім того, перекази часто дуже важко обліковувати, оскільки велика частина їх пересилається тіншовими каналами. Уряд частково почав покращувати збір даних про грошові перекази та міграцію, підвищує обізнаність функціонерів, відповідальних за інституційний супровід мігрантів, сприяє мобільності робочої сили та працевлаштуванню за кордоном, відбувається робота із підвищення безпечності і зниження вартості пересилання грошей, намагається долати ксенофобію в приймаючих країнах шляхом інформаційних кампаній. Однак поки що практично нічого не робиться для перетворення надходжень від трудових мігрантів на джерело структурних трансформацій.

У Гані ситуація досить схожа, хоча має певні відмінності [31]: аналіз даних за період з 1990 року по 2020 рік свідчить, що грошові перекази, нарівні з ПІІ, впливали, як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі, на темпи зростання ВВП, на показники інфляції, на рівень безробіття, на обсяги експорту та імпорту. Прикметно, що щорічний обсяг ПІІ був значно менший, ніж обсяг переказів, адже щорічні надходження ПІІ коливаються в діапазоні 0,4—1,2 млрд дол США (період 2013—2022 роки) із суттєвими піками і спадами, в той час як надходження від мігрантів за аналогічний період становили від 2 млрд дол США до близько 5 млрд дол США [32]. Така непропорційність впливу пояснюється тим, що компанії, які здійснюють ПІІ, концентровано інвестують в проекти, що передбачають безпосереднє виробництво товарів і послуг, створення елементів інфраструктури тощо, а також відповідне створення робочих місць, що має значно більш суттєву кореляцію із прискоренням економічного зростання. А от при надходженні переказів вплив на виробництво, створення робочих місць і економічне зростання відбувається не напряму, а опосередковано, через споживчі витрати, які через складні трансмісійні канали лише частково набувають ознак інвестицій.

В період із 2013—2016 роки, в момент внутрішньої кризи в Гані, пов'язаної з багатьма внутрішніми і зовнішніми факторами впливу, збільшення обсягів грошових переказів не змогло виправити ситуацію із падінням ВВП, і ці два показники — ПІІ та грошові перекази — часом перебували в протифазі, тому оцінка їхнього впливу на приріст ВВП часто є оманливою. Гана — країна з малою відкритою економікою, ВВП якої у 2021 році склав 77,6 млрд дол США (при населенні 33 млн осіб) [33], і який почав відновлюватись, по суті, із другої половини 2000-х років, оскільки країну, після звільнення від колоніальної залежності у 1960 році, спіткали довгі десятиліття громадянських воєн, диктаторських режимів і неокolonіального управління. Гана пережила тривалу і важку макроекономічну кризу в 2013—2016 роках, коли економічне зростання стрімко сповільнилося після нафтового буму 2011—2012 років (відкриття нафтових родовищ в Гані). В умовах збільшення реальних надходжень до бюджету в 2011—

2012 роках за рахунок одночасного зростання обсягу експорту, внутрішньої торгівлі, надходжень від трудових мігрантів, уряд пішов на суттєве збільшення бюджетного дефіциту і почав інвестувати в інфраструктурні, соціальні проєкти, підвищення рівня освіти (в тому числі для мігрантів у вигляді спеціальних програм). При цьому після значного покращення торговельного і платіжного балансу як реакції на початок видобутку нафти, з часом баланс різко погіршився, що вкотре доводить: для нестійких економік кризи можуть виникати неочікувано, і тоді довгострокові тенденції (як, наприклад, стабільний позитивний вплив мігрантських надходжень, розрахунок уряду на те, що вони "витагнуть" економіку) не спрацьовують. Для Гани таким шоком стала криза з виробництвом електроенергії. Справа в тому, що ще на початку 1990-х років уряд, попри обізнаність із потенційними ризиками (коли протягом тривалого часу немає дощів, рівень води в озері Вольта падає, і виробництво електроенергії на ГЕС Акосомбо, на яку припадає понад 60 % потужностей, скорочується) зробив вибір на користь виробництва електроенергії на гідроелектростанціях. Паралельно, із кінця 1990-х років, Гана збільшувала потужності теплової електрогенерації, але в 2014—2016 роки країна стикнулася з нерегулярним постачанням газу з Нігерії, що призвело до постійних і повсюдних відключень електроенергії по всій країні. Шок з постачанням електроенергії звів нанівець сподівання на утримання тренду на економічне зростання: 19% ганських фірм назвали електроенергію другою за значенням перешкодою для розвитку, на першому місці — обмеженість доступу до фінансування (50%). Ця енергетична криза призвела до зменшення сукупного виробництва і до підвищення рівня цін, а фірми, які не мали власних генераторів, припинили виробництво.

Цікавим є висновок [34] С.Д. Юнгера стосовно впливу інфляції на економічний розвиток і взаємозв'язок інфляції та впливу переказів мігрантів на економічний розвиток. Автор стверджує, що, за його оцінками, інфляція позитивно впливала на зростання ВВП як в короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. Безробіття негативно впливає на темпи зростання ВВП як в короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. Тому збільшення кількості трудових мігрантів і, відповідно, збільшення притоку грошових переказів, буде збільшувати темпи зростання ВВП, лише в разі, якщо рівень безробіття в країні не перевищуватиме 8,5%. У випадку суттєвого перевищення рівня безробіття позначки у 8,5%, від'їзд додаткової робочої сили в інші країни не відбуватиметься через об'єктивні фактори — збільшення потенційної кількості мігрантів стримується регулюванням прийому емігрантів у країнах-реципієнтах, а відтак "зайві" працівники стають лише додатковим навантаженням на бюджет Гани та на використання допомоги розвитку. Зважаючи на викладене, уряду Гани С.Д. Юнгером рекомендується, окрім спрямування ресурсів на традиційні джерела зростання, такі як інвестиції у людський капітал (наприклад, безкоштовна освіта у старших класах школи), у розвиток торгівлі, стимулювання ПІІ, виробництво більш технологічних товарів, сприяти зниженню вартості і підвищенню безпечності переказів. Оскільки вплив грошових переказів на зростання ВВП залежить від рівня безробіт-

тя, уряд повинен співпрацювати з приватним сектором для створення робочих місць. Категоричним є висновок К. Амаму-Ату та Х. Чи [35]: перекази емігрантів мають негативний вплив на економічний розвиток Гани. Дослідження щодо внеску грошових переказів заробітчан в економічне зростання в Гані у 1990—2018 роки дають суперечливі результати. Причина полягає у тому, що більшість домогосподарств, які отримують грошові перекази, витрачають основну частину грошей на споживання, причому дуже часто — на "демонстративне" споживання (придбання товарів та послуг головним чином з метою показового відображення доходів для досягнення певного соціального статусу), а також на погашення боргів. На інвестиції та заощадження кошти, що надсилаються трудовими мігрантами, не спрямовуються. Більше того, для більшості сімей, які отримують грошові перекази, існує обернена залежність від рівня доходів — чим більше коштів вони отримують, тим менше вони бажають займатися продуктивною працею у себе в країні. Тим самим родини мігрантів зменшують пропозицію робочої сили та не включені в економічні процеси на ринку праці.

ВИСНОВКИ

Країни з низькими доходами із числа колишніх колоній мають ознаки розвитку, характерні для колоніального періоду — низькі доходи і низька кваліфікація. Проте якщо в колоніальний період існувала певна закритість для переміщення робочої сили до інших метрополій, оскільки характер залежності і взаємодії "метрополія-колонія" передбачав просту симбіозну залежність, після отримання колоніями юридичної незалежності почався розвиток відносин між країнами центру і країнами периферії по типу складної симбіозної залежності і далі до простої синкретичної взаємозалежності [36, с. 111—127], що дозволило різко збільшити переміщення робочої сили до інших розвинутих країн та колишніх метрополій. Різке зростання народжуваності і очікуваної тривалості життя в колишніх колоніях надало для світового ринку праці додаткові мільйони мігрантів, що мало позитивний вплив з точки зору різко збільшення обсягів переказів мігрантів.

Розвинуті країни після розпаду колоніальної системи здійснювали допомогу країнам з низьким рівнем розвитку, хоча у багатьох випадках така допомога не довела свою ефективність. Фінансування розвитку на той час здатне сприяти позитивним зрушенням в економіках країн-донорів трудової міграції: паралельний розвиток виробництв всередині країн-донорів, підвищення продуктивності праці, в тому числі, за рахунок підвищення кваліфікації, призводитимуть до зменшення потоку емігрантів, при цьому надходження коштів до бюджету буде збільшуватись. Такі процеси вже спостерігалися в попередні два десятиліття, коли кількість мігрантів зросла в 1,5 рази (на 100 млн осіб) при тому, що обсяг переказів зріс на 700 млрд дол США — в 4,5 разів.

Зазначене свідчить, що уряди країн, залежних від грошових надходжень трудових мігрантів, повинні реалізовувати таку міграційну політику, яка підтримуватиме мігранта на всьому його життєвому циклі і, окрім іншого, сприятиме офіційному надсиланню грошових

переказів каналами вже існуючих фінансових установ та створенню нових систем переказу грошових переказів, що не лише підвищуватиме підзвітність, але й зменшить втрату грошей під час переказу нелегальними каналами. Потрібна політика, яка дозволить домогосподарствам, які отримують перекази, ефективно та раціонально використовувати ці ресурси, а не просто витратити їх на споживання. Це актуалізує створення відповідних інституційних умов, необхідних для навчання, інформування та орієнтації потенційних мігрантів ще до їхньої еміграції, щоб покращити їхню інтеграцію у приймаючих країнах, сприяти збільшенню надходжень на батьківщину та добробуту родин.

Література:

1. Рубцова М. Ю., Резнікова Н. В. Проблема підвищення продуктивності праці людини та розвитку її компетентностей в умовах роботизації сфер виробництва та послуг. *Ефективна економіка*. 2018. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6634>
2. The World Bank. Remittances Remain Resilient but Are Slowing. 2023. URL: <https://www.worldbank.org/en/events/2023/07/12/world-bank-tokyo-online-morning-seminar-migration-and-development-brief-38>
3. Gaidutskiy A. The Paradigm of Migranomics. *Information & Media*. 2020. Vol. 89. P. 34—42.
4. Zedillo E. Migranomics Instead of Walls. *Forbes*. 2006. URL: <https://www.forbes.com/global/2007/0108/014.html?sh=a804f427494b>
5. Bermeo S. B., Leblang D. Migration and Foreign Aid. *International Organization*. 2015. Vol. 69 (3). P. 627—657.
6. Fuchs A., Groger A., Heidland T., Wellner L. Does foreign aid reduce migration? 2023. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/279437/1/1867271788.pdf>
7. Chauvet L., Ehrhart H. Aid and Growth: Evidence from Firm-level Data. *Journal of Development Economics*. 2018. Vol. 135. P. 461—477.
8. Clemens M. A., Postel H. M. Deterring Emigration with Foreign Aid: An Overview of Evidence from Low-Income Countries. *Population and Development Review*. 2018. Vol. 44 (4). P. 667—693.
9. Jayachandran S. Selling Labor Low: Wage Responses to Productivity Shocks in Developing Countries. *Journal of Political Economy*. 2006. Vol. 114 (3). P. 538—575.
10. Lanati M., Thiele R. Foreign Assistance and Migration Choices: Disentangling the Channels. *Economics Letters*. 2018. Vol. 172. P. 148—151.
11. Langella M., Manning A. Income and the Desire to Migrate. 2021. URL: <https://cep.lse.ac.uk/pubs/download/dp1794.pdf>
12. Tjaden J., Auer D., Laczko F. Linking Migration Intentions with Flows: Evidence and Potential Use. *International Migration*. 2019. Vol. 57 (1). P. 36—57.
13. Дзеніс О., Шарко Н. Міжнародна міграція робочої сили в сучасних умовах та її вплив на міграційну політику держави. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-20>
14. Короленко Н. В., Петросян А. А. Міжнародна міграція робочої сили: причини та наслідки. *Ефективна економіка*. 2021. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8515>

15. Мосієнко О.В. Рефлексивний аспект дифузії соціальних систем. Вісник ЖНАЕУ. 2017. № 1 (59). Т. 2. С. 76—84.
16. Adamson F. B., Tsourapas G. The migration state in the global south: nationalizing, developmental and neoliberal models of migration management. *International Migration Review*. 2020. Vol. 54 (3). P. 853—882.
17. Hollifield J.F. The Emerging Migration State. *The International Migration Review*. 2004. Vol. 38 (3). P. 885—912.
18. Zarakol A. *After Defeat: How the East Learned to Live with the West*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 312 pp.
19. Canclini N. G. *Hybrid Cultures: Strategies for Entering and Leaving Modernity*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1995. 342 pp.
20. The World Bank. Net official development assistance received (current US\$) — East Asia & Pacific. 2023. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/DT.ODA.ODAT.CD?locations=Z4>
21. The World Bank. World Development Indicators. 2023. URL: <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS&country=#>
22. The World Bank. Net official development assistance received (current US\$) — Philippines, Nigeria, Ghana. 2023. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/DT.ODA.ODAT.CD?contextual=default&end=2021&locations=PH-NG-GH&start=1970>
23. Taiwo K. Do remittances spur economic growth in Africa? 2020. URL: https://mpr.aub.uni-muenchen.de/111029/1/MPPRA_paper_111029.pdf
24. STATISTA. Value of remittance inflows to Nigeria from 2011 to 2022. 2023. URL: <https://www.statista.com/statistics/1012368/remittance-inflows-to-nigeria/>
25. Резнікова Н., Панченко В. Мінні поля міжнародної економічної політики: як країнам не втратити здатність до розвитку. Київ: Аграр Медіа Груп, 2022. 674 с.
26. Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Іващенко О. А. Безпекові та інноваційні важелі економічної стратегії азійських країн: національні інструменти набуття конкурентних переваг в умовах глобальних трансформацій (на прикладі В'єтнаму та Індії). *Ефективна економіка*. 2021. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8918>
27. Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Іващенко О. А. Національні особливості реалізації політики економічного патріотизму: В'єтнам та Індія у фокусі дослідження інструментів державного стимулювання розвитку, зростання і досягнення безпеки. *Ефективна економіка*. 2021. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8829>
28. Ball R. The role of the state in the globalisation of labour markets: the case of the Philippines. *Environment and Planning A*. 1997. Vol. 29. P. 1603—1628.
29. The World Bank. Personal remittances, received (current US\$) — Nigeria. 2023. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.CD.DT?end=2022&locations=NG&start=1977&view=chart>
30. Hussaini M., Kabuga N. A. Impact of Migrants' Remittances on Economic Growth in Nigeria. *Journal of Economics & Finance*. 2018. Vol. 2 (2). P. 221—232.
31. Abdulai A-M. The impact of remittances on economic growth in Ghana: An ARDL bound test approach. *Cogent Economics & Finance*. 2023. Vol. 11 (2). URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23322039.2023.2243189>
32. CEIC. Ghana Foreign Direct Investment 2011-2022. 2023. URL: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/ghana/foreign-direct-investment#:~:text=What%20was%20Ghana's%20Foreign%20Direct,table%20below%20for%20more%20data>
33. The World Bank. GDP (current US\$) — Ghana. 2023. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=GH>
34. Younger S. D. Ghana's Macroeconomic Crisis Causes, Consequences, and Policy Responses. 2016. URL: <https://www.ifpri.org/publication/ghanas-macroeconomic-crisis-causes-consequences-and-policy-responses>
35. Amamoo-Otoo C., Chi X. Assessing the Impact of Emigration and Remittances on the Economic Growth in Ghana. *Open Journal of Business and Management*. 2020. URL: <https://www.scirp.org/journal/paperinformation?paperid=104216>
36. Резнікова Н. Економічна незалежність країн в умовах глобальних трансформацій: Монографія. Київ: Аграр Медіа Груп. 2018. 460 с.

References:

1. Rubtsova, M. and Reznikova, N. (2018), "The problem of human's labor productivity enhancement and the development of his competencies in the conditions of robotization in production and service sectors", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 9, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6634> (Accessed 02 Jan 2024).
2. The World Bank (2023), "Remittances Remain Resilient but Are Slowing", available at: <https://www.worldbank.org/en/events/2023/07/12/world-bank-tokyo-online-morning-seminar-migration-and-development-brief-38> (Accessed 02 Jan 2024).
3. Gaidutskiy, A. (2020), "The Paradigm of Migranomics", *Information & Media*, vol. 89, pp. 34-42.
4. Zedillo, E. (2006), "Migranomics Instead of Walls", *Forbes*, available at: <https://www.forbes.com/global/2007/0108/014.html?sh=a804f427494b> (Accessed 02 Jan 2024).
5. Bermeo, S. B. and Leblang, D. (2015), "Migration and Foreign Aid", *International Organization*, vol. 69 (3), pp. 627—657.
6. Fuchs, A., Groger, A., Heidland, T. and Wellner, L. (2023), "Does foreign aid reduce migration?", available at: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/279437/1/1867271788.pdf> (Accessed 02 Jan 2024).
7. Chauvet, L. and Ehrhart, H. (2018), "Aid and Growth: Evidence from Firm-level Data", *Journal of Development Economics*, vol. 135, pp. 461—477.
8. Clemens, M. A. and Postel, H. M. (2018), "Deterring Emigration with Foreign Aid: An Overview of Evidence from Low-Income Countries", *Population and Development Review*, vol. 44 (4), pp. 667—693.
9. Jayachandran, S. (2006), "Selling Labor Low: Wage Responses to Productivity Shocks in Developing Count-

ries", *Journal of Political Economy*, vol. 114 (3), pp. 538—575.

10. Lanati, M. and Thiele, R. (2018), "Foreign Assistance and Migration Choices: Disentangling the Channels", *Economics Letters*, vol. 172, pp. 148—151.

11. Langella, M. and Manning, A. (2021), "Income and the Desire to Migrate", available at: <https://cep.lse.ac.uk/pubs/download/dp1794.pdf> (Accessed 02 Jan 2024).

12. Tjaden, J., Auer, D. and Laczko, F. (2019), "Linking Migration Intentions with Flows: Evidence and Potential Use", *International Migration*, vol. 57 (1), pp. 36—57.

13. Dzenis, O. and Sharko, N. (2022), "International labor migration in modern conditions and its influence on the state's migration policy", *Economy and Society*, [Online], vol. 37, available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-20> (Accessed 02 Jan 2024).

14. Korolenko, N. and Petrosian, A. (2021), "International labor migration: causes and consequences", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8515> (Accessed 02 Jan 2024).

15. Mosienko, O.V. (2017), "The reflexive aspect of the diffusion of social systems", *Bulletin of ZhNAEU*, vol. 1 (59), no. 2, pp. 76—84.

16. Adamson, F. B. and Tsourapas, G. (2020), "The migration state in the global south: nationalizing, developmental and neoliberal models of migration management", *International Migration Review*, vol. 54 (3), pp. 853—882.

17. Hollifield, J.F. (2004), "The Emerging Migration State", *The International Migration Review*, vol. 38 (3), pp. 885—912.

18. Zarakol, A. (2010), *After Defeat: How the East Learned to Live with the West*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.

19. Canclini, N. G. (1995), *Hybrid Cultures: Strategies for Entering and Leaving Modernity*, University of Minnesota Press, Minneapolis, MN, US.

20. The World Bank (2023), "Net official development assistance received (current US\$) — East Asia & Pacific", available at: <https://data.worldbank.org/indicator/DT.ODA.ODAT.CD?locations=Z4> (Accessed 02 Jan 2024).

21. The World Bank (2023), "World Development Indicators", available at: <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=BX.TRF.PWKR.DT.-GD.ZS&country=#> (Accessed 02 Jan 2024).

22. The World Bank (2023), "Net official development assistance received (current US\$) — Philippines, Nigeria, Ghana", available at: <https://data.worldbank.org/indicator/DT.ODA.ODAT.CD?contextual=default&end=2021&locations=PH-NG-GH&start=1970> (Accessed 02 Jan 2024).

23. Taiwo, K. (2020), "Do remittances spur economic growth in Africa?", available at: https://mpr.a.ub.uni-muenchen.de/111029/1/MPra_paper_111029.pdf (Accessed 02 Jan 2024).

24. STATISTA (2023), "Value of remittance inflows to Nigeria from 2011 to 2022", available at: <https://www.statista.com/statistics/1012368/remittance-inflows-to-nigeria/> (Accessed 02 Jan 2024).

25. Reznikova, N. and Panchenko, V. (2022), *Minni polia mizhnarodnoi ekonomichnoi polityky: iak krainam ne*

vtраты zdatnist' do rozvytku [Minefields of international economic policy: how countries do not lose their ability to develop], Ahrar Media Hrup, Kyiv, Ukraine.

26. Panchenko, V., Reznikova, N. and Ivashchenko, O. (2021), "Security and innovation levers of the economic strategy in asian countries: national instruments for gaining competitive advantages in the context of global transformations of the world system (the case of vietnam and india)", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8918> (Accessed 02 Jan 2024).

27. Panchenko, V., Reznikova, N. and Ivashchenko, O. (2021), "National peculiarities in implementing the policy of economic patriotism: vietnam and india in focus of study of the instruments for government stimulation of development, growth and security", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8829> (Accessed 02 Jan 2024).

28. Ball, R. (1997), "The role of the state in the globalisation of labour markets: the case of the Philippines", *Environment and Planning A*, vol. 29, pp. 1603—1628.

29. The World Bank (2023), "Personal remittances, received (current US\$) — Nigeria", available at: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.CD.-DT?end=2022&locations=NG&start=1977&view=chart> (Accessed 02 Jan 2024).

30. Hussaini, M. and Kabuga, N. A. (2018), "Impact of Migrants' Remittances on Economic Growth in Nigeria", *Journal of Economics & Finance*, vol. 2 (2), pp. 221—232.

31. Abdulai, A-M. (2023), "The impact of remittances on economic growth in Ghana: An ARDL bound test approach", *Cogent Economics & Finance*, [Online], vol. 11 (2), available at: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23322039.2023.2243189> (Accessed 02 Jan 2024).

32. CEIC (2023), "Ghana Foreign Direct Investment 2011—2022", available at: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/ghana/foreign-direct-investment#:~:text=What%20was%20Ghana's%20Foreign%20Direct,table%20below%20for%20more%20data> (Accessed 02 Jan 2024).

33. The World Bank (2023), "GDP (current US\$) — Ghana", available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=GH> (Accessed 02 Jan 2024).

34. Younger, S. D. (2016), "Ghana's Macroeconomic Crisis Causes, Consequences, and Policy Responses", available at: <https://www.ifpri.org/publication/ghanas-macroeconomic-crisis-causes-consequences-and-policy-responses> (Accessed 02 Jan 2024).

35. Amamoo-Otoo, C. and Chi, X. (2020), "Assessing the Impact of Emigration and Remittances on the Economic Growth in Ghana", *Open Journal of Business and Management*, [Online], available at: <https://www.scirp.org/journal/paperinformation?paperid=104216> (Accessed 02 Jan 2024).

36. Reznikova, N. (2018), *Ekonomichna nezalezhnist' krayiny v umovakh hlobal'nykh transformatsiy* [Economic independence of the country in the conditions of global transformations], Ahrar Media Hrup, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 02.01.2024 р.

О. О. Маслиган,

д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту, управління економічними процесами та туризму, Мукачівський державний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8465-548X>

В. В. Гоблик,

д. е. н., професор, перший проректор, Мукачівський державний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1830-3491>

О. Г. Пустовіт,

ст. викладач кафедри підприємництва та туризму,

Одеський національний морський університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5405-5558>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.22

ЗАСАДИ ЕВОЛЮЦІЇ КОНЦЕПЦІЙ МЕРЕЖЕВОГО ТА ГНУЧКОГО (ЗМІННОГО) ТОРГОВЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ

O. Maslihan,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Management,
Management of Economic Processes and Tourism, Mukachevo State University

V. Hoblyk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Vice-rector, Mukachevo State University

O. Pustovit,

Senior Lecturer of the Department of Entrepreneurship and Tourism, Odessa national maritime university

PRINCIPLES OF THE EVOLUTION OF NETWORK AND FLEXIBLE (ADAPTIVE) RETAIL BUSINESS

Наразі мережевий та гнучкий (змінний) торговельний бізнес є концепціями, які визначають нові підходи до організації та управління торгівлею. Зазначимо, що якщо мова йде про мережевий торговельний бізнес, то загальна спрямованість еволюції полягає у розширенні підходів до співпраці та партнерства, у розширенні кола використовуваних технологій та доступних даних про споживачів та аналітики, компанії. Якщо мова йде про гнучкий торговельний бізнес, то загальна спрямованість еволюції полягає у розширенні адаптивності та реакційності на зміни, мінімізації запасів, експериментації та інноватизації. Авторами звертається увага на той факт, що концепції мережевого та гнучкого торговельного бізнесу не лише розвиваються, але й стають більш конкретними та уточненими у своїх базових характеристиках, що своєю чергою формує потребу у дослідженнях процесу еволюції цих концепцій. Відтак, стаття спрямована на загальне дослідження змісту поступових змін концепцій мережевого та гнучкого торговельного бізнесу та окреслення їх еволюційного курсу. За результатами дослідження виокремлено кілька напрямків взаємодії та інтеграції концепцій мережевого та гнучкого торговельного бізнесу, що мають мати місце, якщо за мету поставлено досягнення оптимальних результатів. Серед таких напрямків: інтеграція технологій (впровадження та злагодження технологічних рішень для оптимізації процесів, підвищення ефективності та поліпшення взаємодії елементів ланцюга постачання); спільне управління ланцюгом постачання (взаємодія та співпрацю між учасниками ланцюга постачання); персоналізація та аналітика (використання інструментів та технологій для збору, обробки та аналізу даних); інновації (пошук новаторських рішень, ідей, технологій, про-

ведення експериментів); постійна адаптація до змін ринкових умов (прийняття та реалізація стратегій, які дозволяють ефективно реагувати на зміни). За результатами дослідження доведено, що напрямки взаємодії та інтеграції концепцій мережевого та гнучкого торговельного бізнесу мають мати такий формат, який через мережевий підхід та гнучкість, створює ефект синергії, який полягає у продукуванні оптимальних результатів в управлінні та в розвитку обміну товарів і послуг.

Currently, networked, and flexible trade businesses are concepts that define new approaches to the organization and management of commerce. Let's note that when it comes to networked trade businesses, the overall direction of evolution lies in expanding approaches to collaboration and partnership, broadening the scope of utilized technologies and available consumer data and analytics within companies. Regarding flexible (adaptive) trade businesses, the general trend in evolution involves enhancing adaptability and responsiveness to changes, minimizing inventory, fostering experimentation, and promoting innovation. The authors draw attention to the fact that the concepts of networked and flexible trade businesses are not only evolving but also becoming more specific and refined in their basic characteristics. This, in turn, creates a need for research into the evolution of these concepts. Therefore, the article is aimed at a general exploration of the content of gradual changes in the concepts of networked and flexible (adaptive) trade businesses and delineating their evolutionary course. The research results highlight several directions for the interaction and integration of the concepts of networked and flexible (adaptive) trade businesses, which are expected to occur when the goal is set to achieve optimal results. Among such directions are: technology integration (specifically, the implementation and harmonization of various technological solutions to optimize processes, enhance efficiency, and improve interaction across the entire supply chain); collaborative supply chain management (interaction and cooperation among different participants in the supply chain); personalization and analytics (utilizing analytical tools and technologies for the collection, processing, and analysis of consumer data); innovation and experimentation (actively seeking innovative solutions, ideas, and technologies, conducting experiments); continuous adaptation to changing market conditions (adopting and implementing strategies that enable businesses to effectively respond to changes). The research results demonstrate that the directions of interaction and integration of the concepts of network and flexible trade business should take a format that, through a network approach and flexibility, creates a synergy effect. This effect lies in producing optimal outcomes in the management and development of the exchange of goods and services.

Ключові слова: управління системами масового обслуговування; мережевий ритейл; змінність у торгівлі; тимчасові торгові осередки; моделі торгового підприємництва.

Key words: mass service systems management; network retail; trade variability; temporary trading hubs; business models in retail.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Наразі мережевий та гнучкий (змінний) торговельний бізнес — концепції, що визначають нові підходи до організації та управління торгівлею. Зазначимо, що якщо мова йде про мережевий торговельний бізнес, то загальна спрямованість еволюції полягає у розширенні підходів до співпраці та партнерства (зокрема, співпраця організується між учасниками ланцюга постачання, такими як виробники, постачальники, дистриб'ютори та роздрібні мережі), у розширенні кола використовуваних технологій (серед таких технологій не лише Інтернет, мобільні додатки, аналітика даних та штучний інте-

лект, але й інші, перелік яких постійно розширюється) та у розширенні доступних даних про споживачів та аналітики бізнесу (яка поглиблює рівень персоналізації пропозиції та послуг для забезпечення максимальної задоволеності клієнтів). Якщо мова йде про гнучкий (змінний) торговельний бізнес, то загальна спрямованість еволюції полягає у розширенні адаптивності та реакційності до змін (зокрема, розширюються вектори, що моделюють логіку реакції на зміни в ринкових умовах), у мінімізації запасів (зокрема, відбувається поступова переорієнтація на стратегії, спрямовані на мінімізацію запасів та оптимізацію ланцюга постачання), у експериментації та інноваціях (поглиблюються процеси формування бізнесів, що відкриті до експериментів та постійного вдосконалення господарської діяльності).

Рис. 1. Ознаки процесу еволюції концепції мережевого торговельного бізнесу

Примітка

¹ Одна з передумов ефективності мережевого торговельного бізнесу полягає у спільній роботі різних учасників ланцюга постачання. Це може включати спільне планування, обмін даними та ресурсами, спільні ініціативи та стратегії.

² Одна з передумов ефективності мережевого торговельного бізнесу полягає у застосуванні різноманітних технологій, що автоматизують процеси планування, обміну даними, збільшують точність даних та вдосконалюють комунікації між різними частинами ланцюга постачання. Це також сприяє інноваціям та створенню конкурентних переваг.

³ Одна з передумов ефективності мережевого торговельного бізнесу полягає у зосередженні уваги на потребах та очікуваннях споживачів, яке дозволяє створювати персоналізовані пропозиції та послуги. Використання аналітики даних може допомогти зрозуміти попит.

Джерело: сформовано автором на основі [1; 3; 6].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед наукових джерел, які характеризують загальну змінність або ідентифікують специфіку сучасних концепцій торговельного бізнесу можна виокремити напрацювання А.А. Мазаракі, В.Д. Лагутіна, А.Г. Герасименко, Гуляєва Н. М., Камінського С. І., Кушнір О. К., Чаплінського В. Р. та Максименко Д. В. У межах наведених досліджень неодноразово зверталася увага на той факт, що концепції мережевого та гнучкого (змінного) торговельного бізнесу динамічно розвиваються та взаємодіють відповідно до сучасних тенденцій і вимог ринку. При цьому Кушнір О. К., Чаплінський В. Р. та Максименко Д. В. також вказують, що загальний розвиток таких концепцій спрямований на окреслення та поглиблення їх специфічності, щодо базових характеристик (які визначаються як такі, що вирізняють зміст кожної зі згаданих концепцій). Одночасно еволюційний курс таких концепцій спрямований на розвиток загальної ідеї або погляду, який утворює основу для взаємодії мережевого та гнучкого (змінного) торговельного бізнесу. Це стає очевидним при аналізі робіт Мазаракі, В.Д. Лагутіна, А.Г. Герасименко та інших авторів. Концепції мережевого та гнучкого торговельного бізнесу не лише розвиваються, але й стають більш конкретними та уточненими у своїх базових характеристиках, що своєю чергою формує потребу у дослідженнях процесу їх еволюції.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є загальне дослідження змісту поступових змін концепцій мережевого та гнучкого (змінного) торговельного бізнесу та окреслення їх еволюційного курсу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Концепція мережевого торговельного бізнесу наразі визначає підхід до організації та управління бізне-

сом, який базується на тісній співпраці та партнерстві між різними учасниками ланцюга постачання. Процес еволюції такої концепції спрямований на посилення, змінність та різну за ступенем інтегрованості кількох її характеристик, серед яких [1—3; 6]:

1) співпраця та партнерство (ця характеристика зумовлена тим, що мережевий ритейл спрямований на співпрацю між різними учасниками, такими як виробники, постачальники, дистриб'ютори та роздрібні мережі);

2) використання технологій (ця характеристика зумовлена тим, що мережевий ритейл використовує різноманітні технології, такі як Інтернет, мобільні додатки, аналітика даних та штучний інтелект);

3) орієнтація на споживача (ця характеристика зумовлена тим, що мережевий ритейл спрямований на задоволення потреб та очікувань споживачів).

Важливо враховувати, що концепція мережевого торговельного бізнесу (як організована економічна діяльність) є абстракцією, оскільки за набором характеристик може змінюватися залежно від потреб ритейлера та потреб конкретної моделі його підприємництва (коли мова йде про створення та/або про управління конкретними напрямками бізнеса або бізнес-ініціативами ритейлера).

Мережевий ритейлер може орієнтуватися на створення ефективних систем співпраці з партнерами, на впровадження передових технологій або на вдосконалення процесів взаємодії зі споживачами. Наприклад, ритейлер Walmart Inc активно використовує різні мережеві підходи до управління ланцюгом постачання за моделями підприємництва Wal-Mart Stores East, Wal-Mart Stores Texas, Wal-Mart Property Company, Wal-Mart Real Estate Business Trust Sam's West тощо. Фахівці компанії побудували інтегровану систему співпраці зі своїми постачальниками, використовуючи технології миттєвого обміну інформацією про запаси та попит. Amazon Inc використовує автоматизовані системи та роботизовані технології для оптимізації процесів зберігання, вибірки та упакування товарів. Це дозволяє їм швидко реагувати на зміни в попиті та забезпечувати ефективність управління запасами у межах кожної з точок видачі/доставляння. Carphone Warehouse Group

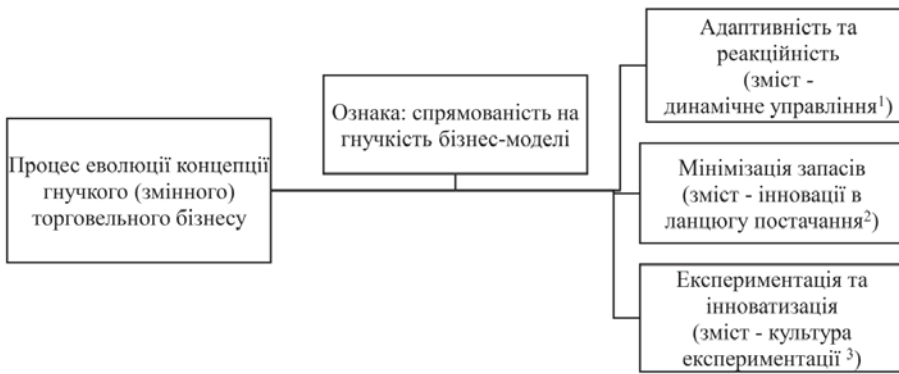

Рис. 2. Ознаки процесу еволюції концепції еволюція гнучкого (змінного) торговельного бізнесу

Примітка

¹ Гнучкі бізнес-моделі активно використовують динамічне управління, щоб швидко реагувати на зміни в ринкових умовах. Такі моделі можуть миттєво адаптуватися до нових тенденцій, попиту або конкурентного середовища.

² Гнучкі бізнес-моделі дедалі більше використовують технології для оптимізації ланцюга постачання. Це охоплює прогнозування попиту, використання систем "just-in-time" та інші стратегії для мінімізації запасів.

³ Гнучкі компанії стимулюють культуру експериментів і інновацій. Вони можуть швидко впроваджувати нові ідеї, тестувати їх на ринку та змінювати свої стратегії на основі отриманих даних.

Джерело: сформовано на основі [2—3; 6]

PLC використовує стратегію "швидкий модуль", яка передбачає швидке виробництво та введення нових товарів відповідно до потреб споживача. Фахівці компанії активно взаємодіють зі своїми клієнтами, аналізуючи ринкові тенденції та надаючи актуальний асортимент товарів у власних мережевих магазинах. Приклади орієнтування на окремі характеристики концепції чисельні, однак за аналізом досвіду мережевих лідерів ринку, таких як Apple Store, The Home Depot, Kesko Oyj, Zalando пріоритетним є саме поєднання співпраці, використання технологій та орієнтації на споживача, оскільки це може підвищити ефективність управління ланцюгом постачання бізнесом або окремим моделями підприємства, що йому належать.

Внаслідок окресленої орієнтації згадані компанії:

1) створили мережу партнерів, щоб розширювати свій асортимент і надати клієнтам більше вибору (співпраця з партнерами дозволяє їм швидко реагувати на ринкові тенденції та коригувати асортимент); 2) використовувати передові технології в аналітиці даних та в побудові системи комунікації зі своїми клієнтами. Вони застосовують штучний інтелект для аналізу покупок та переглядів, надаючи персоналізовані рекомендації та підкреслюючи популярні моделі чи бренди; 3) ставити клієнта в центр свого бізнесу (зокрема, надаючи індивідуальні поради з вибору товарів, вивчаючи попередні покупки та вподобання клієнтів). Ритейлер також активно взаємодіє зі своїми клієнтами через соціальні мережі та збирає відгуки, щоб мати спроможність адаптувати свій асортимент до реальних потреб споживачів.

Отже, важливо відзначити, що еволюція концепції мережевого торговельного бізнесу спрямована на максимально щільне поєднання розглянутих нами характеристик [3]. Це, безперечно, підвищує ефективність управління ланцюгом постачання, яке визначається як важливий аспект прибутковості мережевого торговельного бізнесу (див. рисунок 1).

Концепція гнучкого (змінного) торговельного бізнесу сфокусована на адаптивності та готовності підприємця реагувати на зміни в ринкових умовах. Процес еволюції такої концепції спрямований на посилення, змінність. Він різний за ступенем інтегрованості її характеристик, серед яких [2—3; 6]:

1) адаптивність та реакційність (ця характеристика зумовлена тим, що гнучкі бізнес-моделі постійно адаптуються до змін в ринкових умовах, за наявними торговими платформами, реагуючи на нові тенденції, зміни в попиті та конкурентний тиск);

2) мінімізація запасів (ця характеристика зумовлена тим, що гнучкі бізнес-моделі спрямовані на ефективне управління запасами, використовуючи стратегії "just-in-time" та інші інноваційні методи);

3) експериментація та інновацізація (ця характеристика зумовлена тим, що гнучкі бізнес-моделі активно прагнуть до створення культури експериментів та інновацій, постійно впроваджуючи нові ідеї, тестуючи їх на ринку).

Важливо враховувати, що концепція гнучкого (змінного) торговельного бізнесу, за набором характеристик може змінюватися (залежно від загальних або індивідуальних потреб конкретної моделі торгового підприємництва). Зазначимо, що додаткову специфіку, щодо наведених вище процесів формує їх спрямованість на гібридизацію, яка формується внаслідок того, що концепції все частіше взаємодіють між собою. Крім того, багато успішних торговельних бізнесів інтегрують елементи обох підходів для досягнення оптимальних результатів.

Наприклад, H&M Hennes & Mauritz AB, у межах своєї моделі торгового підприємництва H&M Finance B.V., акцентує увагу на тимчасові торгові осередки, максимальну ефективність управління запасами, використовуючи технології точного прогнозування попиту та стратегії "just-in-time" для мінімізації запасів та змінності у торгівлі.

Intersport GmbH, у межах своєї моделі торгового підприємництва Intersport, ставить акцент на швидке реагування на зміни в ринкових умовах, розширюючи свої асортименти або змінюючи стратегії управління системами масового обслуговування тимчасових торговельних осередків.

Зазначимо, що ключовою рисою формату концепції є гнучкість, яка надає можливість бізнесам трансформувати підхід до торгівлі (залежно від конкретного контексту та обставин). Гнучкий торговельний бізнес передбачає, що належні йому підприємницькі моделі не є статичними.

Еволюція гнучкого (змінного) торговельного бізнесу спрямована на гнучкі бізнес-моделі або такі, що мо-

Рис. 3. Конкретизація напрямків взаємодії та інтеграції концепцій мережевого та гнучкого торговельного бізнесу

Джерело: сформовано на основі [1—3; 6].

жуть мати гнучкі структури та команди швидкого реагування на зміни (рис. 2).

Зазначимо, що гнучкий торговельний бізнес не є статичним. Суб'єкти, що застосовують цю концепцію, демонструють здатність адаптуватися та оптимізувати свою стратегію для досягнення максимальної ефективності в конкретних умовах ринку.

Зазначимо, що концепції мережевого та гнучкого (змінного) торговельного бізнесу можуть взаємодіяти між собою, тому багато успішних суб'єктів торгівлі інтегрують елементи обох підходів для досягнення оптимальних результатів [3]. Це своєю чергою формує еволюційний курс, щодо поступових змін мережевого та гнучкого (змінного) торговельного бізнесу та належних йому підприємницьких моделей. Наприклад, наразі Amazon не лише застосовує деталізовані підходи до взаємодії з постачальниками, виробниками та партнерами для розширення асортименту, але й технології для аналізу даних покупців та швидкої адаптації до змін в попиті на Amazon.nl. Суб'єкт також активно впроваджує інноваційні підходи, такі як дрони для доставки в різних регіонах Італії, Нідерландів та Швеції.

Фактично, можна виокремити кілька напрямків взаємодії та інтеграції концепцій мережевого та гнучкого торговельного бізнесу, що сприяють досягненню оптимальних результатів діяльності, зокрема [2-3; 6]:

1. Напрямок інтеграції технологій (спрямований на забезпечення злагодженої роботи технологічних рішень для оптимізації процесів торгівлі, підвищення їх ефективності та поліпшення взаємодії елементів ланцюга постачання для бізнесу та належних до нього підприємницьких моделей). Це може охоплювати використання

різних програмних продуктів, апаратних засобів та платформ для забезпечення ефективного управління постійними та тимчасовими бізнес-процесами;

2. Напрямок спільного управління ланцюгом постачання (спрямований на забезпечення взаємодії та співпраці між різними учасниками ланцюга постачання з метою оптимізації процесів та досягнення ефективності в управлінні постачанням товарів чи послуг). Це може включати в себе спільне планування, обмін інформацією, спільну оптимізацію логістичних процесів; спільне реагування на зміни; стандартизацію та інтеграцію систем; спільні ініціативи та інновації.

3. Напрямок персоналізації та аналітики (спрямований на використання аналітичних інструментів та технологій для збору, обробки та аналізу даних про споживачів з метою створення персоналізованих пропозицій). Цей напрямок орієнтований на індивідуальні потреби та уподобання кожного клієнта;

4. Напрямок інновації (спрямований на пошук новаторських рішень, ідей та технологій, проведення експериментів для з'ясування, які новації працюють найкраще в системах масового обслуговування). Цей напрямок відображає стратегічний підхід до створення конкурентних коштом співпраці зі стартапами та інноваційними партнерами, впровадження новітніх технологій торгівлі, експериментування з новими бізнес-моделями тощо.

5. Напрямок адаптації до змін ринкових умов (спрямований на прийняття та реалізацію постійних та тимчасових стратегій, які дозволяють бізнесам ефективно реагувати на зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі ринку). Цей напрямок спрямований на забез-

печення гнучкості та конкурентоспроможності у змінному бізнес-середовищі.

За результатами дослідження наочно доведено, що напрямки взаємодії та інтеграції концепцій мережевого та гнучкого торговельного бізнесу мають приймати такий формат, який створює ефект синергії (через мережацію та гнучкість). Цей ефект полягає у продукуванні оптимальних результатів в управлінні та в розвитку обміну товарів і послуг (рис. 3).

Окреслена синергія забезпечує результативність коштом [1—3; 6]:

- створення інноваційних рішень, що підвищують якість обслуговування та забезпечують конкурентні переваги;

- швидшого реагування на зміни;

- оптимізації процесів взаємодії між учасниками ланцюга постачання;

- створення персоналізованих стратегій, що налаштовані на індивідуальні потреби споживачів;

- створення середовища, де інновації є частиною культури бізнесу, сприяючи постійному розвитку;

- швидшого реагувати на зміни ринкових умов та ефективно адаптації до нових тенденцій.

Зазначимо, що принцип синергії, застосований до цих напрямків, дозволяє створювати вартість, яка виходить далеко за межі тої, що є результатом застосування концепцій мережевого та гнучкого торговельного бізнесу.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У межах дослідження звернено увагу на той факт, що загальний розвиток концепцій мережевого та гнучкого (змінного) торговельного бізнесу спрямований на уточнення та поглиблення специфічності, щодо їх базових характеристик. При цьому констатовано, що еволюційний курс таких концепцій спрямований на розвиток загальної ідеї, яка формує основу для взаємодії мережевого та гнучкого (змінного) торговельного бізнесу. Наведені положення та вивчення їх змісту, дозволили зробити ряд наступних висновків:

1. За результатами дослідження виокремлено ряд напрямків взаємодії та інтеграції концепцій мережевого та гнучкого торговельного бізнесу, що мають мати місце, якщо за мету поставлено досягнення оптимальних результатів.

2. Серед основних напрямків взаємодії та інтеграції концепцій мережевого та гнучкого торговельного бізнесу: інтеграція технологій (а саме досягнення злагодженої роботи різних технологічних рішень); спільне управління ланцюгом постачання (а саме взаємодія та співпраця між різними учасниками ланцюга постачання); персоналізація та аналітика (а саме використання аналітичних інструментів та технологій для збору, обробки та аналізу даних про споживачів); інновації (активний пошук новаторських рішень, ідей та технологій, проведення експериментів); постійна адаптація до змін ринкових умов (а саме прийняття та реалізація стратегій, які дозволяють бізнесам ефективно реагувати на зміни).

3. За результатами дослідження наочно доведено, що напрямки взаємодії та інтеграції концепцій мереже-

вого та гнучкого торговельного бізнесу мають приймати такий формат, який через мережацію та гнучкість, створює ефект синергії. Такий ефект полягає у продукуванні оптимальних результатів в управлінні та в розвитку обміну товарів і послуг з метою отримання прибутку.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку полягають у розширенні розуміння та застосування концепцій мережевого та гнучкого торговельного бізнесу.

Література:

1. Вишневська О.А., Волошина А.О. Планування та організація закупівель товарів споживчого призначення торговельним підприємством, Вісник ХДУ Серія Економічні науки, 2019, Вип. 34, С. 50—53.

2. Гуляєва Н. М., Камінський С. І. Операційний цикл підприємства: сутність та механізм формування. Ефективна економіка. 2019. Вип. No 1. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6851> (дата звернення: 20.04.2023)

3. Кушнір О. К., Чаплінського В. Р. та Максименко Д. В. Використання штучного інтелекту в торгових стратегіях бізнесу: автоматизація та прогнозування, Інвестиції: практика та досвід. 2023. Вип. № 23. С. 68—74.

4. Лігоненко Л.О. Управління закупівельною діяльністю на підприємствах торгівлі: концептуальні рішення. Наука й економіка. 2014. Вип. 1. С. 181—186.

5. Мазаракі А.А. та ін. Внутрішня торгівля України: монографія; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А.А. Мазаракі. Київ: КНТЕУ, 2016. 864 с.

6. Фінансове управління і контроль (ФУК), Перегляд операційних процесів, National Academy for Finance and Economics, URL: https://mof.gov.ua/storage/files/7_.pdf (дата звернення: 20.04.2023).

References:

1. Vishnevskaya, O.A. and Voloshina, A.O. (2019), "Planning and organization of purchasing of goods of vital importance for trade enterprises", *Visnyk KHDU Seriya Ekonomichni nauky*, vol 34, pp. 50—53.

2. Gulyaeva, N.M. and Kaminskyi, S.I. (2019), "Operational cycle of the enterprise: essence and mechanism of formation", *Efektivna ekonomika*, vol. 1, Available at: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6851> (Accessed 21 Apr 2023).

3. Kushnir O. K., Chaplinsky V. R. and Maksimenko D. V. (2023), "The development of piece intelligence in trading countries, business categories: automation and forecasting, *Investments: practice and evidence*", vol. 23, pp. 68—74.

4. Ligonenko, L.O. (2014), "Management of purchasing activities at trade enterprises: conceptual solutions", *Nauka y ekonomika*, vol. 1, pp. 181—186.

5. Mazaraki, A.A. Lagutin, V.D., and Gerasimenko, A.H. (2016), *Vnutrishnya torhivlya Ukrayiny [Domestic trade of Ukraine]*, KNTU, Kyiv, Ukraine.

6. National Academy for Finance and Economics (2023), "Financial management and control (FMC), review of operational processes", Available at: https://mof.gov.ua/storage/files/7_.pdf (Accessed 21 Apr 2023).

Стаття надійшла до редакції 15.12.2023 р.

С. О. Тульчинська,
д. е. н., професор, завідувачка кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний
університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1409-3848>
А. О. Гавронський,
аспірант кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний університет
України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-0116-1199>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.28

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

S. Tulchynska,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economics and Entrepreneurship,
National technical university of Ukraine "Igor Sikorsky Kiev polytechnic institute"
A. Havronskyi,
PhD Student of the Department of Economics and Entrepreneurship,
National technical university of Ukraine "Igor Sikorsky Kiev polytechnic institute"

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC SUPPORT FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT OF TERRITORIES

В статті розглянуто основні засади інноваційного розвитку територій в умовах цифровізації економіки. Виокремлено основні напрями ефективного впровадження інновацій, серед яких ключову роль відіграють питання недостатності фінансування розробок, недосконалість нормативно-правової бази. Проаналізовано розподіл інноваційно-активних підприємств за регіонами, а також обсяги фінансування інноваційних витрат у регіональному розрізі за п'ять років. Проведений аналіз дав можливість встановити, що найбільша кількість інноваційно-активних підприємств спостерігається в промислово розвинених регіонах, в яких розвинений освітній потенціал. Виокремлено основні напрями ефективного впровадження інновацій для забезпечення економічного розвитку територій. Визначено основні фактори, які стримують інноваційний розвиток територій. Доведено, що для організаційно-економічного забезпечення інноваційного розвитку територій доцільним є формування інноваційної системи на засадах цифровізації. Обґрунтовано, що організаційно-економічне забезпечення інноваційного розвитку територій повинно включати механізми протидії зовнішнім загрозам на основі створення потужних конкурентних переваг за рахунок ефективно конкурентної політики держави. Доведено, що інноваційний розвиток територій пов'язаний з формуванням інноваційного середовища, яке створює сприятливі умови для відтворювального інноваційного процесу. Сформовано основні напрями взаємодії учасників в інноваційному процесі розвитку територій. Доведено важливість тісної взаємодії між державою, освітою, наукою та бізнесом в питаннях інноваційного розвитку територій та держави.

The article discusses the main principles of innovative development of territories in the conditions of digitalization of the economy. The main areas of effective implementation of innovations are singled out, among which issues of insufficient financing of development, imperfection of the regulatory and legal framework play a key role. The distribution of innovation-active enterprises by region was analyzed, as well as the volume of financing of innovation costs in a regional section for five years. The conducted

analysis made it possible to establish that the largest number of innovatively active enterprises is observed in industrially developed regions in which educational potential is developed. The development and implementation of innovative technologies is carried out on the bases of industrial enterprises. On the basis of scientific institutions, research and testing of relevant developments, their improvement and bringing such developments to an innovative product or service are carried out. The main areas of effective implementation of innovations to ensure the economic development of territories are highlighted, which include. The main factors that hold back the innovative development of territories have been identified. It has been proven that for the organizational and economic support of innovative development of territories, it is expedient to form an innovative system based on digitization. It is substantiated that the organizational and economic support for the innovative development of territories should include mechanisms for countering external threats based on the creation of powerful competitive advantages due to the effective competitive policy of the state. It is proven that the innovative development of territories is connected with the formation of an innovative environment, which creates favorable conditions for the reproductive innovation process and ensures the sustainable development of the state. The main directions of interaction of participants in the innovative process of territorial development have been formed. The importance of close cooperation between the state, education, science and business in matters of innovative development of territories and the state has been proven.

Ключові слова: інноваційний розвиток, території, регіони, організаційно-економічне забезпечення, цифровізація.

Key words: innovative development, territories, regions, organizational and economic support, digitalization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогодні конкурентоспроможність регіонів їх соціально-економічний розвиток залежить від функціонування реального сектору економіки, впровадженню інновацій та цифрових технологій. В сучасних умовах в умовах впровадження принципів Індустрії 4.0-5.0 інноваційна складова національної економіки та її регіонів стає підґрунтям незалежності та сталого розвитку, підвищує рівень захисту її інтересів на зовнішньому ринку. Тому в умовах глобального інноваційного розвитку суспільства на засадах цифровізації актуальними постають питання організаційно-економічного забезпечення таких процесів для країн та її територій. В умовах трансформації територіальних виробничих систем за принципами галузевої диверсифікації та акцентом на розвиток сфери послуг основним підґрунтям є саме інноваційний розвиток територій. Так, на думку деяких вчених [1, с. 6], яку ми поділяємо, інноваційний розвиток є основним фактором ринкової конкуренції та дозволяє підприємствам отримувати додатковий прибуток від інтелектуальної ренти на основі використання інновацій. Розвиток територій держави в повоєнний період повинен розбудовуватися на основі нових підходів та принципів щодо функціонування виробничих об'єднань в напрямку європейського вектору розвитку та інноваційної складової сталого розвитку територій. Питання формування організаційно-економічного забезпечення інноваційного розвитку територій в умовах цифровізації для України є актуальним завданням за умов необхідної безпекової ситуації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання організаційно-економічного забезпечення інноваційного розвитку територій займалися багато

вітчизняних вчених, серед яких можна виокремити праці О. Амоші, В. Геєця [1], І. Ваховіч, Ю. Григоренко [2], Н. Іванової, Л. Мельник [7], М. Мельникової, В. Омеляненко [6], І. Підоричева [9], П. Перерви, Н. Тарнавської, О. Тєлєтова, С. Ханіна [11], Л. Федулової та інших. Питання цифровізації виробничих процесів та розвитку територій в умовах цифрового контенту досліджувалися в працях П. Друкера, М. Андрессена, Ю. Григоренко [2], А. Гриценко, О. Даннікова [3], М. Дергалюк [5], Т. Єфименко С. Коляденко, Ю. Зайцева, С. Кубіва, І. Карчева, О. Москаленко, В. Фіщук, Штець [12], І. Якушко [13] та інших.

Проте вирішення питань інноваційного розвитку в умовах цифровізації економіки та повоєнного відновлення територій потребують більш широкого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у формуванні засад організаційно-економічного забезпечення інноваційного розвитку територій в умовах цифровізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Одним із узагальнюючих показників оцінювання інноваційного розвитку територій може виступати розвиток інноваційно-активних підприємств регіонів.

В Україні розвиток інноваційно-активних підприємств характеризується певними коливаннями в регіональному розподілі (рис. 1). Так, за період 2016—2020 рр. найбільша кількість інноваційно-активних підприємств спостерігається у Харківській області (535 одиниць), м. Київ (450 одиниць), Дніпропетровській області (322 одиниці), Львівській області (254 одиниці) та Київській області (232 одиниці). Найменша кількість інноваційно-активних підприємств за досліджуваний

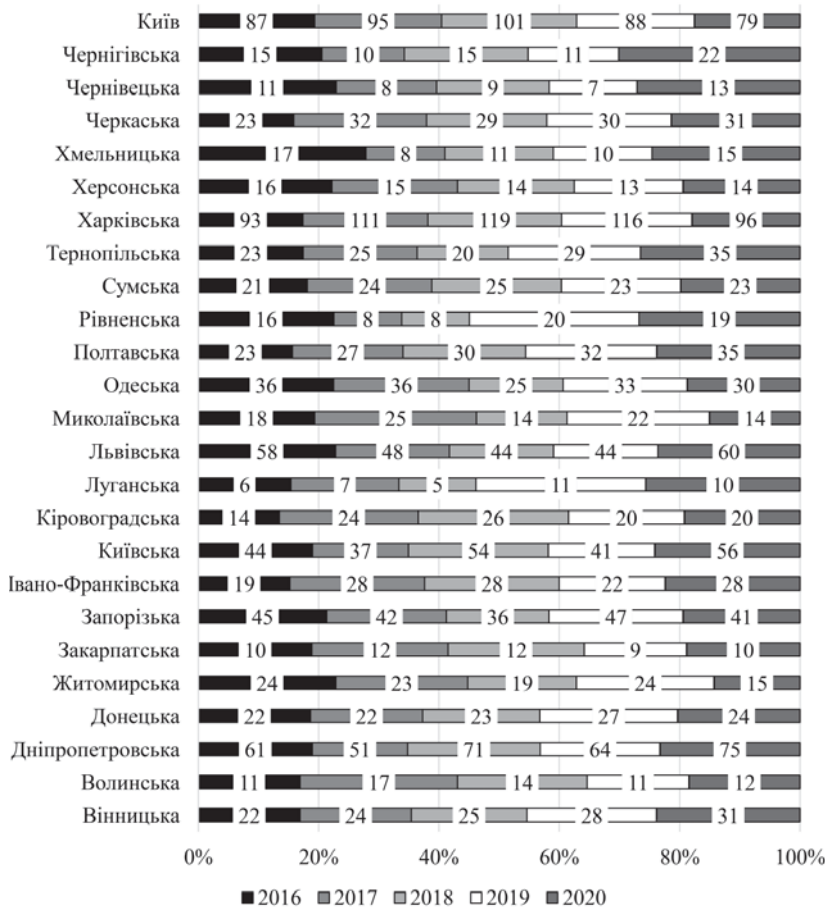

Рис. 1. Розподіл інноваційно-активних підприємств за регіонами в період 2016—2020 рр. (одиниць)

*в офіційних джерелах даних за період 2021—2023 рр. не оприлюднено. Джерело: узагальнено авторами на основі [8].

Таблиця 1. Регіональний розподіл обсягів інноваційних витрат за період 2015—2020 рр. (тис. грн)

Регіони	Загальний обсяг інноваційних витрат (тис. грн)					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Україна	13813674	23229458	9117537	12180073	14220905	14406887
Вінницька	575261,6	723188,9	100437,3	365937	832194	188293
Волинська	65280,3	147411,3	162077,9	85400	93084	к
Дніпропетровська	7568879	14264729	1127251	688062	2217047	1239030
Донецька	827653,4	610934,6	725326,4	725036	1399705	1406073
Житомирська	32626,8	143876,8	10443	123865	191539	55246
Закарпатська	22530,6	59666,1	26249,6	20206	44618	18047
Запорізька	321051,3	485798,5	1393360	4213622	681707	1574176
Ів-Франківська	92189	80467,2	134192,2	146153	230676	к
Київська	144771,6	598892,6	289694,2	663665	354452	788200
Кіровоградська	127719,1	262320,4	504172,2	163783	138271	313960
Луганська	24254,1	43456,3	20219,9	16193	26739	28937
Львівська	277796,2	429278,9	310047,7	416915	342258	612182
Миколаївська	291578,5	631852,9	324909,6	251812	931593	696931
Одеська	49670,7	253712,6	150149,8	225145	197607	97350
Полтавська	128525,6	213315,8	68226,6	105563	749060	946476
Рівненська	6865,9	40421,2	7315,4	5795	29023	90384
Сумська	162349,5	340009,1	598478,2	559934	876690	153174
Тернопільська	14557,7	85871,9	109734,7	137126	268010	354839
Харківська	667008,1	1146467,3	890885,5	1270124	672152	1184077
Херсонська	70130,5	75023,2	56149,7	50245	83859	66692
Хмельницька	66659,4	47994,7	24552,5	14639	15639	151831
Черкаська	53539	44863,5	124705,4	115292	84468	439747
Чернівецька	18756,8	19034,5	26091,6	54812	15403	24330
Чернігівська	34997,3	65361,5	71704,2	108108	60981	37133
м. Київ	2169022,4	2415509,2	1861163	1652641	3684130	3293999

* в офіційних джерелах даних за період 2021—2023 рр. не оприлюднено. Джерело: узагальнено авторами на основі [8].

період 2016—2020 рр. у Луганській області (39 одиниць), Чернівецькій області (48 одиниць), Закарпатській області (53 одиниці), Волинській області (65 одиниць) та Хмельницькій області (61 одиниця).

Так найбільша кількість інноваційно-активних підприємств спостерігається в промислово розвинених регіонах, в яких розвинений освітній потенціал. На базах промислових підприємств здійснюється розробка та впровадження інноваційних технологій, технік. На базі наукових установ здійснюється дослідження та апробація відповідних розробок, їх удосконалення та доведення таких розробок до інноваційного продукту або послуги.

Також, окрім розвитку інноваційно-активних підприємств важливим аспектом для розвитку інновацій є достатній рівень фінансування відповідних розробок та досліджень. В регіональному розподілі обсяги фінансування інноваційних витрат у період 2015—2020 рр. наведено у табл. 1.

Загальний обсяг інноваційних витрат за період 2015—2020 рр. в регіональному розподілі демонструє, що найбільший обсяг відбувався у Дніпропетровській області (27104997,5 тис. грн), м. Київ (15076464 тис. грн), Запорізькій області (8669715 тис. грн), Харківській області (5830713,9 тис. грн) та Донецькій області (5694728,4 тис. грн). Найменші витрати на інноваційні розробки за період 2015—2020 рр. спостерігався у Чернівецькій області (158427,9 тис. грн), Луганській області (159799,3 тис. грн), Рівненській області (179804,5 тис. грн), Закарпатській області (191317,3 тис. грн) та Хмельницькій області (321315,6 тис. грн).

Витрати на інноваційні розробки в промисловості мають досить довгий строк окупності витрат, оскільки технологічний процес є тривалим. Тому ефективність від витрат на інноваційні розробки в таких випадках можна спостерігати через більш тривалий період.

В багатьох дослідженнях вченими [1; 2; 4; 6; 10; 11] виокремлено основні напрями ефективного впровадження інновацій для забезпечення економічного розвитку територій, а саме:

- збільшення фінансування прикладних та фундаментальних досліджень з практичним впровадженням розробок;
- впровадження ефективного законодавства в питаннях інтелектуальної власності для забезпечення стимулювання інтелектуальної праці;
- формування сприятливого середовища для розвитку середнього та малого інноваційного підприємництва.

До основних факторів, які стримують інноваційний розвиток територій можна віднести:

Рис. 2. Основні складові інноваційного розвитку територій

Джерело: узагальнено автором на основі [6].

— недосконалість нормативно-правового забезпечення сфери інтелектуальної власності та інноваційних розробок;

— відсутність ефективних ланок які б сприяли тісній співпраці між освітою, наукою та бізнесом;

— нерозвиненість напрямів залучення банківського та промислового капіталу до фінансування інноваційних розробок;

— низький рівень розвитку податкового стимулювання інноваційних підприємств та установ та науково-інноваційної діяльності в цілому;

— наявність високого рівня ризику залучення інвестицій в сферу інноваційних розробок.

Виокремлені фактори ефективного впровадження інновацій для забезпечення економічного розвитку територій та фактори, що стримують інноваційний розвиток територій повинні враховуватися при розробленні та впровадженні організаційно-економічного забезпечення інноваційного розвитку територій в умовах цифровізації.

Організаційно-економічне забезпечення інноваційного розвитку територій повинно включати заходи, що спрямовані на усунення зовнішніх загроз та ризиків інноваційного розвитку за рахунок створення конкурентних переваг територій із урахуванням наявних потенційних можливостей та процесів цифровізації. Необхідно поєднувати процеси інтеграції регіонального та національного рівня на основі забезпечення економічної безпеки внутрішнього ринку шляхом розвитку інноваційно-активних підприємств, впровадження інноваційних процесів для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників.

Інноваційний розвиток територій перш за все, пов'язаний з формуванням сприятливого інноваційного середовища, яке створює умови для відтворювального інноваційного процесу та забезпечує сталий розвиток держави в цілому.

Для розробки відповідного організаційно-економічного забезпечення інноваційного розвитку територій доцільним є формування інноваційної системи на засадах цифровізації. Інноваційна система являє собою систему взаємопов'язаних організаційно-правових форм різної спрямованості, які на основі своєї взаємодії забезпечують реалізацію інноваційного процесу із урахуванням тенденцій розвитку цифровізації. За допомогою

такої інноваційної системи реалізується взаємодія між освітою, наукою та бізнес структурами для підвищення рівня конкурентоспроможності територій та забезпечення їх соціально-економічного розвитку. Основні складові інноваційного розвитку територій представлені на рис. 2.

До основних складових інноваційного розвитку територій можна віднести розвиток науки, який забезпечує генерацію нових знань та розвиток фундаментальних та прикладних досліджень. Розвиток освіти на базі якого формується науковий майбутній інтелектуальний потенціал територій та держави в цілому, а також здійснюються дослідження. Інноваційно-активне виробництво, що представляє результати наукової та освітньої сфери, на базі якого впроваджуються інноваційні розробки, технології, виходом яких є інноваційний продукт або послуга. Також до складових інноваційного розвитку територій відноситься міжнародне науково-технічне співробітництво, завдяки якому розширюється ринок інноваційних товарів та послуг, здійснюється обмін інформацією, технологією, участь у спільних проектах, обмін досвідом. Також, можна зазначити, що розвиток науки та інноваційно активне виробництво формують ринок інноваційних технологій та науково-технічних нововведень. Розвиток освіти та міжнародне науково-технічне співробітництво формують ринок інноваційної продукції.

Взаємодія наведених складових формує відповідне інноваційне середовище розвитку територій, оскільки освіта формує необхідні висококваліфіковані кадри для наукових досліджень, які повинні практично втілюватися у виробництві та реалізовуватися на внутрішніх та міжнародних ринках інноваційної продукції.

ВИСНОВКИ

На сьогодні в Україні головною перешкодою ефективному інноваційному розвитку територій є недостатній рівень фінансування досліджень. Для українських підприємств та установ основним джерелом фінансування інноваційних розробок є власні кошти. Залученню зовнішніх інвесторів перешкоджає ряд причин, а саме в нормативно-правовому полі захисту інтересів інвесторів, високий рівень ризику інвестування через бюрократію, високий рівень корупції. Особливо гостро постає питання зовнішнього інвестування в період повое-

ного відновлення територій, через високі ризики та нестабільність економічної ситуації в країні. Тому для держави важливим є створення такого фундаменту організаційно-економічного забезпечення інтересів інвесторів, що сприятиме підвищенню довіри до фінансуванню українських проектів.

Подальших досліджень вимагають питання, що пов'язані із визначенням впливу цифрової трансформації на інноваційний розвиток територій в сучасних умовах.

Література:

1. Геєць В. М. Інституційна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України. Економіка України. 2014. № 12. С. 4—19.
2. Григоренко Ю. Юрчак О. В Україні до Індустрії 4.0 відкриті саме металурги. GMK Center, 13 вересня 2019 р., URL: <https://gmk.center/ua/interview/oleksandr-jurchak-v-ukraini-do-industrii-4-0-vidkriti-samemetalurgi>. (дата звернення 18.11.2023).
3. Данніков О. В., Січкаренко К. О. Концептуальні засади цифровізації економіки України. Інфраструктура ринку. 2018. Вип. 17. URL: http://market-infr.od.ua/journals/2018/17_2018_ukr/15.pd (дата звернення 05.12.2023).
4. Дергалюк М. О., Тульчинська С. О. Активізації залучення потенціалу для забезпечення розвитку регіональних економічних систем. Економічний вісник НТУУ "КПІ". 2022. Вип. 22. С. 35—39.
5. Дергалюк М. О., Тульчинська С. О. Організаційно-економічне забезпечення потенціалоформуючого простору регіонів в умовах цифровізації. Проблеми та перспективи економіки та управління: науковий журнал. 2022. № 4 (32). С. 218—225.
6. Інноваційні основи відновлення та розвитку країн після збройних конфліктів: інноваційний вимір: колективна монографія. За ред. Омеляненка В. А. Суми: Інститут стратегій інноваційного розвитку і трансферу знань. 2022. 280 с.
7. Мельник Л. Г., Карінцева О. І., Кубатко О. В., Сотник І. М., Завдов'єва Ю. М. Цифровізація економічних систем та людський капітал: підприємство, регіон, народне господарство. Механізм регулювання економіки. 2020. № 2. С. 9—28.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 18.11.2023).
9. Підоричева І. Ю. Інноваційна екосистема в сучасних економічних дослідженнях. Економіка промисловості. 2020. № 2 (90). С. 54—92.
10. Тульчинська С. О., Дергалюк М. О. Економічний потенціал регіону як стимулятор інтенсифікації розвитку регіональних економічних систем в умовах цифровізації. Науковий вісник Полісся. 2022. № 2 (25). С. 114—123.
11. Ханін С. Г. Інтелектуально-інноваційні детермінанти розвитку регіональних економічних систем. Економічний вісник НТУУ "Київський політехнічний інститут". 2021. № 19. С. 187—192.
12. Штець Т. Ф., Лупак Р. Л., Пришляк О. П. Інституціональні аспекти державного регулювання розвитку цифрової економіки України. Бізнес Інформ. 2020. № 1. С. 271—277.

13. Якушко І. В. Теоретичні аспекти розвитку національної економіки в умовах цифрової трансформації. The actual problems of regional economy development. 2022. Вип. 18. Том 2. С. 247—254.

References:

1. Heiets, V.M. (2014), "Institutional conditionality of innovative processes in the industrial development of Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 1, pp. 4—19.
2. Hryhorenko, Yu. And Yurchak O. (2019), "In Ukraine, only metallurgists are open to Industry 4.0", GMK Center, available at <https://gmk.center/ua/interview/oleksandr-jurchak-v-ukraini-do-industrii-4-0-vidkriti-samemetalurgi> (Accessed 18 Nov. 2023).
3. Dannikov, O.V. and Sichkarenko, K.O. (2018), "Conceptual principles of digitization of the economy of Ukraine", *Infrastruktura rynku*, vol. 17, available at: http://market-infr.od.ua/journals/2018/17_2018_ukr/15.pd (Accessed: 5 Dec. 2023).
4. Derhaliuk, M.O. and Tulchynska, S.O. (2022), "Activation of potential attraction to ensure the development of regional economic system", *Ekonomichnyi visnyk NTUU "KPI"*, vol. 22, pp. 35—39.
5. Derhaliuk, M.O. and Tulchynska, S.O. (2022), "Organizational and economic support of the potential-forming space of regions in conditions of digitalization", *Problemy ta perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia: naukovyi zhurnal*, vol. 4, no. 32, pp. 218—225.
6. Omelianenka, V.A. (2022), *Innovatsiini osnovy vidnovlennia ta rozvytku krain pislia zbroinykh konfliktiv: innovatsiinyi vymir* [Innovative foundations of recovery and development of countries after armed conflicts: innovative dimension], *Instytut stratehii innovatsiinoho rozvytku i transferu znan*, Sumy Ukraine.
7. Melnyk, L.H., Karintseva, O.I., Kubatko, O.V., Sotnyk, I.M. and Zavadov'eva, Yu.M. (2020), "Digitalization of economic systems and human capital: enterprise, region, national economy", *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky*, vol. 2, pp. 9—28.
8. Official website of the State Statistics Service of Ukraine (2023), Accessed <https://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed: 18 Nov. 2023).
9. Pidorycheva, I.Yu. (2020), "Innovative Ecosystem in Modern Economic Research", *Ekonomika promyslovosti*, vol. 2, no. 90, pp. 54—92.
10. Tulchynska, S.O., Derhaliuk, M.O. (2022), "The economic potential of the region as a stimulator of the intensification of the development of regional economic systems in the conditions of digitalization", *Naukovyi visnyk Polissia*, vol. 2, no. 25, pp. 114—123.
11. Khanin, S.H. (2021), "Intellectual and innovative determinants of development of regional economic systems", *Ekonomichnyi visnyk NTUU "Kyivskiy politekhnichnyi instytut"*, vol. 19, pp. 187—192.
12. Shtets, T.F., Lupak, R.L. and Pryshliak, O.P. (2020), "Institutional aspects of state regulation of the development of the digital economy of Ukraine", *Biznes Inform*, vol. 1, pp. 271—277.
13. Iakushko, I.V. (2022), "Theoretical aspects of the development of the national economy in the conditions of digital transformation", *The actual problems of regional economy development*, vol. 18, no. 2, pp. 247—254. *Стаття надійшла до редакції 17.12.2023 р.*

УДК 657.6:657.372.12

*Т. О. Меліхова,**д. е. н., професор, завідувач кафедри облік, аналіз, оподаткування та аудит,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні**Запорізького національного університету, м. Запоріжжя**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9934-8722>**Ю. В. Подмешальська,**к. е. н., доцент кафедри облік, аналіз, оподаткування та аудит,**Інженерний навчально-науковий інститут ім.Ю.М.Потебні ЗНУ, м. Запоріжжя**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6353-4542>**Н. О. Богма,**магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,**Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ, м. Запоріжжя**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-3881-1461>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.33

УДОСКОНАЛЕННЯ ПЕРВИННОГО ТА АНАЛІТИЧНОГО ОБЛІКУ, ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ РОЗРАХУНКІВ З ПОКУПЦЯМИ ТА ЗАМОВНИКАМИ В СИСТЕМІ КОНТРОЛЮ З УРАХУВАННЯМ РІЗНИХ ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

T. Melikhova,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit, Engineering
Educational and Scientific Institute im. YU.M. Potebni of Zaporizhzhya National University, Zaporizhzhya

Yu. Podmeshalska,

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit,

im. YU.M. Potebni of Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhya

N. Bohma,

Master's student, Zaporizhzhya National University of Engineering

Educational and Scientific Institute im. YU.M. Potebni ZNU, Zaporizhzhya

IMPROVEMENT OF PRIMARY AND ANALYTICAL ACCOUNTING, INTERNAL AUDIT OF SETTLEMENTS WITH BUYERS AND CUSTOMERS IN THE CONTROL SYSTEM, TAKING INTO ACCOUNT VARIOUS TYPES OF ECONOMIC ACTIVITY FOR MAKING MANAGEMENT DECISIONS

На даний час, на жаль, все частіше відбуваються затримки з надходження оплати за раніше відвантаженою продукцією, тобто зростає дебіторська заборгованість. При веденні обліку розрахунків з покупцями та замовниками треба звернути увагу на правильність оформлення первинних документів, відображення їх на рахунках, в облікових регістрах і фінансової звітності. При проведенні аудиту розрахунків з покупцями та замовниками звертають увагу на перевірку правильності ведення обліку та складання звітності.

На даний час немає єдиної методики щодо ведення обліку та проведення внутрішнього аудиту, як складової внутрішнього контролю, тому на кожному підприємстві розробляється власний підхід, застосовуються додатково розроблені форми первинних документів та облікових відомостей.

Метою роботи є удосконалення первинного та аналітичного обліку, внутрішнього аудиту розрахунків з покупцями та замовниками в системі контролю з урахуванням різних видів економічної діяльності для прийняття управлінських рішень

Метою аудиту розрахунків з покупцями та замовниками є перевірка правильності оформлення документів, своєчасності відвантаження готової продукції покупцям та замовникам, надходження від них оплати, відображення в обліку та звітності.

Завданнями проведення аудиту розрахунків з покупцями та замовниками є перевірка: кон'юнктури ринків для вирівнювання дистриб'юторського попиту за напрямками для збільшення ринків збуту; наявності та правильності оформлення договорів з покупцями та замовниками; своєчасності відвантаження готової продукції покупцям відповідно до отриманих від них авансів; своєчасності надходження оплати покупців за раніше відвантажену готову продукцію.

Запропонована методика аудиту розрахунків з покупцями та замовниками, яка на відміну від існуючих включає: анкету, загальний план контролю, програму контролю, робочі документи перевіряючого. Запропонована методика проведення аудиту надасть змогу перевіряючому охопити питання, щодо правильності оформлення документів, своєчасності відвантаження готової продукції покупцям та замовникам, надходження від них оплати, відображення в обліку та звітності. Це дозволить вчасно виявити порушення, провести якісний аудит, прийняти ефективні управлінські рішення.

Для удосконалення обліку розрахунків з покупцями запропоновані наступні відомості: оформлення договорів з покупцями та замовниками, відвантаження готової продукції покупцям відповідно до отриманих від них авансів, надходження оплати покупців за раніше відвантажену готову продукцію, а також форму для аналізу кон'юнктури ринків для вирівнювання дистриб'юторського попиту за напрямками для збільшення ринків збуту. Це полегшить заповнення та обробку документів, що позитивно буде сприяти прийняттю ефективних управлінських рішень.

Currently, unfortunately, there are increasingly delays in receiving payment for previously shipped products, that is, accounts receivable is growing. When keeping records of payments with buyers and customers, you should pay attention to the correctness of the initial documents, their display on accounts, in accounting registers and financial statements. When conducting an audit of settlements with buyers and customers, attention is paid to checking the correctness of accounting and reporting.

At the moment, there is no single methodology for keeping records and conducting internal audits, so each enterprise develops its own approach, additionally developed forms of primary documents and accounting information are used.

The purpose of the work is to improve primary and analytical accounting, internal audit of settlements with buyers and customers in the control system, taking into account various types of economic activity for making management decisions.

The purpose of the audit of settlements with buyers and customers is to check the correctness of the documents, the timeliness of the shipment of finished products to buyers and customers, the receipt of payment from them, and their reflection in accounting and reporting.

The tasks of conducting an audit of settlements with buyers and customers are to check: market conditions to equalize distributor demand in directions for increasing sales markets, the availability and correctness of contracts with buyers and customers, the timeliness of shipment of finished products to buyers in accordance with the advances received by them, the timeliness of receiving payment from customers for previously shipped finished products.

The proposed method of auditing settlements with buyers and customers, which, unlike the existing ones, includes: a questionnaire, a general control plan, a control program, working documents of the auditor. The proposed audit methodology will allow the auditor to cover the correctness of the documents, timeliness of shipment of finished products to buyers and customers, receipt of payment from them, reflection in accounting and reporting. This will make it possible to detect violations in time, conduct a quality audit, and make effective management decisions.

In order to improve the accounting of payments with buyers, the following information is proposed: execution of contracts with buyers and customers, shipment of finished products to buyers in accordance with the advances received from them, receipt of payment from buyers for previously

shipped finished products, as well as a form for analyzing market conditions to equalize distribution of demand in directions for increasing sales markets. This will facilitate the filling and processing of documents, which will positively contribute to the adoption of effective management decisions.

Ключові слова: бухгалтерський облік, контроль, внутрішній аудит, розрахунки, покупці, замовники, анкета, план, програма, робочі документи, управлінські рішення, облік за видами діяльності.

Key words: accounting, control, internal audit, calculations, buyers, customers, questionnaire, plan, program, working documents, management decisions, accounting by types of activity.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

На даний час, на жаль, все частіше відбуваються затримки з надходження оплати за раніше відвантажену продукцію, тобто зростає дебіторська заборгованість. При веденні обліку розрахунків з покупцями та замовниками треба звернути увагу на правильність оформлення первинних документів, відображення їх на рахунках, в облікових регістрах і фінансової звітності. При проведенні аудиту розрахунків з покупцями та замовниками звертають увагу на перевірку правильності ведення обліку та складання звітності.

Постановка проблеми. На даний час немає єдиної методики щодо ведення обліку та проведення внутрішнього аудиту, тому на кожному підприємстві розробляється власний підхід, застосовуються додатково розроблені форми первинних документів та облікових відомостей.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемними питаннями обліку та аудиту дебіторської заборгованості займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Бескоста Г.М., Бутинець Ф.Ф., Кулаковська Л.П., Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Піча Ю.В., Подмешальська Ю.В., Сахарцева І.І., Усач Б.Ф. та інші. Автори розглядають дане питання з різних точок зору та акцентують увагу на різних аспектах проведення розрахунків з покупцями та замовниками. Проте саме питання побудови дієвої методики внутрішнього контролю розрахунків з покупцями та замовниками авторами розкрито недостатньо і потребує подальшого дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ, МЕТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою роботи є удосконалення первинного та аналітичного обліку, внутрішнього аудиту розрахунків з покупцями та замовниками в системі контролю з урахуванням різних видів економічної діяльності для прийняття управлінських рішень.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ (РЕЗУЛЬТАТИ РОБОТИ)

Метою аудиту розрахунків з покупцями та замовниками є перевірка правильності оформлення документів, своєчасності відвантаження готової продукції покупцями та замовниками, надходження від них оплати, відображення в обліку та звітності.

Завданнями проведення аудиту розрахунків з покупцями та замовниками є перевірка: кон'юнктури ринків для вирівнювання дистриб'юторського попиту за напрямками для збільшення ринків збуту; наявності та правильності оформлення договорів з покупцями та замовниками; своєчасності відвантаження готової продукції покупцям відповідно до отриманих від них авансів, своєчасності надходження оплати покупців за раніше відвантажену готову продукцію.

Таблиця 1. Анкета перевірки розрахунків з покупцями та замовниками

№	Зміст питання	Варіанти відповіді			
		Інформація відсутня	Так	Ні	Примітки
1	Чи є у наявності договори з покупцями та замовниками?				
2	Чи вірно оформлені договори з покупцями та замовниками?				
3	Чи проводяться звірки з покупцями та замовниками?				
4	Чи є сумнівна заборгованість покупців та замовників?				
5	Чи є безнадійна заборгованість покупців та замовників?				
6	Чи формується резерв сумнівних боргів?				
7	Чи надходили претензії від покупців?				
8	Чи є прострочена дебіторська заборгованість покупців?				
9	Чи були позови до суду про стягнення дебіторської заборгованості?				
10	Чи проводилось списання простроченої дебіторської заборгованості?				

Джерело: запропоновано авторами.

Таблиця 2. Загальний план проведення контролю розрахунків з покупцями та замовниками

Етап перевірки	Процедури перевірки	Методи перевірки	Період проведення	Виконавці
Підготовчий	Знайомство з бізнесом клієнта, планування проведення контролю розрахунків з покупцями та замовниками			
Основний	Перевірка кон'юнктури ринків для вирівнювання дистриб'юторського попиту за напрямками для збільшення ринків збуту	вибіркова		
	Перевірка наявності та правильності оформлення договорів з покупцями та замовниками	вибіркова		
	Перевірка своєчасності відвантаження готової продукції покупцям відповідно до отриманих від них авансів	вибіркова		
	Перевірка своєчасності надходження оплати покупців за раніше відвантажену готову продукцію	вибіркова		
Завershальний	Складання звіту за результатами перевірки.			

Джерело: запропоновано авторами.

Таблиця 3. Програма аудиту розрахунків з покупцями та замовниками

№	Мета контролю	Перелік процедур	Докази перевірки	Код робочого документа	Період проведення	Виконавець	Примітки
1	Провести аналіз кон'юнктури ринків для вирівнювання дистрибуторського попиту за напрямками для збільшення ринків збуту	Перевірка кон'юнктури ринків для вирівнювання дистрибуторського попиту за напрямками для збільшення ринків збуту	Номенклатура товарів, дані обліку з обсягу реалізації покупцям готової продукції	РПОК-1			
2	Впевнитись у наявності та правильності оформлення договорів з покупцями та замовниками	Перевірка наявності та правильності оформлення договорів з покупцями та замовниками	Договори з покупцями та замовниками	РПОК-2			
3	Впевнитись у своєчасності відвантаження готової продукції покупцям відповідно до отриманих від них авансів	Перевірка своєчасності відвантаження готової продукції покупцям відповідно до отриманих від них авансів	Накладні, виписки банку, акти	РПОК-3			
4	Впевнитись у своєчасності надходження оплати покупців за раніше відвантажену готову продукцію	Перевірка своєчасності надходження оплати покупців за раніше відвантажену готову продукцію	Виписки банку, накладні, акти	РПОК-4			

Джерело: запропоновано авторами.

Таблиця 4. Робочий документ аудитора РПОК-1 – перевірка обсягів реалізації готової продукції покупцям і замовникам за видами економічної діяльності

Покупці за видами діяльності	Найменування товарів	Обсяг реалізації за даними підприємства	Обсяг реалізації за даними аудиту	Відхилення
Торгівля				
Виробництво				
Будівництво				
Громадське харчування				
Послуги				
Разом				

Джерело: запропоновано авторами.

Таблиця 5. Робочий документ аудитора РПОК-2 – перевірка наявності та правильності оформлення договорів з покупцями та замовниками

Договір						примітки
№	Дата	Сума, грн	ПДВ, грн	підпис	печатка	

Джерело: запропоновано авторами.

Таблиця 6. Робочий документ аудитора РПОК-3 – перевірка своєчасності відвантаження готової продукції покупцям відповідно до отриманих від них авансів

Назва покупця	Вид продукції	Аванс від покупців		Відвантаження покупцям готової продукції		Сума до сплати або до повернення		Відхилення
		Дата	Сума	Дата	Сума	Дата	Сума	

Джерело: запропоновано авторами.

Таблиця 7. Робочий документ аудитора РПОК-4 – перевірка своєчасності надходження оплати покупців за раніше відвантажену готову продукцію

Назва покупця	Вид продукції	Відвантаження покупцям готової продукції		Оплата від покупців		Сума до сплати або до повернення		Відхилення
		Дата	Сума	Дата	Сума	Дата	Сума	

Джерело: запропоновано авторами.

Анкету перевірки розрахунків з покупцями та замовниками наведено в таблиці 1.

Одержавши в процесі попереднього планування дані про підприємство, перевіряючий приступає до розробки загального плану аудиту розрахунків з покупцями та замовниками (табл. 2). План аудиту є документом організаційно-методологічного характеру та складається з переліку робіт і строків їх виконання із зазначенням джерел інформації. Аудит розрахунків з покупцями та

замовниками нами рекомендується проводити в кілька етапів.

Програму аудиту розрахунків з покупцями та замовниками наведено в таблиці 3. У програмі аудиту розрахунків з покупцями та замовниками відображено основні процедури для вирішення основних завдань перевірки.

Для вирішення поставлених завдань аудиту розрахунків з покупцями та замовниками пропонуємо робочі документи аудитора (таблиці 4–7), які ста-

Таблиця 8. Форма для аналізу кон'юнктури ринків для вирівнювання дистриб'юторського попиту за напрямками для збільшення ринків збуту

Покупці за видами діяльності	Товар з найбільшим попитом	Відношення до загальної кількості реалізованих товарів	План заходів для залучення нових покупців	Фактична реалізація покупцям готової продукції	План реалізації після впровадження заходів	Відхилення
Торгівля						
Виробництво						
Будівництво						
Громадське харчування						
Послуги						
Разом						

Джерело: запропоновано авторами.

Таблиця 9. Відомість оформлення договорів з покупцями та замовниками

Найменування покупця	Наявність з ним договору	Термін дії договору	Наявність усіх реквізитів договору	Найменування продукції	Випадки невчасної оплати	Наявність претензій	Наявність позов до суду

Джерело: запропоновано авторами.

Таблиця 10. Відомість відвантаження готової продукції покупцям відповідно до отриманих від них авансів

Назва покупця	Договір №	Вид продукції	Аванс від покупців		Відвантаження покупцям готової продукції		Сума до сплати або до повернення	
			Дата	Сума	Дата	Сума	Дата	Сума

Джерело: запропоновано авторами.

Таблиця 11. Відомість надходження оплати покупців за раніше відвантаженою готовою продукцією

Назва покупця	Договір №	Вид продукції	Відвантаження покупцям готової продукції		Оплата від покупців		Сума до сплати або до повернення	
			Дата	Сума	Дата	Сума	Дата	Сума

Джерело: запропоновано авторами.

нуть обґрунтованими доказами якісного проведення контролю розрахунків з покупцями та замовниками.

У бухгалтерському обліку не усі первинні документи та облікові відомості затверджені на законодавчому рівні, а багато форм підприємства розробляють самостійно для внутрішнього користування, що полегшує заповнення та обробку документів та позитивно сприяє прийняттю ефективних управлінських рішень. Для удосконалення обліку розрахунків з покупцями запропоновані наступні відомості: оформлення договорів з покупцями та замовниками, відвантаження готової продукції покупцям відповідно до отриманих від них авансів, надходження оплати покупців за раніше відвантаженою готовою продукцією, а також форму для аналізу кон'юнктури ринків для вирівнювання дистриб'юторського попиту за напрямками для збільшення ринків збуту (таблиці 8—11).

ВИСНОВКИ

Запропонована методика аудиту розрахунків з покупцями та замовниками, яка на відміну від існуючих включає: анкету, загальний план контролю, програму контролю, робочі документи перевіряючого. Запропонована методика проведення аудиту на-

дасть змогу перевіряючому охопити правильність оформлення документів, своєчасності відвантаження готової продукції покупцям та замовникам, надходження від них оплати, відображення в обліку та звітності. Це дозволить вчасно виявити порушення, провести якісний аудит, прийняти ефективні управлінські рішення.

Для удосконалення обліку розрахунків з покупцями запропоновані наступні відомості: оформлення договорів з покупцями та замовниками, відвантаження готової продукції покупцям відповідно до отриманих від них авансів, надходження оплати покупців за раніше відвантаженою готовою продукцією, а також форму для аналізу кон'юнктури ринків для вирівнювання дистриб'юторського попиту за напрямками для збільшення ринків збуту. Це полегшить заповнення та обробку документів, що позитивно буде сприяти прийняттю ефективних управлінських рішень.

Література:

1. Меліхова Т. О. Методичні засади проведення внутрішнього контролю розрахунків з покупцями та замовниками для підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства. Агросвіт. 2019. № 9. С. 17—24. DOI: 10.32702/2306-6792.2019.9.17

2. Меліхова Т. О., Шарко Д. М. Удосконалення обліку і аудиту розрахунків з покупцями на підприємстві. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 21—22. С. 30—36. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21-22.30

3. Меліхова Т. О., Гавриленко Ф. О. Удосконалення документування обліку розрахунків з покупцями та замовниками з метою зміцнення інформаційної безпеки підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 2. С. 24—32.

4. Меліхова Т. О., Левтєрова Л. В. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту виробничих запасів на сільгосп підприємстві. Агросвіт. 2020. № 2. С. 10—17. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.2.10

5. Меліхова Т. О., Балашова Ю. О. Удосконалення внутрішнього аудиту виробничих запасів для підвищення фінансової безпеки підприємства. Ефективна економіка. 2019. № 12. — URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7503> (дата звернення: 17.10.2023).

6. Меліхова Т. О., Ніколаєнко Н. С. Розробка програми аудиту виробничих запасів для підвищення фінансової безпеки підприємства. Економіка та держава. 2017. № 1. С. 51—55.

7. Меліхова Т. О., Градобік А. О. Удосконалення документування обліку та аудиту запасів на підприємстві. Ефективна економіка. 2020. № 11. — URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8331> (дата звернення: 17.10.2023).

8. Melikhova, T. and Hradobik, A. (2020), "Improving documentation of inventory accounting and auditing at the enterprise", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8331> (Accessed 17 Oct 2023).

9. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескоста Г.М. Аудит: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2016. 184 с.

10. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескоста Г.М. Організація і методика аудиту: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2015. 190 с.

11. Меліхова Т.О. Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність: монографія. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2018. 632 с.

12. Меліхова Т.О., Федоров І.О. Внутрішній контроль виробничих запасів для своєчасного виявлення загроз в системі управління фінансової безпеки підприємства. Агросвіт, 2018. №2. С. 63—70.

13. Макаренко А.П. Державний фінансовий контроль / А.П. Макаренко, І.Я. Максименко, Т.О. Меліхова, О. П. Зоря навч. посібник для вчз: [гриф ЗДІА] — Запоріжжя: ЗДІА, 2017. — 280 с.

14. Maksymenko I., Melikhova T. Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, Volume 3 Number 5. Riga: Publishing House "Baltija Publishing", 2017, P. 268—275.

15. Меліхова Т.О., Височина В.В. Розробка програми аудиту витрат на виробництво для підвищення фінансової безпеки підприємства. Економіка та держава, 2018. № 1. С. 69—75.

16. Меліхова Т.О., Лукашова М.А. Удосконалення методики внутрішнього аудиту розрахунків з підзвітними особами для підвищення економічної безпеки

підприємства. Ефективна економіка. 2019. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6826>

17. Меліхова Т.О., Журавель К.О. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту товарів для своєчасного виявлення загроз в системі управління економічної безпеки підприємства. Інвестиції: практика та досвід, 2019. № 2. С. 56—63.

18. Maksymenko I., Melikhova T., Zorya O., Fatiukha N., Chumak O. Fiscal audit development in the system of budget process management. *Academy of Accounting and Financial Studies journal*, 2018. vol. 22, is. 6, 7 p.

19. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Подмешальська Ю.В., Чакалова Н.С. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2018. 602 с.

20. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Теорія і методика документування в обліку та аудиті: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти за рівнем бакалавра зі спеціальності 071 "Облік і оподаткування" за денною та заочною формою навчання, Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 400 с.

21. Макаренко А. П., Меліхова Т. О., Подмешальська Ю. В., Чакалова Н. С. Теорія бухгалтерського обліку: навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності 071 "Облік і оподаткування" освітньо-професійної програми "Оподаткування, облік, контроль в управлінні підприємством". Запоріжжя: ЗНУ, 2022. 516 с.

22. Макаренко А. П., Меліхова Т. О., Кутчак Ю. М. Фінансовий облік II: навчальний посібник для здобувачів рівня вищої освіти бакалавра спеціальності 071 "Облік і оподаткування" освітньо-професійної програми "Оподаткування, облік, контроль в управлінні підприємством". Запоріжжя: ЗНУ, 2023. 368 с.

23. Меліхова Т. О., Феофанов Л. К., Присяжнюк Д. В. Удосконалення організації та методики внутрішнього та зовнішнього контролю розрахунків з постачальниками. Агросвіт. 2021. № 20. С. 32—39.

24. Меліхова Т. О., Троян О. В., Бондаренко І. В. Удосконалення методики внутрішнього аудиту розрахунків з постачальниками для підвищення економічної безпеки підприємства. Економіка та держава. 2019. № 2. С. 88—93.

References:

1. Melikhova, T. (2019), "Methodical principles of settlements internal control with buyers and customers for increasing the efficiency of financial and economic activity of the enterprise", *Agrosvit*, vol. 9, pp. 17—24. DOI: 10.32702/2306-6792.2019.9.17

2. Melikhova, T. and Sharko, D. (2020), "Improving accounting and auditing of settlements with customers at the enterprise", *Investytsiyyi: praktyka ta dosvid*, vol. 21—22, pp. 30—36. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21-22.30

3. Melikhova, T. and Havrylenko, F. (2018), "Improvement of documentation in record of payments to buyers and customers in order to strengthen the safety information improvement of the enterprise", *Investytsiyyi: praktyka ta dosvid*, vol. 2, pp. 24—32.

4. Melikhova, T. and Lievtierova, L. (2020), "Methodical approaches for realization the internal audit of the production inventory at the agricultural enterprise", *Agrosvit*, vol. 2, pp. 10—17.

5. Melikhova, T. O. and Balashova, Yu. O. (2019), "Improvement of the internal audit of inventory for improving financial security", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7503> (Accessed 17 Oct 2023).

6. Melikhova, T. and Nikolaenko, N. (2017), "The development of audit in inventory for improving financial security at the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 51—55.

7. Melikhova, T. and Hradobik, A. (2020), "Improving documentation of inventory accounting and auditing at the enterprise", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8331> (Accessed 17 Oct 2023).

8. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2016), *Audyt [Audit]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

9. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2015), *Orhanizatsiya i metodyka audyt [Organization and method of audit]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

10. Melikhova, T.O. (2013), "Determination of expenses of the economic activity of the enterprise", *Zhurnal "Biznes Inform"*, vol. 3, pp. 254—258.

11. Melikhova, T.O. (2018), *Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva: formyrovanye, kontrol', efektyvnist' [Economic security of the enterprise: formation, control, efficiency]*, Kherson, Ukraine.

12. Melikhova, T.O. and Fedorov, I.O. (2018), "Internal control of inventory for timely detection of threats in the system of financial security management of the enterprise", *Ahrosvit*, vol. 2, pp. 63—70.

13. Makarenko, A.P. Maksymenko, I. YA. Melikhova, T. O. and Zorya, O.P. (2017), *Derzhavnyy finansovyy kontrol', [State financial control]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

14. Maksymenko, I. and Melikhova, T. (2017), "Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine", *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 3, No. 5, pp. 268—275.

15. Melikhova, T.O. and Vysochyna, V.V. (2018), "Development of a program for auditing production costs to improve the financial safety of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 69—75.

16. Melikhova, T. and Lukashova, M. A. (2019), "Improvement of the methodology of accounts internal audit with accountable persons for improving the economic security of the enterprise", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6826> (Accessed 16 Dec 2019). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.1.30

17. Melikhova, T.O. and Zhuravel', K.O. (2019), "Methodical approaches to conducting internal audit of goods for timely detection of threats in the system of management of economic security of the enterprise", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 2, pp. 56—63.

18. Maksymenko, I. Melikhova, T. Zorya, O. Fatiukha, N. and Chumak, O. (2018), "Fiscal audit development in the system of budget process management", *Academy of Accounting and Financial Studies journal*, vol. 22, pp. 6, 7.

19. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. Podmeshalska, Y.V. and Chakalova, N.S. (2018), *Bukhhaltersky oblik: navch.-metod. posibnyk [Accounting: teaching method. manual]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

20. Makarenko, A.P., Melikhova, T. O. and Chakalova, N.S. (2020), *Teoriya i metodyka dokumentuvannya v obliku ta audyti [Theory and methods of documentation in accounting and auditing]*, ZNU, Zaporizhzhya, Ukraine.

21. Makarenko, A.P., Melikhova, T. O., Podmeshalska, Y. V. and Chakalova, N.S. (2022), *Teoriya bukh-halters'koho obliku. [Theory of accounting: a study guide for higher education bachelor degree holders]*, ZNU, Zaporizhzhya, Ukraine.

22. Makarenko, A. P., Melikhova, T. O. and Kutchak Yu. M. (2023), *Finansovyy oblik II. [Financial accounting II]*, ZNU, Zaporizhzhya, Ukraine.

23. Melikhova, T., Feofanov, L. and Prysiazhniuk, D. (2021), "Improving the organization and methods of internal and external control of payments to suppliers", *Agrosvit*, vol. 20, pp. 32—39.

24. Melikhova, T., Troyan, O. and Bondarenko, I. (2019), "Improvement of internal audit method of settlements with suppliers for increasing enterprise economic security", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 88—93.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2023 р.

<https://nayka.com.ua>
Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 336.1: 334.723

К. В. Клименко,

*к. е. н., завідувачка відділу бюджетної системи та фінансів інституційних секторів економіки, ДННУ "Академія фінансового управління"*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8295-1333>

Н. М. Ухналь,

*доктор філософії з економіки, завідувачка науково-організаційного відділу, ДННУ "Академія фінансового управління"*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8562-9355>

О. В. Зозуля,

*аспірант, ДННУ "Академія фінансового управління"*ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-6105-7813>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.40

СУЧАСНІ РЕАЛІЇ УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНИМИ ПРАВАМИ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

K. Klymenko,

PhD in Economics, SESE "The Academy of Financial Management"

N. Ukhna,

PhD in Economics, SESE "The Academy of Financial Management"

O. Zozulya,

Postgraduate student, SESE "The Academy of Financial Management"

MODERN REALITIES OF THE MANAGEMENT OF CORPORATE RIGHTS OF STATE ENTERPRISES IN UKRAINE

Дослідження фокусується на важливому аспекті ефективного управління корпоративними правами державних підприємств (ДП) в умовах сучасного глобального бізнес-середовища. Стаття обумовлена потребою посилення конкурентоспроможності ДП у світлі змін економічних, технологічних та соціальних факторів. У статті розкрито ключові виклики, з якими стикаються державні підприємства, такі як необхідність адаптації до глобальних тенденцій, управління ризиками та впровадження інновацій. Аналізуються стратегії реформ, спрямованих на покращення ефективності управління та підвищення прозорості їх діяльності. Також розглядається вплив факторів економічної політики, соціальної відповідальності та сталого розвитку на стратегії ДП. Висновки вказують на необхідність подальших досліджень у галузі аналізу реформ, порівняльного вивчення міжнародного досвіду, економічного моделювання та розробки стратегій управління технологічними змінами. Запропоновано напрями досліджень, спрямовані на вдосконалення управління державними корпоративними правами підприємств та забезпечення їхньої ефективності в умовах постійних змін. Систематизовано пропозиції, котрі відображають сучасні стандарти та найкращі практики у сфері корпоративного управління з урахування Керівних принципів ОЕСР та вимог, що закладені у структурних маяках у меморандумі України з МВФ та можуть бути використані для розвитку ефективних механізмів управління корпоративними правами ДП відповідно до вимог міжнародного інституційного середовища.

The article under discussion focuses on an extremely important aspect of effective management of corporate governance in state-owned enterprises (SOEs) within the context of the contemporary global business environment. The research is motivated by the pressing need to enhance the competitiveness and sustainability of SOEs, given the changes in economic, technological, and social factors. The article delves deep into the key challenges faced by SOEs, such as the need for adaptation to global trends, risk management, and innovation implementation, and provides an in-depth analysis.

The article aims to provide a comprehensive overview of the essential strategies and practices for managing corporate rights in SOEs in Ukraine. In light of the current socio-political situation, particularly the declaration of martial law, the paper seeks to examine the critical factors that impact national economic

stability and offer insights into how corporate rights management could help mitigate the challenges posed by the crisis. The article delves into the key principles and approaches to corporate rights management, including legal frameworks, decision-making structures, transparency and accountability, and stakeholder engagement. Additionally, the paper analyzes the potential risks and opportunities of corporate rights management in the context of crisis management and proposes practical recommendations for SOEs to adopt effective corporate governance practices that align with national interests and values.

Furthermore, the article examines economic policy, social responsibility, and sustainable development factors, and their impact on the strategies of SOEs. The conclusions drawn from this research underscore the imperative for further analysis of reforms, comparative international studies, economic modelling, and the development of strategies for managing technological changes. The article proposes research directions to enhance the management of state corporate rights and ensure their sustainability and effectiveness amid constant changes in the business world. The findings are synthesized into proposals that reflect contemporary standards and best practices in corporate governance, considering the OECD guidelines and the requirements embedded in the structural benchmarks outlined in Ukraine's Memorandum with the IMF. These proposals aim to develop effective mechanisms for managing state corporate rights, following the demands of the international institutional environment. The systematic presentation of suggestions aims to contribute to the advancement of corporate governance practices in SOEs, aligning them with the evolving expectations of the global business landscape. The article provides a detailed and comprehensive analysis that would help readers gain a nuanced understanding of the challenges and opportunities associated with managing SOEs.

Ключові слова: державні підприємства, корпоративні права, Керівні принципи ОЕСР щодо корпоративного управління державними підприємствами, реформування корпоративного управління, публічні фінанси.

Key words: state-owned enterprises, corporate rights, OECD Guidelines for corporate governance of state-owned enterprises, corporate governance reform, public finances.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах глобальної економічної динаміки та постійних змін, управління корпоративними правами державних підприємств (ДП) стає стратегічно важливим елементом для забезпечення ефективності, стійкості та конкурентоспроможності економіки. Це дослідження присвячене розгляду актуальних викликів та можливостей управління державними підприємствами у частині їхньої корпоративної діяльності. Здійснення реформ, адаптація до глобальних стандартів корпоративного управління та впровадження інноваційних стратегій — усе це має стратегічне значення для розвитку сучасних ДП. У цьому контексті аналіз та вдосконалення практики державного управління корпоративними правами має вирішальне значення для забезпечення сталості та прогресу державного сектору.

Важливість дослідження ефективності та стійкості державних підприємств в умовах невизначеності визначається кількома ключовими факторами. Ці фактори включають роль державних підприємств у глобальному економічному контексті, що суттєво впливає на економічні показники та конкурентоспроможність країни. Крім того, потреба державних підприємств у підвищенні ефективності та гнучкості для конкуренції з приватними підприємствами та впровадження інновацій є важливою в сучасних умовах глобального ринку. Ефективне управління корпоративними правами в умовах конку-

ренції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках дозволяє підприємствам підвищити свою конкурентоспроможність та привабливість для інвесторів. Водночас, вкрай важливим є посилення ролі держави у формуванні та реалізації стратегії управління підприємствами та регулюванні корпоративного сектору. Забезпечення прозорості управління та відповідальності також є важливим питанням у контексті глобальних вимог щодо дотримання високих стандартів корпоративної поведінки. Державні підприємства повинні адаптуватися до інноваційних і цифрових технологій та впроваджувати їх у рамках своєї діяльності, щоб залишатися конкурентоспроможними та ефективними в економіці майбутнього. Оскільки глобальні кризи, такі як економічні збої, пандемії та зміна клімату, створюють нові виклики для державних підприємств, необхідно ефективно реагувати та адаптуватися до змін у світі, що швидко змінюється, а також залучення інвестицій та забезпечення привабливості державних підприємств для інвесторів є важливими для розвитку та модернізації цих підприємств. Ці аспекти вказують на те, що вивчення та покращення управління корпоративними правами ДП є важливим завданням для досягнення стійкого економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням дослідження управління корпоративними правами державних підприємств займалися такі вчені як:

Федоренко А. В., Шостак Л., Сосовська О., Вінніченко А. А., Таранич О. В., Коляда Т. А., Корнєєва Ю. В., Кузьменко Н. В., Митрофанова А. С., Решетняк Н. Б., Бессарабова В. М. та інші [1—7].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті — обґрунтування ключових напрямів управління корпоративними правами державних підприємств в контексті забезпечення національної економічної стабільності, враховуючи запровадження воєнного стану в Україні.

Для розв'язання поставлених завдань використані такі методи наукового дослідження, як: порівняння, аналіз, синтез, абстрактно-логічний, економіко-статистичний, зображення результатів дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Управління корпоративними правами є критично важливим чинником стабільного та конкурентоспроможного функціонування державних підприємств. Без належного управління ці підприємства, ймовірно, зіткнуться зі значними невдачами, що може негативно вплинути на їх роботу. Тому вкрай важливо визначити пріоритетність управління корпоративними правами та забезпечити його ефективне здійснення, щоб гарантувати стабільність та успіх цих підприємств. Управління корпоративними правами ДП — це постійний процес, що вимагає гнучкості та адаптації до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі, а також вимагає комплексного підходу та співпраці стейкхолдерів для досягнення оптимальних результатів. Співпраця між урядовими органами, керівництвом підприємства та іншими сторонами є ключовою для досягнення успішних результатів у довгостроковій перспективі.

Станом на 1 січня 2023 року в Україні за даними Єдиного реєстру об'єктів державної власності (далі — Реєстр) функціонувало 3 256 державних компаній, однак на відміну від 2022 р. (3 378) відбулося певне зменшення портфеля ДП. Особливої уваги заслуговує той факт, що вказана кількість не враховує принаймні 14 000 підприємств, які перебувають у власності місцевих органів влади. Експерти вказують на відсутність перевіреної статистики стосовно цих підприємств [8]. Із 3 256 зареєстрованих підприємств 2 384 (або 73%) віднесено до державних унітарних підприємств. У Реєстрі, який веде Фонд державного майна України (ФДМУ), містяться такі важливі відомості, як організаційно-правова форма, код ЄДРПОУ, місцезнаходження, суб'єкт управління, основний вид економічної діяльності, фінансові показники та правовий статус. Варто зазначити, що обмеження на розкриття даних можна пояснити проблемами безпеки, особливо під час війни, коли розкриття конкретних місць розташування державних підприємств може бути небезпечним. Тим не менш, залишається можливість оприлюднювати інші показники, які не містять конфіденційної інформації, що дозволяє здійснювати громадський моніторинг діяльності ДП [9].

Українське законодавство у сфері управління державними активами вражає своєю фрагментованістю та запутаністю, що створює не лише правову невизнач-

ченість, але й благодатний ґрунт для численних колізій та можливостей для зловживання. У багатьох випадках процес приватизації залишається незавершеним, надаючи простір для непрозорих та неефективних практик. Зберігається проблема в банківському секторі, де через необхідність держава націоналізувала приватні банки, збільшивши свій вплив на ринку до 60%. Втім, виявляється, що роль держави як власника далеко не завжди ефективна. Більшість ДП залишаються привабливими для окремих груп інтересів, спрямованих на корупційні та рентоорієнтовані практики. Невідповідальне утримання політичного впливу на функціонування ДП нерідко призводить до їхнього банального розкрадання. Це, в свою чергу, тільки поглиблює проблеми платників податків у частині систематичного порушення та недбалості державного управління. У цьому контексті державні компанії залишаються не лише ключовими елементами непотичної системи і виникнення корупційних ризиків, а й реальним джерелом знеособлення та втрати довіри громадян до державних структур [10]. Основні аспекти управління корпоративними правами ДП представлено на рис. 1.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) має рекомендації та стандарти щодо корпоративного управління, і ці принципи використовуються для оцінки корпоративного управління ДП, аспекти, які враховувалися в огляді ОЕСР в Україні:

1. Прозорість та звітність:
 - якість звітності ДП, включаючи річні звіти, фінансову інформацію та інші важливі документи;
 - розкриття інформації щодо власності, управлінських структур та рішень.
2. Структура управління:
 - наявність ефективної системи управління, що включає ради директорів, генеральних директорів та інші органи управління;
 - забезпечення незалежності прийняття стратегічних рішень.
3. Участь акціонерів:
 - заходи для забезпечення прав акціонерів та їхньої активної участі в управлінні;
 - практики роботи з акціонерами та їхніми інтересами.
4. Моніторинг та аудит:
 - якість системи внутрішнього контролю та аудиту;
 - впровадження найкращих практик з моніторингу та аудиту.
5. Корпоративна етика та соціальна відповідальність:
 - визначення та дотримання етичних стандартів у діяльності підприємства;
 - реалізація соціальної відповідальності та стало-го розвитку.

Оцінка за принципами ОЕСР може сприяти покращенню корпоративного управління, забезпечити прозорість та відповідність міжнародним стандартам. Покращення корпоративного управління ДП необхідно для підвищення їхньої ефективності та привабливості для інвесторів.

У травні 2021 року ОЕСР завершила аналіз структури корпоративного управління в секторі ДП в Україні,

Рис. 1. Основні аспекти управління корпоративними правами ДП

Джерело: складено авторами.

спрямований на оцінку відповідності Керівних принципів ОЕСР з корпоративного управління державними підприємствами (далі — "Керівні принципи ДП"). Це дослідження було реалізовано за фінансової підтримки Норвегії за ініціативою Уряду України, спрямованою на забезпечення дотримання Керівних принципів ДП. У ході проведення огляду було заплановано обговорення з усіма членами ОЕСР та ключовими фінансовими установами.

Керівні принципи ОЕСР з корпоративного управління державними підприємствами є визнаним міжнародним стандартом, спрямованим на сприяння урядам у більш ефективному керуванні своїми обов'язками як власниками компаній. Це сприяє підвищенню конкурентоспроможності, ефективності та прозорості ДП. Необхідність такого огляду виникла в контексті прагнення України до гармонізації своєї практики корпоративного управління із світовими стандартами з метою створення сприятливого середовища для розвитку бізнесу та залучення інвестицій.

Керівні принципи виступають важливою дорожньою картою для національних реформ, спрямованих на узгодження корпоративної практики із міжнародними стандартами. Робоча група ОЕСР з управління державною власністю та практик приватизації відіграє ключову роль у нагляді за впровадженням Керівних принципів і забезпечує створення інституціонального поля, в якому країни можуть використовувати накопичений досвід членів ОЕСР та партнерських країн, а також максимально користуватися внутрішнім досвідом та підтримкою від колег. Ця ініціатива має на меті не лише узгодження практики країн із міжнародними стандартами та створення платформи для обміну найкращим досвідом і найефективнішими стратегіями, пов'язаними з корпоративним управлінням, але й завдяки цьому покращення системи управління державними підприємствами та реалізації внеску в розвиток ефективного та прозорого бізнес-середовища.

Дорожня карта імплементации реформи державних підприємств в Україні

Державні підприємства є життєво важливою складовою економіки України, відіграючи важливу роль у різних секторах, включаючи енергетику, транспорт та інфраструктуру. У зв'язку з тим, що в цих секторах працює понад 3300 державних установ, вкрай важливо забезпечити ефективне, результативне та прозоре управління ними. За останні шість років Україна запровадила кілька реформ, спрямованих на покращення практики корпоративного управління на державних підприємствах. Однією з найбільш значущих реформ є впровадження вимог щодо створення незалежних наглядових рад. Ця постанова зобов'язує державні підприємства створювати наглядові ради, які є незалежними, прозорими та підзвітними, що підвищує прозорість та відкритість інформації. Ще одна принципова реформа — підготовка річних звітів та створення платформи "ProZvit". Для перших 100 державних підприємств проведено аудит та підготовлено річні звіти за 2015—2018 роки. Крім того, у 2019 році було розроблено та запущено платформу ProZvit, яка спрощує доступ до фінансової звітності державних підприємств та забезпечує її більшу прозорість. Уряд також створив номінаційний комітет і процедури конкурсного відбору для визначення незалежних членів правління та голови правління державних підприємств, які є ключовими для економіки. Крім того, визначено конкретні пріоритети реформ корпоративного управління для перших 15 важливих державних підприємств. У сфері корпоративного управління в державних банках впроваджено значні вдосконалення для забезпечення їх ефективності та відповідності міжнародним стандартам. Ці вдосконалення відіграли важливу роль у підвищенні прозорості та підзвітності, просуванні практики належного управління та сприяли стабільності та розвитку української економіки.

Незважаючи на досягнутий прогрес у минулому, зміна пріоритетів, обумовлена кризою, спричиненою пандемією Covid-19, призвела до затримок або призупинення реформ, а в окремих випадках — до різких змін у політиці. Це призвело до деяких змін у політиці та відставки членів ради, а також відкладення впровадження нових законодавчих ініціатив. Огляд ОЕСР відзначає довготривалі питання щодо політичного бажання та здатності України реалізовувати реформи відповідно до Керівних принципів ОЕСР щодо корпоративного управління державними підприємствами. Водночас експерти виклали рекомендації на найближчий період і довгострокову перспективу. Ці рекомендації призначені поліпшити інституційне та законодавче середовище в Україні, зокрема, у сфері корпоративного управління, для забезпечення його ефективності, прозорості та підзвітності. Зокрема, рекомендації спрямовані на вдосконалення політичної волі та спроможності країни реалізовувати реформи відповідно до визначених стандартів, щоб створити ефективне корпоративне управління ДП.

Основні рекомендації згідно з Керівними принципами ОЕСР щодо корпоративного управління ДП:

— усунення суперечностей в законодавстві та гармонізація практики: проведення систематичного аналізу та усунення неузгоджень у законодавчій та нормативній базі, що регулює корпоративне управління ДП;

гармонізація практики корпоративного управління з Керівними принципами ОЕСР для забезпечення відповідності міжнародним стандартам;

— чітке відокремлення ролі та функцій держави та наглядових рад: визначення чітких меж між роллю держави як власника й акціонера та функціями наглядових рад ДП; надання наглядовим радам повноважень для ефективного виконання їхніх функцій, включаючи участь у прийомі та звільненні голів правлень;

— продовження реформ корпоративного управління: продовження реформ у перших 15 ДП та інших великих ДП для підвищення ефективності управління; розробка послідовних, структурованих та прозорих процедур для висування кандидатів на керівні посади та їхнього звільнення;

— удосконалення системи фінансового та нефінансового звітування відповідно до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та аудиту; забезпечення відповідності звітності визнаним міжнародним стандартам задля достовірності та порівнянності інформації;

— розробка всебічної політики власності: розробка і впровадження всебічної політики власності, що чітко визначає довгострокові та урядові пріоритети; включення у політику основних напрямів розвитку державної власності та встановлення цілей для окремих ДП; забезпечення відповідальності уряду за імplementацію політики власності;

— посилення ролі держави як власника: професіоналізація функцій державної власності для ефективного виконання їхніх обов'язків; обмеження непрофесійного втручання у діяльність ДП; запровадження щорічної агрегованої звітності у розповідній формі для підвищення прозорості та обліку результатів;

— створення незалежного суб'єкта власності: реформування системи управління державною власністю для створення централізованого суб'єкта власності; укомплектування суб'єкта власності професійним персоналом для забезпечення ефективності його функцій; зазначення створення такого суб'єкта як довгострокового пріоритету для України;

— забезпечення конкурентного нейтралітету та відокремлення видів діяльності: запровадження принципів конкурентного нейтралітету для державних та комунальних підприємств; встановлення вимог щодо відокремлення комерційної та некомерційної діяльності ДП, разом з обов'язковою звітністю за кожним напрямом; розробка адекватних та прозорих механізмів компенсації спеціальних обов'язків для ДП.

Процеси реформ можуть включати в себе:

- Приватизація;
- Перехід до більш ефективної форми власності.
- Приватизація або корпоратизація державних підприємств.
- Оптимізація управління;
- Впровадження сучасних систем корпоративного управління.
- Забезпечення прозорості та відповідності до міжнародних стандартів.
- Фінансова реструктуризація;
- Аналіз та оптимізація фінансових процесів.
- Мінімізація боргів та забезпечення фінансової стійкості.

- Зменшення корупції та підвищення прозорості:
- Впровадження механізмів для запобігання корупції.
- Забезпечення відкритості та доступу до інформації.
- Розвиток конкуренції:
- Створення конкурентоспроможного середовища на ринку.
- Підтримка підприємництва та інновацій.
- Реформи у кадровому плані:
- Оптимізація структури персоналу.
- Підвищення професійної компетентності.
- Вивчення інтернаціональних практик:
- Взяття на увагу кращих міжнародних практик управління.
- Співпраця з міжнародними організаціями та партнерами.
- Впровадження цифрових технологій:
- Вдосконалення технологічної інфраструктури та впровадження цифрових рішень.

Для забезпечення ефективності та прозорості управління підприємствами різних рівнів органів влади, а також для забезпечення довіри донорів та іноземних приватних інвесторів, важливим є впровадження найкращих світових практик управління [11].

Законопроект 5593-д "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління юридичних осіб, акціонером (засновником, учасником) яких є держава" визначається важливий етап у корпоративній реформі ДП в Україні. Проект передбачає розширення повноважень наглядових рад суб'єктів господарювання, що має на меті поліпшення стратегічного управління та фінансової транспарентності. Ключові положення включають:

- затвердження стратегічних та інвестиційних планів: наглядові ради отримають повноваження затверджувати стратегічні плани розвитку та річні фінансові та інвестиційні плани;
- призначення та звільнення керівників: розширення компетенції наглядових рад стосовно призначення та звільнення керівників підприємств.
- оплата праці та винагороди: визначення наглядовими радами оплати праці та винагороди для керівників.

Даний законопроект спрямований на вдосконалення корпоративного управління та надання більших повноважень наглядовим радам, що може позитивно вплинути на ділові стандарти та фінансову дисципліну ДП.

23 жовтня 2023 року відбувся семінар, організований Міністерством економіки спільно з Українською академією корпоративного управління (UCGA) та Європейським банком реконструкції та розвитку щодо другого читання законопроекту №5593-Д у частині пріоритетів та викликів реформи корпоративного управління, головних завдань і проблемних аспектів, котрі стоять перед корпоративною реформою, та розширення повноважень наглядових рад та інші ключові аспекти реформи, що у цілому обумовлює перспективи реформи покращення корпоративного управління державними підприємствами в Україні [12].

Положення законопроекту №5593-Д містять низку ключових аспектів, спрямованих на поліпшення корпо-

ративного управління державними підприємствами в Україні:

- введення поняття Політики державної власності, що охоплює аспекти винагороди для керівників та членів наглядових рад ДП, а також Державну дивідендну політику, повноваження затверджувати котру покладено на Кабінет Міністрів України;

- розширення повноважень наглядових рад: члени наглядових рад отримують розширені повноваження, зокрема, щодо прийняття ключових операційних рішень в управлінні ДП та затвердження планових документів;

- оцінка роботи наглядових рад та підстави для звільнення: законопроект визначає ключові моменти оцінки ефективності роботи наглядових рад, а також перелік обґрунтованих підстав для їхнього звільнення.

Співпраця України з міжнародними організаціями та активна участь у реформах, зокрема у сфері корпоративного управління, є критично важливими для створення стабільного та прозорого економічного середовища. Подання Законопроекту № 5593-д є значним кроком у напрямку продовження цих реформ та приведення у відповідність до міжнародних стандартів, особливо до принципів, визначених Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).

Прийняття цього закону може мати далекосяжні наслідки для прогресу України, забезпечення прозорості та ефективності управління державними підприємствами. Підтримка міжнародних партнерів, таких як Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), підкреслює необхідність і важливість цих реформ. Успішна реалізація цього закону також може призвести до позитивних результатів, таких як міжнародна допомога та фінансова підтримка, в тому числі кошти від Міжнародного валютного фонду (МВФ). Сприяючи стабільній та ефективній діловій практиці, Україна може залучати більше інвестицій та реалізовувати глобальні економічні проекти, сприяючи загальному розвитку нації.

МВФ досяг угоди (staff-level agreement) з Україною щодо другого перегляду механізму розширеного фінансування (Extended Fund Facility — EFF), а саме виконання структурного "маяка" № 18 Меморандуму, котрий зосереджений на корпоративному реформуванні ТОВ "Оператор газотранспортної системи України" (Оператор ГТС України), свідчить про прийняття важливих кроків у напрямі виконання угоди з МВФ та реформування публічного сектору національної економіки. Підписання проекту закону про оптимізацію структури власності Оператора ГТСУ № 9311-1-д [13; 14] є суттєвим кроком до впровадження корпоративної реструктуризації, що відповідає цілям МВФ. Передача корпоративних прав від АТ "Магістральні газопроводи України" (далі — МГУ) до Міністерства енергетики та ліквідація МГУ, прийняття нового статуту Оператора ГТСУ, який має бути розроблений та узгоджений із Секретаріатом Енергетичного Співтовариства, та проведення конкурсного відбору є важливими заходами для забезпечення ефективної та прозорої діяльності та управління газотранспортною системою. У цьому розрізі у жовтні 2023 р. урядом погоджено призначення чотирьох з п'яти членів Наглядової ради Оператора ГТСУ, що відіграватиме ключову роль у забезпеченні ефективного корпоратив-

ного управління та сприятиме прозорості та виконанню стратегічних планів розвитку Оператора ГТСУ. Призначення незалежних членів є важливим елементом гармонізації корпоративного управління за міжнародними стандартами. Однак, у випадку не призначення п'ятого члена Наглядової Ради, ймовірно, необхідними будуть додаткові кроки (наради) для призначення членів у відповідності зі статутними вимогами та Меморандумом з МВФ [15]. У цілому модернізація публічного сектору в частині реформування Оператора ГТСУ сприятиме покращенню інвестиційного клімату та забезпеченню належного розвитку енергетичного сектору в Україні [16].

Крім того, враховуючи необхідність посилення прозорості та контролю в системі управління публічними фінансами, урядом прийнято рішення щодо поетапного відновлення звітності державними підприємствами. Міністерство фінансів України розроблює план відновлення всіх обов'язкових вимог до звітності ДП, за винятком тих, діяльність котрих здійснюється на тимчасово окупованих територіях або в зонах бойових дій. Цей крок має важливе значення для оцінки фінансових ризиків та буде інтегрованою елементом середньострокового бюджетного планування. Водночас у рамках підвищення ефективності фінансового сектору Національним банком України проводиться комплексна діагностика банків до кінця 2023 року, що сприятиме стійкості та надійності банківської системи та комплаєнсу фінансової та банківської сфер у контексті загальної стратегії економічної стабільності країни [17].

У листопаді 2023 року в.о. Голови ФДМУ представив концепцію Українського суверенного фонду Комітету з питань економічного розвитку Верховної Ради України, визначив створення фонду як пріоритетну задачу Фонду державного майна України. Зазначена ініціатива спрямована на впровадження передових корпоративних практик у управління державними активами та підтримку економічного зростання. У рамках нової структури, поетапно, планується включення всіх стратегічних державних компаній, що не підлягають приватизації, з метою їх трансформації в рушійну силу для відновлення української економіки. Основним завданням Українського суверенного фонду буде розробка стратегій розвитку не лише окремих підприємств, але й цілих галузей, а також залучення інвестицій для їх впровадження. Наразі ФДМУ, у співпраці з консультантами, активно працює над законопроектом, який визначатиме основні принципи функціонування Українського суверенного фонду та критерії включення державних активів до його складу.

Структура УСФ буде побудована відповідно до міжнародних стандартів, зокрема, врахує рекомендації МВФ та OECD. Фонд працюватиме у форматі холдингу, включаючи від 6 до 11 галузевих субхолдингів. Управління фондом буде здійснюватися генеральним директором, який підконтрольний Наглядовій Раді. Наглядова Рада візьме на себе важливі функції, такі як призначення генерального директора, затвердження стратегії та контроль за її виконанням, захист прав держави та інші. Генеральний директор, згідно з затвердженою галузевою стратегією, буде втілювати дорожню карту залучення інвестицій та зростання вартості активів Ук-

раїнського суверенного фонду. Також йому буде покладена відповідальність за аналіз діяльності фонду та підготовку щорічного звіту, який підлягатиме затвердженню Наглядовою Радою [18].

Кабінетом Міністрів України внесено зміни до Порядку передачі повноважень з управління корпоративними правами держави уповноваженим органам управління з метою спрощення процедури. Зокрема, скорочено перелік необхідних документів, які надаються збитковими суб'єктами господарювання, що передаються до управління Фонду державного майна та підлягають ліквідації. Також визначено окремий перелік юридичних осіб, чия реєстрація випуску акцій не відповідає законодавству або акції яких не були зараховані на рахунки депозитарних установ та, відповідно, на рахунки власника. Прийнята постанова спростить механізм передачі Фонду державного майна суб'єктів господарювання, які мають проблеми з реєстрацією випуску акцій згідно з законодавством. Це дозволить Фонду державного майна ефективно формалізувати корпоративні права держави в таких суб'єктах господарювання, забезпечивши їхню належну ліквідацію.

Прийнята постанова визначає ще один значущий крок в реалізації стратегії Уряду щодо оптимізації портфеля державної власності. Це сприятиме швидшому процесу передачі ДП до управління Фонду держмайна для подальшої приватизації, ліквідації чи ефективного управління. Кабінет Міністрів скоротив перелік документів, які повинні надавати збиткові суб'єкти господарювання, передаючи їх у сферу управління Фонду та підлягають ліквідації. Зазначено, що серед компаній, які потраплять під цей механізм, є 103 підприємства, такі як ПАТ "Укрмедпром", ПАТ "ДАК "Ліки України", ПАТ "ДАХК "Топаз", ДАХК "Київський радіозавод". Прийнята постанова сприяє передачі цих компаній до Фонду державного майна з метою подальшої приватизації [19].

ВИСНОВКИ

Дослідження управління корпоративними правами ДП є важливим та актуальним завданням у контексті сучасних глобальних викликів. Залучені аспекти реформ, трансформації економіки та зміни корпоративних стандартів покликані вдосконалити стратегії та практики управління, що, в свою чергу, може позитивно вплинути на результативність ДП. Важливими факторами є необхідність адаптації до глобальних тенденцій, підвищення прозорості, адекватне управління ризиками та впровадження інноваційних рішень. Розгляд позитивного досвіду міжнародних гравців та впровадження кращих практик можуть стати ключовими чинниками покращення ефективності управління державними підприємствами в умовах сучасного бізнес-середовища. Урахування аспектів соціальної відповідальності та високих стандартів етичності також має велике значення для забезпечення сталості та довіри до діяльності ДП. Далі слід вдосколювати дослідження в напрямках аналізу результатів проведених реформ, адаптації до нових економічних та технологічних викликів, а також поглиблювати розуміння особливостей управління в різних секторах економіки. Це сприятиме розвитку оптимальних стратегій для досягнення сталого розвитку та високої конкурентоспроможності ДП в умовах постійної зміни.

Перспективи подальших досліджень в галузі управління корпоративними правами ДП включають широкий спектр можливих напрямів, спрямованих на вдосконалення ефективності та сталості цих організацій:

— аналіз ефективності реформ: вивчення результатів та впливу реформ, спрямованих на підвищення ефективності ДП, і розкриття найбільш успішних практик;

— специфіка корпоративного управління в окремих секторах: розгляд специфічних вимог та особливостей управління в різних галузях, таких як енергетика, транспорт, технології тощо;

вплив глобальних тенденцій: аналіз впливу глобальних тенденцій, таких як цифрова трансформація, зміни клімату, на стратегії управління державними підприємствами;

— адаптація до змін в економіці та політиці: вивчення впливу економічних та політичних змін на стратегії управління та корпоративні права ДП;

— розвиток корпоративної соціальної відповідальності: дослідження впровадження та впливу програм корпоративної соціальної відповідальності на ДП;

— управління ризиками: аналіз методів та інструментів управління ризиками в контексті корпоративного управління;

— міжнародний досвід: вивчення інтернаціонального досвіду управління державними підприємствами та адаптація найкращих практик до українського контексту;

— аспекти етичного управління: розгляд етичних аспектів управління та їх вплив на ділову репутацію та сталість ДП.

Подальші дослідження у цій сфері допоможуть розкрити нові можливості для вдосконалення управління державними підприємствами та сприятимуть створенню стратегій, які враховують сучасні виклики та можливості в економічному середовищі.

Крім того, подальше дослідження може охопити аналіз впливу економічних та політичних факторів на стратегії управління державними підприємствами, зокрема, в контексті глобальних викликів, таких як економічні кризи, пандемії та зміни клімату. Значна увага може бути приділена розвитку інноваційних рішень та впровадженню цифрових технологій у корпоративному управлінні державними підприємствами. Вивчення впливу цих технологій на ефективність та конкурентоспроможність може стати ключовим напрямком для подальшого розвитку сучасних стратегій управління. Також важливим є забезпечення активної участі громадськості та зацікавлених сторін у процесах управління державними підприємствами. Дослідження механізмів взаємодії із суспільством та підвищення рівня відкритості та відповідальності може сприяти формуванню позитивного іміджу та довіри до державного сектору.

Загалом, подальші дослідження у галузі управління корпоративними правами державних підприємств відкривають широкі можливості для розширення знань та вдосконалення практик, спрямованих на підвищення ефективності, сталості та соціальної відповідальності в цьому важливому сегменті економічної діяльності. Ці напрямки досліджень можуть допомогти розширити розуміння сучасних викликів та можливостей для ДП,

сприяючи розвитку практичних рекомендацій та стратегій для подальшого удосконалення управління корпоративними правами у цьому секторі.

Література:

1. Федоренко А. В. Управління державними корпоративними правами. Економіка і прогнозування. 2014. № 4. С. 23—37.

2. Шостак Л., Сосовська О. Проблеми корпоративного управління на вітчизняних підприємствах. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2020. № 2. С. 130—136.

3. Вінніченко А. А., Таранич О. В. Корпоратизація як інструмент удосконалення корпоративного управління державних підприємств. Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса. 2021. Вип. 13. С. 197—201.

4. Корнєєва Ю. В. Міжнародне інституціональне фінансування стратегічних державних підприємств на основі сучасної технології смарт-контракту. Економіка України. 2019. № 1. С. 16—33.

5. Коляда Т. А., Кузьменко Н. В. Управління корпоративними правами держави: оцінка ефективності та напрями реформування. Бізнес Інформ. 2019. № 8. С. 45—52.

6. Митрофанова А. С., Решетняк Н. Б. Особливості системи управління корпоративними правами держави в Україні. Бізнес Інформ. 2019. № 3. С. 63—68.

7. Бессарабова В. М. Правова природа "керівних принципів ОЕСР щодо корпоративного управління державними підприємствами" та їх використання в Україні. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2021. № 16. С. 59—66.

8. Держава продовжує доминувати як власник підприємств. URL: <https://ubn.news/uk/derzhava-prodovzhuje-dominuvati-yak-vlas/>.

9. Держава залишається найбільшим власником підприємств — аналітики. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/06/9/701006/>.

10. МВФ доповнив новими маяками програму EFF для України. Що змінилося у меморандумі. URL: <https://forbes.ua/news/mvf-dopovniv-novimi-mayakami-programu-eff-dlya-ukraini-shcho-zminilosya-u-memorandumi-07072023-14689>.

11. Рада має ухвалити закон, щоб завершити реформу корпоративного управління — ЄБПП. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=d29974-d0-da11-4527-b2ff-541f0771d5b6&title=Zakhid-UBriusseli>.

12. Мінекономіки провело воркшоп для депутатів щодо розвитку реформи корпоративного управління. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=bb8a547e-1897-445c-9e81-578d4fb018a6&title=MinekonomikiProveloVorkshop>.

13. Проект Закону про оптимізацію структури власності оператора газотранспортної системи України від 28.06.2023 № 9311-1-д. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=76309.

14. Про оптимізацію структури власності оператора газотранспортної системи України: Закон України від 28.07.2023 № 3293-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3293-IX>.

15. Встигнути до місії МВФ: як Україна готувалася до другого перегляду програми. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/11/15/706626>.

16. Президент підписав закон про реформу корпоративного управління Оператора ГТС. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3755065-prezident-pidpisav-zakon-pro-reformu-korporativnogo-upravlinna-operatora-gts.html>.

17. Умови МВФ: Україна має провести реформу корпоративного управління держкомпаній. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/04/8/698928/>.

18. Мета Українського суверенного фонду — впровадження кращих корпоративних практик до управління державними активами та зростання економіки, — в.о. Голови ФДМУ Олександр Федоришин. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/meta-ukrainskoho-suverennoho-fondu-vprovadzhenia-krashchykh-korporativnykh-praktyk-do-upravlinnia-derzhavnymu-aktyvam-ta-zrostannia-ekonomiky-vo-holovy-fdmu-oleksandr-fedoryshyn>.

19. Корпоративна реформа триває: Уряд спростив передачу повноважень з управління корпоративними правами держави. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=c55c5782-6fc2-4801-96ae-92ded482adb3&title=KorporativnaReforma>.

References:

1. Fedorenko, A.V. (2014), "Management of state corporate rights", *Ekonomika i prohnozuvannia*, vol. 4, pp. 23—37.

2. Shostak, L. and Sosovska, O. (2020), "Problems of corporate governance at domestic enterprises", *Ekonomichnyj chasopys Skhidnoievropejs'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, vol. 2, pp. 130—136.

3. Vinnichenko, A.A. and Taranich, O.V. (2021), "Corporatization as a tool for improving corporate management of state-owned enterprises", *Visnyk students'koho naukovoho tovarystva Donets'koho natsional'noho universytetu imeni Vasylia Stusa*, vol. 13, pp. 197—201.

4. Korneeva, Yu.V. (2019), "International institutional financing of strategic state enterprises based on modern smart contract technology", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 1, pp. 16—33.

5. Koliada, T.A. and Kuzmenko, N.V. (2019), "Management of corporate rights of the state: evaluation of effectiveness and directions of reform", *Biznes Inform*, vol. 8, pp. 45—52.

6. Mitrofanova, A.S. and Reshetniak, N.B. (2019), "Peculiarities of the state corporate rights management system in Ukraine", *Biznes Inform*, vol. 3, pp. 63—68.

7. Bessarabova, V.M. (2021), "The legal nature of the "OECD guidelines on corporate governance of state-owned enterprises and their use in Ukraine", *Mizhnarodnyj iurydychnyj visnyk: aktual'ni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka)*, vol. 16, pp. 59—66.

8. UBN (2023), "The state continues to dominate as the owner of enterprises", available at: <https://ubn.news/uk/derzhava-prodovzhuje-dominuvati-yak-vlas/> (Accessed 29 Nov 2023).

9. Economic truth (2023), "The state remains the largest owner of analytics companies", available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/06/9/701006/> (Accessed 20 Nov 2023).

10. Forbes (2023), "The IMF added new beacons to the EFF program for Ukraine. What has changed in the memorandum", available at: <https://forbes.ua/news/mvf-dopovniv-novimi-mayakami-programu-eff-dlya-ukraini-shcho-zminilosya-u-memorandumi-07072023-14689> (Accessed 20 Dec 2023).

11. Ministry of economy of Ukraine (2023), "Council to pass legislation to complete corporate governance reform — EBRD", available at: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=d29974d0-da11-4527-b2ff-541f0771d5b6&title=ZakhidUBriuseli> (Accessed 01 Dec 2023).

12. Ministry of economy of Ukraine (2023), "The Ministry of Economy held a workshop for deputies on the development of corporate governance reform", available at: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=bb8a547e-1897-445c-9e81-578d4fb018a6&title=MinekonomikiProveloVorkshop> (Accessed 01 Dec 2023).

13. Verkhovna Rada of Ukraine (2023), "Draft Law on Optimization of the Ownership Structure of the Gas Transportation System Operator of Ukraine", available at: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=76309 (Accessed 15 Nov 2023).

14. Verkhovna Rada of Ukraine (2023), "Law of Ukraine on optimizing the ownership structure of the operator of the gas transportation system of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3293-IX> (Accessed 15 Nov 2023).

15. Economic truth (2023), "Catching up with the IMF mission: how Ukraine prepared for the second review of the program", available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/11/15/706626/> (Accessed 25 Nov 2023).

16. Ukrinform (2023), "The President signed the law on corporate governance reform of the GTS Operator", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3755065-prezident-pidpisav-zakon-pro-reformu-korporativnogo-upravlinna-operatora-gts.html> (Accessed 25 Nov 2023).

17. Economic truth (2023), "IMF conditions: Ukraine must reform the corporate governance of state-owned companies", available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/04/8/698928/> (Accessed 25 Nov 2023).

18. Cabinet of Ministers of Ukraine (2023), "The goal of the Ukrainian Sovereign Fund is to implement the best corporate practices for the management of state assets and the growth of the economy, Acting Director. Oleksandr Fedoryshyn, head of the FSMU", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/meta-ukrainskoho-suverennoho-fondu-vprovadzhenia-krashchykh-korporativnykh-praktyk-do-upravlinnia-derzhavnymu-aktyvam-ta-zrostannia-ekonomiky-vo-holovy-fdmu-oleksandr-fedoryshyn> (Accessed 25 Nov 2023).

19. Ministry of economy of Ukraine (2023), "Corporate reform continues: The government simplified the transfer of powers to manage state corporate rights", available at: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=c55c5782-6fc2-4801-96ae-92ded482adb3&title=KorporativnaReforma> (Accessed 25 Nov 2023).

Стаття надійшла до редакції 02.01.2024 р.

УДК 631.164.23:330.

*І. І. Вініченко,**д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9527-1625>**К. М. Дідур,**докторант кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8489-0308>**Т. В. Добродзій,**здобувач гр. МгЕКз-1-22, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-1401-5565>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.49

ІНВЕСТИЦІЇ В СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ЯК ГОЛОВНЕ ДЖЕРЕЛО ДОСЯГНЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

I. Vinichenko,

Doctor of Economic Sciences, Head of the Department of Economics, Dnipro State Agrarian and Economic University
K. Didur,

Doctoral candidate of the Department of Economics, Dnipro State Agrarian and Economic University

T. Dobrodziy,

Student group MgEkz-1-22, Dnipro State Agrarian and Economic University

INVESTMENTS IN AGRICULTURE AS THE MAIN SOURCE OF ACHIEVING FOOD SECURITY IN UKRAINE

Інвестиції в розвиток сільського господарства в Україні відіграють важливу роль у забезпеченні сталого зростання та досягненні продовольчої безпеки. Сільське господарство має важливу економічну та соціальну роль, особливо з огляду на значний внесок у зайнятість населення та виробництво продуктів харчування. Інвестиції можуть бути спрямовані на різні аспекти розвитку сільського господарства, такі як впровадження нових технологій, покращення інфраструктури, підвищення якості насіння та добрив, навчання аграріїв сучасним методам управління господарством, та розвиток ринків збуту. Інвестиції сприяють підвищенню продуктивності, покращенню якості життя населення, зменшенню втрат врожаю, а також забезпечують сталість досягнення продовольчої безпеки в довгостроковій перспективі.

В дослідженні проаналізовано ключову роль інвестицій у розвитку сільського господарства як стратегічного інструменту для забезпечення продовольчої безпеки в Україні. Досліджено сучасний стан розвитку сільського господарства України, а також труднощі, що виникли перед аграріями через повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну. В статті міститься статистичний аналіз щодо кількості прямих інвестицій в Україну протягом останніх років та проаналізовано їх динаміку. Стаття докладно розглядає необхідність інвестицій у модернізацію та інновації, впровадження новітніх технологій, а також роль нашої держави на світовому продовольчому ринку. В дослідженні висвітлено, як інвестиції сприяють підвищенню ефективності сільського господарства, стимулюють економічне зростання та сприяють формуванню стійкої системи продовольчої безпеки в країні.

В статті проаналізовані ключові труднощі, з якими стикаються сільськогосподарські підприємства у сфері інвестиційного розвитку. Важливим є висвітлення проблемних аспектів та виявлення можливих шляхів вирішення цих питань. Окрім того, в статті запропоновані практичні рекомендації для стимулювання інвестицій в аграрні структури національного рівня. Дані рекомендації спрямовані на покращення інвестиційного клімату в аграрному секторі та створення сприятливих умов для залучення капіталу, що в свою чергу сприятиме сталому розвитку та модернізації сільськогосподарського виробництва. Стаття є важливою для розуміння стратегічного значення інвестицій у сільське господарство як фундаментально-го компонента національної безпеки та сталого розвитку України.

Investments in the development of agriculture in Ukraine play a crucial role in ensuring sustainable growth and achieving food security. Agriculture holds significant economic and social importance, particularly in terms of its substantial contribution to employment and food production. Investments can be directed towards various aspects of agricultural development, such as the implementation of new technologies, improvement of

infrastructure, enhancement of seed and fertilizer quality, training farmers in modern farm management methods, and the development of market outlets. Investments contribute to increased productivity, improved quality of life for the population, reduced crop losses, and ensure the long-term stability of achieving food security.

The study analyzes the key role of investments in the development of agriculture as a strategic tool for ensuring food security in Ukraine. It examines the current state of agricultural development in Ukraine and the challenges faced by farmers due to the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine. The article includes a statistical analysis of the amount of foreign direct investments in Ukraine over recent years and analyzes their dynamics. The article delves into the necessity of investments in modernization and innovation, the implementation of cutting-edge technologies, and the role of our country in the global food market. The research highlights how investments contribute to the efficiency of agriculture, stimulate economic growth, and foster the formation of a sustainable food security system in the country.

The article analyzes key challenges encountered by agricultural enterprises in the realm of investment development. It emphasizes the exploration of problematic aspects and identifies possible avenues for addressing these issues. Additionally, the article proposes practical recommendations to stimulate investments in national-level agricultural structures. These recommendations aim to improve the investment climate in the agricultural sector and create favorable conditions for capital attraction, thereby contributing to the sustainable development and modernization of agricultural production. The article is crucial for understanding the strategic importance of investments in agriculture as a fundamental component of national security and sustainable development in Ukraine.

Ключові слова: аграрне підприємство, інвестиції, продовольство, продовольча безпека, ресурсний потенціал, розвиток, сільськогосподарське виробництво, сільське господарство.

Key words: Agricultural enterprise, investments, food, food security, resource potential, development, agricultural production, agriculture.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На жаль, економічна ситуація, яка склалася в Україні протягом останніх років, є дуже складною та такою, що потребує державної підтримки майже в усіх галузях економіки. Однією з ключових складових аграрної політики країни є реагування на кризові ситуації, впровадження науково-технічного прогресу та забезпечення розвитку сільського господарства з метою досягнення соціально-економічного ефекту, вирішення проблем у сфері продовольства та розширення експортного потенціалу.

Інвестиційна діяльність виступає як один із ефективних способів залучення та формування ресурсів для забезпечення ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств. Саме інвестиції є тим дієвим засобом, здатним допомогти підприємствам залишатись стабільними та досягати стійких економічних результатів. Проте, у зв'язку з агресією Російської Федерації спостерігається стійка тенденція до критичної нестачі інвестиційних ресурсів в Україні. Низький рівень розвитку інвестиційної та фінансово-кредитної системи негативно позначається на використанні наявних виробничих ресурсів, якості та конкурентоспроможності продукції, технічному та технологічному переозброєнні галузі та інших аспектах. У цьому контексті важливо активізувати заходи для залучення інвестицій, сприяти розвитку фінансово-кредитної системи та підтримувати технологічні інновації в сільському господарстві.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вивченню питань впливу інвестицій на стан продовольчої безпеки та рівень сільськогосподарського виробництва приділяли увагу такі вчені, як М.В. Вовк,

Ж.В. Гарбар, К.М. Дідур, І.Г. Кириленко, М.І. Кісіль, В.В. Крук, К.С. Майбородюк, Т.В. Майорова, О.В. Міщук, Д.О. Миргородська, М.А. Однорог, Г.А. Харченко, Я.В. Шевчук та інші визначні дослідники [1—13]. Їхні наукові внески допомагають розкрити різні аспекти взаємозв'язку між інвестиціями в сільське господарство та рівнем продовольчої безпеки.

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень у цьому напрямку, варто зазначити, що залишаються невирішеними питання щодо особливостей та шляхів поліпшення інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств в нинішніх кризових умовах господарювання. Зокрема, актуальним залишається дослідження конкретних шляхів поліпшення інвестиційного клімату, впровадження новітніх технологій у сільське господарство, а також розробка ефективних механізмів приваблення інвестицій у цей сектор.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає в дослідженні та аналізі основних труднощів, які виникають у процесі інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств, а також у розробці конкретних практичних рекомендацій для стимулювання інвестиційних вкладень у сільське господарство з метою забезпечення продовольчої безпеки України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сільське господарство — це одна з найпріоритетніших галузей економіки, оскільки саме від сільського господарства залежить добробут нації та продовольча безпека світу в цілому. В 2021 році сільське господарство продемонструвало вражаючий ріст виробництва на

рівні 14,4%, а на сільгосп підприємствах цей показник зріс на цілих 19,2%. Такий динамічний розвиток сектору дозволив йому здобути лідерство в зростанні виробництва серед усіх економічних галузей. За результатами 2021 року сільське господарство забезпечило найвищий відсоток до ВВП, перевищуючи 10%. Окрім того, сільгосппродукція займає значну частку в експорті країни, становлячи близько 41% загального обсягу. Це вказує на ефективність сільського господарства як ключового сегмента економічної активності. Важливо зазначити, що Україна, як аграрна країна, відіграє ключову роль в світовій продовольчій безпеці. За останні 20 років країна істотно збільшила свою здатність забезпечувати продовольством світове населення. З 40 млн людей, яких Україна "годувала" два десятиліття тому, країна тепер може забезпечити харчування близько 400 млн людей, і це ще не враховуючи власне населення. В стратегії розвитку сільського господарства України до 2030 року зазначається, що наша держава ставить амбіційну мету забезпечити продовольством 1 млрд людей у світі. Це свідчить про рішучість країни не лише у зміцненні свого внутрішнього сільськогосподарського сектору, але і в активному залученні в глобальну продовольчу безпеку.

Проте, всі ці обнадійливі прогнози на даний час втратили свою актуальність. А вже після повномасштабного вторгнення росії 24 лютого 2022 року на територію суверенної держави України, всі прогнози та плани економічного розвитку держави "похитнулись". Сільське господарство, як ключова галузь економіки, суттєво постраждало внаслідок воєнних дій та окупації певних територій. Аграрії стикнулися з руйнуванням інфраструктури, втратами виробничого потенціалу, порушенням ланцюгів постачання, переселенням населення та іншими викликами. Більше 70% сільських господарств зазнали збитків внаслідок війни. Втрати доходів сільських господарств становили в середньому 30—40%. Обсяг виробництва сільськогосподарської продукції зменшився від 5% до 30% залежно від регіону та виду продукції. Обсяги виробництва зернових культур знизилися в 2022 році на 37% порівняно з показником 2021 року і склали близько 53,9 млн тонн. Понад 2 мільйони гектарів оброблюваних земель втрапилися через війну та окупацію територій.

Світовим банком проведено оперативну оцінку руйнувань та визначено потреби для відновлення після повномасштабного вторгнення. Зазначено, що прямі збитки в аграрному секторі становили 8,7 млрд доларів США, а непрямі втрати, обумовлені скороченням виробничих можливостей, склали 31,5 млрд доларів США, усього досягши 40,2 млрд доларів США. На розмінування знадобиться не менше 37,6 млрд доларів США станом на лютий 2023 року. В секторі зрошення та водовідведення збитки досягли 380,5 млн та 282,5 млн доларів США відповідно. Витрати на відновлення зрошення складають 8,9 млрд доларів США. Оцінка також вказує, що на потреби в реконструкції та відновленні сільськогосподарського виробництва в Україні потрібно виділити не менше 29,7 млрд доларів США в період з 2024 по 2033 рік, в тому числі 600 млн доларів США вже в 2023 році, переважно для негайного відновлення виробництва. Важливо враховувати, що проведена оцін-

ка має суттєві обмеження, особливо при розрахунку довгострокових непрямих втрат, таких як деградація ґрунтового покриву та забруднення, спричинені військовими діями. Суттєвий акцент слід зробити на продовженні воєнних дій на території України, що продовжує призводити до нових втрат і руйнувань, що підтверджено такими подіями, як, наприклад, підриг Каховської дамби у червні 2023 року, що вимагає додаткових оцінок і невідкладних заходів.

Руйнування та захоплення засобів виробництва, перешкоди в інфраструктурі та логістиці, стрімке зростання цін на агрохімікати та паливо, а також дефіцит людських ресурсів великою мірою визначають спроможність України у виробництві продовольства. Зокрема, виробництво зернових значно постраждало: площа посіву ярих культур в 2022 році скоротилася в середньому на 21%, а озимих — на 41%. До того ж 25% територій для вирощування овочів перебувають під окупацією. Індикатори тваринницької продукції також відзначають зниження, особливо в регіонах, які зазнали або досі зазнають окупації. Після спаду в березні 2022 року, експорт тваринницької продукції почав відновлюватися наприкінці року, особливо це стосується курятини.

У 2022 році доходи від експорту сільськогосподарської продукції склали 52% усіх експортних надходжень, порівняно з 41% у 2021 році. Зазначимо, що це пояснюється втратою інших ключових експортних товарів, таких як метали, руди та машинне обладнання. За абсолютними показниками доходи від сільського господарства в 2022 році були меншими, досягаючи 21 млрд доларів США порівняно з 27 млрд доларів США у 2021 році. Ці дисбаланси в продовольчій системі України мають системні наслідки для ланцюгів постачання як у країні, так і на міжнародному рівні [13].

Наведені тенденції в сільському господарстві створюють необхідність стратегічних інвестицій для подолання викликів та забезпечення сталого розвитку галузі. Важливо відзначити, що останні роки свідчать про обмеження притоку іноземних інвестицій у сільське господарство. Причини цього можна віднести до воєнних конфліктів на території України, нестабільної політичної ситуації, високого рівня корупції та недостатньої розвиненості економіки. Ці фактори породжують невизначеність серед потенційних інвесторів та розкладають їхню бажаність вкладати кошти у цей сектор [4].

За даними Національного банку України, на кінець 2021 року, обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку країни склав 65 746,8 млн доларів США. Інвестиції спрямовані в різні галузі економіки, з основною увагою на промисловість та оптово-роздрібну торгівлю. Найбільший обсяг інвестицій припадає на підприємства промисловості (43,7%) та установи, які займаються торгівлею та ремонтом автотранспортних засобів (15,5%). Згідно з даними, основними країнами-інвесторами є Кіпр, Нідерланди, Швейцарія, Велика Британія, Німеччина, Австрія, Люксембург і Франція. У платіжному балансі за перші вісім місяців 2023 року чистий приплив прямих іноземних інвестицій склав 2,9 млрд доларів США, включаючи реінвестування доходів у сумі 2,3 млрд доларів США.

Щодо освоєння капітальних інвестицій підприємств України в 2022 році, обсяг склав 409 660,0 млн гривень.

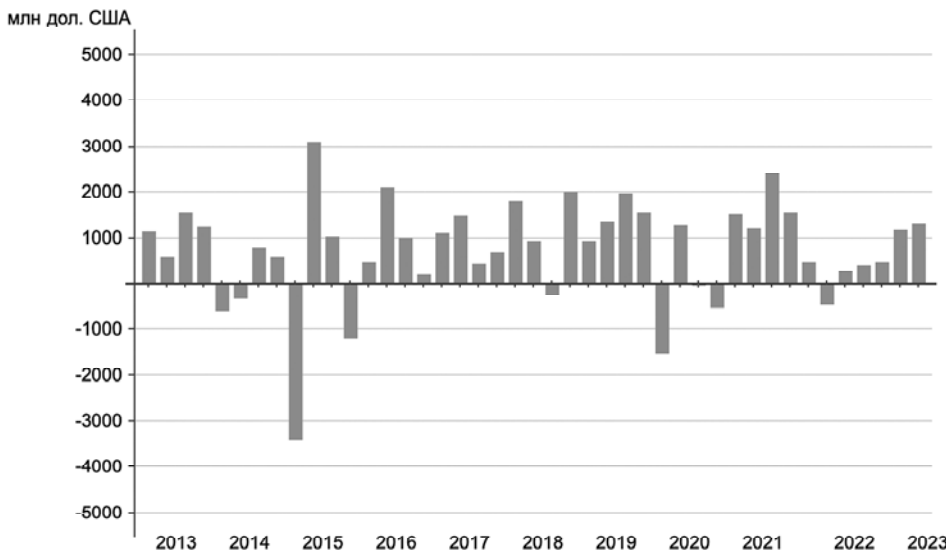

Рис. 1. Надходження прямих іноземних інвестицій в економіку України

Джерело: [2].

Лідируючими галузями за обсягами інвестицій залишаються промисловість (30,8%), сільське господарство (12,6%), транспорт та складська діяльність (12,1%), оптова та роздрібна торгівля (9,0%) та інші.

Незважаючи на різноманітні джерела фінансування, власні кошти підприємств і надалі залишаються головним джерелом для освоєння капітальних інвестицій, внесок яких становить 68,6% від загальної суми в січні-грудні 2021 року. У 2021 році частка кредитів банків та інших позик у загальних обсягах капіталовкладень склала 5,0%. Державні та місцеві бюджети внесли важливий внесок, освоївши 17,6% капітальних інвестицій протягом січня-грудня 2021 року. Водночас частка іноземних інвесторів становила 0,1% від усіх капіталовкладень, а коштів населення на будівництво житла припало 5,4%. Інші джерела фінансування внесли 3,3% [2].

У контексті військової агресії та введення воєнного стану в Україні, влада, згідно з Указом Президента України від 24.02.2022 № 64, працює над відновленням економіки, підтримкою підприємців та створенням умов для інвестицій. З метою стимулювання залучення стратегічних інвесторів та підвищення інвестиційної привабливості України, Верховна Рада прийняла Закон України "Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями". 9 серпня 2023 року введено Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації інвестиційних проектів із значними інвестиціями", що набув чинності. Головна мета нового закону — спрощення вимог до інвестиційних проектів із значними інвестиціями, удосконалення форм державної підтримки, що створює сприятливі умови для повернення більшого кола інвесторів, розширення числа таких проектів та сприяння розвитку регіонів, де вони реалізуються [1].

Інвестиції в сільське господарство є вкрай важливими для забезпечення продовольчої безпеки країни, оскільки сприяють:

1. Збільшенню виробництва продукції. Інфраструктурні та технологічні інвестиції дозволяють сільськогосподарським підприємствам підвищити виробництво та ефективність. Вдосконалення методів обробітку ґрун-

ту та управління ресурсами можуть підвищити урожайність та забезпечити стабільне виробництво сільськогосподарської продукції.

2. Створенню робочих місць та підвищенню рівня життя населення. Інвестиції в сільське господарство створюють нові робочі місця, зокрема в сільських районах, сприяючи зменшенню безробіття та покращенню економічної активності. Збільшення виробництва сільськогосподарської продукції може призвести до підвищення доходів фермерів та інших учасників сільського господарства, що, в свою чергу, покращує їхній рівень життя та доступ до продуктів харчування [3].

3. Диверсифікації та стійкості харчових ланцюгів. Інвестиції дозволяють розвивати нові галузі та розширювати асортимент сільськогосподарської продукції, забезпечуючи різноманіття та стабільність у виробництві. Інвестиції у технологічний та науковий прогрес допомагають сільському господарству пристосовуватися до небезпек та змін в кліматі, що сприяє забезпеченню стабільності харчового виробництва.

4. Розвиток ринків та експорт. Інвестиції у сучасні технології та управління дозволяють підвищити якість та конкурентоспроможність продукції на світовому ринку, а також забезпечують можливість розвивати експорт сільськогосподарської продукції, що може позитивно впливати на економіку країни [5].

Усі ці фактори допомагають забезпечити стаке та ефективне виробництво продуктів харчування, підтримуючи продовольчу безпеку країни як внутрішню, так і на міжнародному рівні. Інвестиції в сільське господарство сприяють створенню більш стійкої, продуктивної та конкурентоспроможної системи виробництва, що є важливим елементом глобальних харчових ланцюгів. Проте, на даний момент, існують певні проблеми, які є перешкодою на шляху забезпечення інвестиціями сільського господарства:

По-перше, в Україні спостерігається нестабільність у політичній та економічній сферах, що викликає наявність недовіри та сумнівів з боку інвесторів. Нестабільність може стати суттєвою перешкодою для розвитку економіки. Інвестори шукають надійність та прозорість в умовах свого бізнесу. Тому, важливо, щоб влада активно діяла у напрямку політичної та економічної стабільності. Створення сприятливого інвестиційного клімату передбачає впровадження ефективних реформ, які спростять процес ведення бізнесу та забезпечать рівноправні умови для всіх учасників ринку. Також важливо забезпечити прозорість у видачі ліцензій, додержання законів та відкритість в управлінні фінансами. Ключовим аспектом є співпраця між владою та бізнесом для створення ефективного та привабливого інвестиційного середовища. Це може включати в себе

консультації з представниками бізнесу, врахування їхніх думок у процесі розробки політики та швидке реагування на зміни в економічній обстановці. Зрештою, утвердження стабільності та створення прозорих правил гри є важливими компонентами для зростання кількості та розмірів інвестицій та сприяння економічному зростанню в Україні [7].

По-друге, слабка інфраструктура та транспортна система в сільських районах України обмежує можливості ефективного використання інвестицій в аграрний сектор. Розвиток цих секторів стає важливим завданням для створення умов, що сприятимуть зручному та швидкому переміщенню товарів та послуг. Недостатня розвиненість та застарілість інфраструктурних об'єктів ускладнюють впровадження сучасних технологій та обмежують потенціал сільськогосподарської галузі. Інвестиції в інфраструктуру та транспортну систему можуть сприяти покращенню умов для сільського господарства. Розвиток сучасних транспортних мереж, включаючи дороги, залізниці та логістичні центри, забезпечить більш ефективну та швидку доставку сільськогосподарської продукції до ринків. Також важливо вдосконалити інфраструктуру для зберігання та обробки продукції, що допоможе збільшити її конкурентоспроможність. Розвиток інфраструктури у сільських районах може включати в себе будівництво сучасних фермерських ринків, холодильних камер для зберігання продукції та об'єктів для переробки сільськогосподарських товарів. Це сприятиме розвитку місцевого бізнесу та підвищить додану вартість сільськогосподарської продукції. Узагальнюючи, інвестиції в інфраструктуру та транспортну систему є стратегічно важливими для подолання обмежень та створення сприятливих умов для розвитку сільського господарства в Україні [9], [11].

По-третє, проблема нестачі доступного фінансування та обмеженого кредитування сільських господарств в Україні ставить під загрозу їхню здатність залучати інвестиції та розвиватися. Щоб подолати цей виклик, необхідно вжити конкретних заходів щодо розбудови фінансово-кредитної системи та запровадження спеціальних програм підтримки. Розвиток фінансово-кредитної системи може включати в себе створення більш гнучких та привабливих умов для сільських господарств у процесі отримання кредитів. Важливо враховувати особливості аграрного сектору та надавати адаптовані фінансові рішення для різних сільськогосподарських підприємств. Створення спеціальних програм підтримки може включати в себе надання субсидій або фінансових стимулів для розвитку сільського господарства. Також важливо створювати освітні ініціативи для фермерів щодо правильного використання фінансів та ефективного управління ресурсами. Необхідно активно залучати фінансові установи, урядові органи та сільськогосподарські об'єднання для спільної роботи над створенням ефективної системи фінансування, що враховує конкретні потреби різних галузей сільського господарства. У світлі викликів, які стоять перед аграрним сектором, важливо визнати, що розвиток фінансово-кредитної системи та впровадження програм підтримки стануть важливим кроком у напрямку сталого розвитку та конкурентоспроможності сільських господарств в Україні.

По-четверте, в Україні існує проблема недосконалого земельного законодавства, що впливає на систему власності та використання земельних ресурсів. Це стає джерелом складнощів та неоднозначності, що можуть викликати невизначеність для потенційних інвесторів. Впровадження реформ у земельному законодавстві є кроком до створення стійкої та прозорої основи для залучення інвестицій. Необхідно переглянути та удосконалити земельні закони з метою визначення чітких прав власності та ефективного використання земельних ресурсів. Це допоможе уникнути правових колізій та забезпечить стійкий механізм захисту прав інвесторів у сфері землекористування. Реформи повинні також сприяти створенню прозорих і простих процедур отримання земельних дозволів та ліцензій. Це сприятиме зменшенню бюрократичних перешкод та ризиків для бізнесу, а також забезпечить більшу привабливість для потенційних інвесторів. Паралельно із цим важливо залучити громадськість та зацікавлені сторони до процесу формування та обговорення нового земельного законодавства. Широкий громадський консенсус може сприяти успішній імплементації реформ та врахуванню різних точок зору для досягнення балансу між інтересами громади, держави та інвесторів. Всі ці заходи мають потенціал створити стабільну та прозору правову базу, яка буде сприяти розвитку ефективного та сталого використання земельних ресурсів та привертати інвестиції до аграрного сектору України [10].

По-п'яте, відсутність інновацій в галузі. Багато сільськогосподарських підприємств не використовують передові технології та інновації, що може обмежувати їхню конкурентоспроможність. Розвиток наукових досліджень та впровадження сучасних методів може виявитися ключовим фактором для привертання інвестицій та підвищення ефективності аграрної галузі. Необхідно стимулювати сільськогосподарські підприємства до впровадження інновацій, надаючи фінансову підтримку та податкові стимули для впровадження новітніх технологій. Також важливо активізувати співпрацю між науковими установами та сільськогосподарськими підприємствами для спільного проведення досліджень та впровадження нових методів у сільському господарстві. Створення інноваційних кластерів та платформ для обміну досвідом може також допомогти у розповсюдженні передових практик та технологій серед сільськогосподарських підприємств. Важливо розуміти, що інновації не обов'язково пов'язані лише з використанням новітнього обладнання, але і з вдосконаленням методів вирощування, обробки продукції, організацією раціонального управління підприємством тощо. Загалом, інвестування у наукові дослідження та впровадження інновацій може значно підняти якість та ефективність українського сільськогосподарства, зробити його більш привабливим для інвесторів та сприяти сталому розвитку галузі.

По-шосте, екологічні питання. Екологічні питання в сільському господарстві в Україні є актуальними, особливо стосовно забруднення ґрунтів та водних ресурсів. Ці проблеми можуть створювати негативний вплив на навколишнє середовище та загрожувати здоров'ю людей. Вирішення цих екологічних викликів вимагає значних інвестицій у сталий розвиток та впровадження екологічно чистих технологій в аграрному секторі. Інвестування в сталий розвиток може включати в себе перехід

до більш ефективних та екологічно безпечних методів обробітку ґрунту та вирощування культур. Важливо також впроваджувати системи обробітку, які зменшують використання хімічних речовин та сприяють збереженню родючості ґрунту. Інноваційні технології, такі як точне землеробство та використання сучасних систем поливу, можуть допомогти зменшити негативний вплив сільськогосподарської діяльності. Важливо також стимулювати сільськогосподарські підприємства до використання відновлюваних джерел енергії та зменшення викидів в атмосферу. Залучення аграріїв у програми екологічного ліцензування та надання фінансових ініціатив для тих, хто впроваджує екологічно чисті методи виробництва, може стимулювати перехід до більш сталого та екологічно відповідального сільського господарства. В цілому, інвестиції у впровадження екологічних практик та технологій можуть допомогти сільському господарству України подолати екологічні виклики та забезпечити стале використання природних ресурсів для майбутніх поколінь.

По-сьоме, необхідність розвитку кадрового потенціалу. Відсутність кваліфікованих кадрів у сільському господарстві може обмежувати можливості впровадження новітніх методів та технологій. У багатьох господарствах України відзначається відсутність помітного поліпшення у кадровому забезпеченні через низьку закріпленість молодих спеціалістів та випускників. З тих випускників, які отримують направлення на роботу в сільське господарство, кожен четвертий не розпочинає працювати у цьому напрямку, а майже 50% залишає цю галузь протягом першого року роботи, переходячи в інші, високооплачувані сфери виробництва. Більше того, вища освіта не гарантує молодим спеціалістам підвищення їх матеріального стану. Збереження такого стану справ є негативним не лише для аграрного сектору, але й в цілому для розвитку сільських територій. Село не лише не отримує необхідних фахівців, але й продовжує втрачати найбільш підготовлену частину сільської молоді через навчальні заклади. Це може призвести до відчутного знецінення аграрних знань та втрати цінних ресурсів для розвитку сільськогосподарського сектору в майбутньому. Для вирішення цих проблем важливо розглядати стратегії, спрямовані на збереження та приваблення молодих кадрів в аграрну галузь. Це може включати в себе покращення умов праці, впровадження програм підтримки для молодих фахівців у сільському господарстві та створення стимулів для кар'єрного зростання у цій сфері. Крім того, важливо переглядати підходи до вищої освіти, забезпечуючи її зв'язок з потребами ринку праці в аграрному секторі та розвиваючи практичні навички серед студентів. Такий підхід сприятиме зміцненню та сталому розвитку сільськогосподарського сектору в регіоні.

По-восьме, соціально-економічна нестабільність. Економічні труднощі та соціальна нестабільність можуть впливати на інвестиційний клімат в країні загалом, включаючи його вплив на сільське господарство. Для визначення ефективних заходів національної політики варто провести аналіз факторів, що призводять до економічних труднощів та нестабільності. Це можуть бути такі явища, як висока інфляція, ризики фінансового зриву, зменшення соціального захисту населення та інші. Вра-

хування цих аспектів дозволить розробити спрямовані заходи для стабілізації економічної ситуації та покращення інвестиційного клімату. Окрім того, важливо розглядати взаємозв'язок між соціально-економічною нестабільністю та сільським господарством, зокрема, як ці фактори впливають на фермерів, виробництво та споживання сільськогосподарської продукції. Забезпечення стійкості та розвитку сільського господарства може вимагати системних заходів, спрямованих на зменшення ризиків і підвищення стабільності економіки країни. Отже, розуміння та врахування соціально-економічної нестабільності стає ключовим елементом при формуванні ефективної стратегії розвитку, яка сприятиме як загальному економічному відновленню, так і сталому розвитку сільського господарства [8].

По-дев'яте, у сучасному світі надто важливо розглядати аспекти сталого розвитку. Розвиток екологічно безпечного та ефективного сільського господарства є ключовим завданням, інтеграція якого допоможе вирішити проблеми екологічного впливу та відновити баланс використання ресурсів. Інвестиції в дослідження та впровадження новітніх технологій в сільському господарстві можуть мати значний вплив на досягнення цієї мети. Використання сучасних методів управління ресурсами, точного землеробства, ефективних систем поливу та інших інновацій допоможе оптимізувати використання ґрунту, води та енергії, що є ключовими ресурсами у сільському господарстві. Підтримка сталого розвитку також передбачає впровадження практик органічного землеробства, зменшення використання хімічних пестицидів та добрив, а також підтримку агроекологічних систем. Це не лише забезпечить більшу безпеку для довкілля, але й позитивно вплине на якість сільськогосподарської продукції, що стає все важливішою складовою у вимогливому ринковому середовищі.

Отже, створення комплексної стратегії є ключовим елементом для повернення інвестицій у сільське господарство України. Подолання викликів у політичній, економічній, інфраструктурній, екологічній та соціальній сферах допоможе створити сприятливе середовище для інвесторів та підтримає стійкий розвиток галузі. У політичному аспекті, важливо реалізувати реформи, спрямовані на стабілізацію політичного клімату та створення прозорого та стабільного законодавчого середовища для бізнесу. Економічні заходи повинні спрямовуватися на покращення умов для інвестування, зокрема шляхом вдосконалення фінансово-кредитної системи та створення інвестиційної привабливості. Розвиток інфраструктури, має включати в себе покращення транспортних зв'язків, будівництво сучасних об'єктів для зберігання та переробки продукції, що сприятиме полегшенню та зростанню виробництва. У сфері екології, інвестиції в сучасні технології та практики дозволять вдосконалити екологічну стійкість сільського господарства, що важливо для забезпечення довгострокового урожайності та дотримання екологічних норм. Соціальні аспекти мають включати в себе підтримку розвитку сільських громад, забезпечення доступу до освіти та медичного обслуговування, що покращить якість життя населення та збільшить його привабливість для мешканців та інвесторів. Інтеграція всіх цих аспектів у стратегію дозволить створити узгоджений та ефективний

план для розвитку сільського господарства в Україні, що відкриє нові перспективи для економічного та соціального росту країни [12].

ВИСНОВКИ

Досягнення стійкого розвитку сільського господарства неможливе без ефективного залучення інвестицій. Активізація інвестиційної діяльності не лише сприятиме зростанню обсягів аграрного виробництва, але й сприятиме розвитку галузей та регіонів, сприяючи підвищенню економічної ефективності сільськогосподарських підприємств та підвищенню рівня та якості життя населення. Стимулювання інвестиційної активності у сільському господарстві є особливо важливим завданням, оскільки ця галузь взаємодіє з переробним комплексом, створюючи міжгалузеві зв'язки та впливає на світову продовольчу безпеку. Інвестиції в розвиток сільського господарства генерують синергетичний ефект, що стимулює попит на продукцію суміжних галузей та сприяє формуванню їх власного інвестиційного потенціалу.

Література:

1. Закон України "Про інвестиційну діяльність": за станом на 1 груд. 2013. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 47, С. 646.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Вовк М.В. Інвестиційний потенціал сільського господарства України. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2013. № 2 (1). С. 87—94.
4. Гарбар Ж. В., Майбородиук К. С. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств України. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 12. С. 18—22.
5. Дідур К.М. Продовольча безпека України, як один із пріоритетів розвитку глобальної економіки. Ефективна економіка. 2023. № 5. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1573/1582>
6. Дідур К.М. Сутність, класифікація й структура інвестиційної та інноваційної діяльності підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 9—10. С. 30—38.
7. Кириленко І.Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи. К.: ННЦІАЕ, 2005. 452 с.
8. Кісіль М.І. Інвестиційне забезпечення розвитку сільського господарства України в стратегічній перспективі. Вісник аграрної науки. 2018. № 1 (778). С. 78—82.
9. Майорова Т.В., Крук В.В., Шевчук Я.В. Капітальні інвестиції: сутність та проблеми реалізації в кризових умовах. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 21. С. 12—16.
10. Міщук О.В. Прямі іноземні інвестиції у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України. Інноваційна економіка. 2013. № 7. С. 242—245.
11. Однорог М.А. Особливості інвестиційної діяльності в аграрному секторі. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2015. Вип. 126. Ч. 2. С. 108—115.
12. Харченко Г.А., Миргородська Д.О. Інвестиційна діяльність сучасних сільськогосподарських підприємств: стан, проблеми та напрями поліпшення. Бухгалтерський облік, аналіз та аудит. 2018. № 17. С. 663—667.
13. Сільське господарство: пріоритети сталих інвестицій для сприяння відновленню України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ecoaction.org.ua/sh-priorityty-stalykh-investytsij.html>

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2002), The Law of Ukraine "On investment activity", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (Accessed 11 December 2023).
2. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2021), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 11 December 2023).
3. Vovk, M.V. (2013), "Investment potential of agriculture of Ukraine", Zbirnyk naukovykh prats' Tavrijs'koho derzhavnogo ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky), vol. 2 (1), pp. 87—94.
4. Harbar, Zh. and Maiborodiuk, K. (2021), "Investment support of innovative development of agricultural in Ukraine", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 12, pp. 18—22.
5. Didur, K.M. (2022) "The essence, classification and structure of investment and innovation activity of the enterprise", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 9—10, pp. 30—38.
6. Didur, K.M. (2023) "Food security of Ukraine as one of the priorities for the development of the global economy", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 5. Available at: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1573/1582> (Accessed 11 December 2023).
7. Kyrylenko, I.H. (2005) Transformatsiia sotsialno-ekonomichnykh peretvoren u silskomu hospodarstvi Ukrainy: problemy, perspektyvy [Transformation of socioeconomic transformations in agriculture in Ukraine: problems, perspectives], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.
8. Kisil', M.I. (2018), "Investment support for the development of agriculture in Ukraine in the strategic perspective", Visnyk ahrarnoi nauky, vol. 1 (778), pp. 78—82.
9. Majorova, T.V. Kruk, V.V. and Shevchuk, Ya.V. (2015), "Capital investments: essence and problems of realization in crisis conditions", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 21, pp. 12—16.
10. Mischuk, O.V. (2013), "Foreign direct investment in ensuring the innovative development of Ukraine's economy", Innovatsijna ekonomika, vol. 7, pp. 242—245.
11. Odnoroh, M.A. (2015), "Features of investment activity in the agricultural sector", Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn, vol. 126 (ch. 2), pp. 108—115.
12. Kharchenko, H.A. and Myrhorods'ka, D.O. (2018), "Investment activity of modern agricultural enterprises: condition, problems and directions of improvement", Bukhhal'ters'kyj oblik, analiz ta audit, vol. 17, pp. 663—667.
13. Ekodiya (2023), "Agriculture: priorities for permanent investments to promote the recovery of Ukraine", Available at: <https://ecoaction.org.ua/sh-priorityty-stalykh-investytsij.html> (Accessed 11 December 2023).
Стаття надійшла до редакції 14.12.2023 р.

I. А. Білоткач,
к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародного маркетингу,
Університет імені Альфреда Нобеля
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8535-9252>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.56

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ОРГАНІЧНОГО АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА: НА ШЛЯХУ ДО КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

I. Bilotkach,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International Marketing, Alfred Nobel University

INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF ORGANIC AGRICULTURAL PRODUCTION: ON THE WAY TO COMPETITIVENESS AND SOCIAL EFFICIENCY

У статті досліджено сутність категорії основних проявів, виявлення причин та обґрунтування шляхів подолання інституціональної неефективності органічного агропромислового виробництва з точки зору конкурентоспроможності та соціальної ефективності і виявлення причинно-наслідкових зв'язків трансформаційних процесів. Завдання дослідження: проаналізувати стан формування та розвитку системи інституцій аграрного сектору економіки, визначити проблеми її трансформації та шляхи вдосконалення конкурентоспроможності та соціальної ефективності.

Теоретико-методологічною основою проведеного дослідження є діалектичний та аналітичний підхід до вивчення існуючої інституціональної системи виробництва і розподілу органічної агропромислової продукції в Україні та розробка пропозицій щодо удосконалення її конкурентоспроможності та соціальної ефективності.

Стверджується, що питання підтримки та створення умов для розвитку органічного агропромислового виробництва в Україні на теперішній час набуває великого значення, оскільки отримання якісної та корисної сільськогосподарської продукції є основою для підвищення рівня життя населення держави та для розвитку добробуту її громадян, особливо в тяжкий політичний період військового стану.

Наголошується, що ефективність та конкурентоспроможність інституціональної системи є результатом досягнення нею оптимального співвідношення між аллокаційною та адаптаційною функціями і показує, наскільки інститутції дієві у реагуванні на виклики і розв'язанні проблем, що виникають при розвитку ринку органічної агропромислової продукції.

У статті розглядається питання щодо теоретико-методологічного обґрунтування можливих напрямів підвищення ефективності інституціонального середовища виробництва органічної агропромислової продукції в Україні. Проаналізовано реалізацію координаційної та розподільчої функцій інституціональною системою. Обґрунтовані механізми подолання інституціональної дисфункції, посилення соціальної спрямованості та конкурентоспроможності органічного агровиробництва через усунення інституціональних неузгоджень, структурних дисбалансів, трансформацію інституціональної системи з врахуванням алокаційної до адаптаційної ефективності, гармонізацію співвідношення та співіснування між формальними та неформальними інституціями.

Запропоновано авторське визначення терміну "соціально-екологічна ефективність інституціонального середовища органічного агропромислового виробництва" під яким розуміється на скільки існує відповідність соціальних та екологічних функцій інституцій, за існуючої системи формуючих чинників, тим вимогам що пред'являються до них стратегічним розвитком країни.

Отримані результати дослідження поглиблюють теоретичні та прикладні аспекти розвитку інституціональної системи органічної агропромислової продукції в Україні та надають подальшого розвитку у вдосконаленні пов'язаних з ним економічним процесам.

The article examines the essence of the category of main manifestations, identification of causes and justification of ways to overcome the institutional inefficiency of organic agro-industrial production from the point of view of competitiveness and social efficiency, and identification of cause-and-effect relationships of transformational processes. The task of the research: to analyze the state of formation and development of the system of institutionals of the agrarian sector of the economy, to determine the problems of its transformation and ways of improving competitiveness and social efficiency.

The theoretical and methodological basis of the conducted research is a dialectical and analytical approach to the study of the existing institutional system of production and distribution of organic agricultural products in Ukraine and the development of proposals for improving its competitiveness and social efficiency.

It is argued that the issue of supporting and creating conditions for the development of organic agricultural production in Ukraine is currently of great importance, since obtaining high-quality and useful agricultural products is the basis for raising the standard of living of the population of the state and for the development of the well-being of its citizens, especially in the difficult political period of the military state.

It is emphasized that the effectiveness and competitiveness of the institutional system is the result of it achieving the optimal ratio between allocative and adaptive functions and shows how effective institutions are in responding to challenges and solving problems that arise during the development of the market for organic agricultural products.

The article considers the issue of theoretical and methodological substantiation of possible directions for increasing the efficiency of the institutional environment for the production of organic agricultural products in Ukraine. The implementation of coordination and distribution functions by the institutional system is analyzed. Grounded mechanisms for overcoming institutional dysfunction, strengthening the social orientation and competitiveness of organic agricultural production through the elimination of institutional inconsistencies, structural imbalances, transformation of the institutional system taking into account allocative to adaptive efficiency harmonization of the relationship and coexistence between formal and informal institutionals.

The author's definition of the term "social-ecological efficiency of the institutional environment of organic agro-industrial production" is proposed, which means the extent to which the social and ecological functions of institutionals, under the existing system of forming factors, correspond to the requirements imposed on them by the country's strategic development.

The obtained research results deepen the theoretical and applied aspects of the development of the institutional system of organic agro-industrial production in Ukraine and provide further development in the improvement of the economic processes associated with it.

Ключові слова. інституціональне середовище, система інститутів, органічне агропромислове виробництво, адаптаційна конкурентоспроможність, соціальна ефективність.

Key words. Institutional environment, system of institutions, organic agro-industrial production, adaptive competitiveness, social efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Питання підтримки та створення умов для розвитку органічного агропромислового виробництва в Україні на теперішній час набуває великого значення, оскільки отримання якісної та корисної сільськогосподарської продукції є основою для підвищення рівня життя населення держави та для розвитку добробуту її громадян, особливо в тяжкий політичний період військового стану.

Для України велике значення має пошук можливостей підвищення національної конкурентоспроможності, під чим розуміється досягнення провідних позицій на

світовому ринку, що забезпечує зростання рівня життя громадян держави.

Для характеристики рівня конкурентоспроможності країн світу щорічно розраховується індекс глобальної конкурентоспроможності за методикою Всесвітнього економічного форуму. Одним із основних показників, для розрахунку цього індексу, є якість інститутів в державі. Так у 2022 році по рейтингу країн світу по верховенству закону Україна займає 76 позицію із 140 країн світу. [1] По індексу "слабкості" (комплексний показник що характеризує спроможність (або неспроможність) влади тієї чи іншої країни контролювати цілісність своєї території, а також демографічну, політичну та економічну ситуацію в країні) Україна у 2022 році займає 92 місце із 179 країн світу [2].

Основною слабкою позицією при забезпеченні глобальної конкурентоспроможності нашої країни є неефективне функціонування інститутів та інституцій, що ними адмініструються.

Особливо складна ситуація, на нашу думку, складається в сфері виробництва органічної агропромислової продукції, де реформування законодавчої сфери триває понад два десятиліття. Сучасне інституціональне середовище виявилось неефективним щодо вирішення актуальних економічних, соціальних, екологічних проблем, забезпечення як сталого розвитку органічного сільського господарства, так і всього агропромислового виробництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичним і прикладним аспектам впровадження та розвитку ринку органічної продукції присвячені наукові праці таких науковців: Р.М. Безус, Л.Г. Мельник, Л.С. Гринів, В.В. Підліснюк, В.І. Артиш, М.І. Кобець, В.В. Писаренко, В.Ф. Сайко, Б.В. Буркинський, Є.В. Милованов, Т.О. Зайчук, Т.Г. Дудар та інші науковці.

Дослідженню розвитку інституціональних процесів в економіці в цілому і в сільському господарстві зокрема присвячені наукові праці О. Гончаренко, С. Ілляшенка, Л. Антонюка, Н. Апатової, Ю. Бажала, В. Вишневського, В. Гейця, В. Дементьєва, П. М. Леоненко, В.Н. Тарасевича, П. Юхимчука, А. Чухно, Ю. Яковця та інших не менше поважних особистостей.

Теоретичні аспекти конкуренції та конкурентоспроможності досліджено у таких закордонних науковців як А. Сміт, Д. Рікардо, Й. Шумпетер, М. Портер, Д. Сакс, П. Хейне. Значний вклад у визначення засад конкурентоспроможності зробили українські науковці О. Амоша, О. Гавриш, Д. Лук'яненко, Л. Пронкіна, Н. Тарнавська та багато інших.

Однак, незважаючи на вагомий досвід дослідження проблем конкурентоспроможності та соціальної ефективності розвитку інституціонального середовища органічного агропромислового виробництва залишається недостатньо вивченими, чим і зумовлюється актуальність їх розгляду.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

У матеріалах дослідження, представлених у статті ставиться за мету аналіз основних проявів, виявлення причин та обґрунтування шляхів подолання інституціональної неефективності органічного агропромислового виробництва з точки зору конкурентоспроможності та соціальної ефективності і виявлення причинно-наслідкових зв'язків трансформаційних процесів. Завдання дослідження: проаналізувати стан формування та розвитку системи інституцій аграрного сектору економіки, визначити проблеми її трансформації та шляхи вдосконалення конкурентоспроможності та соціальної ефективності.

Об'єктом дослідження є стан та розвиток інституціональної системи органічного агровиробництва України щодо її конкурентоспроможності та соціальної ефективності.

Предметом дослідження є система інституціональних чинників, що регламентують економічну діяльність

виробників та інших операторів національного ринку органічної агропромислової продукції України та впливають на їх конкурентоспроможність та соціальну ефективність.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В агросекторі систему інституцій потрібно розглядати як набір правил і норм щодо володіння, користування і розпорядження засобами виробництва. Через правила і норми відповідні інститути впливають на формування виробничих стимулів, використання виробничих ресурсів і, у такий спосіб, визначається система аграрного сектору економіки, її характер та особливості.

Завдяки встановленню і дотриманню чітких правил при формуванні та ефективному застосуванні інституціональної системи повинен вирішуватися ряд пріоритетних для суспільства завдань: економічних, соціальних, екологічних, зокрема в сфері виробництва органічної агропромислової продукції.

Ефективність інституцій є ключовим чинником в рамках існуючої інституційної системи. Проте вкрай важливо враховувати контекст і суб'єктність, що оточують ці інституції, оскільки цілі та пріоритети відрізняються залежно від соціально-економічного розвитку суспільства. Те, що може бути ефективним для однієї соціальної групи, не обов'язково може бути корисним або буде навіть шкідливим для іншої соціальної групи. Ефективність інституції суб'єктивна і залежить від сприйняття та потреб різних соціальних груп [3].

Здатність інституційної системи максимізувати вплив певних функцій може суперечити й перешкоджати реалізації інших. Еволюція інституцій показує, що досягнення економічних цілей може йти врозріз із соціальними та екологічними цілями, тоді як система розподілу може суперечити здатності до адаптації. Важливо зазначити, що інституційно ефективна система не гарантує соціального добробуту чи екологічної стійкості землекористування. Подібним чином система, яка ефективно перерозподіляє ресурси для отримання максимальної економічної вигоди, може не відповідати належним чином на нові соціальні виклики та потреби в період економічної трансформації чи кризи, особливо під час війни. Ця динаміка особливо помітна у сфері органічного виробництва та дистрибуції в Україні

Виробництво органічної продукції при агропромисловому виробництві обумовлює необхідність використання специфічних підходів до розподілу і використання ресурсів у сільському господарстві, які повинні бути спрямовані на досягнення стратегічних цілей: високопромислового виробництва і продовольчої безпеки країни; ефективної зайнятості та підвищення добробуту сільського населення; еколого-економічного облаштування сільських територій та покращення демографічної ситуації [3, с. 152].

Інституціональний потенціал виробників органічної агропромислової продукції є важливим ресурсом, призначеним для забезпечення виробництва високоякісної органічної продукції для територіальних громад та країни в цілому, а не лише для окремих власників та землекористувачів. Характер створення ефективної інституціональної системи для органічного сільського госпо-

дарства є значною мірою вирішальним для стану довкілля, забезпечення біорізноманіття та розвитку місцевого екологічного потенціалу.

Такі особливості органічного агровиробництва висувають певні вимоги до інституціонального забезпечення виробничих та ринкових відносин, що має сприяти гармонійному впровадженню інститутами усіх їх функцій. Тому ми пропонуємо основні критерії розробки і впровадження системи інституціональних чинників та їх функцій, що о виробництва і розподілу продукції та забезпеченню її конкурентоспроможності.

Універсальними функціями інституцій є координація та розподіл. Координація проявляється у виборі інституційних регулюючих суб'єктів, що забезпечує стабільність, зменшення невизначеності та встановлення певної (потрібної) взаємодії між суб'єктами господарювання. Однак існування стійкої рівноваги та взаємодії між складовими інституціональної системи не гарантує її ефективності. Розподільча функція полягає в тому, що система значною мірою визначає характер розподілу ресурсів, вигод і витрат між суб'єктами господарської діяльності як в сфері органічного агровиробництва та і в цілому в аграрному секторі економіки.

Те, як функціонує сучасна існуюча інституційна система виробництва та розподілу органічної продукції в Україні, призводить до багатьох негативних соціально-економічних наслідків. Ці наслідки створюють основу для визначення основних рис сучасного інституційного середовища: структурних дисбалансів, інституційних прогалин та інституційної дисфункції [4, с. 232].

Прикладами структурних дисбалансів в агропромисловому виробництві в цілому і зокрема при організації виробництва органічної продукції, є фактичне домінування виробничих пріоритетів великих підприємств на шкоду розвитку сільських громад, а також дисбаланс корпоративно-приватних та індивідуально-приватних інтересів, значною мірою зумовлений неефективною реалізацією інститутами власності розподільчої функції.

Трансформація інститутів власності призвела до поляризації виробничої структури сільського господарства і формування в Україні системи аграрного землекористування яка представлена переважно представниками подужних аграрних корпорацій, при цьому частка малих фермерських господарств постійно скорочується. Індивідуальний сектор в аграрному землекористуванні представлений в основному особистими селянськими господарствами, члени яких не здають власну землю в оренду, обробляють її самостійно, але частка їх продукції є невеликою і має тенденцію до скорочення.

Тривалий час у галузевому законодавстві при розробленні інституційних чинників для аграрної сфери на перший план висувалися виробничі пріоритети та ігнорувались інтереси сільського розвитку [4, с. 235], пріоритети максимізації обсягів виробництва реалізувалися на переважну користь корпоративного сектоора економіки. При цьому обмежували та продовжують обмежувати можливості малих і середніх господарств, що чітко проявляється через монополізацію корпоративним сектором ринку сільськогосподарських земель.

Запуск ринку землі та відновлення процедур купівлі-продажу земельних ділянок практично унеможливило розширення особистих селянських і фермерських гос-

подарств, що є прикладом диспропорцій у реалізації інститутами власності розподільчої функції. Великі корпоративні землекористувачі активно використовують власні монітарні можливості, зв'язки з владою і лобіюють власні інтереси на найвищому рівні.

Домінування корпоративних пріоритетів на шкоду інтересам малого агробізнесу є ознакою дисбалансу інституціонального середовища, що є особливо шкідливо для оорганізації органічного агровиробництва. Щоб запобігти цьому, у світовій практиці інституціалізовані та широко застосовуються інструменти, спрямовані на підтримку інтересів місцевих малих сільськогосподарських товаровиробників [3, с. 156].

Законодавчо потрібно відновити вимоги до суб'єктів набуття права власності на земельні ділянки, які надають перевагу місцевим фізичним особам з профільною освітою та досвідом роботи у сільському господарстві, обмежують права іноземців щодо купівлі сільськогосподарських угідь, унормовують фінансові та просторові аспекти ринкового земельного обігу для формування конкурентоспроможних фермерських господарств і попередження надмірної концентрації землі.

Прикладом інституціонального розриву між взаємодоповнючими інститутами у сфері органічного агропромислового виробництва є ситуація, що виникла в результаті набуття мільйонами селян права власності на сільськогосподарські угіддя, теперішньою можливістю офіційного вітчуження своїх земельних ділянок та теперішніми умовами розвитку аграрного сектору пов'язаними з зовнішньою військовою агресією і бажанням індивідуальних землевласників швидко позбутися своєї власності.

Кризова ситуація в системі інституцій земельного ринку зумовила низьку ефективність їх застосування. Іншим прикладом структурної інституціональної диспропорції у органічному агровиробництві є розрив між формальними та неформальними інститутами. Трансформація законодавства починаючи з початку 90-х рр. минулого століття призвела до відносно швидкої зміни формальних правових інститутів. Проте інститути неформальні, тобто звички, система цінностей і мотивації новостворених агровиробників, змінюються набагато повільніше. Відставання неформальних інститутів не дає реалізуватись інститутам формальним — законодавство часто не виконується або блокується протилежними неформальними нормами. Часто не діють механізми відповідальності за недотримання інституціональних норм (наприклад, норм маркування органічної продукції), зобов'язань перед орендодавцями (належного і вчасного виконання орендних угод). Згадані інституціональні розриви призводять до тінізації економічних відносин, їх виходу з правового поля, поширення тіньових транзакцій [5, с. 24].

Наявність інституціональних розривів є причиною неефективності впровадження передового світового досвіду регулювання органічного агровиробництва, якщо наявні неформальні інститути відрізняються від тих, що діють у країнах, чий досвід запозичується.

Характерним наслідком швидких кардинальних революційних змін є значні розриви між формальними та неформальними інститутами. Зміни інституціонального середовища в Україні відбувалися шляхом зміни фор-

мальних інститутів, зачепивши неформальні інститути із великим запізненням. Це зумовило низьку економічну ефективність економічних перетворень. Довгий час вдосконалення державної аграрної політики і подолання негативних тенденцій в аграрній сфері та сільському розвитку продовжували пов'язувати виключно з подальшим вдосконаленням формальної складової інституціонального середовища, тобто зміною чинного і розробленням нового законодавства, без забезпечення оптимального співвідношення формальної і неформальної складових.

Гармонізація формальних і неформальних інститутів відбувається поступово, в міру того, як змінюються консервативніші неформальні інститути. В Україні ж часто має йтися не просто про необхідність трансформації неформальних інститутів, а про їх створення, оскільки у попередні десятиріччя база для розвитку неформальних інститутів, відповідних сучасним формальним інститутам, була відсутня. Система цінностей, звичок, мотивації багатьох селян-землевласників не відповідає вимогам ринкового середовища. Наприклад, за даними вибіркового опитування домогосподарств, майже третина сільських землевласників покладає відповідальність за власний добробут виключно або переважно на державу. Минулий досвід і знання часто не дозволяють сільським домогосподарствам ефективно вирішувати питання, пов'язані з організацією товарного виробництва на власній землі або участю в ринку земельної оренди та колективному відстоюванні власних інтересів на ньому. В таких умовах для подолання інституціональних розривів державна агропромислова політика в сфері органічного виробництва повинна реалізовувати такі механізми:

- запровадження позитивних мотиваційних чинників для розвитку необхідних неформальних інститутів;
- пріоритетний розвиток міжгрупового соціального капіталу, тобто довіри та ефективної соціальної взаємодії між різними суспільними групами — владою, територіальними громадами, землевласниками і землекористувачами.

Позитивні мотиваційні чинники формальних інституцій починають працювати, коли користь від формування нових неформальних інститутів стає очевидною для широких суспільних верств. Такий підхід може виявитися дієвим, наприклад, для гуртування, об'єднання дрібних землевласників, які або здають землю в оренду, або самостійно виробляють сільськогосподарську продукцію на власних ділянках. Консолідація землевласників може відбуватися шляхом створення громадських організацій (місцевих асоціацій) за територіальним принципом. Пріоритетність розвитку міжгрупового соціального капіталу зумовлена тим, що на відміну від моногрупової соціальної взаємодії в межах однієї суспільної групи (наприклад, тільки між фермерами або членами сільської громади, які спільно здають власні земельні ділянки в оренду), саме міжгрупова взаємодія (між селянами-землевласниками, орендарями сільськогосподарських земель, органами місцевої влади, місцевими громадськими організаціями) або її відсутність значною мірою зумовлює позитивну результативність чи, навпаки, низьку системну ефективність аграрного землекористування, функціонування агросфери як системи.

Незавершеність трансформації у формальних інституціональних відносинах в аграрному секторі України призвела до інституціональної неспроможності, невизначеності та правової незакріпленості багатьох інституціональних функцій.

Адаптаційна ефективність інститутів у сфері виробництва та розподілу органічної агропромислової продукції — їх спроможність ефективно розподіляти правомочності між всіма учасниками ринкових відносин у спосіб, що найкраще відповідає сучасним економічним, соціальним, екологічним та іншим суспільним умовам. Здатність інституціональної системи до ефективно адаптації є одним із важливих критеріїв оцінки її ефективності, особливо в контексті формування стратегічних пріоритетів розвитку системи органічного агропромислового виробництва.

Формування вітчизняної інституціональної системи тривалий час було орієнтовано на забезпечення алокаційної ефективності (розміщення). Це означає, що виробники сільськогосподарської продукції спрямовують ресурси на виробництво найзатребуваніших ринком видів сільськогосподарської продукції чи послуг, на які існує високий платоспроможний попит на внутрішніх і зовнішніх ринках. Алокаційна ефективність забезпечується функціонуванням ринків сільськогосподарської продукції та засобів виробництва у сільському господарстві, і зазвичай ця продукція не є органічною (відповідно до вимог чинного законодавства) [4, с. 238].

Адаптаційна ефективність характеризує динаміку інституціональної системи і відображає потенціал суспільства до запровадження інституціональних змін: потенціал управлінський, науковий, інноваційний тощо. Для забезпечення стабільної довгострокової економічної ефективності розвитку потрібно забезпечити оптимальне співвідношення алокаційної та адаптаційної ефективності, що має бути одним із ключових пріоритетів вітчизняної аграрної політики, зокрема в сфері органічного виробництва

Досвід провідних країн свідчить, що розвиток ефективних інституційних систем є результатом довготривалої еволюції та стратегічно-осмисленого планування. У конкурентоспроможних економіках забезпечення інституціональної ефективності дозволяє мінімізувати негативні наслідки від недостатньої сумісності формальних та неформальних інституцій. Забезпечення ефективності інституційної системи слід розглядати як пріоритет при стратегічному плануванні розвитку відносин у вітчизняному секторі органічного агровиробництва.

Також потрібно враховувати, що запозичення у розвинених економіках світу ефективних формальних інституцій не гарантує підвищення ефективності інституціональної системи в нашій країні. Це підтверджується багатьма негативними явищами в аграрному секторі, що супроводжували вітчизняні інституціональні зміни, зміст яких зводився переважно до змін умов власності, користування та розподілу земельних ресурсів.

Ефективність та конкурентоспроможність інституціональної системи є результатом досягнення нею оптимального співвідношення між алокаційною та адаптаційною функціями і показує, наскільки інститути дієві у реагуванні на виклики і розв'язанні проблем, що виникають при розвитку ринку органічної агропромислової продукції.

Також розвиток ефективної конкурентоспроможної інституціональної системи повинен забезпечити соціальну та екологічну ефективність трансформаційних змін.

Соціально-екологічна ефективність інституціонального середовища органічного агропромислового виробництва — це те, на скільки відповідають соціальні та екологічні функції інституцій за існуючої системи тим вимогам що пред'являються до них стратегічним розвитком країни (або регіону). На нашу думку, унаслідок дисфункції інституціональної системи взагалі, зокрема в аграрному секторі економіки, існуюча система правил і норм не орієнтована на комплексне вирішення поставлених перед нею задач та вирішення існуючих проблем, зокрема по підвищенню добробуту населення, забезпечення високої продуктивності зайнятого та самозайнятого сільського населення, формування конкурентоспроможних підприємств та господарств в сільській місцевості, посилення фінансової стійкості територіальних громад тощо. Інституціональна система в аграрному секторі економіки має бути соціально та орієнтованою, соціально ефективною та направленою на збереження та повернення екологічного потенціалу регіонів. Неефективність формальних та неформальних інституцій зумовлена як відсутністю суспільно затребуваних формальних та неформальних норм, так і неповною (або недієвлю) системою вже існуючих норм та правил [5, с. 26].

Формування ефективної інституціональної системи повинно супроводжуватися постійним пошуком компромісу між індивідуальними та суспільними інтересами економічних контрагентів. Кінцева мета екологічного і соціального розвитку, на нашу думку, у всіх учасників економічного процесу співпадає — якісно жити у вільній, незалежній країні та бути ефективним та конкурентоспроможним. Тому держава повинна забезпечити координацію учасників ринкової взаємодії за допомогою відповідного державного регулювання. [6]

На нашу думку, інституції взагалі та система інституцій органічного агропромислового виробництва повинна забезпечувати досягнення максимальної соціальної ефективності при забезпеченні норм екологічного розвитку. В першу чергу це стосується норм чинного законодавства та інших формальних вимог.

Існуюча інституціональна система — це завжди комбінаційна взаємодія інституцій, що можуть як сприяти, так і обмежувати можливі види органічних виробництв у сільському господарстві та пов'язаними видами економічної та іншої активності з різноможливими соціальними наслідками [7].

Забезпечення як соціальної так і екологічної ефективності досягатиметься якщо сукупний синергетичний позитивний вплив переважатиме можливі деструктивні відхилення. Є різні можливі конфігурації взаємного впливу різноманітних інституцій, які потрібно формувати у відповідності до суспільних пріоритетів. Для забезпечення соціальної спрямованості органічного агропромислових виробництв в Україні, на нашу думку у найближчі терміни, потрібно забезпечити наступні умови: виконання чинних законодавчих вимог щодо виробництва та розподілу органічної агропромислової продукції; допускати до роботи в органічному секторі економіки фахівців що мають професійну освіту та пройшли відповідний

рівень додаткових начань по роботі в межах органічного ринку; обмеження землеволодіння в розрахунку на одну фізичну та юридичну особу; орієнтація при формування інституціональної системи на продовольчу незалежність та позитивний екологічний розвиток.

Забезпечення синергії впливу формальних та неформальних інституцій у сфері органічного агропромислових виробництв відіграє значну роль у забезпеченні результатів соціальної та екологічної ефективності реформації в аграрному секторі економіки. Забезпечення змін неформальних інституцій відбувається повільніше ніж формальних, оскільки змінити законодавчу базу набагато легше і швидче ніж забезпечити виконання затверджених норм та встановлення неформального розуміння потреб у відповідних змінах для покращення умов життя соціуму. Тому стратегічно важливим є вибір правильних підходів до формування та розвитку неформальних інституцій для забезпечення довгострокової мотивації у потребі формальних змін для покращення потенційної ефективності соціального капіталу та екологічної безпеки.

Соціальна функція інституціональної системи реалізується, якщо ресурси господарств, які займаються органічним бізнесом, приносять користь всім членам суспільства, забезпечуючи їх добробут та високу якість життя. Забезпечення екологічної та продовольчої безпеки регіонів, створення умов для забезпечення зайнятості населення територіальних громад, підвищення бази оподаткування та надходжень до бюджетів всіх рівнів, виробництво високоякісної та безпечної продукції, збереження чистоти довкілля та мінімізація забруднення довкілля — засади, на яких повинна базуватися соціально та екологічно ефективна інституціональна система органічного агропромислового виробництва. [8]

При цьому йдеться про підтримку суспільних інтересів через надання певних преференцій окремим учасникам органічного ринку, суб'єктам економічної діяльності, робота яких повністю відповідає вимогам чинного законодавства. Метою цих дій є забезпечення оптимального для конкретного історичного проміжку соціально-економічного стану, узгодженості різних соціальних інтересів, формування потрібної структури преференцій, реалізація поточних і стратегічних суспільних пріоритетів, що максимізує можливий соціальні та екологічні ефекти.

Саме з позицій забезпечення реалізації соціальної та екологічної функцій необхідно формувати державну інституціональну політику та обґрунтовувати рішення щодо варіантів завершення інституційних вимог щодо виробництва та розподілу органічної агропромислової продукції.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Сучасна ситуація у відносинах при виробництві органічної агропромислової продукції в аграрній сфері свідчить про неефективність інституційного середовища та інституційну неспроможність, що проявляється у дисфункції системи прав власності, інституційних дисбалансах та інституційних прогалинах. Високий ступінь

невизначеності суб'єктів ринкових відносин, значна роль негативних вибіркових стимулів і сформованих на цій основі неформальних інститутів, у тому числі діючих поза офіційно-правовою сферою, — усе це свідчить про екологічну неефективність системи нашої країни у виконанні координаційної функції.

Інтереси суб'єктів господарювання в сільському господарстві зміщуються в бік корпоративного сектора, віддаючи перевагу виробничо-експортним інтересам товаровиробників, завдаючи шкоди інтересам місцевих територіальних громад та вирішення соціальних проблем. Проблема проявляється в низькій ефективності виконання розподільчих функцій, адаптованості інституційного середовища та низькій соціальній ефективності.

Підвищення інституціональної ефективності органічного агровиробництва значною мірою залежить від оптимізації інституціональної структури, переосмислення та узгодження формальних і неформальних норм, функцій і суспільних потреб. Необхідно визначити оптимальну для України конфігурацію формальних і неформальних інституцій та інститутів що їх адмініструють, які би враховували вітчизняну специфіку. Інституціональна система органічного агровиробництва повинна працювати на досягнення стратегічних суспільних цілей та задач.

Просто зміна старих та створення нових інституціональних норм не є достатнім рішенням, бо повинна працювати вся система і її робота має бути конкурентоспроможною та соціально-ефективною. Створити необхідний суспільний попит на ефективні інституції можливо шляхом формування правильних цінностей, як бази для формування у майбутньому як неформальних так і формальних інституцій.

Підвищення адаптаційної ефективності інституціональної системи органічного агровиробництва в агрофері можливе за умови їх структурної соціально-економічної переорієнтації та посилення соціальної спрямованості. Це означає посилення ролі соціальної функції в системі аграрних відносин, для виконання якої слід забезпечити розподіл і доступ до ресурсного потенціалу територіальних громад у суспільстві згідно із законами соціальної оптимальності та доцільності.

Для забезпечення ефективності інституціональної системи органічного агропромислового виробництва необхідний пошук суспільного компромісу, оптимальної конфігурації врахування індивідуальних, корпоративних, суспільних інтересів суб'єктів економічних відносин. Будь-яка конфігурація матиме свої плюси і мінуси, тому йдеться про вибір довгострокових пріоритетів для державної аграрної політики в сфері виробництва і розподілу органічної продукції, а також політики розвитку сільських територій та територіальних громад.

Література:

1. Звіт про глобальну конкурентоспроможність 2021-2022. Аналітичний звіт. Женева: Всесвітній економічний форум, 2022 URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Annual_Report_2021_22.pdf (дата звернення: 29.12.2023).

2. Рейтинг світової конкурентоспроможності. Центр світової конкурентоспроможності. URL: <https://>

www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/ (дата звернення: 29.12.2023).

3. Молдаван Л.В. Суперечності земельної реформи в аграрному секторі України в контексті світової практики. Економіка і прогнозування. 2016. № 2. С. 148—159.

4. North D. and Thomas R. The first economic revolution. Economic History Review. 1997. Vol. XXX, No 2. P. 229—241.

5. Білоткач І. А. Оцінка формальних і неформальних обмежень ринку органічного агровиробництва. Агросвіт. 2017. № 11. С. 21—28.

6. Органічне законодавство України — перелік актів. URL: https://organicinfo.ua/UA_By-laws_list-UA_EN.pdf (дата звернення: 29.12.2023).

7. North D.C. The Contribution of the New Institutional Economics to an Understanding of the Transition Problem. WIDER Annual Lecture 001. Helsinki: UNU-WIDER, 1997. URL: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/AL01-1997.pdf> (дата звернення: 29.12.2023).

8. Федерація органічного руху України. Парламент підтримав бюджетну підтримку органічних виробників. URL: <http://organic.com.ua/parlament-pidtrimav-byudzhethu-pidtrimku-organichnih-virobnikiv/> (дата звернення: 29.12.2023).

References.

1. World Economic Forum (2022), "The Global Competitiveness Report 2021—2022. Insight Report", available at: https://hromady.org/wpcontent/uploads/2022/08/WEF_GGGR_2022.pdf (Accessed 29 december 2023).

2. World Competitiveness Rancing (2023), "All criteria list", available at: <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/> (Accessed 29 december 2023).

3. Moldavan, L. (2016), "Contradictions of land reform in the agricultural sector of Ukraine in the context of world practice", Ekonomika i prognozuvannya, vol. 2, pp. 148—159.

4. Bilotkach, I. (2017), "Evaluation of formal and non-formal limits on the market for organic agricultural production", Agrosvit, vol. 11, pp. 21—28.

5. North, D. and Thoma, R. (1997), "The first economic revolution", Economic History Review, Vol. XXX, No 2, pp. 229—241.

6. Organicinfo (2023), "Organic legislation of Ukraine — list of acts", available at: https://organicinfo.ua/UA_By-laws_list-UA_EN.pdf (Accessed 29 december 2023).

7. North, D.C. (1997), "The Contribution of the New Institutional Economics to an Understanding of the Transition Problem. WIDER Annual Lecture 001", UNU-WIDER, Helsinki, available at: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/AL01-1997.pdf> (Accessed 29 december 2023).

8. Organic Federation Movements of Ukraine (2023), "Parliament has supported budget support for organic producers", available at: <http://organic.com.ua/parlament-pidtrimav-byudzhethu-pidtrimku-organichnih-virobnikiv/> (Accessed 29 december 2023).

Стаття надійшла до редакції 31.12.2023 р.

Н. С. Бобро,
к. е. н., директор діджитал департаменту Європейського університету
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-5316-0809>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.63

ЦИФРОВА ПЛАТФОРМА ЯК СУЧАСНА ОРГАНІЗАЦІЙНА ІННОВАЦІЯ

N. Bobro,
PhD in Economics, Director of the Department of Digital, European University

DIGITAL PLATFORM AS A MODERN ORGANIZATIONAL INNOVATION

У статті розглядається розвиток цифрових платформ у контексті гіг-економіки та їхній вплив на сучасне суспільство та ринок праці. Проведений аналіз еволюції терміну "цифрова платформа". Визначено, що цифрові платформи можна розглядати як організаційну форму, яка виникла в рамках п'ятої хвилі розвитку капіталізму, заснованої на інформаційних технологіях. Особливу увагу приділяється інноваційним аспектам цифрових платформ, які визначаються як технологічні, організаційні, економічні та соціальні. Досліджено, що першими організаційними інноваціями інформаційної доби були віддалена робота та віртуальні команди, а майбутнє економіки та суспільства пов'язується з децентралізованими мережами електронних комунікацій. Цифрові платформи організують ці комунікації особливим чином, концентруючи у руках інформацію, владу і управління. У статті розглядаються перспективи цифрових платформ в сучасних умовах та вказується на важливість процесів комп'ютеризації, інтернетизації, автоматизації, діджиталізації та платформізації економіки та суспільства. Розглянуто роль цифрових платформ у впровадженні нових організаційних форм, зокрема віддаленої роботи та віртуальних команд, та їхній вплив на різні галузі праці. Проаналізовано появу торгових та трудових платформ, а також визначено ключові технологічні фактори, такі як розвиток алгоритмічного управління та штучного інтелекту. Розглянуті технологічні та організаційні аспекти гіг-економіки, виявлені її основні переваги та виклики. Зазначається, що гіг-економіка впливає не лише на традиційні види праці, але й перетворює соціально-трудові відносини та має широкий вплив на економічні структури. Досліджений вплив елементів платформних рішень на корпоративну практику та державний сектор, включаючи створення внутрішньофірмових платформ для координації та контролю діяльності працівників. Визначені перспективи розвитку гіг-економіки, та виокремлені ключові проблеми, такі як правовий статус працівників, трудові права, алгоритмічне керування та монополізм. Відзначається, що гіг-економіка перебуває на переломному етапі, де важливо збалансувати позитивні та негативні аспекти цього явища для досягнення сталого розвитку та соціальної стабільності.

The article examines the development of digital platforms in the context of the gig economy and their impact on contemporary society and the labor market. An analysis of the evolution of the term "digital platform" is conducted, identifying digital platforms as an organizational form that emerged within the framework of the fifth wave of capitalist development, based on information technologies. Special attention is given to the innovative aspects of digital platforms, defined as technological, organizational, economic, and social. The article explores the organizational innovations of the information age, such as remote work and virtual teams, and envisions the future of economies and societies associated with decentralized networks of electronic communications. Digital platforms organize these communications in a distinctive way, consolidating information, power, and management. The perspectives of digital platforms in modern conditions are discussed, emphasizing the importance of computerization, internetization, automation, digitalization, and the platformization of the economy and society. The role of digital platforms in introducing new organizational forms, particularly remote work and virtual teams, and their impact on various work sectors are examined. The emergence of trade and labor platforms is analyzed, and key technological factors, such as the development of algorithmic management and artificial intelligence, are identified. Technological and organizational aspects of the gig economy are discussed, highlighting its main advantages and challenges. It is noted that the gig economy influences not only traditional forms of work but also transforms social-labor relations and has a broad impact on economic structures. The impact of platform solution elements on corporate practice and the public sector is investigated,

including the creation of in-house platforms for the coordination and control of employee activities. The prospects of gig economy development are identified, and key issues, such as the legal status of workers, labor rights, algorithmic management, and monopolies, are highlighted. It is emphasized that the gig economy is at a turning point, where balancing the positive and negative aspects of this phenomenon is crucial for achieving sustainable development and social stability.

Ключові слова: цифрова платформа, організаційна інновація, гіг-економіка, діджиталізація, інфраструктура ринків.

Key words: digital platform, organizational innovation, gig economy, digitization, market infrastructure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Незважаючи на те, що цифрові платформи на ринках праці функціонують уже кілька десятиліть, усвідомлення їхньої історичної ролі та трансформаційного потенціалу відбулося не відразу. Ця затримка у розумінні ролі цифрових платформ у суспільстві та економіці породжує ключові наукові та практичні виклики. По-перше, виникає потреба в необхідності ретельно вивчити трансформаційний вплив цих платформ на ринки праці та соціально-трудова відносини. По-друге, це викликає необхідність розгляду аспектів правового статусу працівників, алгоритмічного керування, монополізму та інших проблем, що виникають у контексті гіг-економіки. Визначення контексту функціонування цифрових платформ, у перспективі дозволить розробити ефективні стратегії для подальшого розвитку та регулювання цього важливого елементу сучасного ринку праці.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичний розвиток функціонування цифрових платформ, базується на висновках досліджень, присвячених проблемам та перспективам цифрової трансформації економічного простору, який детально аналізують у своїх роботах: Н. Срничек, М. Кенні, Дж. Зисман, У. Рані, Т. Мелоун, Р. Лаубахер, К. Френкен., Л. Фюнфшіллінг та ін.

Вітчизняні дослідники, такі як: В. Кохан, К. Січкаренко, В. Ляшенко та О. Вишневський, Ю. Ярмоленко продовжують активно досліджувати питання цифрової платформи як сучасної організаційної інновації. Їхні наукові розвідки спрямовані на дослідження різноманітних аспектів цього явища, спрямовані на розкриття його суті та визначення його ролі в економічному ландшафті.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

У статті розглядається теоретичний вектор цифрових платформ. Її головна мета — дослідити розвиток цифрових платформ у контексті гіг-економіки та їхній вплив на сучасне суспільство та ринок праці. У роботі ми спираємось на різноманітні економіко-соціологічні, інституційні та політекономічні концептуалізації, які розкривають роль цифрових платформ на макrorівні (рівні ринків, національних господарств та міжнародних відносин).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Термін "цифрова платформа" набув широкого поширення після одночасної публікації у 2016 р. книги британського науковця Н. Срничека "Капіталізм платформ" [1] та статті американських економістів М. Кенні та Дж. Зайсмана "Народження платформної економіки" [2]. Досить швидко на основі терміну "платформа" відбулася консолідація проблематики всередині та поверх дисциплінарних кордонів, а також у суспільно-політичному просторі. Можна сказати, що саме поняття "платформа" стало виступати в якості платформи для дискусій, що розгортаються, й стрімко наростаючого потоку досліджень.

Цифрові платформи привертають підвищену увагу, насамперед тому, що є інновацією — технологічною, організаційною, економічною, соціальною. Деякі науковці стверджують, що платформа — найпрогресивніша і найперспективніша форма існування бізнесу, "найкраще, що трапилося з глобальною економікою у цьому столітті" [3]. Важливо відмітити, що інноваційні технологічні рішення дозволяють ефективно координувати діяльність безлічі розосереджених агентів у небачених раніше масштабах на основі аналізу безпрецедентного управління.

На сьогодні, цифрові платформи можна розглядати як організаційну форму, яка виникла в рамках п'ятої хвилі розвитку капіталізму, заснованої на інформаційних технологіях, символічним початком якої вважається винахід мікропроцесора у 1971 р. [4, с. 58]. Проте стійке економічне зростання залежить від успішного проникнення інновацій та загальносистемної перебудови, тому важливо концентруватися на процесах комп'ютеризації, інтернетизації, автоматизації, діджиталізації та платформізації економіки (включаючи ринки праці) та суспільства.

Нові організаційні форми базуються на створеній раніше інтернет-інфраструктурі для циркулювання нового ресурсу (цифрових даних) за допомогою нової базової комп'ютерної технології, завдяки чому долається необхідність фізичної, темпоральної та організаційної присутності працівників.

Першими організаційними інноваціями інформаційної доби були віддалена робота та віртуальні (просектні) команди (virtual teams), а майбутнє економіки та суспільства пов'язувалося з децентралізованими мережами електронних комунікацій [5, с. 145]. Цифрові платформи організують ці комунікації особливим чином, концентруючи у руках інформацію, владу і управління.

Всередині 1990-х р. з'явилися перші торгові платформи (eBay в 1995 р.), що являли собою веб-сайти, на яких продавці та покупці могли здійснювати угоди. Через кілька років ця логіка була застосована до трудових послуг, було створено біржі віддаленої роботи (Elance у 1999 р.) [6].

Новий якісний поштовх трудові платформи отримали приблизно через десятиліття, коли широко поширилися смартфони (по суті, кишенькові комп'ютери) із можливостями геопозиціонування (Uber в 2009 р.). Саме це дозволило використовувати платформи для задоволення масового попиту населення наприклад, на послуги таксі та доставки їжі по запиті (on demand; on call), у конкретний час (just in time), у потрібному місці (just in place) та максимально зручним чином, за допомогою мобільних додатків [6].

Ще одним важливим технологічним фактором став розвиток алгоритмічного управління та штучного інтелекту на основі машинного навчання, що дозволяє здійснювати передбачення, й підвищувати ефективність матчінгу на основі аналізу великих даних про користувачів та їх поведінку.

Таким чином, нові способи організації праці виникли в передових інформаційноємних секторах, а потім стали поступово поширюватися на інші галузі. Сьогодні цифрові платформи відносяться не тільки до інтелектуальної праці програмістів, дизайнерів, консультантів, але й до традиційних послуг таксистів, кур'єрів, нянь, будівельників, а також представників практично будь-яких професій та занять, а сама платформна зайнятість нормалізується з погляду кар'єрного вибору.

Платформи поступово стають звичайною бізнес-практикою, новими реаліями, частиною нового "технологічного укладу" або "техніко-економічної парадигми" [7], а зрілість і масштабованість платформних рішень сприяє бурхливому зростанню гіг-економіки, в якій створення нової платформи звичайний технологічний процес.

За деякими оцінками, за десятиліття кількість трудових платформ у світі зросла в 5 разів: зі 142 у 2010 р. до понад 777 у 2020 [Rani et al. 2021]. Загальна кількість платформних працівників у світі нараховує десятки мільйонів людей, хоча у більшості країн, включаючи Україну, платформна зайнятість поки що становить трохи більше 5% всієї зайнятості [8;9]

Гіг-економіка є своєрідною лабораторією капіталізму [10, с.55], де ведуться експерименти з новими організаційними формами та моделями алгоритмічного управління, вплив яких виходить за рамки самої платформної зайнятості та сприяє загальній перебудові системи соціально-трудова відносин.

Елементи платформних рішень впроваджуються у корпоративну практику та державний сектор, а процес уберізації охоплюється соціальне життя загалом. Так, наприклад, роботодавці створюють внутрішньофірмові платформи, включаючи корпоративні мобільні додатки, для координації, відстеження та контролю діяльності своїх співробітників, які подібно до платформних працівників повинні бути постійно підключені до інформаційної системи.

Попри це все, очевидним є те, що при цьому потенціал платформної економіки ще не реалізований. У міру подальшої цифровізації, розвитку алгоритмічного управління та штучного інтелекту, можливе створення

масштабних соціо-технічних систем, у яких всі люди та речі будуть пов'язані один з одним.

Радикальні інновації є проривними і кидають виклик сформованим бізнес-моделям, інститутам, стилям життя. У процесі такої деструкції, цифрові платформи не тільки формують, реорганізують, а часом і знищують цілі ринки праці, але й мають прямий та опосередкований вплив на суміжні сектори. Так, платформа Airbnb впливає на туристичну галузь та ринок нерухомості; Uber — на зайнятість у всьому транспортному секторі. Розповсюдження інновацій нерідко стикається із соціальним опором. Одні соціальні групи роблять ставку на нові можливості, інші намагаються відстояти статус-кво та захистити раніше здійснені інвестиції. Серед постраждалих завжди виявляються великі групи працівників, які втрачають колишні позиції на ринку праці.

Як бачимо, у результаті першого етапу становлення нової техніко-економічної парадигми, відбувається активний приплив приватних інвестицій у нові сфери. Одночасно накопичується велика кількість протиріч (зростання монополізму, посилення соціальної нерівності, утворення фінансових бульбашок), які виливаються у великі економічні кризи та гострі соціальні конфлікти.

В галузі гіг-економіки найбільш проблемні питання сконцентровані сьогодні у таких областях:

- правовий статус працівників;
- трудові права та соціальні гарантії;
- колективне представництво;
- алгоритмічне керування;
- великі дані;
- монополізм;
- замикання платформних систем та ін.

Платформні стартапи поступово перетворюються на, що стримують конкуренцію та інновації, щоб захистити своє домінуюче становище [11, с. 42].

На даному етапі розвитку, ми перебуваємо в переломному моменті, в якому революційна творча руйнація змінюється балансуванням негативних ефектів, а держави починають приймати рішучі заходи щодо регулювання платформних компаній. Для подальшого розгортання техніко-економічної парадигми поточні проблеми мають бути вирішені, після чого можливий наступний етап розвитку цифрових платформ, які в перспективі повинні сприяти сталому економічному зростанню та соціальній. При цьому конкретні інституційні рішення не детерміновані, можливі різні моделі платформного капіталізму: цифровий авторитаризм цифрова олігархія, цифровий локалізм та цифрова демократія.

Коли процес проникнення інновацій завершується, ринки насичуються, а економічний потенціал технологічного укладу вичерпується, цикл починається заново. Подібний циклічний, або маятниковий погляд на процес розвитку капіталізму, присутній у багатьох теоріях [12; 13], й дозволяє прогнозувати подальші траєкторії розвитку платформної економіки, а важливість поточного моменту як переломної точки ще більше актуалізує платформну проблематику у суспільних та наукових дискусіях.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, цифрові інструменти сприяють формуванню ключових компетенцій XXI століття, включаю-

чи креативність, критичне мислення та комунікацію. Онлайн-навчання, що використовує цифрові технології, стає важливою формою освіти, забезпечуючи гнучкість, ефективність та постійний доступ до знань. У свою чергу, процес оволодіння цифровими компетенціями неможливий без відповідної цифрової грамотності педагогів, їхньої готовності до онлайн-освіти. Цифрова грамотність є базовою, оскільки вона, разом з іншими факторами, дозволяє забезпечити інноваційний розвиток освіти.

В умовах становлення та розвитку індустрії 4.0 застосування ІТ-технологій у системі освіти сприяє її якісній трансформації, що є насамперед наслідком цифровізації економіки. Формування цифрових компетенцій у педагогів та учнів, а також у фахівців є умовою становлення цифрової культури, без якої інноваційний розвиток суспільства та його соціальних систем неможливий. Для цього освіта має відповідати критеріям цифровізації, максимально ефективно впроваджувати електронні ресурси у навчальний процес, раціонально використовувати цифрові і традиційні методи навчання. Важливим є розвиток цифрової культури та цифрової грамотності, формування відповідних навичок та умінь, без яких успішне входження у XXI століття не є можливим.

Література:

1. Srnicek N. (2016). Platform Capitalism. Polity. 171 p. ISBN: 978-1-509-50487-9
2. Kenney M., Zysman J. (2016). The Rise of the Platform Economy. Issues in Science and Technology. 32 (3): 61—69.
3. Rani U. et al. (2021). World Employment and Social Outlook: The Role of Digital Labour Platforms in Transforming the World of Work. Geneva: International Labour Organisation. 270 p.
4. Wickert, Christopher & Post, Corinne & Doh, Jonathan & Prescott, John & Prencipe, Andrea. (2020). Management Research that Makes a Difference: Broadening the Meaning of Impact. Journal of Management Studies: 58—60.
5. Malone T., Laubacher R. (1998). The Dawn of the E-Lance Economy. Harvard Business Review. 76 (5): 144—152.
6. Zabihollah Rezaee, Judy Tsui, Peter Cheng, Gaoguang Zhou. Business Sustainability in Asia: Compliance, Performance and Integrated Reporting and Assurance (2019). DOI:10.1002/9781119502302
7. Asadullah, Ahmad & Faik, Isam & Kankanhalli, Atreyi. (2018). Evolution Mechanisms for Digital Platforms: A Review and Analysis across Platform Types. URL: https://www.researchgate.net/publication/328880469_Evolution (дата звернення 01.12.2023).
8. Кохан В. (2021). Цифрова платформа як інструмент цифрової економіки. Право та інновації. 1 (33): 29—31.
9. Piasna A., Zwysen W., Drahokoupil J. (2022). The Platform Economy in Europe: Results from the Second ETUI Internet and Platform Work Survey (IPWS). Working paper. Brussels: ETUI. doi: 10.2139/ssrn.4042629. URL: <https://www.etui.org/publications/platform-economy-europe> (дата звернення 01.12.2023).
10. Woodcock J., Graham M. (2020). The Gig Economy: A Critical Introduction. Cambridge: Polity: 55—65.

11. Farrell H., Newman A. (2019). Weaponized Interdependence: How Global Economic Networks Shape State Coercion. International Security. 44 (1): 42—79.

12. Fisman R., Sullivan T. (2016). Everything We Know About Platforms We Learned from Medieval France. Harvard Business Review. March, 24. URL: <https://hbr.org/2016/03/everything-we-know-about-platformswe-learned-from-medieval-france> (дата звернення 01.12.2023).

13. Frenken K., Fuenfschilling L. (2021). The Rise of Online Platforms and the Triumph of the Corporation. Sociologica. 14 (3): 101—113.

References:

1. Srnicek, N. (2016), Platform Capitalism, Polity, Cambridge, UK.
 2. Kenney, M. and Zysman, J. (2016), "The Rise of the Platform Economy", pp. Issues in Science and Technology, vol. 32 (3), pp. 61—69.
 3. Rani, U. (2021), World Employment and Social Outlook: The Role of Digital Labour Platforms in Transforming the World of Work, International Labour Organisation, Geneva.
 4. Wickert, Ch. Post, C. Doh, J. Prescott, J. and Prencipe, A. (2020), "Management Research that Makes a Difference: Broadening the Meaning of Impact", Journal of Management Studies, pp. 58—60.
 5. Malone, T. and Laubacher, R. (1998), "The Dawn of the E-Lance Economy", Harvard Business Review, vol. 76 (5), pp. 144—152.
 6. Rezaee, Z. Tsui, J. Cheng, P. Zhou, G. (2019), Business Sustainability in Asia: Compliance, Performance and Integrated Reporting and Assurance. DOI:10.1002/9781119502302
 7. Asadullah, A. Faik, I. and Kankanhalli, A. (2018), "Evolution Mechanisms for Digital Platforms: A Review and Analysis across Platform Types", available at: https://www.researchgate.net/publication/328880469_Evolution (Accessed 01.12.2023).
 8. Kokhan, V. (2021), "Digital platform as a tool of digital economy", Pravo ta innovatsii, vol. 1 (33), pp. 29—31.
 9. Piasna, A. Zwysen, W. and Drahokoupil, J. (2022), "The Platform Economy in Europe: Results from the Second ETUI Internet and Platform Work Survey (IPWS)", Working paper. Brussels: ETUI, available at: <https://www.etui.org/publications/platform-economy-europe> (Accessed 01.12.2023) doi: 10.2139/ssrn.4042629.
 10. Woodcock, J. and Graham, M. (2020), The Gig Economy: A Critical Introduction, Polity, Cambridge, pp. 55—65.
 11. Farrell, H. and Newman, A. (2019), "Weaponized Interdependence: How Global Economic Networks Shape State Coercion", International Security. vol. 44 (1), pp. 42—79.
 12. Fisman, R. and Sullivan, T. (2016), "Everything We Know About Platforms We Learned from Medieval France", Harvard Business Review. March, 24, available at: <https://hbr.org/2016/03/everything-we-know-about-platformswe-learned-from-medieval-france> (Accessed 01.12.2023).
 13. Frenken, K. and Fuenfschilling, L. (2021), "The Rise of Online Platforms and the Triumph of the Corporation", Sociologica, vol. 14 (3), pp. 101—113.
- Стаття надійшла до редакції 14.12.2023 р.*

УДК 351:773

І. І. Боришкевич,
к. е. н., викладач кафедри управління та бізнес-адміністрування,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7508-6556>

Н. В. Гой,
к. е. н., доцент, доцент кафедри управління та бізнес-адміністрування,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7293-6527>

О. І. Жук,
к. е. н., доцент, доцент кафедри управління та бізнес-адміністрування,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8519-5529>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.67

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІНСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ КЕРІВНИКА У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

I. Boryshkevych,
PhD in Economics, Lecturer of the Department of Management
and Business Administration, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
N. Hoi,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management
and Business Administration, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
O. Zhuk,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management
and Business Administration, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

A THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE MANAGER'S MANAGERIAL POTENTIAL IN THE FIELD OF HEALTH CARE

Управлінський потенціал керівника в закладі охорони здоров'я відображає сукупність його знань, навичок, особистих якостей та спроможності до ефективного керування медичним закладом. Це включає у себе здатність приймати рішення, ефективно комунікувати, мотивувати персонал, вирішувати конфлікти, сприяти творчому підходу до розв'язання проблем, керувати змінами та бути лідером в колективі. Важливість розвитку управлінського потенціалу керівника в закладі охорони здоров'я полягає в його здатності оптимізувати процеси управління для поліпшення якості медичних послуг, забезпечення ефективності у роботі персоналу, зменшення ризиків помилок у лікуванні та підвищення задоволення пацієнтів. Крім того, розвинений управлінський потенціал дозволяє керівникам більш ефективно реагувати на зміни у медичній сфері, впроваджувати нові технології та методи, підвищувати конкурентоспроможність закладу охорони здоров'я в цілому.

У статті розглянуто трактування поняття "управлінський потенціал" різними вченими. Встановлено, що управлінський потенціал організації є важливим внутрішнім ресурсом, що забезпечує збільшення конкурентних переваг та відображення ступеня професійного розвитку керівників, їх творчих здібностей та організаційної спроможності. Основними складовими елементами управлінського потенціалу є професійно-кваліфікаційний потенціал, творчий потенціал та організаційна спроможність.

Охарактеризовано фактори, що впливають на формування управлінського потенціалу керівника закладу охорони здоров'я, зокрема зовнішні та внутрішні фактори. Розглянуто основні етапи розвитку управлінського потенціалу керівника: набуття освіти і підготовки, спеціалізована підготовка, працевлаштування і практичний досвід, постійне підвищення кваліфікації і навчання, а також лідерський розвиток.

Здійснено характеристику складових лідерського потенціалу керівника, що включають цінності, потреби, установки і пріоритети, особисті та ділові якості, здібності, професійні та лідерські компетентності. Серед методів навчання, що дають змогу розвивати лідерський потенціал було виокремлено наступні: "tell", "show" та "do".

The managerial potential of a healthcare manager reflects the totality of their knowledge, skills, personal qualities, and ability to effectively manage a medical institution. This encompasses the capacity to make decisions, communicate effectively, motivate staff, resolve conflicts, promote creative problem-solving, lead change, and be a team leader. The importance of developing the managerial capacity of a healthcare manager lies in their ability to optimize management processes, improve the quality of medical services, ensure efficiency in staffwork, reduce the risks of medication errors, and increase patient satisfaction. Additionally, developed management potential enables managers to more effectively respond to changes in the medical field, introduce new technologies and methods, and enhance the overall competitiveness of healthcare.

The article examines the interpretation of the concept of "managerial potential" by different scientists. It has been established that the management potential of an organization is an important internal resource that increases competitive advantages and reflects the degree of professional development of managers, their creative abilities, and organizational skills. The main components of managerial potential include professional and qualification potential, creative potential, and organizational ability.

The factors influencing the formation of the managerial potential of a healthcare director, particularly external and internal factors, are characterized. The main stages in the development of a manager's managerial potential are considered: obtaining education and training, specialized training, employment and practical experience, continuous professional development and training, as well as leadership development.

The components of a manager's leadership potential are characterized, including values, needs, attitudes, and priorities, personal and business qualities, abilities, professional and leadership competencies. Among the teaching methods that allow the development of leadership potential, the following were highlighted: "tell", "show" and "do".

Ключові слова: управлінський потенціал керівника, сфера охорони здоров'я, керівник закладу охорони здоров'я, лідерський потенціал, персонал, управління.

Key words: manager's management potential, health care sector, manager of a health care facility, leadership potential, personnel, management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Система охорони здоров'я є однією з найважливіших частин соціальної сфери. Результати діяльності цієї системи впливають на стан здоров'я населення, що, в свою чергу, визначає можливості економічного, соціального, наукового й культурного розвитку будь-якого суспільства. Досягнення ефективності системи охорони здоров'я в значній мірі залежать від ресурсного забезпечення, особливо від наявності і якості персоналу та його керівників. Склад працівників та керівництва, їх професійні навички, умови праці, розподіл, мотивація, оплата праці, соціальне забезпечення, технологічне й матеріально-технічне забезпечення трудового процесу визначають якість надання медичної допомоги населенню. Керівники закладів охорони здоров'я відіграють важливу роль у проведенні реформ в даній сфері.

На сьогоднішній день в Україні існує гостра потреба в професійних керівниках в галузі охорони здоров'я, які здатні приймати незалежні, швидкі, правильні та стратегічні управлінські рішення. Тому, дуже важливо розглядати питання формування ефективної системи підготовки керівників медичної сфери. Перш за все, така

система має мати високоякісну освітню базу, враховуючи найкращі практики провідних країн світу та специфіку української медичної сфери.

Важливо відзначити, що в останні три десятиліття в розвинених країнах зростає роль керівників, економістів та адміністративних працівників у галузі охорони здоров'я. У багатьох з цих країн закладами охорони здоров'я управляють професійні менеджери, які не мають медичної освіти. З переходом до децентралізованого управління медичними закладами потреба в таких спеціалістах буде зростати. Формування нового покоління керівників, сучасних менеджерів, повинно бути одним із ключових напрямів реформування системи охорони здоров'я в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Кадровим забезпеченням системи охорони здоров'я, а особливо в частині аналізу діяльності керівників та їх розвитку, займаються у своїх наукових дослідженнях різні вчені, а саме: М. Г. Акулова, М. Г. Драбаніч, Т. В. Євась, С. В. Величко, Г. В. Дерябіна, Н. В. Корж, Л. Б. Мартинова, В. С. Ткач, Л. О. Чорна, О. В. Піщик, О. Ю. Матяш, А. В. Шегда та інші. Однак, вирішення проблем, що пов'язані з управлінським потенціалом керівника у сфері охорони здоров'я все ще потребують комплексного дослідження. Саме тому, дослідження в ме-

жах даної тематики є актуальними, а окреслені проблеми потребують вирішення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даної статті є дослідити сутність поняття "управлінський потенціал", проаналізувати теоретичні підстави, що лежать в основі управлінського потенціалу керівника в сфері охорони здоров'я, зокрема розкрити його основні складові елементи, етапи розвитку, надати чітке уявлення про фактори, що впливають на формування управлінського потенціалу керівника закладу охорони здоров'я

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Управлінський потенціал керівника, насамперед, повинен забезпечувати сталий розвиток будь-якого закладу та його ефективну діяльність. Поняття "управлінський потенціал" різні вчені трактують по-різному (Табл. 1).

Проаналізувавши різні трактування науковців, можна сказати, що управлінський потенціал організації чи установи являє собою важливий внутрішній ресурс, що може нарощувати нові конкурентні переваги, а також відображає рівень професійно-кваліфікаційного розвитку керівників, їх творчі здібності та організаційну спроможність до реалізації управлінської діяльності. Він включає ділові, загальнолюдські та психологічні якості керівника, що у сукупності дозволяють йому успішно приймати управлінські рішення, передбачати та усувати проблеми, що виникають й досягати поставлених цілей.

Управлінський потенціал є потенційною спроможністю керівництва, базуючись на професійних якостях, оптимально використовувати професійно-кваліфікаційний, творчий потенціали й організаційну спроможність задля досягнення сталого й ефективного функціонування установи чи організації.

Зазначене трактування потенціалу має важливий зміст, адже не тільки відображає вплив навичок і знань, але і творчих можливостей й організаційної спроможності управлінців на результативність діяльності організації.

Оскільки ефективність функціонування установи чи організації напряму залежить від спрямування управлінського потенціалу, то розглянемо більш детально сутність професіоналізму управлінського персоналу та його компетенції.

Професіоналізм управлінської діяльності стає ключовою умовою для досягнення ефективності. Це передбачає оволодіння керівниками глибокими фаховими знаннями, практичними навичками управління, розвиток управлінської майстерності, готовність до результативної діяльності, спроможність адаптуватися та прогнозувати розвиток подій у конкретних ситуаціях, а також ефективно планування дій. Тобто інтелектуальні та соціально-психологічні якості людини набувають все більшого значення. Тому компетентність, як важлива ознака професіоналізму, стає суттєвим аспектом у сучасному управлінні [8, с. 185].

Таблиця 1. Тракткування терміну "управлінський потенціал" різними вченими

Науковець	Трактування
М. Г. Акулова, М. Г. Дрананіч, Т. В. Свась [1]	Являє собою спроможність певних категорій працівників організувати та управляти основними процесами в організації.
С. В. Величко [2]	Є сукупністю здібностей та можливостей людини освоювати й вдосконалювати професійну діяльність.
Г. В. Дерябіна [3]	Є ресурсом управлінських можливостей людини та її спроможність управляти організацією.
Н. В. Корж, Л. Б. Мартинова [4]	Відіграє ключову роль у перетворенні ресурсів та досягненні перспективних цілей. Він включає людський і соціальний потенціали та управлінське пізнання.
В. С. Ткач [5]	Передбачає максимальну можливість використання теоретичних напрацювань у сфері управління.
Л. О. Чорна, О. В. Піщик, О. Ю. Матяш [6]	Є сукупністю управлінського персоналу та наявності необхідних ресурсів в організації.
А. В. Шегда [7]	Сукупність усіх існуючих ресурсів, які використовує організація.

Джерело: сформовано на основі [1—7].

Рис. 1. Основні складові елементи управлінського потенціалу

Джерело: сформовано на основі [9, с. 384].

Управлінський потенціал дає можливість удосконалювати рівень компетентності персоналу організації, а тому є одним із важливих напрямів стратегії розвитку. На цій ідеї ґрунтується план створення систематичного ресурсного фундаменту і розвинутої компетентності так, щоб їх взаємодія призводила до досягнення успіху, який, у свою чергу, є ключем до досягнення цілей установи чи організації. Управлінський потенціал включає 3 важливі складові (Рис. 1).

Професійно-кваліфікаційний потенціал керівника включає дві основні категорії: освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця й професійний розвиток в межах посади, що і формує професійну компетентність.

Основа формування творчого потенціалу складає креативність, генерування нових ідей та їх реалізація, спроможність до змін та до прояву творчих здібностей.

У сучасній науковій літературі творчість розглядається як активність, що має на меті створення чогось абсолютно унікального і оригінального, з врахуванням його суспільно-історичного розвитку. Важливо зауважити, що творчість завжди пов'язана з індивідуальним творцем, з людиною, яка здійснює творчу діяльність. Творчість являє собою процес створення нового, будь то нові предмети у зовнішньому світі, нові ідеї або почуття, що притаманні самій людині.

Зовнішні чинники, що впливають на розвиток управлінського потенціалу	Внутрішні чинники, що впливають на розвиток управлінського потенціалу
<ul style="list-style-type: none"> • поточний стан сфери охорони здоров'я; • економічні чинники; • правові чинники; • політичні чинники; • технологічні чинники; • конкурентне середовище; • міжнародні події; • культура і традиції у суспільстві. 	<ul style="list-style-type: none"> • стиль управління; • організаційна структура; • імідж керівника; • корпоративна культура; • система мотивації; • розвиток та підвищення кваліфікації керівників та працівників; • оцінювання результатів діяльності.

Рис. 2. Фактори, що впливають на формування управлінського потенціалу керівника закладу охорони здоров'я

Джерело: сформовано на основі [11].

Окрім того, творчість варто розглядати, як один із елементів самореалізації керівника установи чи організації, розкриття його таланту, здібностей та навичок. Основними атрибутами творчості є нові ідеї, креативне та критичне мислення, сміливість та відкритість до змін.

Організаційна спроможність передбачає собою комунікабельність управлінців, їх готовність до партнерства й вирішення проблемних ситуацій, що виникають, швидкість сприйняття інформації та її адаптація відповідно до певної ситуації, формування сприятливого психологічного клімату у колективі тощо.

Основою управлінського потенціалу керівника закладу охорони здоров'я є поєднання soft та hard skills у відповідності до професійних вимог. До елементів управлінського потенціалу в медичній сфері можемо віднести: інтелектуальний потенціал, лідерський потенціал, комунікативний потенціал, емоційний потенціал, соціальний потенціал, творчий потенціал, особисту зрілість та цінності.

Управлінський потенціал керівника закладу охорони здоров'я є сукупністю його особистих, професійних якостей та здібностей, що дають змогу знаходити нестандартні підходи та шляхи до вирішення управлінських завдань та забезпечення конкурентоспроможності закладу.

Відповідно до ролі у діяльності організації управлінський потенціал поділяють на основний, до якого відносять професійну компетентність й досвід управління та забезпечуючий, що включає організаційну культуру, мотивацію тощо [10, с. 40]. Управлінський потенціал керівника закладу охорони здоров'я — це сукупність його здібностей, навичок, знань і ресурсів, які дозволяють ефективно управляти закладом з метою надання якісних медичних послуг і забезпечення оптимальної роботи всіх структурних підрозділів організації. Управлінський потенціал є важливим для досягнення успіху в галузі охорони здоров'я, оскільки від нього залежить ефективність і якість надання медичних послуг та оптимальне функціонування закладу.

Усі чинники, що здійснюють вплив на формування управлінського потенціалу керівника закладу охорони здоров'я можна поділити на зовнішні та внутрішні (Рис. 2).

Серед факторів, які сприяють розвитку управлінського потенціалу у керівника закладу можна виокремити наступні:

1) розуміння стану внутрішнього середовища, а також вміння аналізувати зовнішнє середовище та передбачати його вплив на діяльність закладу;

2) здатність мотивувати працівників, будувати команди та бути командним гравцем;

3) наявність стратегічного мислення, вміння розробляти стратегію розвитку закладу, в тому числі формувати візію, місію та цілі розвитку;

4) спроможність організувати та створювати середовище задля надання якісних медичних послуг суспільству;

5) вміння розробляти програми розвитку персоналу та оцінювати їх результати;

6) здатність критично мислити та аналізувати інформацію із різних джерел;

7) здатність до креативного мислення та вміння генерувати й втілювати ідеї, що сприятимуть розвитку закладу охорони здоров'я;

8) наявність інноваційного мислення, спроможність до впровадження сучасних медичних технологій;

9) вміння діяти свідомо та відповідально на засадах поваги до прав і свобод кожного громадянина.

В той же час можна виділити сукупність факторів, що ускладнюють чи перешкоджають розвитку управлінського потенціалу керівника закладу, а саме:

1) слабкі навички до управлінської діяльності, низька здатність організувати людей та відсутність лідерських якостей;

2) нечіткі особисті цілі, а також суперечливість суджень та відсутність необхідних цінностей для роботи у закладі охорони здоров'я;

3) низький рівень чи відсутність самоорганізації, незнання власних психофізіологічних можливостей, а також низький рівень емоційного інтелекту;

4) відсутність бажання до постійного розвитку та самовдосконалення, а також страх ризикувати;

5) низький рівень відповідальності, а звідси і невпевненість у прийнятті управлінських рішень;

6) невміння розв'язувати виникаючі проблеми та інші.

В будь-якій організації важливо акцентувати увагу на оцінці управлінського персоналу та результатів праці, адже ефективність функціонування установи чи організації значною мірою залежить від того, наскільки оптимально формуються керівництво та розвивається професійно. Оскільки управлінським працівникам різних рівнів доручено управління ключовими економічними, організаційними, фінансовими й технологічними процесами, то важливо проводити оцінку їхньої діяльності на основі чітких критеріїв, враховуючи особливості сучасного зовнішнього середовища та специфіки сфери діяльності. Це сприятиме оптимізації управлінських посад в організації.

При цьому важливим є вивчення якісних та кількісних чинників, що здійснюють вплив на формування управлінського потенціалу. Серед кількісних факторів можна виокремити: чисельність управлінського

персоналу, структуру за видами робіт та статево-вікову структуру персоналу, тривалість робочого часу, відпрацьованого персоналом тощо. Якісні фактори враховують психофізіологічну працездатність, загальну та професійну кваліфікацію, рівень культури, моральну зрілість, схильність працівників до мобільності й трудову активність [12, с. 307].

Розвиток управлінського потенціалу керівника в сфері охорони здоров'я можна поділити на декілька етапів (Табл. 2).

Зазначені етапи розвитку управлінського потенціалу у табл. 2 сприяють становленню кваліфікованих і компетентних керівників у сфері охорони здоров'я, які здатні ефективно керувати медичними установами і забезпечувати якісну медичну допомогу пацієнтам.

Невід'ємною складовою формування управлінського потенціалу є лідерський потенціал, що являє собою соціально-психологічну особливість, яка відображає спроможність керівника до успішної лідерської поведінки. Поведінка керівника відіграє важливу роль у формуванні та підтримці ефективної організаційної культури [14, с. 279].

Основні складові лідерського потенціалу керівника включають такі елементи:

- 1) цінності, потреби, установки та пріоритети;
- 2) особистісні та ділові якості;
- 3) здібності;
- 4) професійну та лідерську компетентність [15, с. 5].

Керівник повинен мати властивості лідера й здатність формувати успішну команду. З іншого боку, працівники також повинні розвивати свій лідерський потенціал і бути здатними працювати в команді для максимально ефективного використання всіх наявних ресурсів [16, с. 35].

У сучасній науковій літературі немає єдиного підходу до трактування поняття "лідерство", а тому, враховуючи ті теорії лідерства, які існують, можемо сказати, що розвиток лідерського керівника організації передбачає роботи у таких напрямках:

- 1) удосконалення особистісних якостей, що допомагають сформувати лідерську поведінку (далекоглядність, впевненість, відповідальність, стресостійкість, цілеспрямованість та ін.);
- 2) розвиток важливих вмінь та навичок поведінки лідера (стратегічне управління, управління командою, управління змінами, комунікаційні навички тощо);
- 3) підвищення рівня ситуаційної компетентності через набуття досвіду у вирішенні професійних, управлінських і міжособистісних завдань;
- 4) формування репутації лідера, який готовий повести команду за собою та взяти на себе відповідальність.

Усі методи навчання, які дозволяють розвивати лідерський потенціал керівника можна поділити на 3 групи:

1. "Tell" полягає у вивченні теоретичного матеріалу — прослуховування лекцій, семінарів, вебінарів, відвідування тренінгів, читання книг та/чи статей.
2. "Show" передбачає навчання, що базується на досвіді інших — розвиток через наставництво чи коучинг, спостереження за діяльністю досвідчених лідерів.
3. "Do", тобто навчання через активні дії — розвиток на робочому місці, участь у різних робочих групах,

Таблиця 2. Етапи розвитку управлінського потенціалу керівника у сфері охорони здоров'я

Етап	Назва етапу	Характеристика етапу
Етап 1	Набуття освіти і підготовки	Даний етап передбачає здобуття освіти і професійної підготовки в галузі охорони здоров'я й управління (отримання відповідної медичної, адміністративно-менеджерської освіти, проходження практики й навчання в спеціалізованих програмах).
Етап 2	Спеціалізована підготовка	На другому етапі керівник може пройти спеціалізовану підготовку в області управління в охороні здоров'я (курси, семінари та майстер-класи, спрямовані на розвиток конкретних навичок та знань, необхідних для керівництва в цій галузі).
Етап 3	Працевлаштування і практичний досвід	Після працевлаштування важливо набувати практичний досвід у різних сферах цієї галузі, включаючи клінічну роботу, адміністративне керівництво і управління проектами.
Етап 4	Постійне підвищення кваліфікації та навчання	Розвиток управлінського потенціалу керівника в охороні здоров'я потребує постійного навчання та підвищення кваліфікації. Керівники повинні слідкувати за новітніми тенденціями в медицині та управлінні.
Етап 5	Лідерський розвиток	Кінцевий етап включає в себе розвиток лідерських якостей та навичок. Керівники повинні вчитися приймати стратегічні рішення, мотивувати співробітників, будувати ефективні команди та розробляти стратегії розвитку.

Джерело: сформовано на основі [13, с. 124].

особливо у ролі керівника, участь у ділових іграх, розв'язування різних кейсів через практику.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, у сучасних умовах розвитку медичної сфери управлінський потенціал керівника має дуже важливе значення через те, що від нього залежить здатність закладу охорони здоров'я надавати якісні медичні послуги та організувати й оптимізувати роботу усіх функціональних підрозділів, щоб відповідати сучасним вимогам та викликам у галузі охорони здоров'я. Надійне лідерство, яке розвивається на основі розуміння і вдосконалення якостей, навичок та здібностей, є ключовим фактором для ефективного управління організацією в цій сфері та забезпечення якісної медичної допомоги населенню. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на формування рекомендацій щодо удосконалення розвитку управлінського потенціалу керівника у сфері охорони здоров'я.

Література:

1. Акулова М. Г., Драбаніч М. Г., Євась Т. В. Економіка праці і соціально-трудова відносина: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2012. 328 с.
2. Величко О. В. Стратегія раціонального використання земельного потенціалу аграрних підприємств. Інноваційна економіка. 2013. № 3. С. 178—182.
3. Дерябіна Г. В. Психологічні особливості розвитку управлінського потенціалу особистості: автореф. дис. канд. психол. наук. Київ, 2008. 19 с.
4. Корж Н. В., Мартинова Л. Б. Управлінський потенціал як антецедент капіталу підприємства: трансформація та фінансування. Економіка і організація управ-

ління. 2020. № 4 (40). С. 285—294. <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2020.4.26>

5. Ткач В. С. Формування та розвиток управлінського потенціалу на малому підприємстві: навчальний посібник. Луганськ, 2008. 250 с.

6. Чорна Л. О., Піщик О. В., Матяш О. Ю. Еволюційний розвиток управлінського потенціалу підприємства. Економіка та держава. 2021. № 4. С. 59—63. <https://doi.org/10.32702/23066806.2021.4.59>

7. Шегда А. В. Менеджмент: підручник. К.: Знання, 2004. 687 с.

8. Ладунка І. С. Особливості формування та використання управлінського потенціалу підприємств. Вісник Одеського національного університету. 2014. Т. 19. Вип. 1 (1). С. 184—187.

9. Черниш О. В., Юрик Н. Є. Фактор управлінського потенціалу як категорія менеджменту в аспекті впровадження нових технологій. Актуальні задачі сучасних технологій: матеріали V Міжнародної науково-технічної конференції молодих учених та студентів. Тернопіль (17—18 листопада 2016). С. 384—385.

10. Маречик В. Я., Невмержицька С. М. Розвиток управлінського потенціалу як запорука успішного функціонування підприємства. Вісник Хмельницького національного університету. 2013. № 3. Т. 2. С. 237—242.

11. Савіна Г. Г., Скібіна Т. І. Фактори зовнішнього та внутрішнього впливу на рівень ефективності управління підприємством комплексу комунальних послуг. Ефективна економіка. 2016. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5300> (дата звернення: 14.12.2023).

12. Пирожак Є. К., Скриньковський Р. М. Сучасні підходи до оцінювання управлінського персоналу підприємства. Науковий вісник НЛТУ України. 2014. Вип. 24 (10). С. 306—311.

13. Кошова С. Підготовка фахівців управління сферою охорони здоров'я в умовах реформи державного управління. Аспекти публічного управління. 2020. № 8 (3). С. 119—128. <https://doi.org/10.15421/152075>

14. Боришкевич І. І. Формування організаційної культури на підприємстві. Конкурентоспроможна модель інноваційного розвитку економіки України: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (14 квітня 2020 р.). Кропивницький: ЦНТУ, 2020. С. 278—280.

15. Орлів М. С. Розвиток лідерського потенціалу керівника сфери державного управління: навчальний посібник. К.: ДП "НВЦ "Пріоритети", 2017. 40 с.

16. Боришкевич І. І., Якубів В. М., Григорук І. І. Розвиток лідерства та командування у діяльності закладів освіти. Modern Economics. 2022. № 35. С. 34—42. [https://doi.org/10.31521/modecon.V35\(2022\)-06](https://doi.org/10.31521/modecon.V35(2022)-06)

References:

1. Akulova, M. H., Drabanich, M. H. and Yevas', T. V. (2012), *Ekonomika pratsi i sotsialno-trudovi vidnosyny* [Labor economics and social and labor relations], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

2. Velychko, O. V. (2013), "Strategy of rational use of land potential of agricultural enterprises", *Innovatsiina ekonomika*, vol. 3, pp. 178—182.

3. Deriabina, H. V. (2008), "Psychological features of the development of the managerial potential of the

individual", PhD Thesis, General Psychology, History of Psychology, Kyiv, Ukraine.

4. Korzh, N. V. and Martynova, L. B. (2020), "Managerial potential as an antecedent of enterprise capital: transformation and financing", *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, vol. 4, no. 40, pp. 285—294. <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2020.4.26>

5. Tkach, V. S. (2008), *Formuvannia ta rozvytok upravlinskoho potentsialu na malomu pidpriemstvi* [Formation and development of managerial potential at a small enterprise], Luhansk, Ukraine.

6. Chorna, L. O., Pishchik, O. V. and Matias, O. Yu. (2021), "Evolutionary development of the management potential of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 4, pp. 59—63. <https://doi.org/10.32702/23066806.2021.4.59>

7. Shehda, A. V. (2004), *Menedzhment* [Management], Znannia, Kyiv, Ukraine.

8. Ladunka, I. S. (2014), "Peculiarities of formation and use of management potential of enterprises", *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 1, no. 1, pp. 184—187.

9. Chernysh, O. V. and Yuryk, N. Ye. (2016), "The factor of managerial potential as a category of management in the aspect of introducing new technologies", *Aktualni zadachi suchasnykh tekhnolohii* [Actual tasks of modern technologies], Ternopil, Ukraine, pp. 384—385.

10. Marechik, V. Ya. and Nevmerzhytska, S. M. (2013), "Development of management potential as a key to the successful operation of the enterprise", *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 3, no. 2, pp. 237—242.

11. Savina, H. H. and Skibina, T. I. (2016), "Factors of external and internal influence on the level of efficiency of enterprise management of a complex of communal services", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 12, available at: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5300> (Accessed 14 Dec 2023).

12. Pyrozhak, Ye. K. and Skrynkovskiy, R. M. (2014), "Modern approaches to the evaluation of the management personnel of the enterprise", *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 24, no. 10, pp. 306—311.

13. Koshova, S. (2020), "Training of health care management specialists under the conditions of public administration reform", *Aspekty publichnoho upravlinnia*, vol. 8, no. 3, pp. 119—128. <https://doi.org/10.15421/152075>

14. Boryshkevych, I. I. (2020), "Formation of organizational culture at the enterprise", *Konkurentospromozhna model innovatsiinoho rozvytku ekonomiky Ukrainy* [A competitive model of innovative development of the economy of Ukraine], Kropyvnytskyi, Ukraine, pp. 278—280.

15. Orliv, M. S. (2017), *Rozvytok liderskoho potentsialu kerivnyka sfery derzhavnoho upravlinnia* [Development of the leadership potential of the head of the sphere of public administration], DP "NVTs "Prorytety", Kyiv, Ukraine.

16. Boryshkevych, I. I., Yakubiv, V. M. and Hryhoruk I. I. (2022), "Development of leadership and team building in the activities of educational institutions", *Modern Economics*, vol. 35, pp. 34—42. [https://doi.org/10.31521/modecon.V35\(2022\)-06](https://doi.org/10.31521/modecon.V35(2022)-06)

Стаття надійшла до редакції 29.12.2023 р.

УДК 338.242

О. А. Шаповал,
к. пед. н., доцент, доцент кафедри менеджменту та фінансів,
Національна академія Національної звардії України, м. Харків
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1939-9811

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.73

ВПЛИВ КАДРОВИХ РИЗИКІВ НА СИСТЕМУ МЕНЕДЖМЕНТУ ПЕРСОНАЛУ ЯК СКЛАДОВУ КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

O. Shapoval,
PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management
and Finances, National Academy of National Guard of Ukraine, Kharkiv, Ukraine

THE IMPACT OF PERSONNEL RISKS ON THE PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEM
AS A COMPONENT OF THE PERSONNEL SECURITY OF THE ENTERPRISE

У даній статті розглянуто вплив кадрових ризиків на систему менеджменту персоналу як складову кадрової безпеки підприємства. Охарактеризовано кадрові ризики з огляду на діяльність персоналу. Визначено двоїстий характер ризиків, наслідки від яких можуть бути як негативними, так й навпаки, позитивними. Розкрито основні причини недостатньої уваги кадровому ризик-менеджменту на сучасних підприємствах. Надано характеристику основних груп кількісних кадрових ризиків, а саме ризику плинності кадрового складу підприємства, ризику незаміщення вакантних посад, ризику затягнення скорочення персоналу, диспропорційного кадрового ризику. Детально охарактеризовано кожну групу якісних кадрових ризиків. спекулятивний характер ризиків в податковій сфері. Визначено загрози кадровій безпеці підприємства, які в свою чергу є джерелами виникнення кадрових ризиків. Наведено напрями підвищення ефективності функціонування системи менеджменту персоналу з урахуванням загроз виникнення кадрових ризиків.

This article examines the impact of personnel risks on the personnel management system as a component of the personnel security of the enterprise. Personnel risks are characterized in view of personnel activities. The dual nature of risks is determined, the consequences of which can be both negative and, on the contrary, positive. The main reasons for insufficient attention to personnel risk management at modern enterprises are revealed. The characteristics of the main groups of quantitative personnel risks are provided, namely, the risk of turnover of the company's personnel, the risk of not filling vacant positions, the risk of delaying the reduction of personnel, disproportionate personnel risk. Each group of qualitative personnel risks is characterized in detail. speculative nature of risks in the tax field. Threats to the company's personnel security are identified, which in turn are sources of personnel risks. Directions for improving the effectiveness of the personnel management system are given, taking into account the threats of personnel risks. In order to prevent negative

events and ensure the security of the personnel management system, it becomes necessary to analyze and study the probable risks associated with the activities of the company's employees, as well as with the insufficient competence of personnel services in matters of confronting threats to the company's personnel security. The consequences of such risks can be an increase in the number of threats from own personnel, which can lead to a decrease in the level of economic security of the enterprise and loss of financial resources. In the modern conditions of conducting business processes, personnel risks are one of the central links of the company's personnel management system. That is, human resources are critical components that can cause negative results during activity and under the influence of the external and internal environment of the enterprise. It is the imperfection of the personnel policy and the unprofessionalism of the management staff that can lead to the probable occurrence of risky situations in the field of personnel management. That is why there is a need to characterize personnel risks and their causes, taking into account the current problems that accompany the activities of domestic enterprises and organizations.

*Ключові слова: кадрові ризики, управління персоналом, кадрові загрози, безпека підприємства.
Key words: personnel risks, personnel management, personnel threats, enterprise security.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сьогодні в умовах трансформаційного конкурентного середовища з великим ступенем невизначеності та потенційних загроз надзвичайно актуальною стає проблема управління персоналом підприємства з врахуванням кадрових ризиків, які можуть створити вкрай деструктивні наслідки як для кадрової безпеки, так і для підприємства взагалі. Саме тому зараз підвищуються вимоги до здатності менеджерів ті керівників підприємств вчасно та адекватно реагувати на негативні фактори впливу на систему кадрового менеджменту.

Для запобігання негативним подіям та забезпечення захищеності системи управління персоналом необхідним стає аналіз та дослідження ймовірних ризиків, пов'язаних з діяльністю працівників підприємства, а також з недостатньою компетентністю кадрових служб в питаннях протистояння загрозам кадровій безпеці підприємства. Наслідками таких ризиків можуть стати збільшення кількості загроз від власного персоналу, що може призвести до зниження рівня економічної безпеки підприємства та втрати фінансових ресурсів.

Отже, необхідність створення надійного рівня кадрової безпеки підприємства з можливістю протистояти ймовірним кадровим ризикам є однією з головних проблем в системі економічної безпеки підприємства та забезпечення його конкурентоспроможності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню кадрових ризиків та їх впливу на систему управління персоналом підприємства присвятили значну кількість наукових доробок такі автори: В. Вітлінський, М. Бессєдіна, І. Івченко, Т. Цвігун, О. Шпикуляк, В. Родченко, Л. Андрушко, А. Маренич та інші. Але сьогодні можна зазначити, що навіть наявність великої кількості наукових робіт з даної проблематики не зменшує актуальності та гостроти питань дослідження впливу кадрових ризиків на систему управління персоналом підприємства.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даної роботи є визначення впливу кадрових ризиків на систему менеджменту персоналу як складової кадрової безпеки підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В сучасних умовах ведення бізнес-процесів кадрові ризики є однією з центральних ланок системи управління персоналом підприємства. Тобто кадрові ресурси є критичними складовими, які можуть викликати негативні результати під час діяльності та під впливом зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства. Саме недосконалість кадрової політики та непрофесіоналізм керівного складу можуть призвести до ймовірного настання ризикових ситуацій в сфері менеджменту персоналу. Саме тому виникає необхідність характеристики кадрових ризиків та причин їх виникнен-

ня з врахуванням проблем сьогодення, які супроводжують діяльність вітчизняних підприємств та організацій [1].

Отже, трактувати кадрові ризики можна, по-перше, з огляду на діяльність персоналу:

— це ризики недостатньої компетенції працівників, внаслідок яких можуть бути прийняті неефективні управлінські рішення, що, в свою чергу, створює проблеми в будь-якій сфері функціонування підприємства.

Тобто ризики, викликані недостатньою кваліфікацією працівників можуть призвести до плінності кадрів, зменшення обсягів виробництва, зниження його ефективності, відхилення від тактичних та стратегічних цілей діяльності підприємства.

Але в даному випадку потрібно враховувати двоїстий характер ризиків — наслідки можуть бути як негативними, так й навпаки, позитивними.

— ризики неочікувано високої компетентності працівників підприємства.

До сприятливих подій, викликаних дією таких кадрових ризиків, можна віднести отримання прибутку у збільшеному розмірі, зростання показників продуктивності праці, прийняття креативних та інноваційних управлінських рішень, зміцнення трудової дисципліни, зростання мотивації праці. Саме це може сприяти у подальшому підтримці конкурентних позицій підприємства на ринку та створенню його позитивного іміджу [2].

На жаль, кадровому ризик-менеджменту зараз приділяється недостатньо уваги саме в межах конкретних підприємств, тому що:

1) основою кадрових ризиків є поведінка людини, яка дуже складно піддається прогнозуванню та плануванню. Невизначеність кадрового менеджменту підсилюється складністю сучасних бізнес-процесів, швидкими темпами науково-технічного прогресу, достатнього розгалуженою системою внутрішній та зовнішніх комунікацій підприємства, а також особистими якостями кожного окремого працівника — його схильністю соціалізації, природне лідерство та можливість створювати позаробочі взаємовідносини;

2) відсутнє чітке сприйняття кадрових ризиків як постійно існуючих загроз. Значна кількість сучасних управлінців схильні вважати ризики у сфері персоналу такими, що виникають раптово, випадково або тимчасово. Тобто майже зовсім не відпрацьовується система планування протидії настанню ризикових подій в кадровій сфері, немає чіткого та злагодженого алгоритму прийняття кадрових ризиків та розрахунку можливих негативних чи, навпаки, позитивних наслідків від них. Тобто дії в сфері кадрового ризик-менеджменту в основному здійснюються по залишковому принципу фінансування та не ставляться в пріоритетні сфери кадрового менеджменту.

3) нечітка оцінка впливу ризиків в сфері персоналу на загальні фінансові результати діяльності підприємства, відсутність стійких параметрів якісної та кількісної оцінки наслідків настання ризикових подій. Практично вимірювання впливу кадрових ризиків відбувається часто на основі незалежних та непов'язаних між собою чинників, що створює необ'єктивну картину поточної та

перспективної ситуації в системі управління персоналом.

Тобто виникає потреба в класифікації кадрових ризиків задля їх чіткої діагностики та встановлення меж їх впливу на внутрішнє та зовнішнє середовище компанії.

Якщо відійти від трактування кадрових ризиків з огляду персоналу, то наступною ознакою характеристики можна вважати форму прояву кадрових ризиків, в залежності від якої їх можна поділити на:

— кількісні кадрові ризики. Тобто це ризики, наслідки яких піддаються кількісному вимірюванню. До цієї групи можна віднести:

1) ризик плінності кадрового складу підприємства — відтік кваліфікованих працівників в наслідок неефективної кадрової політики. Ефектами від таких ризиків можуть стати збільшення витрат на пошук, відбір та наймання нового персоналу, втрачання часу на його адаптацію та навчання, або витрати на навчання та перекваліфікацію наявних працівників на заміщення вакантних посад;

2) ризик незаміщення вакантних посад — може призвести до втрати частини прибутку, зниженню продуктивності праці, порушення виробничих ланцюгів діяльності підприємства;

3) ризик затягнення скорочення персоналу — в умовах складної економічної ситуації на підприємстві не своєчасне скорочення кадрового складу може викликати поглиблення кризового становища та призвести до недоотримання прибутку, або взагалі до збиткових результатів діяльності підприємства;

4) диспропорційний кадровий ризик — може викликати перевантаження кадрового складу одних структурних підрозділів, та незавантаженість та нестачу працівників в інших й, відповідно, збитки в діяльності підприємства за рахунок зниження ефективності його функціонування. [3]

— якісні кадрові ризики. Тобто це ризики, пов'язані з невідповідністю наявного кадрового складу підприємства тим вимогам та кваліфікації, що необхідні для здійснення діяльності. До цієї групи можна віднести:

1) кадрові ризики недосконалого штатного розкладу. Тобто сюди можна віднести неякісно прописані посадові інструкції, які нечітко враховують особливості відповідних робочих місць, в наслідок чого посаду можуть обіймати некомпетентні працівники;

2) ризик невідповідної або недостатньої освіти чи кваліфікації — викликає невідповідність працівника займаній посаді або його необізнаність у професійних питаннях;

3) ризик відсутності у працівників ділових якостей. Сюди можна віднести складність діагностики персоналу підприємства на вміння поводитись у складних професійних ситуаціях, вміння швидко реагувати на зміни, наявність якісного досвіду роботи, творчого потенціалу, ділової інтуїції;

4) ризик відсутності у персоналу певних особистих якостей, необхідних для успішної професійної діяльності — вміння налагоджувати комунікації, схильність до самовдосконалення, стресостійкість, здатність до зростання інтелектуальних здібностей тощо;

5) ризик несприймання нововведень — в цій групі можна виокремити цілу низку кадрових ризиків, пов'язаних з опором нововведенням:

а) ризик страху не впоратись з нестандартною професійною ситуацією;

б) ризик неспроможності використовувати під час роботи інноваційні методи та сучасні технології;

в) ризик затяжної адаптації до можливих змін в організаційній структурі підприємства;

г) ризик несприйняття нових стратегічних цілей та завдань;

б) ризик відсутності лояльності персоналу — тобто вірогідність виникнення в колективі зловживань довірою, взаємопідтримкою, дестабілізація моральної атмосфери, встановлення позаштатних негативних відносин, виникнення робочих та особистих конфліктів [4].

— кадрові ризики, пов'язані з втратами підприємства. До цієї групи можна віднести:

1) ризики захисту комерційної таємниці та інформаційної безпеки — це розголошення комерційної інформації несумлінними працівниками конкурентам або стороннім особам, недотримання інформаційного етикету (необмежений доступ до таємної інформації або можливість її отримання працівниками, в обов'язки яких це не входить), розголошення фінансового стану компанії, порушення інтелектуальної власності тощо;

2) кадрові ризики фінансової безпеки — крадіжки, недотримання законодавства, порушення фінансової звітності, надання фальшивих фінансових даних;

3) кадрові ризики, які впливають на безпеку та здоров'я працівників — неухважність на робочому місці, недотримання правил охорони праці, недотримання санітарно-гігієнічних норм;

4) кадровий ризик втрати ключових співробітників — звільнення із-за низької оплати праці чи несприятливих умов, перехід в компанію-конкурент;

5) кадрові ризики, пов'язані з майновою відповідальністю — крадіжки та псування майна.

— кадрові ризики, в залежності від джерел їх формування. До цієї групи можна віднести:

1) ризики внутрішніх джерел формування — це ризики впливу кадрової політики підприємства, системи управління персоналом, якості управлінських рішень та обраної стратегії діяльності підприємства;

2) ризики зовнішніх джерел формування — вплив змін законодавчої бази держави, політична та економічна ситуація в країні, конкурентоспроможність підприємства та стан компанії на займаному сегменті ринку.

— кадрові ризики системи управління персоналом на підприємстві. До цієї групи можна віднести:

1) ризики звільнення працівників — розголос комерційної таємниці, втрата носіїв ключових компетенцій, втрата стійкого розвитку підприємства, втрата конкурентних переваг, погіршення іміджу підприємства;

2) ризик неефективності використання кадрового складу підприємства — неналежний рівень трудової дисципліни, відсутність кар'єрного планування, відсутність належних умов праці тощо;

3) кадрові ризики у розвитку персоналу — відсутність професійного навчання та перенавчання, неякісне підвищення кваліфікації, відсутність кадрового резерву на підприємстві;

4) мотиваційні кадрові ризики — неналежне мотивування працівників може викликати зниження працездатності та сумлінності праці, сформувані відсутність до підвищення результатів професійної діяльності;

5) атестаційний кадровий ризик — обрання неефективної системи оцінювання персоналу, яка на надає об'єктивної картини якості кадрового складу підприємства;

6) адаптаційний кадровий ризик — можливість нового працівника, так би мовити, не вписатись в колектив компанії, що викличе за собою створення конфліктних ситуацій та зниження продуктивності праці;

7) кадрові ризики відбору та наймання персоналу — заміщення вакантних посад некваліфікованими працівниками. [5]

Отже, наведений підхід класифікації кадрових ризиків надає можливість запобігти втратам від їх настання або мінімізувати їх з найбільшою вигодою для підприємства, що є гостро необхідним в умовах трансформаційних змін та кризових явищ в загальній економічній ситуації в країні.

Надана класифікація надає можливість прогнозувати та ідентифікувати кадрові ризики, а також планувати систему їх мінімізації та прийняття, тобто створити дієвий алгоритм кадрового ризик-менеджменту на підприємстві.

Як показує проведений аналіз, класифікація кадрових ризиків є досить широкою. Саме тому стає необхідним уточнення поняття загроз кадровій безпеці підприємства, які в свою чергу є джерелами виникнення кадрових ризиків. [6]

Серед таких можна відзначити наступні чинники. По-перше, це можуть бути протизаконні дії персоналу як в інтересах конкурентів, так і з особистих мотивів.

По-друге, до кадрових загроз слід віднести відсутність сприятливої соціально-психологічної атмосфери в колективі, нестійкі засади корпоративної культури компанії.

По-третє, це помилки в роботі кадрової служби підприємства (некваліфікований добір персоналу, відсутність постійних анкетувань та опитувань працівників щодо задоволеності роботою).

По-четверте, це недобросовісне ставлення окремих працівників до виконання своїх посадових обов'язків [7].

Доцільним буде зазначити, що на відміну від кадрових ризиків, кадрові загрози мають адресний характер, тобто вони є чітко вираженими та легше піддаються вимірюванню та прогнозуванню.

Незважаючи на те, що в сучасних умовах людські ресурси є одними з найважливіших та найцінніших ресурсів підприємства, водночас вони є найнестабільнішою складовою підприємства, від якою на пряму залежить результат діяльності компанії. Саме кадровий склад підприємства є самим вразливим з боку внутрішніх та зовнішніх загроз [8].

Отже, під час підвищення ефективності функціонування системи менеджменту персоналу на підприємстві доцільно зводити кадрові ризики до мінімуму, а саме:

— чітко відпрацювати технології відбору кандидатів на вакантні посади (перевірка рекомендаційних листів

з попереднього місця роботи, співбесіда з працівником кадрової служби, проведення вхідного опитування на відповідність вакантній посаді, застосування випробувального терміну роботи задля запобігання невідповідності результатів роботи працівника очікуванням роботодавця);

— відповідність підвищення кваліфікації працівників тактичним та стратегічним цілям підприємства (це стане запорукою підвищення результатів праці та цільового витрачання коштів на оплату навчання);

— встановлення чіткого контролю щодо технологічних та кадрових процесів [9].

Таким чином, у формуванні кадрової безпеки підприємства можна зазначити кілька напрямів, а саме невідмінне дотримання чітких заходів при найманні нових працівників, розробка плану їх адаптації, створення умов для лояльності персоналу до підприємства, розробка правил ведення конфіденційного діловодства, а також дотримання збереження комерційної таємниці. Тільки взаємозв'язок цих дій зможе позитивно вплинути на формування стійкого стану кадрової безпеки компанії та ефективного функціонування системи менеджменту персоналу під впливом ймовірності настання ризикових подій.

Для гарантування дотримання кадрової безпеки підприємства необхідно забезпечити наступні умови — наявність достатніх фінансових ресурсів для управління персоналом та відповідність стратегічних планів загальній місії підприємства.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Підводячи підсумки проведеного дослідження, слід зазначити, що аналіз кадрових ризиків необхідно проводити враховуючи двоїстий характер наслідків настання ризикових подій — як негативних, так і позитивних.

В сучасних умовах проблема впливу кадрових ризиків на систему менеджменту персоналу є вкрай актуальною. Але ідентифікація кадрових ризиків та мінімізація їх негативні наслідки можливі лише при створенні ефективного алгоритму кадрового ризик-менеджменту на підприємстві, який би враховував особливості класифікації кадрових ризиків та джерела їх походження, тобто кадрові загрози.

Тобто сучасна система управління персоналом підприємства повинна бути спрямована на попередження кадрових ризиків та мати в своєму арсеналі певні розроблені заходи щодо захисту від них.

Література:

1. Македон В. В., Валіков В. П. Економічна безпека підприємства в концепті процесного управління. *Нобелівський вісник*. 2017. № 1 (10). С. 12—22. DOI: <https://doi.org/10.32342/2616-3853-2017-1-10-2>.
2. Бабич С. Управління ризиками в контексті корпоративного управління: вітчизняний досвід. *Соціальна економіка*. 2022. № (63). С. 56—64. DOI: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-63-05>
3. Самойленко В. В. Особливості формування системи управління ризиками на підприємстві. *Вчені за-*

писки Таврійського Національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2022. Т. 33 (72). № 1. С. 28—36.

4. Чайкіна А. Особливості інтеграції ризик-менеджменту в систему управління підприємством. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-5>.

5. Грішнова О. А., Оцінювання персоналу: сучасні підходи до забезпечення ефективності. *Формування ринкової економіки: Збірник наукових праць*. 2017. С. 57—63.

6. Бессонова А. В., Черната Т. М. Аналіз методів розвитку кадрового потенціалу. *Центрально-український науковий журнал*. 2021. Вип. 6 (39). С. 97—105.

7. Гірман А.П., Булава А.П. Показники оцінки в організації розвитку персоналу. *Молодий вчений*. 2017. № 10 (50). С. 838—843.

8. Хаджинова О.В. Ризик-менеджмент як складова системи управління фінансовою безпекою на підприємстві. *Reporter of the Priazovskyi state Technical University. Economic sciences*. 2019. № 37. С. 7—13.

9. Шаповал О. А. Системний підхід до управління персоналом підприємства. "Вчені записки Таврійського Національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління", 2019. Том 30 (69) № 4. С. 82—85.

References:

1. Makedon, V. V. and Valikov, V. P. (2017), "Economic security of the enterprise in the concept of process management", *Nobel Herald*, vol. 1 (10), pp. 12—22.
2. Babych, S. (2022), "Risk management in the context of corporate management: domestic experience", *Sotsial'na ekonomika*, vol. (63), pp. 56—64.
3. Samoilenko, V. V. (2022), "Peculiarities of formation of the risk management system at the enterprise", *Vcheni zapysky Tavriys'koho Natsional'noho universytetu imeni V. I. Vernads'koho. Seriya: Ekonomika i upravlinnya*, vol. 33 (72), no. 1, pp. 28—36.
4. Chaykina, A. (2022), "Features of the integration of risk management in the enterprise management system", *Ekonomika ta suspil'stvo*, (39).
5. Hrishnova, O. A. (2017), "Personnel evaluation: modern approaches to ensuring efficiency", *Formuvannia rynkovoi ekonomiky: Zbirnyk naukovykh prats*, pp. 57—63.
6. Bessonova, A.V. and Chernata, T.M. (2021), "Analysis of personnel development methods", *Centralnoukrayinskyj naukovyj zhurnal*, vol. 6 (39), pp. 97—105.
7. Girman, A.P. and Bulava, A.P. (2017), "Evaluation indicators in the organization of personnel development", *Molodyj vchenyj*, vol. 10 (50), pp. 838—843.
8. Khadzynova, O.V. (2019), "Risk management as a component of the financial security management system in enterprise", *Reporter of the Priazovskyi state Technical University. Economic sciences*, vol. 37, pp. 7—13.
9. Shapoval, O. A. (2019), "A systematic approach to enterprise personnel management", *Vcheni zapysky Tavriyskogo Natsionalnogo universytetu Im. V.I. Vernadskogo. Seriya: Ekonomika i upravlinnya*. vol. 30 (69), no. 4, pp. 82—85.

Стаття надійшла до редакції 24.12.2023 р.

Г. І. Тибінка,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6730-1877>
О. Б. Юрченко,
к. е. н., доцент кафедри обліку і аудиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3941-6340>
А. С. Стойко,
аспірант кафедри менеджменту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-1142-9690>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.78

ХАКЕРСЬКІ АТАКИ ЯК ОСНОВНА ЗАГРОЗА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА МЕТОДИ ЇХ ЗАПОБІГАННЯ

H. Tybinka,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management, Ivan Franko National University of Lviv
O. Yurchenko,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Accounting and Audit, Ivan Franko National University of Lviv
A. Stojko,
Graduate Student of the Department of Management, Ivan Franko National University of Lviv

HACKER ATTACKS AS THE MAIN THREAT TO THE FUNCTIONING OF THE ORGANIZATION AND METHODS OF PREVENTING THEM

В даній статті досліджено теоретичні та практичні основи децентралізованої автономної організації. Актуальність даного дослідження відображається в тому, що власне децентралізована автономна організація сьогодні на практиці не була повністю реалізована, проте, на наше переконання, існують прототипи, які мають гібридну форму ухвалення рішень децентралізовано, які своєю діяльністю сьогодні демонструють вагому ефективність організаційної структури такого типу. Метою нашого дослідження є формування основних теоретичних принципів створення системи управління власне децентралізованої автономної організації, оцінити діяльність компаній, які застосовують систему управління DAO, встановити потенційні можливості та загрози хакерських атак та методи їх запобігання.

Під час написання статті використано надзвичайно велику кількість зарубіжних джерел, в тому числі роботи дослідників, які вивчали проблеми самого формування децентралізованих автономних організацій, дії технології "Блокчейн", "Смарт-контрактів", а також нормативно-правові акти, документи децентралізованих автономних організацій, TheDAO.

This article examines the theoretical and practical foundations of a decentralized autonomous organization. The relevance of this study is reflected in the fact that the actual decentralized autonomous organization has not been fully implemented in practice today, however, we believe that there are prototypes that have a hybrid form of decentralized decision-making, which by their activity today demonstrate the significant effectiveness of this type of organizational structure. The purpose of our research is to form the main theoretical principles of creating a management system of a decentralized autonomous organization, to evaluate the activities of companies that use the DAO management system, to establish potential opportunities and threats of hacker attacks and methods of their prevention.

During the writing of the article, an extremely large number of foreign sources were used, including the work of researchers who studied the problems of the very formation of decentralized autonomous organizations, the actions of "Blockchain" technology, "Smart contracts", as well as regulatory and legal acts, documents of decentralized autonomous organizations, TheDAO.

Today, scientific management is constantly evolving, we believe that the effective management methods of the past are being superseded by new modern methods. In our article, we explore a completely new type of organizational structure, which, we believe, is currently at the initial stage of its own formation — decentralized autonomous organizations.

In our opinion, the problems of systematic research of negative and positive opportunities and threats of management systems of decentralized autonomous organizations are relevant today.

A significant number of practitioners and scientists today study decentralized autonomous organizations, among which we highlight: Benkler Y. [1], Buterin V. [2], as well as Gorton G. B. [3] and others. However, in our opinion, complex processes are taking place in modern conditions today, which require deepening of practical and theoretical knowledge regarding the study of management systems of decentralized autonomous organizations.

Summing up the above, the main purpose of writing the article is to study the level of development of the DAO management system today and identify the main reasons and measures to prevent hacker attacks in order to take them into account when creating effective trends today and development prospects in the future.

Ключові слова: децентралізована автономна організація, система управління DAO, блокчейн, смарт-контракт, хакерська атака.

Key words: decentralized autonomous organization, DAO management system, smart contract, hacker attack.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні постійно еволюціонує науковий менеджмент, власне ефективні методи управління в минулому, ми вважаємо, витісняють нові сучасні методи. В нашій статті ми досліджуємо цілком новий вид власне організаційної структури, який сьогодні, ми вважаємо, є на початковій стадії власного формування — децентралізовані автономні організації.

На нашу думку, актуальними сьогодні є проблеми системного дослідження негативних та позитивних можливостей та загроз систем управління власне децентралізованих автономних організацій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значна кількість практиків та науковців сьогодні досліджують децентралізовані автономні організації, серед яких виділяємо: Benkler Y. [1], Buterin V. [2], а

також Gorton G. B. [3] та інші. Проте, на наше переконання, в сучасних умовах сьогодні відбуваються складні процеси, які потребують поглиблення практичних та теоретичних знань відносно вивчення систем управління власне децентралізованих автономних організацій.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Підсумовуючи вищесказане, основна мета написання статті — дослідження рівня розвитку системи управління DAO сьогодні та виявлення основних причин та заходів запобігання хакерських атак з метою їх врахування під час створення ефективних тенденцій сьогодні та перспектив розвитку в майбутньому.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретичну і методичну основу нашого дослідження становлять загальні та спеціальні методи наукового пізнання, системний і комплексний підходи до вивчен-

ня процесів та явищ в суспільстві. В ході нашого дослідження застосовано загальноекономічні і специфічні методи, серед яких виділяємо: статистичне дослідження, соціологічні методи, синтез та аналіз, абстрактно-логічний та інші методи.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Безпека, на наше переконання, сьогодні надзвичайно важлива у галузі віртуальних активів. Станом на сьогодні в історії MakerDAO не спостерігалися злами програмного коду організації. Оскільки MakerDAO містить сьогодні найбільшу кількість віртуальних активів, про що свідчить рисунок нижче, ми вважаємо, що досить багато було атак на MakerDAO.

Однією із основних проблем децентралізованих фінансів сьогодні, на наше переконання, є хакерські атаки. Чимало нових компаній, які пропонують хороши продукт, мають прораховану бізнес-модель, хорошу підтримку ком'юніті через помилку в програмному коді, що дає можливість зловмисникам вивести практично усі чи навіть усі кошти користувачів продукту зазнають краху. Практично кожна нова компанія у галузі децентралізованих фінансів стає жертвою хакерів, які використовують переваги децентралізації та відкритості, а саме: відкритий програмний код, доступно викладену інформацію як технічно влаштований фінансовий продукт певної компанії, скільки і які саме кошти є на рахунку компанії.

Розглянемо злом децентралізованої автономної організації TheDAO, яка зазнала атаки хакерів, як наслідок, правильні рішення ухвалили надто пізно через децентралізовану природу, що викликало крах організації. Усі учасники The DAO — це власники, які виконували функції менеджерів та були пов'язані спільним контрактом у The DAO, однак, не обов'язково спільними інтереси чи баченнями організації. Механізмом управління довірою став блокчейн, тому учасники довіряли лише системі, що було метою її розробки як власне "ненадійної" системи. Сучасні теорії управління, ми вважаємо, сьогодні не враховують відчуження довіри між сторонами, а також шлюб контролю і власності, за якого існує ряд зацікавлених сторін, які мають конкуруючі інтереси. Теорія агентства, як приклад, уособлює ідеальний випадок, при якому один "підприємець-менеджер" ухвалює оптимальні рішення, після чого реалізовує їх як принципал та агент щодо власних інтересів. Якщо є декілька принципалів та агентів і відсутні будь-які стимули, агенти переслідують свої власні інтереси сеперативно від інтересів принципалів. DAO створює "наступний найкращий випадок" теорії агентства, за якого є декілька підприємців-менеджерів, які не повинні довіряти один одному, проте, можуть діяти як цілеспрямований єдиний підприємець-менеджер.

Попри прозорість блокчейну, існувала численна кількість інформаційних асиметрій між учасниками The DAO. Учасники не були знайомі, не знали мотиви або амбіції один одних інвестувати в The DAO, цінності та пріоритети. Зрозуміло, що певні учасники могли не довіряти запропонованим рішенням певної проблеми на-

стільки, щоб вони могли голосувати за або проти. Цінності і пріоритети не збігалися, не виникало непередбачених обставин для визначення того, контролювати чи управляти конфліктами. В результаті виник хаос під час кризи і, як наслідок, розкол організації. Ми вважаємо, необхідні зусилля для повного розуміння цього нового явища, окреслити наслідки останнього для корпоративного управління, дослідити, як організації ці нові виклики долатимуть в майбутньому.

Сьогодні існує декілька видів управління, спрямованих на створення теоретичного ідеалу, який базується на розподілі прав ухвалення рішень, залишкових претензій, ризиків, додаткових організаційних структур. Проте, сучасні види корпоративного управління відображають певну форму поділу контролю і власності, яка спричинена розподілом прав власності і залишкових вимог. Такий поділ потрібний у випадку, якщо певним учасникам організації довіряють діяти від імені усіх власників, так як, особам, які ухвалюють рішення, як правило, довіряють тільки у випадку наявності певного відомого стимулу діяти на користь організації та в інтересах власників. Різні форми управління існують для керівництва у випадку відсутності довіри між учасниками, які відповідають за ухвалення рішень та моніторинг, через формування механізмів довіри, як приклад, технологічних рішень, що полегшують співпрацю. Саме тому, ми вважаємо, значна кількість літературних джерел сьогодні акцентує увагу на необхідності власне довіри між керівництвом фірми і власниками.

Стимули, розподіл прав на ухвалення рішень та ризиків, розподіл залишкових претензій керуються оперативно, на наше переконання, за допомогою застосування явних та неявних контрактів, які, на прикладі DAO контракти, виступають розумними "ненадійними" контрактами. Сьогодні недослідженими залишаються питання чим розумні контракти відмінні від аналогів, які написані природною мовою. Розумні контракти, ми вважаємо, втілені і здійснюються у комп'ютерному коді, не потребують "довіри", водночас, контракти на природній мові, які, на наше переконання, сьогодні становлять основу сучасних корпорацій, потребують "довіри" сторін для їхнього трактування, реалізації та моніторингу через властивий суб'єктивний характер природної мови, що застосовується при їх написанні. Отже, робимо висновок, що в ідеалі смарт-контракти не потребують тлумачення, примусової реалізації та моніторингу, і, як наслідок, не виникає потреби вирішення конфліктів, оскільки всі вони — важливі елементи поточних теорій корпоративного управління. Це робить складнішим управління непередбаченими подіями чи вирішення суперечок, які пов'язаними із смарт-контрактами, тому що не існує правової бази або центрального управління. Як свідчить DAO, це може спровокувати вагому загрозу здатності організації вчасно реагувати та виживати під час кризових ситуацій, за яких час — дорогоцінний ресурс.

Варто зазначити, на наше переконання, що більшість учасників The DAO не мали потрібного досвіду для розуміння вихідного коду, що становить основу смарт-контракту. Альтернативою є вже те, що учасники справді мають експертні знання, однак, не прочитали

попередньо до погодження договір, що мало імовірно, враховуючи власне суму грошей, що може викликати правові наслідки. DAO повинен був працювати як інвестиційний центр, у якому розумні контракти ділили права голосу між інвесторами або власниками відносно їх акцій у The DAO. Інвестори мали можливість проголосувати за пропозиції, які були подані "підрядниками", затверджені "кураторами", також перевіряли достовірність та законність пропозицій, проте, не мали повноважень ухвалювати рішення. Теоретично, на наше переконання, безпосередньо передавши керівництво власникам, DAO забрало можливість у менеджерів неправильно витратити або спрямовувати кошти інвесторів. Як наслідок, вони позбулися механізмів довіри для контролю та мотивації ухвалення рішень. Власникам не потрібно довіряти учасникам, які ухвалюють рішення, тому що вони самі почали ухвалювати рішення, довіряти необхідно було тільки розумному контракту, який становив основу The DAO.

Складність коду смарт-контракту у випадку DAO відображала, що функції підтримки децентралізованої системи ухвалення рішень, були, ми вважаємо, його ахіллесовою п'ятою. Швидке розгортання складного коду відображало непередбачувану і епізодичну поведінку. Спричинені ризики посилювалися його децентралізованою моделлю ухвалення рішень, яка була громіздкою і повільною на реалізовані згодом загрози.

Ризики, які пов'язані із складним кодом та децентралізованою системою ухвалення рішень для DAO проявилися в червні 2016 року при анонімному зломі і викраденні 60 мільйонів доларів США. Злом застосовував спосіб кодування смарт-контрактів DAO власне на блокчейні. Проте, питання чи було це "зломом" сьогодні залишається спірним. У технічному аспекті код містився у блокчейні, тому погоджувався, керувався і зберігався у безпеці всіма учасниками The DAO. Технічно DAO зламати практично неможливо, тому що необхідно проникнути на більшість мережевих комп'ютерів DAO одночасно для того, щоб внести та підтвердити зміни в односторонньому порядку в код.

The DAO "Хакери" застосували "функцію рекурсивного поділу" для перенаправлення цифрової валюти собі.

Були спроби зупинити захоплення криптовалюти, проте, ми вважаємо, не вдалося отримати від колективу потрібного консенсусу голосів за такий короткий час. За ефективної системи управління, план реакції на інцидент дає би можливість керівникам виправити код і швидко заморозити кошти. На жаль, такого плану не було, не було менеджерів, які зуміли б вжити заходів у DAO. Будь-які коригувальні заходи у DAO, повинні бути невід'ємним елементом коду смарт-контракту за згодою його членів.

В результаті, більшість інвесторів The DAO погодились сформувати "хардфорк" для повернення коштів, у якому багато користувачів змінили свою копію блокчейну на нову версію, у якій "злам" не відбувався ніколи. Це сформувало паралельний блокчейн, у якому не було вкрадено кошти, отже, помилку виправлено.

DAO являють собою нову форму явного робочого контракту із використанням смарт-контрактів та

підтримкою блокчейну, є втіленням явного екстремального розумного робочого контракту. Угоди закодовані на блокчейні як власне смарт-контракт і є абсолютно прозорими та загальнодоступними. DAO реалізує строго контрольований набір логічних правил управління ухвалення рішень і реалізації організаційних дій, який сформовано з метою усунення ризику, що сторона певного контракту відхилиться від початкових намірів або буде діяти небажаним чи непередбачуваним чином. В цілому, DAO досягла цілі прозорості, хоча є питання відносно незмінності через потребу створювати блокчейн для виправлення логіки смарт-контракту.

ВИСНОВКИ

Отже, підсумовуючи проведені вище дослідження, можемо зробити висновок, що DAO був сформований так, щоб не довіряти і успішно функціонував без потреби в довірі протягом короткого періоду, що спровокувало питання відносно адекватності існуючих теорій управління. Невдача DAO, на наше переконання, не робить неіснуючими організації подібного типу, а визначає проблеми, які потрібно вирішити для досягнення успіху останніми, а також необхідність переглянути і вдосконалити існуючі теорії управління, врахувавши роль довіри.

DAO створює можливість відносно широкого спектру та різноманітності власне організаційних структур, дизайну роботи в власне автономних організаціях, які частково або повністю управляються розумними контрактами, які реалізованими на блокчейні. Ми прогнозуємо коло організацій, які засновані на технології блокчейн, смарт-контрактах, із новими типами "ненадійних" організацій, що цілком відчужують довіру через застосування явних робочих контрактів, а також більш традиційними організаціями, без відчуження довіри через застосування комбінації явних та неявних трудових контрактів у власній структурі керівництва.

Література:

1. Benkler, Y. The Wealth of Networks : How social production transforms markets and freedom. Yale University Press, 2006.
2. Buterin, V. DAOs, DACs, DAs and More : An Incomplete Terminology Guide. 2014.
3. Gorton, G. B. The Orkney Slew and Central Bank Digital Currencies. 2021.

References:

1. Benkler, Y. (2006), The Wealth of Networks : How social production transforms markets and freedom, Yale University Press, New Haven, USA.
2. Buterin, V. (2014), "DAOs, DACs, DAs and More : An Incomplete Terminology Guide", available at: <https://blog.ethereum.org/2014/05/06/daos-dacs-das-and-more-an-incomplete-terminology-guide> (Accessed 10 Feb 2023).
3. Gorton, G. B. (2021), "The Orkney Slew and Central Bank Digital Currencies", available at: <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3737&context=articles> (Accessed 10 Feb 2023).

Стаття надійшла до редакції 23.12.2023 р.

R. Vaseruk,
Postgraduate student of the Department of Accounting
and Taxation and Marketing, Mukachevo State University
ORCID ID: <http://orcid.org/0009-0008-3912-5608>
V. Remez,
Postgraduate student of the Department of Economics
and Finance, Mukachevo State University
ORCID ID: <http://orcid.org/0009-0003-0296-8461>
V. Lemak,
Postgraduate student of the Department of Accounting
and Taxation and Marketing, Mukachevo State University
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-1445-2037>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.82

MODERN DEVELOPMENT PRINCIPLES OF TRANSPORT-LOGISTICS ENTERPRISES IN ECONOMIC CLUSTERS

Р. Г. Васерук,
аспірант кафедри обліку і оподаткування та маркетингу, Мукачівський державний університет
В. С. Рemez,
аспірант кафедри економіки та фінансів, Мукачівський державний університет
В. В. Лемак,
аспірант кафедри обліку і оподаткування та маркетингу, Мукачівський державний університет

СУЧАСНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ В ЕКОНОМІЧНИХ КЛАСТЕРАХ

Specifically, the development of these processes, through a wide range of strategies and measures, is crucial for continuously optimizing and adjusting the activities of transport and logistics enterprises. Accepting the outlined thesis as an axiom has led to the conclusion that the environment of optimization and adjustment of activities for transport and logistics enterprises in economic clusters enables them to acquire capabilities for: effective interaction and collaboration; pooling resources; optimal supply chains (or those ensuring the stability and reliability of product supply); fostering joint innovative projects; exploring cutting-edge technologies in the field of transport and logistics; gaining competitive advantages in the market through collaborative efforts and knowledge exchange.. On the one hand, these capabilities determine the outcome – which is the effective development of these enterprises in economic clusters. On the other hand, achieving such a result is impossible if the basic principles of its formation are not adhered to. We interpret these principles as various aspects that consider contemporary challenges and trends in economics, technology, and management. The content of the research demonstrates that the contemporary principles contributing to the effective development of transport and logistics enterprises in economic clusters are as follows: the creation of regionally integrated logistics systems; a transition to technological innovation in transport and logistics enterprises and the logistics processes they shape; continual optimization of transport processes; the establishment of a favorable innovative transport and logistics environment; ongoing training and development of personnel; and constant interaction with authorities and the community. It is stated that within the complex principles for the development of transport

and logistics enterprises in economic clusters, technical and organizational directions are identified, along with the quality of their interaction with other enterprises, including those that do not belong to the cluster. The prospects for further research in this direction involve exploring optimal models and strategies for integrated logistics systems of transportation and logistics enterprises in economic clusters. This research aims to optimize supply chains and ensure supply stability at the regional level.

Дослідження спрямоване на визначення та системну характеристику сучасних засад розвитку транспортно-логістичних підприємств в економічних кластерах. У межах дослідження звернено увагу на той факт, що для забезпечення позитивного впливу кластерів на сферу транспорту та логістики, важливою є якість процесів обміну товарами, послугами, цінностями й грошима, зокрема, такий їх розвиток, який, через широкий спектр стратегій та заходів, дозволить постійно оптимізувати та коригувати діяльність транспортно-логістичних підприємств.

Прийняття окресленої тези як аксіоми дозволило дійти висновку, що середовище оптимізації та коригування діяльності транспортно-логістичних підприємств у економічних кластерах формує набуття ними можливостей до: ефективної взаємодії та співпраці; об'єднання ресурсів; оптимальні ланцюжки постачання (або такі, що гарантують стійкість та надійність постачання продукції), сприяння спільним інноваційним проєктам, дослідженням новітніх технологій у сфері транспорту та логістики, набуття конкурентних переваг на ринку завдяки спільній діяльності та обміну знаннями. З одного боку, очевидним є те, що ці здатності визначають результат, яким є ефективний розвиток цих підприємств в економічних кластерах. З іншого боку, досягнення такого результату неможливе, якщо недодержані базові засади його формування, інтерпретовані нами як різноманітні аспекти, які враховують сучасні виклики та тенденції в економіці, технологіях та управлінні. За змістом дослідження доведено, що сучасні засади, що сприяють ефективному розвитку транспортно-логістичних підприємств в економічних кластерах є наступними: створення інтегрованих (на рівні регіону) логістичних систем; перехід на технологічну інноваційність транспортно-логістичних підприємств та сформованих ними логістичних процесів; постійна оптимізація транспортних процесів; створення сприятливого інноваційного транспортно-логістичного середовища; постійне навчання та розвиток кадрів; взаємодія з владою та громадськістю. Констатовано, що в комплексі засади розвитку транспортно-логістичних підприємств в економічних кластерах визначають технічні, організаційні напрямки та якість їх взаємодії з іншими підприємствами (у тому числі з тими, що не належать до кластера).

Key words: transport and logistics enterprises; cluster; logistics systems; transport and logistics sector.

Ключові слова: транспортно-логістичні підприємства; кластер; логістичні системи; сфера транспорту та логістики.

TARGET SETTING

The relevance of defining contemporary principles for the development of transport and logistics enterprises in economic clusters and examining investment practices and experience in this context is extremely important in contemporary conditions. Let's note that, first and foremost, the transport and logistics sector serve as a key element of economic infrastructure, ensuring the efficient movement of goods and services not only within a group of companies, organizations, or institutions that are geographically close and collaborate in a specific field, sharing common resources, innovations, and knowledge to enhance their competitiveness but also within the region where a particular cluster operates. Therefore, it should be noted that the modern principles of development for transport and logistics enterprises within economic clusters should be formulated in such a way as to create a favorable environment not only for their development but also for the development of the economic regions in which they operate. This necessitates an exploration of the definition of the contemporary principles of this process.

ANALYSIS OF RESEARCH AND PUBLICATIONS

In the scientific works of both domestic and foreign experts, there is a considerable amount of propositions that address specific issues in the development of economic clusters (including the works of Mashtaler O., Hutsul T., Masligan O., Cheban Y., Tsybalistova O.) or transport and logistics enterprises (including the works of Kurbatska L. M., Kadyrus I. G., Savenko O. A., Nechiporenko K. V., Kopitko V. I., Kopitko O. V.). In this regard, the analysis of their content reveals an apparent lack of complexity and a certain fragmentary nature, which does not allow for a clear definition of the modern principles of development for transport and logistics enterprises in clusters, which are the foundation for ensuring a positive impact on regions. Therefore, there is a need for a comprehensive and systematic approach to the analysis and development of principles for the development of transport and logistics enterprises within the context of economic clusters.

THE WORDING OF THE PURPOSES OF ARTICLE (PROBLEM)

The article aims to identify and provide a systematic characterization of modern principles for the development of transport and logistics enterprises within economic clusters.

THE PAPER'S MAIN BODY WITH FULL REASONING OF ACADEMIC RESULTS

Transport and logistics enterprises in economic clusters constitute a group of businesses that collaboratively work and interact within a specific geographical region to achieve common goals and enhance competitiveness. To ensure a positive impact of economic clusters on the transportation and logistics sector, it is crucial to qualitatively facilitate the processes of exchanging goods, services, values, and money. Specifically, the development in this regard should involve a wide range of strategies and measures that allow for the continuous optimization and adjustment of the activities of transport and logistics enterprises [3]. The environment of optimization and adjustment of activities for transport and logistics enterprises within economic clusters fosters their acquisition of capabilities in: effective interaction and collaboration; pooling of resources; optimal supply chains (ensuring the stability and reliability of product supply); promotion of joint innovative projects; exploration of cutting-edge technologies in the field of transportation and logistics; and gaining competitive advantages in the market through collaborative activities and knowledge exchange. On one hand, these capabilities determine the outcome — which is the effective development of these enterprises within economic clusters. However, achieving such a result is impossible without adhering to the fundamental principles of its formation [2; 4—5], interpreted by us as various aspects that consider modern challenges and trends in economics, technology, and management.

The modern principles that contribute to the effective development of transport and logistics enterprises in

economic clusters (see Figure 1) include the following: the creation of integrated logistics systems at the regional level (or a focus on the process of creating and managing shared infrastructure, processes, and logistics services at the regional level); transition to technological innovation in transport and logistics enterprises and the logistic processes they have formed (or a focus on a systematic and phased process of implementing advanced technologies and innovations to improve efficiency, competitiveness, and service quality); continuous optimization of transportation processes (or a focus on achieving maximum efficiency and resource savings); creation of a favorable innovative transport and logistics environment (or a focus on stimulating and supporting innovations in the field of transportation and logistics); continuous training and development of personnel (or a focus on supporting and enhancing the professional skills and competencies of employees in these fields); ongoing interaction with government and the public (or a focus on systematic and mutually beneficial exchange of information, collaboration, and interaction between transport and logistics enterprises and governmental institutions, as well as with the public and other stakeholders).

It should be noted that within the complex principles for the development of transport and logistics enterprises in economic clusters, technical and organizational directions are defined, along with the quality of their interaction with other enterprises, including those outside the cluster. This is ensured through the identification and adjustment of the systemic characteristics of these principles (i.e., their characteristics as a system and their ability to function and interact with other elements).

The process of creating integrated logistics systems at the regional level involves the integration and coordination of logistic processes across different companies and sectors within the cluster, within the framework of shared infrastructure, processes, and logistics services specific to a particular region. This provides opportunities for understanding and addressing the needs of various

supply chains within the region and the shared utilization of infrastructure and resources to support efficient logistic processes. In this regard, the primary stages of defining and adjusting the systemic characteristics of this process are as follows [2; 4]:

- 1) Assessment of logistic needs across various sectors and companies in the region.
- 2) Development of strategies and plans for creating integrated logistics systems.
- 3) Establishment of shared warehousing facilities, terminals, and infrastructure to consolidate transportation flows.
- 4) Implementation of technologies for effective cargo tracking and management.
- 5) Implementation of universally accepted logistics standards to standardize processes.

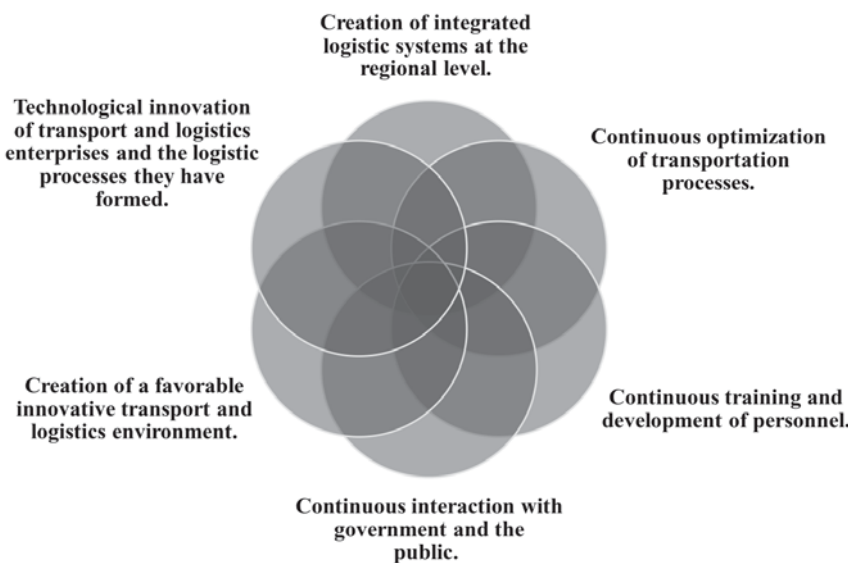

Figure 1. Key principles of development for transport and logistics enterprises in economic clusters

Source: formed based on [2; 4—5].

6) Integration of information systems among different participants in the logistics chain.

7) Facilitating the transition from homogeneous transport systems to intermodal ones that integrate different modes of transportation.

8) Establishing intermodal terminals and centers for seamless transitions between different modes of transportation.

9) Developing collaborative relationships among different companies and industry players.

10) Joint management and planning of the supply chain to ensure mutually beneficial cooperation.

11) Implementing monitoring and analysis systems for continuous assessment of the efficiency of logistic processes.

12) Adjusting strategies and plans based on the obtained data.

The process of transitioning to technological innovation in transport and logistics enterprises and the logistic processes they have formed involves the implementation of modern Information and Communication Technologies (ICT) to automate and enhance the management of logistic processes. This provides opportunities for the development and application of cutting-edge technologies in transportation systems (such as electric vehicles, autonomous transportation, etc.), the establishment of logistics management systems (WMS, TMS), the adoption of electronic document workflow, and the transition of enterprises to the use of analytics and Big Data, among other things. In this regard, the primary stages of defining and adjusting the systemic characteristics of this process are as follows [2; 5]:

1) Assessment of the technical level and innovation potential of the enterprise.

2) Identification of strengths and weaknesses, opportunities, and threats in the context of technological innovation.

3) Development of a strategy outlining the directions of technological innovations and their impact on logistic processes.

4) Formulation of an implementation plan for innovations and the necessary resources for their realization.

5) Application of information technologies for the automation and optimization of logistic processes.

6) Implementation of electronic document workflow and electronic reporting to facilitate information exchange in the supply chain.

7) Collection and analysis of large volumes of data to gain insights and improve decision-making.

8) Utilization of analytical tools for demand forecasting, inventory optimization, and selection of optimal routes.

9) Utilization of drones for the delivery of small cargo in hard-to-reach areas.

10) Use of Internet of Things technologies for tracking and monitoring the movement and storage conditions of goods in warehouses.

11) Implementation of automated sorting and processing systems for goods.

12) Adoption of environmentally friendly technologies and fuels for transportation vehicles.

13) Utilization of sustainable packaging and other environmentally friendly practices.

14) Implementation of educational programs and training for staff to acquire proficiency in new technologies.

15) Establishment of an innovative corporate culture and support for employee initiatives in the field of innovation.

The complexity of implementing the defined process makes it dynamic and adaptive, capable of accommodating rapid technological changes and market demands. This adaptability is crucial to ensure competitiveness and sustainability in the transport and logistics business within the economic cluster.

The process of continuous optimization of transportation processes is aimed at improving the functioning of transport and logistics systems and optimizing the utilization of resources such as time, vehicles, fuel, labor, and others. This process provides opportunities for systematic assessment and improvement of routes and transportation processes to reduce costs and enhance efficiency. It also allows for the implementation of "green logistics management" concepts to minimize the negative impact on the environment. In this regard, the primary stages of defining and adjusting the systemic characteristics of this process are as follows [1—2; 5]:

1) Determining optimal delivery routes to reduce time and fuel costs.

2) Automated planning and allocation of resources to optimize overall logistics expenses.

3) Utilizing global positioning systems for tracking the location of vehicles.

4) Monitoring and telematics systems for collecting data on movement efficiency, speed, and other parameters.

5) Automated inventory management systems.

6) Efficient storage and unloading of goods to reduce processing time and costs.

7) Utilizing a combination of different transportation modes to optimize the logistics chain.

8) Systematic analysis and evaluation of transportation processes.

9) Implementation of changes and improvements in transportation processes (based on the results of their analysis).

10) Utilization of analytical tools for demand forecasting and planning.

11) Application of artificial intelligence and machine learning for decision automation and process optimization.

12) Development of strategies for optimal utilization and allocation of transportation resources.

13) Implementation of efficient routing and navigation technologies.

The complexity of implementing the defined process enables transport and logistics enterprises in economic clusters to consistently maintain a high level of efficiency in logistic processes and adapt to changes in market conditions and technologies.

The process of creating a favorable innovative transportation and logistics environment aims to support the development and implementation of advanced practices and technologies in transportation and logistics. In this regard, the primary stages of defining and adjusting the

systemic characteristics of this process are as follows [1; 3; 5]:

- 1) Assessment of the current state of the transportation and logistics sector, identifying problems and opportunities.
- 2) Setting specific goals for the development of innovations in transportation and logistics.
- 3) Collaboration with transportation companies, logistics enterprises, and other industry players.
- 4) Collaborating with government institutions to create a favorable regulatory environment.
- 5) Facilitating the creation of clusters where companies and researchers can join forces for collaborative problem-solving and innovation.
- 6) Providing access to shared laboratories, innovation centers, and other resources.
- 7) Securing financial support from government organizations for research and development.
- 8) Attracting investments from companies interested in innovation.
- 9) Supporting scientific research and the development of new technologies.
- 10) Implementing and testing new technological solutions in real-world conditions.
- 11) Applying the Internet of Things, artificial intelligence, and other innovative technologies in logistics and transportation.
- 12) Developing digital platforms to facilitate efficient information exchange among various supply chain participants.
- 13) Establishing informational portals to promote innovative data exchange.

The complexity of implementing the defined process enables transportation and logistics enterprises in economic clusters to consistently adopt advanced practices and technologies in their transportation and logistics environment. This contributes to the creation of horizontally and vertically integrated and harmonious logistic processes.

The process of continuous learning and development of personnel in logistics and transportation is aimed at supporting and enhancing the professional skills and competencies of employees in these fields. This process provides opportunities for designing educational and developmental programs for professionals in the transportation and logistics sectors, collaborating with educational institutions to ensure a high level of professional training. The main stages of determining and adjusting the systemic characteristics of this process are as follows:

- 1) Analysis of contemporary technological and organizational changes in the field.
- 2) Identification of key skills and competencies.
- 3) Development of programs aimed at enhancing specific skills and knowledge.
- 4) Considering the labor market requirements and innovative trends.
- 5) Organizing regular training and seminars for employees.
- 6) Engaging experts and practitioners to conduct sessions.
- 7) Utilizing electronic platforms for learning and self-paced material absorption.

8) Development of online courses and interactive learning tools.

- 9) Organizing internships and practical training to acquire hands-on skills.
- 10) Collaboration with companies to provide real-world experience opportunities.
- 11) Implementation of a mentoring system for new employees.
- 12) Facilitating knowledge exchange between experienced and junior employees.
- 13) Dissemination of knowledge and experience through participation in conferences and industry events.
- 14) Engagement in scientific discussions, initiatives, and providing access to resources for self-learning.
- 15) Encouraging employee initiative in planning their personal and professional development.
- 16) Implementation of internal development programs to retain talented employees.
- 17) Conducting regular assessments and reports on the effectiveness of development programs.
- 18) Analyzing results and adjusting the learning processes.

The comprehensive implementation of the defined process enables transportation and logistics enterprises within economic clusters to adapt their human resources to the demands of the modern market. It ensures a consistent improvement in the qualifications of employees in the logistics and transportation sectors.

The process of continuous interaction with government authorities and the public in the context of logistics and transportation is aimed at systematic and mutually beneficial exchange of information, collaboration, and interaction between transportation and logistics enterprises, governmental institutions, as well as with the public and other stakeholders. This process is crucial for the development of the industry, addressing issues, and facilitating interaction among all participants. It provides opportunities for: engaging in dialogue with government structures to address regulatory matters and create a conducive environment for industry development; involving the public and stakeholders in discussions on the development strategies of transportation and logistics clusters. At the same time, the key stages of determining and adjusting the systemic characteristics of this process are as follows [1; 5]:

- 1) Meetings, consultations, and discussions on industry development issues.
- 2) Involvement in the development of strategies and policies.
- 3) Representation of the interests of logistics and transportation companies before governmental structures.
- 4) Participation in the processes of shaping laws and regulations.
- 5) Development and implementation of joint projects with the government that contribute to the development of the industry.
- 6) Exploring new opportunities for collaboration and innovation.
- 7) Continuous exchange of information regarding the state of the industry, plans, and innovations.
- 8) Public information campaigns highlighting the achievements and challenges of the industry.

9) Engaging in public discussions and considering public opinion.

10) Taking public sentiments into account when making significant decisions.

11) Implementing projects and programs that contribute to the improvement and development of regions.

12) Embracing socially responsible business practices.

13) Implementation of environmentally friendly projects and initiatives.

14) Collaboration with the government to address environmental issues.

15) Forming partnerships with governmental bodies for joint initiatives.

16) Developing and implementing strategies that consider the interests of all stakeholders.

The comprehensiveness of implementing the defined process contributes to improving the working environment for transportation and logistics enterprises, fostering industry development, accommodating diverse interests, and promoting sustainable development overall.

CONCLUSIONS FROM THIS STUDY AND PROSPECTS FOR FURTHER EXPLORATION IN THIS AREA

Within the scope of the research, attention is drawn to the fact that to ensure a positive impact of clusters on the transportation and logistics sector, it is crucial to qualitatively support processes of exchanging goods, services, values, and money. Specifically, such development, through a wide range of strategies and measures, will allow for the continuous optimization and adjustment of the activities of transportation and logistics enterprises. Acceptance of the stated thesis as an axiom has led to the following conclusions:

1. The environment of optimization and adjustment of activities for transportation and logistics enterprises in economic clusters fosters their capabilities in effective interaction and collaboration; pooling resources; establishing optimal supply chains (ensuring the stability and reliability of product supply); promoting joint innovative projects; exploring cutting-edge technologies in the transportation and logistics sector; gaining competitive advantages in the market through collaborative efforts and knowledge exchange. On one hand, these capabilities determine the result — which is the effective development of these enterprises in economic clusters. On the other hand, achieving such a result is impossible if the fundamental principles of its formation are not adhered to, interpreted by us as various aspects that consider modern challenges and trends in economics, technology, and management.

2. Modern principles that contribute to the effective development of transportation and logistics enterprises in economic clusters include the following: the creation of regionally integrated logistics systems; a shift towards technological innovation in transportation and logistics enterprises and the processes they form; continuous optimization of transportation processes; the establishment of a favorable innovative transportation and logistics environment; ongoing training and development of personnel; constant interaction with government authorities and the public.

3. As part of the development principles for transportation and logistics enterprises in economic clusters, they define the technical and organizational directions and the quality of their interaction with other enterprises (including those not belonging to the cluster).

The prospects for further research in this direction involve exploring optimal models and strategies for integrated logistics systems of transportation and logistics enterprises in economic clusters. This research aims to optimize supply chains and ensure supply stability at the regional level.

Література:

1. Копитко В. І., Копитко О. В. Сучасні тенденції розвитку логістики на ринку залізничних перевезень. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2020. № 2 (113). С. 55—59.

2. Курбацька Л. М., Кадирус І. Г., Савенко О. А., Нечипоренко К. В. Удосконалення логістичних систем для забезпечення принципів стійкого розвитку підприємства. Агросвіт. 2021. № 7—8. С. 60—66.

3. Машталер О., Гуцул Т., Маслиган О., Чебан Ю., & Цимбалістова О. Кластери в стратегії економічного розвитку України та її регіонів. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice. 2023. Vol. 3 (50). Pp. 320—329.

4. Savin S., Kravchuk Y., Dzhereliuk Y., Dyagileva O., Naboka R. Management of the Processes on the Quality Provision of the Logistic Activity in the Context of Socio-Economic Interaction of Their Participants. IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security. 2021. Vol. 21 (12), Pp. 45—52.

5. Устенко М. О. Актуальність формування транспортно-логістичних систем в умовах євроінтеграції. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2015. № 50. С. 207—210.

References:

1. Kopytko, V.I. and Kopytko, O.V. (2020), "Modern trends in the development of logistics on the rail transportation market", Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpryyemnytstvo, vol. 2 (113), pp. 55—59.

2. Kurbatska, L.M., Kadyrus, I.G., Savenko, O.A. and Nechyporenko, K.V. (2021), "Improvement of logistics systems to ensure the principles of sustainable development of the enterprise", Ahrosvit, vol. 7—8, pp. 60—66.

3. Mashthaler, O., Hutsul, T., Maslygan, O., Cheban, Yu., and Tsimbalistova, O. (2023), "Clusters in the strategy of economic development of Ukraine and its regions", Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, vol. 3 (50), pp. 320—329.

4. Savin, S., Kravchuk, Y., Dzhereliuk, Y., Dyagileva O. and Naboka, R. (2021), "Management of the Processes on the Quality Provision of the Logistic Activity in the Context of Socio-Economic Interaction of Their Participants", IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security, vol. 21 (12), pp. 45—52.

5. Ustenko, M.O. (2015), "The relevance of the formation of transport and logistics systems in the conditions of European integration", Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti, vol. 50, pp. 207—210.

Стаття надійшла до редакції 29.12.2023 р.

С. О. Тен,
аспірант кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-3928-7025>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.88

ESG-АУДИТ КОРПОРАТИВНОЇ ЗВІТНОСТІ — ФУНДАМЕНТАЛЬНЕ ПІДГРУНТЯ ДО ЗАЛУЧЕННЯ СТАЛИХ ІНВЕСТИЦІЙ В АГРОБІЗНЕС

S. Ten,
Postgraduate student of the Department of Economics,
Dnipro State Agrarian and Economic University

ESG AUDIT OF CORPORATE REPORTING IS A FUNDAMENTAL BASIS FOR ATTRACTING
SUSTAINABLE INVESTMENT IN AGRIBUSINESS

В статті констатовано, що однією з фундаментальних проблем залучення в український агробізнес ESG-інвестицій є відсутність впевненості інвесторів у сталості діяльності аграріїв та підозра у грінвошингу, вирішення якої у світовій практиці здійснюється завдяки ESG-аудиту корпоративної звітності компаній. Доведено необхідність розробки методики ESG-аудиту корпоративної звітності агробізнесу, заснованої на застосуванні новітнього інструментарію перевірки та оцінювання на "правдивість і справедливість" поданої в ній інформації щодо дотримання компаніями ESG-принципів. Розглянуто існуючі методики оцінювання та рейтингування діяльності компаній за ESG-критеріями. Запропоновано авторську методику та етапологию ESG-аудиту корпоративної звітності агробізнесу, які сформовані за стейкхолдер-підходом. Обґрунтовано доцільність запровадження в Україні запропонованої методики ESG-аудиту корпоративної звітності компаній. Доведено, що імплементація ESG-принципів у фінансово-господарську діяльність підприємств стають ключовими засадами для успішного інвестування в агробізнес України у повоєнній відбудові.

The article states that one of the fundamental problems of attracting ESG-investments in Ukrainian agribusiness is the lack of confidence of investors in the sustainability of agricultural activities and the suspicion of greenwashing, which in global practice is solved thanks to the ESG-audit of corporate reporting of companies. In Ukraine, its use has not yet become widespread due to: the monopolization of information content in financial reporting, a significant variety of standards for the formation of corporate reporting, and a significant variety of algorithms and techniques for its ESG-screening. The need to develop an ESG-audit methodology for agribusiness corporate reporting, based on the application of the latest tools for checking and evaluating the "truthfulness and fairness" of the information provided in it regarding the company's compliance with ESG-principles, has been proved. The existing methods of evaluating and rating the activities of companies according to ESG-criteria are considered. It was established that the main difference between them is the chosen approach to

evaluation, and therefore, the evaluation criteria and the set of ESG-indicators. The expediency of developing the methodology of ESG-audit of corporate reporting based on the stakeholder approach is substantiated, since it allows to take into account the interests of interested parties in obtaining "true" and "fair" information about companies' compliance with ESG-principles. The author's methodology and stages of the ESG-audit of the corporate reporting of agribusiness, formed according to the stakeholder approach, are proposed. Each of the steps of the ESG-audit is briefly described and the use of the latest tools for screening ESG-risks and detecting facts of greenwashing is recommended. The expediency of introducing the proposed methodology of ESG-audit of corporate reporting of companies in Ukraine is substantiated. It has been proven that the implementation of ESG-principles in the financial and economic activities of enterprises become the key principles for successful investment in agribusiness of Ukraine, which will have both local significance in the post-war reconstruction and will provide large-scale advantages for the reintegration of Ukraine in the international economic arena.

Ключові слова: агробізнес, ESG-критерії, ESG-принципи, ESG-аудит корпоративної звітності, скринінг ESG-ризиків, грінвошинг.

Key words: agribusiness, ESG-criteria, ESG-principles, ESG-audit of corporate reporting, screening of ESG-risks, greenwashing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Пріоритетним напрямком стратегій розвитку агробізнесу України в умовах турбулентності та політичних потрясінь, здатним посилити його конкурентні переваги на світових ринках є забезпечення сталого розвитку — розвитку, що базується на відповідальному ставленні до довкілля (E-environment), високій соціальній відповідальності (S-social) та високій якості корпоративного управління (G-governance), тобто на принципах ESG [1, с. 10].

Здавалося б що під час війни, численних криз та викликів досить скептично звучить питання сталого розвитку. Втім, відповідальні інвестори надають сталому розвитку особливої уваги. А відтак, компанії, які за фінансовими показниками цілком відповідають вимогам інвесторів, помітно програють конкурентам, які впроваджують програми сталого розвитку [2]. Тож, українські аграрії, які у своїй діяльності дотримуються ЦСР, мають унікальну можливість: продемонструвати свою прихильність до стійкості та створення довгострокових цінностей; позиціювати себе як відповідальних розпорядників капіталу з якісним корпоративним іміджем і діловою репутацією, готових до залучення стійких інвестицій та мінімізації їх ризиків [3].

Відповідальні інвестори готові до інвестування капіталу у розвиток агробізнесу України, проте за умови повної впевненості у прихильності аграріїв до ініціатив сталого розвитку та відповідального ведення бізнесу. Адже те, як наразі компанії дотримуються принципів ESG, визначає їх стійкість та прогнозованість на перспективу. Саме тому інвестори досить ретельно вивчають стратегії, програми та корпоративну звітність компанії, здійснюють моніторинг та скринінг ESG-ризиків.

Але, на жаль, переважна більшість українських аграріїв до тепер втілюють соціальні й екологічні заходи без програмних документів. До того ж, надаючи при цьому лише фрагментарні відомості про їх результати, що створює у інвесторів підозру у грінвошингу (зеленому відмиванні), а відтак, потребує здійснення ESG-аудиту корпоративної звітності агробізнесу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що із започаткуванням глобальної ESG-інтеграції у світі спостерігається значне зростання кількості компаній, які залучають ESG-інвестиції для фінансування бізнесу. Тож, з кожним роком з'являється все більше досліджень, в яких науковці намагаються висвітлити унікальність ESG-інвестування, пропонують методику скринінгу ESG-ризиків, наголошують на значимості корпоративної (інтегрованої) звітності та її прозорості, акцентують увагу на потребі зменшення інформаційної асиметрії, агентських та фінансових витрат, підкреслюють необхідність стандартизації методології формування корпоративної (інтегрованої) звітності, рекомендують метрики оцінювання діяльності компаній за ESG-критеріями [2, 6, 8, 12, 13, 18]. Втім, питанням ESG-аудиту корпоративної звітності агробізнесу присвячено лише поодинокі дослідження, оскільки довести "правдивість та справедливість" чи встановити факт грінвошингу за відсутності чіткої методики її здійснення досить складно.

Розуміючи значимість розробки методики ESG-аудиту у залученні агробізнесом ESG-інвестицій, здійснимо спробу вирішення даного питання.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — розробка методики ESG-аудиту корпоративної звітності агробізнесу, заснованої на застосуванні новітнього інструментарію з перевірки та оцінювання на "правдивість і справедливість" подання в ній інформації щодо дотримання компаніями ESG-принципів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Однією з фундаментальних проблем залучення в український агробізнес ESG-інвестицій є відсутність впевненості інвесторів у сталості діяльності аграріїв та підозра у грінвошингу (намаганні компаній презентувати себе більш сталими, ніж вони є насправді) [4], уникнення/вирішення якої у світовій практиці здійснюється завдяки ESG-аудиту корпоративної звітності компаній.

В Україні застосування ESG-аудиту до тепер є мало поширеним:

по-перше, через тривале застосування в корпоративному управлінні ідеалізованої концепції теорії агентських відносин, звітність тривалий час слугувала лише підґрунтям підтримки та розвитку діадичних відносин між інвесторами й менеджерами, а її змістове наповнення перебувало в безпосередній залежності від того, наскільки воно відповідало інформаційним запитам інвесторів як цільової аудиторії користувачів. Як наслідок, актуальною для користувачів стала вважатися переважно фінансова інформація, спрямована на підтримку рішень інвесторів, тоді як визначення впливу діяльності компанії на навколишнє середовище, добробут співробітників та території сприймалося лише як другорядне "зовнішнє" доповнення. Таким чином, інтереси та ризики решти стейкхолдерів були відсунуті за межі тандему "менеджери-інвестори" з паралельним присвоєнням їм статусу екстерналій (зовнішніх ефектів). А фінансова звітність, завдяки стандартизації її складання фактично монополізувала інформаційне наповнення системи публічної звітності компаній. Втім, поява інвесторів з активною громадянською позицією та відповідальним ставленням до споживання викрила низьку соціальну корисність такого звітування й стала новим джерелом вимог до агробізнесу [4, с.69];

по-друге, через значну різноманітність стандартів формування корпоративної звітності (GRI "Глобальна ініціатива зі звітності", AA1000 "Верифікація звітів про сталість", SA 8000 "Соціальна відповідальність", ISO 26000 "Настанови щодо соціальної відповідальності" та ін.), непослідовність та різноманіття метрик і схем визначення ESG-індикаторів, недооцінювання значимості корпоративної (інтегрованої) звітності у залученні ESG-інвестицій, слабе уявлення та розуміння впливу ESG-інвестування на капіталізацію, доходи та фінансові результати діяльності агробізнесу.

Проведений контент-аналіз сайтів найбільших компаній агросектору України, переконливо засвідчує, що при формуванні корпоративної звітності ними перевага надається стандартами GRI, SASB, CDP та/або вимогам Глобального договору ООН. Так, у 2022 р. за даними "CSR-Ukraine 22" агрокомпанії опублікували 78 звітів, сформованих за GRI стандартами, Astarta Holding N.V., MHP S.A. й Kernel Holding S.A. — за вимогами Глобального догово-

ру ООН, інші агрокомпанії до тепер надають інформацію про еко-соціальні ініціативи та зміни в корпоративному управлінні переважно дескриптивним способом представлення даних, що призводить до загального зниження її інформативної цінності в очах інвесторів;

по-третє, через значну різноманітність алгоритмів і методик ESG-аудиту. Зокрема, Чарнсом, Купером і Роудсом для оцінювання відповідності діяльності бізнесу ESG-принципам запропоновано застосування непараметричного методу аналізу охоплення даних (Data Envelopment Analysis — DEA), за якого при оцінюванні вхідними виступають такі екологічні та соціальні показники, як викиди вуглекислого газу, використання води, плинність кадрів та ін., а вихідними — фінансові та нефінансові показники, такі як дохід, прибуток і соціальний вплив [5, с. 28].

Визнаючи методику DEA доцільною до застосування, M.Martín-Gamboa та D.Iribarren [6] рекомендовано власну етапологию аналізу охоплення даних, що передбачає здійснення наступних кроків:

1. Визначення вхідних та вихідних даних підрозділів DMU, які оцінюються;

2. Побудова матриці DEA;

3. Обрання відповідної моделі DEA та її характеристик. Найчастіше використовуються моделі CCR (Charnes-Cooper-Rhodes) і BCC (Banker-Charnes-Cooper), що відрізняються тим, як вони обробляють ефективність масштабування та зависання вхідних / вихідних даних;

4. Формування моделі за допомогою програмного забезпечення, наприклад, Excel, MATLAB або DEA Solver Pro. Модель DEA надасть бали ефективності для кожного DMU;

5. Виявлення рішення моделі DEA;

6. Оцінка та контрольні показники ефективності для кожного DMU. Оцінка ефективності становить відношення зваженої суми виходів до зваженої суми вхідних даних для кожного DMU;

7. Ранжування DMU на основі їх показників ефективності. DMU з вищими оцінками вважаються більш ефективними, ніж ті, що мають нижчі оцінки [5, с. 28].

Сааті Т. наголошено на доцільності застосування при здійсненні аудиту корпоративної звітності методу Analytic Hierarchy Process (АНР), суть якого полягає у побудові ієрархічної моделі критеріїв. Перевагою даного методу є безрозмірність та отримання "жорстких" оцінок. У доробку Т.Л. Сааті [7] чітко визначена послідовність АНР, якою передбачено наступну послідовність дій:

1. Визначення та організація цілей прийняття рішень, критеріїв, обмежень та альтернатив в ієрархії;

2. Оцінка попарних порівнянь між відповідними елементами на кожному рівні ієрархії;

3. Синтез за допомогою алгоритму рішення результатів попарних порівнянь на всіх рівнях [5, с. 28].

Перелік існуючих методик оцінювання відповідності діяльності бізнесу ESG-критеріям можна продовжувати, зокрема, численними методиками рейтингування компаній за критеріями сталого розвитку. Методика рейтингування за The Dow Jones Sustainability Indices (DJSI) [8] передбачає оцінювання показників сталого розвитку компаній за ESG-критеріями. При цьому, із загальної сукупності часткових показників 2021 DJSI World Index, 1/3 — екологічні, соціальні та управлінські.

Рис. 1. Методика та етапология ESG-аудиту корпоративної звітності на "правдивість" і "справедливість" подання в ній інформації щодо дотримання агрокомпаніями ESG-принципів

Corporate Knights'index 100 most sustainable corporations [9] — щорічний рейтинг найбільш стабільних корпорацій світу, який ґрунтується на наборі з 24 кількісних ключових показників ефективності (KPI), пов'язаних із ESG. [5, с.29]. Методика MSCI ESG Ratings [10] спрямована на визначення ESG-конкурентоспроможності бізнесу та базується на детальному аналізі широкого кола питань із зміни клімату, трудової практики, прав людини, управління ланцюгом поставок і корпоративного управління. MSCI ESG Fundamentals включає понад 1500 показників ESG, згруповані в 37 тем ESG [5, с. 30]. І таких рейтингів наразі у світі налічується понад 200. Основна відмінність між ними — це обраний підхід до оцінювання, а відтак, і критерії оцінювання та сукупність ESG-показників [11].

Безумовно, кожен з центрів рейтингування має право на самостійний вибір підходу. Втім, вважаємо, що наразі найбільш доцільним є застосування стейкхолдер-підходу, оскільки він дозволяє максимально врахувати інтереси зацікавлених осіб у отриманні "правдивої" та "справедливої" інформації щодо дотримання компаніями ESG-принципів. Відтак, і ESG-аудит також має здійснюватися за стейкхолдер-підходом (рис. 1). Тож, ще на підготовчому етапі органі-

зації здійснення ESG-аудиту корпоративної звітності необхідно:

- ідентифікувати стейкхолдерів та їх релевантні питання [12, с.41], що виникають у процесі прийняття рішень щодо ESG-інвестування, скориставшись для цього інструментарієм стейкхолдер-аналізу (рис. 1);

- пріоритизувати стейкхолдерів за критеріями влади, інтересів і значущості, виходячи з того, що пріоритетними вважаються ті групи заінтересованих осіб, для яких характерні найвищі ступені прояву критеріїв [13];

- здійснити картування гетерогенних запитів стейкхолдерів за найбільш суттєвими фокус-проблемами, встановивши у такий спосіб відповідність ESG-політики агрокомпанії інтересам зацікавлених сторін, їх очікуванням та занепокоєнням.

Наступним кроком ESG-аудиту корпоративної звітності агробізнесу має стати визначення критеріїв, а отже, і показників екологічного, соціального та управлінського виміру відповідності діяльності компанії ESG-принципам. При цьому слід виходити з інформаційного наповнення корпоративної звітності, цінності та характеру інформації.

Визначена у такий спосіб сукупність ESG-критеріїв, має бути агрегована за ступенем вагомості кожного з

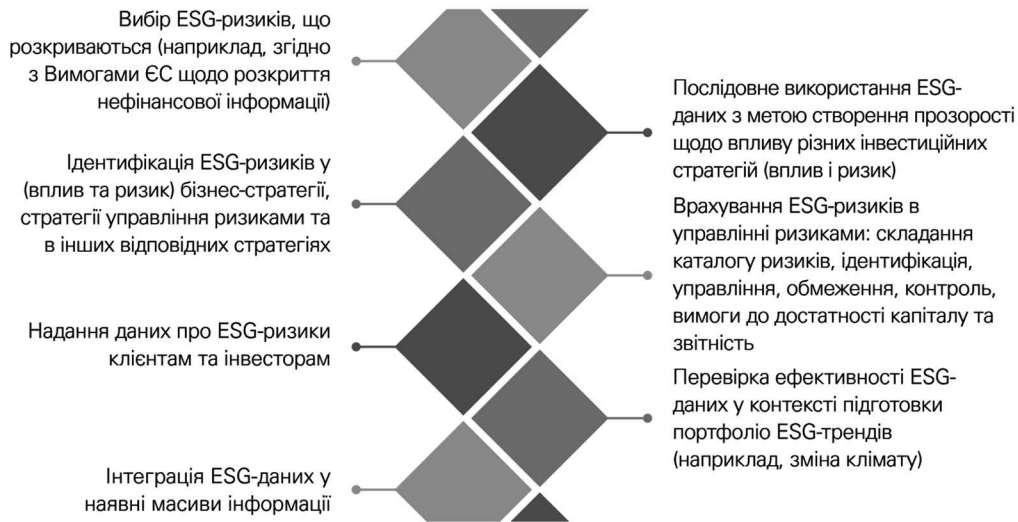

Рис. 2. Поетапність аналізу чутливості агробізнесу до ESG-ризиків

Джерело: [17].

критеріїв та взята за основу побудови економіко-математичної моделі індикатора відповідності агробізнесу ESG-принципам. При її розробці слід врахувати:

— відсутність стандартизації формування корпоративної (інтегрованої) звітності компаній створює певну обмеженість у виборі часткових показників дотримання агробізнесом ESG-принципів;

— вхідні показники ESG мають різну розмірність, тож потребують на їх нормування, для здійснення якого слід, насамперед, вибрати функції нормування $q_i(\varphi_i(x_i))$, $i = 1, 2, \dots, m$, де m — кількість вихідних параметрів, що входить до узагальненого критерію, x_i — i -й вихідний параметр (елемент вектора вихідних параметрів — $x = (x_1, \dots, x_m)$), який визначається за деякою числовою шкалою $\varphi_1(R)^1$ (де R^1 — множина дійсних чисел — одновимірний евклідов простір), що породжується безперервним строго зростаючим відображенням $\varphi: R^1 \rightarrow R^1$. Виходячи з вибраних функцій нормування, вихідні параметри складових компонентів E-, S-, G-, необхідно перетворити в окремі (безрозмірні) показники $q_i = q_i(\varphi_i(x_i))$, причому $q_i \in [0, 1]$ [14, с. 200], тобто привести їх до інтервалу від 0 до 1, де 0 відповідає найгіршим (неприпустимим) значенням цього показника, а 1 — найкращим (оптимальним) значенням цього показника [11];

— критерії оцінювання відповідності агробізнесу ESG-принципам є кількісно порівнянними за умови, якщо за кожним з них закріплено ваговий коефіцієнт — деяке число a_i , що чисельно характеризує його важливість при оцінюванні у порівнянні з іншими критеріями [15, с. 25];

— визначення порогових значень інтегральних показників кожної зі складових E_j, S_j, G_j, а відтак і картування порогових значень для кожного критерію, які становитимуть мінімально прийнятну відповідність агробізнесу ESG-принципам є обов'язковим.

Побудова у такий спосіб економіко-математичної моделі індикатора відповідності агробізнесу ESG-принципам дозволить розрахунковим шляхом встановити існуючі відхилення ESG-показників компанії від порогових значень. Однак, для встановлення фактів грінвошингу цього замало. Необхідним є визначення відхилень показників звітності від фактичних даних, що, як на наш

погляд, можливо встановити із застосуванням новітньої технології Audit 4.0, яка передбачає точну впевненість у реальному часі шляхом зв'язку фізичного світу з цифровим світом за допомогою таких технологій, як датчики, Інтернет речі (IoT) — взаємопов'язані пристрої зчитування та приведення в дію, програмування та ідентифікації, які дозволяють виключити необхідність участі людини, за рахунок використання інтелектуальних інтерфейсів. За Audit 4.0 дані, пов'язані з аудитом, безпосередньо збираються з фізичного середовища та передаються в центральну хмару, на основі якої різноманітні моделі безперервної впевненості виконують виявлення відхилень від визначених порогових значень за кожним з критеріїв [16].

Тож, маючи чітке уявлення щодо порогових значень інтегральних показників кожної зі складових E_j, S_j, G_j, а також фактичні дані, встановлені завдяки Audit 4.0, та керуючись методом двоетапного PLS-SEM моделювання, слід визначити відхилення поданих у корпоративній звітності показників від порогових та фактичних значень. Це дозволить встановити ESG-ризиків та факти грінвошингу, а отже, і здійснити наступний крок ESG-аудиту корпоративної звітності компанії — аналіз чутливості агробізнесу до ESG-ризиків, який має включати ідентифікацію ESG-ризиків, формування їх каталогу та/чи здійснення їх картування, а також побудову портфоліо ризиків ESG-інвестування (рис. 2).

Побудова портфоліо ESG-ризиків зарадить визначенню шляхів їх упередження чи мінімізації. Втім, остаточне рішення щодо їх вибору має прийматись з урахуванням прогнозів змін, отриманих завдяки сценарному аналізу, одним із життєво важливих інструментів якого має стати оцінювання схильності компанії до ризиків та можливостей, пов'язаних зі зміною клімату.

Володіючи ж кількома сценаріями та аналізуючи як перехідні, так і фізичні ESG-ризиків, компанії матимуть можливість оцінити їх потенційний вплив на показники результативності діяльності, фінансову міцність та створення довгострокової вартості. А відтак, і можливість визначитись зі стратегічними імперативами розвитку, що забезпечить симбіоз ESG- та бізнес-стратегій, а отже, і взаємодоповнюваність, визначених ними цінностей та місій.

Завершальним етапом ESG-аудиту корпоративної звітності аграріїв має стати забезпечення прозорості, гласності та публічності висновків через наявні інформаційні масиви, а також структуровану та поступову їх інтеграцію в процес прийняття рішень щодо ESG-інвестування агробізнесу.

Відтак, ESG-аудит корпоративної звітності аграріїв надає їм шанс до розвитку у світі, де фінансові показники та фактори ESG йдуть рука об руку, приносячи користь як інвесторам, так і суспільству в цілому.

ВИСНОВКИ

Таким чином, за результатами дослідження констатовано, що однією з фундаментальних проблем залучення в український агробізнес ESG-інвестицій є відсутність впевненості інвесторів у сталості діяльності аграріїв та підозра у грінвошингу, вирішення якої у світовій практиці здійснюється завдяки ESG-аудиту корпоративної звітності компаній. В Україні ж його застосування до тепер не набуло поширення через: монополізацію інформаційного наповнення фінансовою звітністю, значну різноманітність стандартів з формування корпоративної звітності та значну різноманітність алгоритмів і методик її ESG-аудиту.

Наголошено на необхідності розробки методики ESG-аудиту корпоративної звітності агробізнесу, заснованої на застосуванні новітнього інструментарію з перевірки та оцінювання на "правдивість і справедливість" поданої в ній інформації щодо дотримання компаніями ESG-принципів. Розглянуто існуючі методики оцінювання та рейтингування діяльності компаній за ESG-критеріями. Констатовано, що основна відмінність між ними — це обраний підхід до оцінювання, а відтак, і критерії оцінювання та сукупність ESG-показників. Обґрунтовано доцільність розробки методики ESG-аудиту корпоративної звітності за стейкхолдер-підходом, оскільки він дозволяє максимально врахувати інтереси зацікавлених осіб у отриманні "правдивої" та "справедливої" інформації щодо дотримання компаніями ESG-принципів.

Запропоновано авторську методику та етапологию ESG-аудиту корпоративної звітності агробізнесу, сформовані за стейкхолдер-підходом. Коротко охарактеризовано кожен з кроків ESG-аудиту та рекомендовано застосування новітнього інструментарію зі скринінгу ESG-ризиків й виявлення фактів грінвошингу.

Доведено, що поширення ESG-аудит корпоративної звітності аграріїв у вітчизняній практиці надасть можливість залучення сталих інвестицій в агробізнес України, вкрай необхідних як для повоєнної відбудови, так і для забезпечення конкурентних переваг України на міжнародній економічній арені.

Література:

1. Пшенична М.В. Роль і місце ESG-інвестування в механізмі формування сталої конкурентоспроможності українських підприємств у повоєнний період. Фінанси та кредит. Матеріали 4-ої Міжнародної науково-практичної конференції "Наукові цілі та завдання у XXI столітті" (19—20 січня 2023 р.). Сіетл, США.
2. Vinichenko, I., Tkachenko, S., Sereda, O., Prus, Y., Pochernina, N. Imperatives of Efficient Use of Land and

Resource Potential of the Agricultural Enterprises of Ukraine. *Scientific Horizons*. 2021, 24 (4), pp. 72—89. DOI: 10.48077/sci-hor.24(4).2021.72-89

3. Колесник М. Сталість у пріоритеті. Агромаркет. 2021. URL: <https://agrotimes.ua/article/stalist-u-prioryteti-investyciyi-esg/>

4. Vinichenko, I.I., Honcharenko, O.V., Khalatur, S.M., Prus, Y.O., Korchahina, V.H. Innovation-investment platform of complex ensuring the economic security of enterprises of agrarian industry. *Rivista di Studi sulla Sostenibilita*. 2020, 2020(2), pp. 63—79. DOI: 10.3280/RISS2020-002-S1006

5. Мисака Г., Дерун І. Концептуальні детермінанти розвитку корпоративної звітності в інформаційних економіках та суспільствах. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2022. Том 4 (45). С. 68—82.

6. Макаренко І.О. Алгоритм формування системи багатокритеріальних метрик для оцінювання діяльності енергетичних компаній з урахуванням ESG-критеріїв. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. Вип. 1 (54). 2023. С. 24—37.

7. Martin-Gamboa M., Iribarren D. Chapter 16 — Coupled life cycle thinking and data envelopment analysis for quantitative sustainability improvement. *Methods in Sustainability Science*. 2021. P. 295—320. DOI: 10.1016/B978-0-12-823987-2.00003-9

8. Saaty T. *What is the Analytic Hierarchy Process? Mathematical Models for Decision Support*. Springer, 1988. Vol. 48: DOI: 10.1007/978-3-642-83555-1_5

9. Dow Jones Sustainability World Index. S&P Dow Jones Indices. URL: <https://www.spglobal.com/spdji/en/indices/esg/dow-jones-sustainability-world-index/#overview>.

10. Corporate Knights. The 100 most sustainable corporations of 2022. URL: <http://surl.li/ghqv>

11. Lindfors A. Assessing sustainability with multi-criteria methods: A methodologically focused literature review. *Environmental and Sustainability Indicators*. 2021. Vol. 12. DOI: 10.1016/j.indic.2021.100149

12. Tkachenko A., Levchenko N., Pozhueva T., Sevastyanov R., Levchenko S. Modified assessment methodology ESG competitiveness of enterprises to a new generation of investors. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*. 2023. Том 1254. DOI 10.1088/1755-1315/1254/1/012126

13. Datsii O., Levchenko N., Shyshkanova G., Platonov O., Abuselidze G. Creating a Regulatory Framework for the ESG-investment in the Multimodal Transportation Development. *Rural Sustainability Research*. 2021. Том 46. № 341. С. 39—52.

14. Краснокутська Н, Госн С. Пріоритизація ключових стейкхолдерів підприємств кондиторської промисловості. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 1 (17). С. 60—68.

15. Мірських Г.О., Реутська Ю.Ю. Комбіновані методи визначення вагових коефіцієнтів в задачах оптимізації та оцінювання якості об'єктів. *Вісник Національного університету України "КПІ"*. 2011. № 47. С.199—211.

16. Харазішвілі Ю. М., Дронь Є. В. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі. *Аналітична доповідь*. К.: НІСД. 2014. 117 с.

17. Y. Gu, J. Dai, M.A. Vasarhelyi (2023). Audit 4.0-Based ESG Assurance: An Example of Using Satellite Images on GHG Emissions. Forthcoming in International Journal of Accounting Information.

18. ESG-ризиків у банківській сфері. KPMG. 2022. URL: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/ua/pdf/2022/01/esg-risks.pdf>

References:

1. Pshenychna M.V. (2023), "The role and place of ESG-investment in the mechanism of formation of sustainable competitiveness of Ukrainian enterprises in the post-war period", Materialy 4-oi Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii "Naukovi tsili ta zavdannia u XXI stolitti" [Scientific goals and objectives in the XXI century] Finance and credit, Proceedings of the 4-th International Scientific and Practical Conference "Scientific goals and objectives in the XXI century", Seattle, USA, 19—20 January.

2. Vinichenko, I., Tkachenko, S., Sereda, O., Prus, Y. and Pochernina, N. (2021), "Imperatives of Efficient Use of Land and Resource Potential of the Agricultural Enterprises of Ukraine", Scientific Horizons., vol. 24 (4), pp. 72—89. DOI: 10.48077/scihor.24(4).2021.72-89

3. Agromarke (2021), "Sustainability is a priority", available at: <https://agrotimes.ua/article/stalist-uprioryteti-investytsiyi-esg/>. (Accessed 01 October 2023).

4. Vinichenko, I.I., Honcharenko, O.V., Khalatur, S.M., Prus, Y.O. and Korchahina, V.H. (2020), "Innovation-investment platform of complex ensuring the economic security of enterprises of agrarian industry", Rivista di Studi sulla Sostenibilita., vol. 2, pp. 63—79. DOI: 10.3280/RISS2020-002-S1006

5. Misaka, G. and Derun, I. (2022), "Conceptual determinants of corporate reporting development in information economies and societies", Financial and credit activity: problems of theory and practice, vol. 4 (45), pp. 68—82.

6. Makarenko, I.O. (2023), "Algorithm for the formation of a system of multi-criteria metrics for assessing the activities of energy companies, taking into account ESG criteria", Problems of theory and methodology of accounting, control and analysis, vol. 1 (54), pp. 24—37.

7. Martin-Gamboa, M. and Iribarren, D. (2021), "Chapter 16 — Coupled life cycle thinking and data envelopment analysis for quantitative sustainability improvement", Methods in Sustainability Science, pp. 295—320. DOI: 10.1016/B978-0-12-823987-2.00003-9

8. Saaty, T. (1988), "What is the Analytic Hierarchy Process?", Mathematical Models for Decision Support, Springer, vol. 48. DOI: 10.1007/978-3-642-83555-1_5

9. S&P Dow Jones Indices (2023), "Dow Jones Sustainability World Index", available at: <https://www.spglobal.com/spdji/en/indices/esg/dow-jones-sustainability-world-index/#overview>. (Accessed 11 October 2023).

10. Scott, M. (2022), "The 100 most sustainable corporations of 2022", Corporate Knights, available at: <http://surl.li/ghqvh>. (Accessed 09 October 2023).

11. Lindfors, A. (2021), "Assessing sustainability with multi-criteria methods: a methodologically focused

literature review", Environmental and Sustainability Indicators, vol. 12. DOI: 10.1016/j.indic.2021.100149

12. Tkachenko, A., Levchenko, N., Pozhueva, T., Sevastyanov, R. and Levchenko, S. (2023), "Modified assessment methodology ESG competitiveness of enterprises to a new generation of investors", Earth and Environmental Science. IOP Conference Series. vol. 1254. DOI 10.1088/1755-1315/1254/1/012126

13. Datsii, O., Levchenko, N., Shyshkanova, G., Platonov, O. and Abuselidze, G. (2021), "Creating a Regulatory Framework for the ESG-investment in the Multimodal Transportation Development", Rural Sustainability Research, vol. 46, no. 341, pp. 39—52.

14. Krasnokutskaya, N. and Gosn, S. (2019), "Prioritisation of key stakeholders of the air conditioning industry enterprises", Problems and prospects of economy and management, vol. 1 (17), pp. 60—68.

15. Mirskikh, G.O. and Reutska, Y.Y. (2011), "Combined methods for determining weighting coefficients in the problems of optimisation and quality assessment of objects", Bulletin of the National University of Ukraine "KPI", vol. 47, pp. 199—211.

16. Kharazishvili, Y.M. and Dron, E.V. (2014), Prohnozuvannya indykatyv, porohovykh znachen' ta rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy u seredn'ostrokovij perspektyvi. [Forecasting indicators, thresholds and the level of economic security of Ukraine in the medium term], NISS, Kyiv, Ukraine.

17. Gu, Y. Dai, J. and Vasarhelyi, M.A. (2023), "Audit 4.0-Based ESG Assurance: An Example of Using Satellite Images on GHG Emissions", Forthcoming in International Journal of Accounting Information, vol.47, <https://doi.org/10.1016/j.accinf.2023.100625>

18. KPMG. Ukraine (2022), "ESG risks in the banking sector", available at: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/ua/pdf/2022/01/esg-risks.pdf> (Accessed 05 Dec 2023).

Стаття надійшла до редакції 15.12.2023 р.

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 351:338:631

І. В. Драган,
д. держ. упр., старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу методології сталого розвитку, Інститут демографії та проблем якості життя НАН України, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6906-5000>

Н. В. Дацій,
д. держ. упр., професор,
професор кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління Поліського національного університету, м. Житомир
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0640-6426>

Л. В. Антонова,
д. держ. упр., професор, професор кафедри обліку і аудиту,
Чорноморський національний університет ім. П. Могили, м. Миколаїв
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2975-6453>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.95

РЕГУЛЮВАННЯ ВИРОБНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ МЕХАНІЗМІВ БЮДЖЕТНОГО ТА ПОЗАБЮДЖЕТНОГО ІНВЕСТИВАННЯ

I. Dragan,
Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Senior Research Fellow of the Department of Sustainable Development Methodology, Institute for demography and life quality problems of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

N. Datsii,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Economic Theory, Intellectual Property and Public Administration, Polissia National University, Zhytomyr

L. Antonova,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Accounting and Auditing, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv

REGULATION OF PRODUCTION IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE USING THE MECHANISMS OF BUDGETARY AND EXTRA-BUDGETARY INVESTMENT

Обґрунтовано актуальність та необхідність державного регулювання виробництва в аграрному секторі в умовах геополітичної напруженості і міжнародних військових і політичних конфліктів із застосуванням бюджетного та позабюджетного інвестування. Здійснено систематизацію наукових поглядів з питань напрямів та інструментів регулювання аграр-

ного сектора. Проведено аналіз ефективності функціонування суб'єктів господарювання аграрного сектору та надано оцінку ефективності системи державної підтримки аграрного виробництва. Визначено актуальні напрями вдосконалення функцій держави в кризових умовах та необхідності посилення державного регулювання аграрного сектора економіки. Розкрито зміст факторів, що обмежують взаємодію та механізми узгодження компонентів системи регулювання аграрного сектору.

Обґрунтовано пріоритети регулювання розвитку аграрного сектору, які включають адаптацію нормативно-правової бази до сучасних економічних реалій, створення комплексу умов інвестиційного характеру для прискореної техніко-технологічної модернізації виробництва, розвиток інституційного середовища, підтримку підприємництва, сприяння державно-приватному партнерству, прискорене формування соціальної та виробничої інфраструктури сільських територій.

Запропоновано концепцію взаємодії держави із суб'єктами господарювання в аграрному секторі, яка враховує формування передумов та можливості наслідки відповідного регулювання, а також організаційно-правові та економічні відносини. Вона спрямована на узгодження потреб суб'єктів господарювання із фінансовими можливостями держави, та ґрунтується на взаємозалежності самоорганізації й правової регламентації виробничої і торговельної діяльності господарств аграрного сектору. Реалізація наведеної концепції передбачає етап партнерсько-підтримуючого співробітництва та етап стимулюючої взаємодії. Передумовами її практичного реалізації визначено: перехід інноваційні технології виробництва та реалізації агропродукції; скорочення господарських витрат; компенсація господарських витрат на закупівлю добрив, насіння, кормів й сільгосптехніки з державного бюджету; забезпечення бюджетного та позабюджетного фінансування досліджень кон'юнктури аграрних ринків.

The relevance and necessity of state regulation of domestic agricultural production in the conditions of geopolitical tensions and international military and political conflicts are substantiated. A systematization of scientific views on issues of directions and instruments of state regulation of the agrarian sphere was carried out. A comprehensive analysis of the efficiency of the functioning of agricultural holdings was conducted and an assessment of the effectiveness of the system of state support for agricultural production was provided. Current directions for improving state functions in crisis conditions and the need to strengthen state regulation of the agrarian sector of the economy have been identified. The contents of the factors that limit the interaction and mechanisms of coordination of the components of the system of state regulation of the agrarian sphere are disclosed.

As a result of the constructive study of fundamental concepts, institutional regularities and modern transformations, as well as on the basis of the complex use of the fundamental, market, cross-industry, anti-risk and regulatory approach, the author's vision of the regulation of the agrarian sector was developed.

It is characterized as a system of organizational and economic relations between state bodies and commodity farms in order to achieve the trajectory of sustainable development due to the management of resource-supplementing and resource-substituting components. In this system, formal rules take state support of agricultural producers beyond the boundaries of agricultural industries, as they are implemented not only in the production sphere of the agro-industrial complex, but also in the sector of circulation of food products.

The priorities of agrarian policy are substantiated, which include the adaptation of the legal framework to modern economic realities, the creation of a set of conditions for accelerated technical and technological modernization of production, the development of the institutional environment, support for entrepreneurship, promotion of private-state partnership, accelerated formation of the social and industrial infrastructure of rural areas.

The concept of the interaction of the state with economic entities in the agricultural sector is proposed, which takes into account the influence on the formation of prerequisites and consequences of the relevant regulation, as well as organizational, legal and economic relations. It is aimed at harmonizing the needs of business entities with the financial capabilities of the state, and is based on the interdependence of self-organization and legal regulation of production and trade activities of enterprises.

The implementation of the given concept involves the stage of partnership-supporting cooperation and the stage of stimulating interaction. The prerequisites for its practical implementation are defined as: the transition to innovative technologies for the production and sale of agricultural products; reduction of economic losses; compensation of economic expenses for the purchase of fertilizers, seeds, fodder and agricultural machinery from the state budget; provision of budgetary and extra-budgetary funding for studies of agricultural market conditions.

Ключові слова: аграрна сфера, агропродукція, державний бюджет, інвестиції, політика, регулювання виробництва, суб'єкти господарювання, фінанси.

Key words: agrarian sphere, agricultural products, state budget, investments, policy, regulation of production, business entities, finance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах геополітичної напруженості і міжнародних військових і політичних конфліктів, що все частіше виникають, найважливішою умовою досягнення конкурентоспроможних параметрів та стійкості вітчизняного сільського господарства стає ефективне регулювання аграрного виробництва. Це пов'язано з тим, що аграрний сектор економіки України відрізняється специфікою відтворювальних процесів, пов'язаних не тільки з природними умовами та сезонністю виробництва, а й недостатньо розвинутою матеріально-технічною базою, залежністю від імпортних технологій виробництва, відносно низькою інноваційно-інвестиційною привабливістю та високими виробничо-фінансовими ризиками. Усе сказане вище вимагає постійної концентрації матеріально-технічних і фінансових ресурсів для вирішення нагальних проблем аграрного сектору економіки країни з метою забезпечення його стабільного функціонування та наголошує на актуальності зазначеної тематики.

Експерти в галузі вітчизняної аграрної політики єдині у думці, що для сталого розвитку галузі необхідна підтримка держави, яка полягає в ефективному використанні набору інструментів та механізмів державного регулювання аграрного виробництва, засновані на ідеї аграрного протекціонізму. При цьому основою розвитку аграрного виробництва в умовах сучасних економічних реалій має стати розвинене інституційне середовище, здатне формувати умови для активізації інвестиційно-інноваційних та інтеграційних процесів, розвитку екологічно чистих виробництв, підвищення кваліфікації кадрів. Механізми державної підтримки та регулювання галузі повинні спиратися на економічні важелі та інструменти: податки, кредити, субсидії, гранти та інше.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Слід зазначити, що стійкість розвитку аграрного сектору економіки регіонів передбачає активізацію ролі держави, яка за рахунок різноманітних інструментів впливу, включаючи правові нормативи та індикативне планування, опосередковано контролює та регулює як виробництво сільськогосподарської продукції, так і процес її реалізації. Організаційно-економічні аспекти про-

ведення аграрної політики та методологічні засади організації сталого господарювання досліджувалися в працях І. Бистрякова, В. Голяна, М. Дяченка, Ш. Ібатуліна, Д. Клинового, Н. Коржунової, А. Кучера, І. Мазуркевича, В. Микитенко, А. Мовчанюк, І. Назаренка, Н. Поліщук, І. Салькової, А. Сахна, Ю. Шпильової, М. Хвеси́ка та інших вітчизняних та зарубіжних економістів.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Головне завдання статті полягає у розвитку концептуальних положень, що розкривають зміст державного регулювання аграрного сектору у контексті впливу зовнішніх факторів та зміщення вектора впливу держави.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В Україні та за кордоном дослідники-теоретики та економісти практики, які мають відомі наукові школи, застосовують різні підходи до характеристики аграрної політики. При обґрунтуванні положень аграрного фундаменталізму ця політика нерідко ототожнюється із політикою зовнішнього бюджетного фінансування сільських виробників, тоді як ці поняття не так тотожні, скільки взаємопов'язані між собою [4].

Виокремимо концептуальні основи аграрної політики в Україні та розвинених країн. Так, фундаментальний підхід вказує на обов'язок держави підтримувати сільськогосподарське виробництво та визнає виняткову роль аграрної політики у житті сільського населення.

Ринковий підхід абсолютизує ринкове саморегулювання та виступає за мінімальний рівень втручання держави в агроекономічний процес.

В свою чергу, міжгалузевий підхід націлює державу на вирішення проблеми диспаритету цін на продукцію промисловості та сільського господарства та торговельний протекціонізм сільгосптоваровиробників.

Антиризиковий підхід допускає залежність аграрної сфери від природно-кліматичних та бонітетних умов та покладає на державу обов'язок створення запасів продукції аграрного виробництва.

Нормативний підхід вказує на доцільність застосування державою формальних правил впливу на процес виробництва та збуту сільськогосподарської сировини.

Отже, наведене свідчить про те, що прибічники ринкового, як і міжгалузевого підходу, виступають за мінімальний рівень втручання держави у агроекономічний

процес. На відміну від них, дослідники, які вивчають проблеми регулювання аграрного сектору в антиризиковому аспекті, покладають на державу обов'язок створення запасів сільськогосподарської сировини та певної групи продовольчих товарів.

На наш погляд, ці положення заслуговують на визнання і можуть використовуватися при формуванні уявлення про участь держави в регулюванні діяльності господарств на різних рівнях міжсуб'єктних зв'язків у галузевій конструкції АПК. Разом з тим їх навряд чи можна вважати достатніми за рамками застосування нормативного підходу до оцінки обсягів фінансування суб'єктів різних організаційно-правових форм.

За допомогою нормативного аналізу фундаментальна наука акумулює матеріал про організаційно-правову та економічну діяльність держави у різних блок-сферах АПК. Даний підхід дає змогу ідентифікувати стимулюючі та обмежуючі методи впливу довкілля на процес виробництва та реалізації продовольчих товарів. Без урахування його застосування в теоретичному полі практики взаємодії держави та господарств виявляється позбавленою адекватної правової основи.

Такий стан справ породжує потребу у характеристичі регулювання аграрного сектору з позиції нормативного підходу, з урахуванням ідентифікації її правової основи та магістрального напрямку діяльності держави. На це вказує стан сільськогосподарських галузей, що потребує поетапного здійснення організаційно-економічних процесів держави, закріплених формальними правилами.

Цілком очевидно, що їх реалізація значною мірою залежить від позиції суб'єктів, які виступають в особі органів влади, які мають проводити експортоорієнтовану політику у виробництві та торговельній блок-сферах АПК. У воєнних реаліях, що обмежують вільний торговельний простір для сільгосптоваровиробників, пряма підтримка господарств, яка виступає формою регулювання аграрного сектору, найбільше відповідає запитам покупців екологічно чистих продуктів харчування. Крім цього, внутрішні потреби від втрати територій вимагають проектування інститутів, які забезпечують економічне зростання аграрної сфери та суміжних з нею галузей.

Розробка формальних правил, що трансформують поведінку господарюючих структур на масову інституційну практику, сприяє формуванню простору, в якому сільгосптоваровиробники можуть долати наслідки негативних впливів довкілля з мінімальними витратами у часі.

Інституційна база регулювання аграрного сектору ґрунтується на взаємозалежності, взаємодоповнюваності і взаємоадаптуванні формальних (інституційні угоди та багатосторонні контракти, правові норми, закони, підзаконні нормативні акти, які регулюють відносини щодо виробництва та реалізації продукції) та неформальних (кодекси поведінки, традиції, звичаї, соціальні норми) елементів. Держава виступає головним організаційним інститутом, який здійснює: по-перше, корегування чинних та проектування формальних правил поведінки з урахуванням неформальних складових; по-друге, застосовує формальні обмеження, які визначають порогові показники економічного впливу держави на стан господарств.

У разі побудови системи формальних правил, які забезпечують взаємодію владних і господарюючих структур, має здійснюватися відповідно до неформальних інститутів — традиціями, звичаями і соціальними нормами. При дотриманні цього імперативу органам влади доцільно не збільшувати кількість законів, указів, постанов, підзаконних актів і регламентів, а своєчасно та якісно їх коригувати. Матеріал наведеного показує потребу взаємоадаптації нормативних актів (законів і регламентів), з одного боку, і традицій, звичаїв, та інших неформальних практик, які відрізняються від формальних обмежень, з іншого.

Аналіз інституційної структури регулювання аграрного сектору, що складається з формальних та неформальних правил, що впливають на виробництво та збут продовольчих товарів, вказує на обмежену участь держави у процесі формування та розподілу господарських витрат [2; 7].

Так, при оцінці наслідків пандемії стало очевидним, що в рамках максимальної бюджетної підтримки сільгосптоваровиробників, вони змогли зберегти свою стійкість на світовому ринку. Зростання витрат держави на розвиток сільського господарства визначився причиною ритмічного функціонування його галузей. Він також забезпечив мінімізацію втрат продукції аграрної сфери та сприяв збільшенню фізичних та економічних розмірів певної групи товарних господарств. У 2020 р. програмна підтримка сільгосптоваровиробників у порівнянні з 2008 р. зросла в 4,5 рази і до 2021 р. почала становити понад 2,0% від видаткової частини державного бюджету [1].

У той самий час у міру перетворення інституційного простору, у якому функціонували вітчизняні товарні господарства, могли активніше використовуватися неформальні зв'язки, які спираються на традиції, звичаї та соціальні норми. Їх варто було б застосовувати у векторі прискорення ринкового товарообміну шляхом своєчасної реалізації домовленостей між постачальниками аграрної сировини, а також переробними та торговими підприємствами.

У цьому випадку формування інституційної бази регулювання аграрного сектору мало виходити з розуміння обмеженості потенціалу господарств різних форм власності. З іншого боку, його слід співвідносити з положенням про неприпустимість вертикального впливу держави на організацію виробництва, розподілу, обміну та споживання результатів сільськогосподарської праці. Суб'єктам регулювання (органам законодавчої та виконавчої гілки) потрібно було сприяти створенню передумов для розвитку аграрних галузей та регулювання їх ринків.

З цієї причини структурними елементами регулювання аграрного сектору в Україні і зарубіжних країнах, що проводиться на програмній основі, можуть вважатися види та форми діяльності держави. Програмні засади класифікації регулювання аграрного сектору та механізмів його реалізації передбачають такі напрями та види регулювання аграрного сектору: по-перше, розвиток аграрного виробництва, що включає виробничу, технічну, технологічну, земельну, соціальну політику; по-друге, регулювання аграрних ринків, що враховує торговельну, цінову, податкову, експортно-імпорتنу політику. Основними формами і механізмами регулювання

аграрного сектору виступають ресурсно-доповнююча (пряма підтримка) та ресурсно-заміщувальна (непряма підтримка).

Розширення уявлення про організаційно-правову та економічну діяльність держави у виробничій та торгівельній блок сферах АПК дає змогу вести мову про її ресурсно-доповнюючу та ресурсно-заміщувальну форми. Виділення цих форм сприяє реалізації ідей, що орієнтують науку на проведення багаторівневих пошуків у суміжних із сільським господарством галузях. У зв'язку з цим, на відміну від дослідників, що обмежують регулювання аграрного сектору рамками сільськогосподарських галузей [9], нам видається вірним вивчати її види, форми та напрями як у сільському господарстві, так і в торговельній блок-сфері АПК.

Цей підхід не суперечить ідеї вибору пріоритетів при розподілі бюджетних коштів та відповідає положенням концепції державного та господарського партнерства.

При цьому пряма, так само як і непряма участь держави у процесі стимулювання господарств забезпечується використанням економічних інструментів та застосуванням інституційних заходів.

Інструменти прямої підтримки господарств як форми регулювання аграрного сектору в Україні: платежі на одиницю продукції галузей рослинництва та тваринництва; субсидії для збиткових підприємств; субсидування частини процентної ставки за кредитування сільгосптоваровиробників; фінансування програм розвитку аграрних галузей; пряме регулювання цін.

Інструменти прямої підтримки фермерів у розвинених зарубіжних країнах передбачають: прямі виплати фермерам; компенсації за шкоду від стихійних лих; виплати при скороченні посівних площ та вимушеному забої худоби; платежі на закупівлю ресурсів для фермерів-початківців; заміщення фермерських витрат на НДДКР.

Напрями непрямої підтримки господарств як форми регулювання аграрного сектору передбачають: організації квотування виробництва та збуту продукції аграрної сфери; застосування пільг при кредитуванні товарних господарств; надання податкових пільг для початківців; проведення державних закупівельних та товарних інтервенцій; використання митного обмеження імпорту продовольчих товарів.

Напрями непрямої підтримки фермерів у розвинених закордонних країнах передбачають: виділення субсидій на зберігання продовольства та компенсацію транспортних фермерських витрат; застосування пільг при кредитуванні та оподаткуванні власників сімейних ферм; надання субсидій на реалізацію іригаційних проєктів та рекультивацію земель; непряме регулювання цін; митне стимулювання експорту продовольчих товарів.

Зокрема, в Україні до інструментів прямої підтримки сільгосптоваровиробників відносяться платежі на одиницю продукції. Їх доповнюють витрати держави на субсидування частини відсоткової ставки при кредитуванні сільгосптоваровиробників та ресурси програм розвитку сільськогосподарських галузей та регулювання аграрних ринків.

На відміну від напрямів непрямої підтримки господарств, за кордоном практикується обмеження зростання цін на соціально значущі види продовольства, а та-

кож виділяються субсидії на компенсацію транспортних фермерських витрат.

Порівняно з Україною, у країнах ЄС та США регулювання аграрного сектору реалізується у векторі пріоритетного стимулювання експорту продовольчих товарів. Інституційну основу розподілу бюджетних коштів тут формують закони про сільське господарство, цільові урядові програми та багатосторонні контракти. Як видно з цього, регулювання аграрного сектору не проявляється у вертикальних способах управління відтворювальними процесами з боку держави, це її властивість має загальний характер, незалежно від належності до території [3].

Регулювання аграрного сектору в Україні і в країнах Європи базується на концепції поєднання галузевих ринків із інструментами їх правового регламентування. У сучасних умовах необхідність такого поєднання актуалізується постпандемієм станом галузей рослинництва та тваринництва. Це свідчить про виняткову важливість регулювання розвитку аграрного сектору, проведення якого має супроводжуватися збільшенням обсягів виробництва екологічно чистого продовольства та забезпеченням достатньої прибутковості товарних господарств.

У реаліях повномасштабного вторгнення РФ в Україну вплив нашої держави на розвиток суб'єктів сільськогосподарського господарювання реалізується у напрямі їхнього переходу на інтенсивні технології виробництва. Цей перехід забезпечує розширення рамок пропозиції аграрної сировини, але викликає збільшення витрат господарств різних категорій. Для обмеження зростання господарських витрат органи влади формують правове поле, що забезпечує ритмічність роботи господарств населення, індивідуальних ферм та сільськогосподарських організацій.

В Україні норми розподілу витрат держави закріплюються відповідними постановами та урядовими програмами. В процесі їх реалізації об'єктами такого впливу виступають не тільки збиткові господарства, а й агроторгові підприємства, що ефективно діють. Результати виробничої та торгової діяльності високоприбуткових сільськогосподарських організацій вказують на можливість їх самостійного розвитку.

Однак серед ринкових провалів вони також потребують встановлення зв'язків з державою, що забезпечує захист економічних інтересів сільгосптоваровиробників. До того ж певна частина господарств, що функціонують у найбільш витратних галузях аграрної сфери, має обмежені можливості для ведення розширеного відтворення. Необхідність їхнього розвитку в умовах війни викликає активізацію участі владних інстанцій у регулюванні аграрних ринків у рамках цілісної системи організаційно-правових та економічних відносин. Поряд із прямою взаємодією, в нашій країні держава проводить політику непрямої підтримки сільського господарства через механізм інтервенційних закупівель основних видів продовольства. З метою розвитку сектора обігу продовольчих товарів воно використовує бюджетні кошти, здійснює моніторинг та регулювання цін. На додаток до цього органи влади здійснюють залучення в аграрну сферу позабюджетних коштів та надають сільгосптоваровиробникам пільги при їхньому кредиту-

ванні та оподаткуванні. Ефективність такого типу регулювання аграрного сектору, що реалізується через формальні правила, визначається результатами функціонування господарств різних організаційно-правових форм, що орієнтуються на ринок.

Використання державою ресурсів, що доповнюють їхній виробничий потенціал, сприяє підвищенню ступеня стійкості господарств на відкритому ринку. І, навпаки, недооцінка значимості ресурсомісткості програм розвитку сільського господарства може перешкоджати реалізації необхідних сільгосптоваровиробникам проектів.

У порівнянні з Україною, в країнах Західної Європи та Північної Америки освоєння ресурсів у програмах розвитку сільськогосподарського сектора економіки відбувається на більш ємній фінансовій основі. Програмні ресурси розподіляються серед дрібних, середніх та великих за економічними розмірами господарств. Проте фактично вони концентруються у користуванні власників агрохолдингів та господарств, що орієнтуються на експорт при поєднанні приватних інвестицій із ресурсами держави.

Імплементация таких проектів відбувається у правовому полі, що стимулює процес взаємодії органів влади з представниками великого капіталу. Незважаючи на той факт, що співвідношення статей витрат вітчизняних та зарубіжних сільгосптоваровиробників змінюється під впливом кон'юнктури ринку, певною мірою вона залежить від політики їх прямої та непрямої підтримки.

Для забезпечення ритмічності виробництва та збуту аграрної сировини владні інстанції використовують не лише організаційні інструменти, а й засоби правового регулювання виробничої та торгової діяльності господарств. Поряд із проектуванням нових програм розвитку аграрних галузей та регулювання їх ринків, вони вносять поправки до чинних нормативних актів, що встановлюють порядок розподілу програмних ресурсів.

З огляду на це регулювання аграрного сектору можна вважати проявом організаційно-правової та економічної діяльності держави, спрямованим на розвиток сільськогосподарських галузей та їх ринків. Воно базується на проектуванні, коригуванні та фактичному застосуванні встановлених правил і норм, що впливають на виробництво та збут продовольчих товарів [5; 11]. Їх застосування супроводжується реалізацією ресурсно-доповнюючої та ресурсно-замінної форм взаємодії органів влади та товарних господарств у галузевій конструкції АПК.

Інституційна структура регулювання аграрного сектору обумовлена характером відносин, зокрема організаційно-правовими та протекційно-патерналістськими. Вона включає суб'єкти господарювання (домогосподарства, орієнтовані на ринок; фермерські господарства; ФОП; сільськогосподарські кооперативи й асоціації; сільськогосподарські підприємства; агроторговельні підприємства) та інститути державної влади (центральні та місцеві органи державної влади, органи місцевого самоврядування).

Такий тип відносин є характерним для взаємодії органів влади та фермерів країн, що входять до Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). На відміну від фермерів з низькими доходами, великі агроторговельні підприємства можуть формувати запаси сільськогосподарської сировини для використання в умовах більш сприятливої кон'юнктури зовнішніх ринків [7]. Державний патерналізм підвищує конкурентні переваги

агроторговельних підприємств та виступає підтвердженням орієнтації владних структур на пріоритетне партнерство з елітарними власниками землі та майна.

В рамках нормативного підходу дослідники можуть вивчати умови та результати застосування організаційно-правових заходів, що сприяють обмеженню зростання цін на продукцію галузей, які виробляють технічні ресурси для сільського господарства.

Ці заходи є пов'язаними з характеристиками проблем розподілу ресурсів держави у виробничих блоках АПК та забезпеченням віддачі від споживання позабюджетних коштів у низькодохідних галузях. Так, на підтримку сільського господарства в Україні, в рамках реалізації "Екстреного проекту надання інклюзивної підтримки для відновлення сільського господарства України (ARISE)" виділяється 700 млн доларів США, яке у 2014—2023 роках постраждало від повномасштабного вторгнення РФ та коронавірусної інфекції [8].

Встановлення правових та економічних відносин владних організацій із сільгосптоваровиробниками на основі апробації урядових проектів (державної програми розвитку сільського господарства та проекту, що стимулює фермерський рух [10]) дозволили нівелювати наслідки поширення Covid-19 з обмеженими господарськими втратами. У цьому плані трансформація правових норм виступає проявом інституціональних перетворень, здійснюються у галузях сільського господарства, а й у інших блок-сферах АПК. Її відтворюють, коригують та вносять поправки до нормативних актів, що регламентують рух сільськогосподарської сировини, напівфабрикатів та готових продовольчих товарів до кінцевих споживачів.

Паралельно з ними владні структури можуть ухвалювати нові юридичні закони, що обмежують поведінку товарних господарств відповідними законами держави. Проектування інститутів у цьому випадку виступає об'єктивною умовою формування середовища, що забезпечує економічне зростання господарств на основі їхньої взаємодії з органами влади. Вона дає змогу адаптувати правові норми до пріоритетних напрямів регулювання аграрного сектору, що реалізуються на макро-, мезо- та мікрорівнях.

Органи виконавчої влади визначають перспективи підтримки суб'єктів аграрної економіки, які у регіонах. На відміну від органів державної влади, вони отримують відомості про стан сільського господарства, що відображають реальні потреби його галузей у їхній бюджетній підтримці з мінімальними часовими витратами. Коли ж фінансові ресурси передаються на місцевий рівень, держава потрапляє в ситуацію, в якій вона втрачає здатність контролювати процес економічного зростання сільських зон [6].

З цієї причини як передумову формування системи державної підтримки аграрної сфери та фактора розвитку низькоприбуткових галузей та периферійних територій у нашій країні виступає єдина бюджетна політика. Задля більшого ритмічного функціонування сільгосптоваровиробників, крім нормативних актів, владні структури можуть використовувати індикативні заходи. Вони включають: типові положення про кооперацію господарств населення, селянських (фермерських) господарств та сільськогосподарських організацій; рекомендації, що дозволяють розраховувати різно-

манітні види господарських витрат; роз'яснення, пов'язані з роботою функціональних центрів надання державних послуг.

З іншого боку, інституційні засади регулювання аграрного сектору формуються за участю самих господарств у процедурах підготовки та використання правових норм, що сприяють розвитку галузей аграрної сфери. Така участь базується на взаємодії господарств із фінансовими інститутами: комерційними банками, інвестиційними фондами та страховими компаніями. Їх співробітництво має важливе значення для економіки, в якій тільки починають застосовуватися правила, що забезпечують реальне партнерство владних та господарюючих структур, а також фінансових та консалтингових установ. Окремі країни, що входять до ОЕСР, мають недостатню практику становлення ринкових відносин у сільському господарстві, а інтереси держави і сільгосптоваровиробників, що склалися, реалізуються в недосконалому конкурентному середовищі.

Зазначене вище посилення свідчить про те, що регулювання аграрного сектору характеризується відносинами доповнення та заміщення потенціалу господарств ресурсами держави. Для забезпечення їх взаємовигідної співпраці кошти урядових програм, що направляються в галузеву структуру АПК, повинні забезпечувати зростання господарських доходів від реалізації сировини та готових до споживання продуктів.

У той самий час, необхідно розуміти, що економічні та організаційно-правові взаємовідносини владних суб'єктів і товарних господарств не завжди супроводжуються зростанням обсягів аграрного виробництва та забезпеченням необхідного рівня якості продовольства у процесі доставки до локацій проміжних і кінцевих споживачів. Тобто участь держави в логістичному процесі виправдана тоді, коли на виході отримуємо скорочення витрат сільськогосподарської сировини та підвищення якості продукції.

У процесі споживання елементів матеріально-технічного, інформаційно-аналітичного потенціалу сільськогосподарськими виробниками можливе використання органами влади таких інструментів та механізмів, які зумовлюють відповідну структурну зміну витрат у цілому [8]. Прискорення оборотності продукції супроводжується, з одного боку, зростанням витрат, з другого — збільшенням вкладу підприємства у національне багатство країни з допомогою оданої вартості [1]. Зазначене можна побачити у впливі держави на структуру господарських витрат, які пов'язані із задоволенням зростаючих запитів споживачів.

Концепція взаємодії держави із суб'єктами господарювання в аграрному секторі враховує вплив на формування передумов та наслідків відповідного регулювання, а також організаційно-правові та економічні відносини. Вона спрямована на узгодження потреб суб'єктів господарювання із фінансовими можливостями держави, та ґрунтується на взаємозалежності самоорганізації й правовій регламентації виробничої і торговельної діяльності господарств. Реалізація концепції передбачає етап партнерсько-підтримуючого співробітництва та етап стимулюючої взаємодії.

Передумовами її реалізації визначено: перехід інноваційні технології виробництва та реалізації агропродукції; скорочення господарських витрат; компенсація господарських витрат на закупівлю добрив, насіння, кормів й сільгосптехніки з державного бюджету; забезпечення бюджетного та позабюджетного фінансування досліджень кон'юнктури аграрних ринків.

Наслідками реалізації зазначеної концепції передбачено: розробка та реалізації ресурсних програм; удосконалення правового механізму; формування ефективних власників земельних ділянок та іншого капіталу; розширення ринку збуту продовольчих товарів.

Пропорційний розподіл ресурсів створює інституційний простір, у якому забезпечується ритмічне функціонування сільгосптоваровиробників, що супроводжується підвищенням ступеня їхньої фінансової стійкості. У категоріальному плані регулювання аграрного сектору є системою організаційно-правових та економічних відносин, що складаються між владними інстанціями, фінансовими інститутами та господарствами різних форм власності з приводу доповнення та заміщення ресурсів господарюючих структур.

До формальної умови поетапного розвитку даної системи відноситься переклад товарних господарств на світові технології виробництва та збуту аграрної сировини. Вирішення цього завдання має базуватися на концептуальних засадах, які враховують етапний характер проведення інституційних перетворень у галузевій конструкції АПК.

Організація виробничої та торгової діяльності господарств у ситуації практичного використання цієї ідеї може здійснюватися через співпрацю держави з галузевими спілками чи асоціаціями. Через оновлення правової бази, розробку урядових програм та внесення доповнень до змісту чинних нормативних актів органи законодавчої влади здійснюють цілеспрямований вплив на процес виробництва та збуту аграрної сировини. Незважаючи на низьку результативність окремих правил, інституційні засади регулювання аграрного сектору загалом сприяють розвитку відповідних суб'єктів господарювання. Система правових норм, що формується в країні, детермінує поєднання потреб товарних господарств з обмеженими фінансовими можливостями держави.

Цей процес вказує на доцільність уточнення складу методології багатомірного дослідження проблем політики розвитку аграрних галузей та регулювання їх ринків.

ВИСНОВКИ

Внаслідок конструктивного вивчення фундаментальних концепцій, інституційних закономірностей та сучасних трансформацій, а також на основі комплексного використання фундаментального, ринкового, міжгалузевого, антиризикового та нормативного підходу вироблено авторське бачення регулювання аграрного сектору.

Вона характеризується як система організаційно-економічних відносин між державними органами та товарними господарствами з приводу досягнення траєкторії сталого розвитку за рахунок управління ресурсно доповнюючою та ресурсно-замішувальною складовими. У цій системі формальні правила виводять державну підтримку сільгосптоваровиробників за межі аграрних галузей, оскільки реалізуються не лише у виробничій сфері АПК, а й у секторі обігу продовольчих товарів.

Наведене дало змогу запропонувати бачення концепції взаємодії держави із суб'єктами господарювання в аграрному секторі, яка враховує вплив на формування передумов та наслідків відповідного регулювання, а також організаційно-правові та економічні відносини. Вона спрямована на узгодження потреб суб'єктів господарювання із фінансовими можливостями держави, та ґрунтується на взаємозалежності самоорганізації й правовій регламентації виробничої і торговельної діяльності господарств. Реалізація концепції передбачає етап партнерсько-підтримуючого співробітництва та етап стимулюючої взаємодії. Передумовами її практичного реалізації визначено: перехід інноваційні технології виробництва та реалізації агропродукції; скорочення господарських витрат; компенсація господарських витрат на закупівлю добрив, насіння, кормів й сільгосптехніки з державного бюджету; забезпечення бюджетного та позабюджетного фінансування досліджень кон'юнктури аграрних ринків.

Література:

- Клиновий Д. В. Сталі фінанси: теорія, методологія, практика / Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України" / К.: Видавництво "Проф-Книга", 2022. — 440 с.
- Мазуркевич І. Дослідження методичних підходів до оцінки інвестиційної привабливості підприємств агропромислового комплексу. Економіка та суспільство. 2023. Випуск 53. DOI: 10.32782/2524%0072/2023%-53%87.
- Матвеев М. Сільське господарство та ринок сільськогосподарських земель України: вплив війни. URL: <https://voxukraine.org/silske%gospodarstvo%ta%rynok%silskogospodarskyh%zemel%ukrayiny%vplyv%vijny> (дата звернення: 20.12.2023).
- Методологічні засади сталого господарювання / за заг. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика. Київ: Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України, 2023. 345 с.
- Мовчанюк А.В., Дяченко М.І. Особливості управління інвестиційно-інноваційною діяльністю в сільському господарстві України. Modern Economics. 2022. No 31. С. 97—103. DOI: 10.31521/modecon.V31(2022)%14.
- Назаренко І.М. Аналіз інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств регіонів України. Проблеми економіки. 2015. № 4. С. 136—143.
- Офіційний вебсайт План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/> (дата звернення: 22.12.2023).
- Ставнічук В.В. Аналіз інвестиційної діяльності як передумови ефективного розвитку агроформувань. Вісник Хмельницького національного університету. 2021. № 5 (2). С. 224—227. DOI: 10.31891/2307%5740%-2021%298%5(2)%37.
- Степаненко С.В. Диверсифікація джерел інклюзивного інвестування аграрних бізнес суб'єктів. Таврійський науковий вісник. 2023. Випуск 16. С. 175—184. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708%0366/2023.16.23>.
- Ткаченко С. Аналіз інвестиційної діяльності в аграрному секторі України, визначення факторів та шляхів її активізації. Економіка та суспільство. 2021. Випуск 23. DOI: 10.32782/2524%0072/2021%23%3.
- Sakhno A., Polishchuk N., Salkova I., Kucher A. Impact of Credit and Investment Resources on the Productivity of Agricultural Sector. European Journal of Sustainable Development. 2019. № 8 (2). P. 335—345. DOI:10.14207/ejsd.2019.v8n2p335.

References:

- Klynovyj, D. V. (2022) Stali finansy: teoriia, metodolohiia, praktyka [Sustainable finance: theory, methodology, practice] Vydavnytstvo "ProfKnyha", Kyiv, Ukraine.
- Mazurkevich, I. (2023), "Study of methodical approaches to assessing the investment attractiveness of enterprises of the agroindustrial complex", Ekonomika ta suspilstvo, Vol. 53. DOI: 10.32782/2524%0072/2023%53%87.
- Matvieiev, M. (2023), "Agriculture and the agricultural land market of Ukraine: the impact of the war", available at: <https://voxukraine.org/silske%gospodarstvo%ta%rynok%silskogospodarskyh%zemel%ukrayiny%vplyv%vijny> (Accessed: 20 december 2023).
- Khvesyk, M.A. (2023), Metodolohichni zasady staloho hospodariuvannia [Methodological principles of sustainable management] Derzhavna ustanova "Instytut ekonomiky pryrodokorystuvannia ta staloho rozvytku Natsional'noi akademii nauk Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
- Movchanyuk, A.V. and Dyachenko, M.I. (2022), "Peculiarities of management of investment and innovation activities in agriculture of Ukraine", Modern Economics, Vol. 316 pp. 97—103. DOI: 10.31521/modecon.V31(2022)%14.
- Nazarenko, I.M. (2015), "Analysis of investment-provision of agricultural enterprises in the regions of Ukraine", Problemy ekonomiky, Vol. 4, pp. 136—143.
- Official website of the Recovery Plan of Ukraine (2023), available at: <https://recovery.gov.ua/> (Accessed: 22 december 2023).
- Stavnichuk, V.V. (2021), "Analysis of investment activity as a prerequisite for the effective development of agricultural formations", Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu, Vol. 5 (2), pp. 224—227. DOI:10.31891/2307%5740%2021%-298%5(2)%37.
- Stepanenko, S.V. (2023), "Diversification of sources of inclusive investment of agrarian business entities", Tavriyskyi naukovyi visnyk, Vol. 16, pp. 175—184. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708%0366/2023.16.23>.
- Tkachenko, S. (2021), "Analysis of investment activity in the agricultural sector of Ukraine, determination of factors and ways of its activation", Ekonomika ta suspilstvo, Vol. 23. DOI: 10.32782/2524%0072/2021%23%3.
- Sakhno, A., Polishchuk, N., Salkova, I. and Kucher, A. (2019), "Impact of Credit and Investment Resources on the Productivity of Agricultural Sector", European Journal of Sustainable Development, Vol. 8 (2), pp. 335—345. DOI:10.14207/ejsd.2019.v8n2p335.

Стаття надійшла до редакції 27.12.2023 р.

УДК 323.2

І. А. Сазонець,
д. е. н., професор, директор науково-дослідного інституту,
ВНПЗ "Дніпровський гуманітарний університет"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8032-3675>

О. І. Ханіна,
к. мед. н., докторант кафедри публічного управління та землеустрою,
Класичний приватний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8738-0805>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.103

ФОРМИ МЕДИЧНОГО ВОЛОНТЕРСТВА ТА НАПРЯМКИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У МЕДИЧНІЙ СФЕРІ

I. Sazonets,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Director of the Research Institute,
Dnieper Humanities University
O. Khanina,
PhD in Medical Sciences, Doctoral student of the Department of Public
Administration and Land Management, Classical private university

ESTABLISHMENT AND COMPONENTS OF STATE REGULATION OF VOLUNTEER ACTIVITIES IN UKRAINE

Запропоновано форми медичного волонтерства, зокрема: банк часу, мікрволонтерство, послуги, що орієнтовані на рівних, соціальні кооперативи. Визначено функції медичного волонтерства, зокрема, такі як: соціальна інклюзія, невідкладна лікарняна допомога, психічне здоров'я, паліативна допомога, догляд вдома, будинки для людей похилого віку, діяльність в громадах.

В статті визначено чинники медичного волонтерства, до яких відносяться: покращення досвіду догляду та підтримки, зміцнення зв'язків між відповідними соціальними службами та громадами, покращення громадського здоров'я та зменшення нерівності у доступі до програм збереження та поліпшення здоров'я, підтримка процесу надання комплексної допомоги, розподіл особистого бюджету, кількісна оцінка цінності медичного волонтерства.

Доведено, що волонтери роблять внесок у надання медичної та соціальної допомоги та допомагають людям у їхніх проблемах зі здоров'ям.

Запропоновано форми медичного волонтерства, зокрема: банк часу, мікрволонтерство, послуги, що орієнтовані на рівних, соціальні кооперативи. Визначено функції медичного волонтерства, зокрема, такі як: соціальна інклюзія, невідкладна лікарняна допомога, психічне здоров'я, паліативна допомога, догляд вдома, будинки для людей похилого віку, діяльність в громадах.

В статті визначено чинники медичного волонтерства, до яких відносяться: покращення досвіду догляду та підтримки, зміцнення зв'язків між відповідними соціальними службами та громадами, покращення громадського здоров'я та зменшення нерівності у доступі до програм збереження та поліпшення здоров'я, підтримка процесу надання комплексної допомоги, розподіл особистого бюджету, кількісна оцінка цінності медичного волонтерства.

Доведено, що волонтери роблять внесок у надання медичної та соціальної допомоги та допомагають людям у їхніх проблемах зі здоров'ям.

Визначено, що волонтери роблять внесок у надання медичної та соціальної допомоги та допомагають людям у їхніх проблемах зі здоров'ям. Однак існує брак даних на національному чи місцевому рівнях щодо точних кількостей волонтерів у сфері охорони здоров'я та соціальної допомоги. Це залишається однією із найбільших проблеми державного управління волонтерством.

До напрямків державного регулювання волонтерської діяльності у медичній сфері ми можемо віднести наступні: вдосконалення системи відносин між органами державного управління та місцевими громадами; формування державою інституційної моделі функціонування волонтерства; взаємодія державних органів з волонтерами в умовах зменшення державного фінансування; забезпечення державою розвитку волонтерської діяльності; стимулювання державою приватного сектора до співпраці з волонтерами; активізація діяльності місцевої влади; розвиток державою волонтерства як елемента соціального партнерства; підтримка державою системи волонтерства в лікарнях; участь державних службовців у волонтерській діяльності.

Forms of medical volunteering are offered, in particular: time bank, microvolunteering, peer-oriented services, social cooperatives. The functions of medical volunteering are defined, in particular, such as: social inclusion, emergency hospital care, mental health, palliative care, care at home, homes for the elderly, activities in communities. Volunteers play a crucial and often underappreciated role not only in healthcare but also in social care.

The article identifies the factors of medical volunteerism, which include: improving the experience of care and support, strengthening the ties between relevant social services and communities, improving public health and reducing inequality in access to health maintenance and improvement programs, supporting the process of providing comprehensive assistance, distribution of personal budget, quantitative assessment of the value of medical volunteering.

Volunteers are proven to contribute to the provision of medical and social care and help people with their health problems.

Volunteers have been identified as contributing to the provision of medical and social care and helping people with their health problems. However, there is a lack of data at national or local level on the exact number of volunteers in health and social care. This remains one of the biggest problems of state management of volunteering.

Among the directions of state regulation of volunteer activity in the medical field, we can include the following: improvement of the system of relations between state administration bodies and local communities; formation by the state of the institutional model of the functioning of volunteering; interaction of state bodies with volunteers in conditions of reduced state funding; ensuring the development of volunteer activities by the state; stimulation by the state of the private sector to cooperate with volunteers; intensification of local government activities; development of volunteering by the state as an element of social partnership; state support of the volunteering system in hospitals; participation of civil servants in volunteer activities.

*Ключові слова: медичне волонтерство, форми, напрямки, державне регулювання, функції.
Key words: medical volunteering, forms, directions, state regulation, functions.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Медичне волонтерство як об'єкт державного управління є універсальним явищем, яке впливає на значну кількість сфер суспільно-економічного життя в країні. Волонтери відіграють вирішальну та часто недооцінену роль не тільки у сфері охорони здоро-

в'я, але й у сфері соціальної допомоги. Завдяки зусиллям цієї неоплачуваної групи працівників можна побачити покращання показників здоров'я громади та підвищення ефективності системи охорони здоров'я та соціальної допомоги. Особливо актуально питання вдосконалення державного регулювання медичним

Таблиця 1. Функції медичного волонтерства у окремих сферах медицини та соціальної допомоги

Сфера діяльності медичних волонтерів	Функції медичних волонтерів
Соціальна інклюзія	Соціальна підтримка незахищених верств населення; встановлення вказівників та покращення доступу до послуг; навчання; роз'яснювальна робота; переклад; забезпечення адаптації до існування в громаді; навчання пацієнтів щодо зміни способу життя; збір коштів
Невідкладна лікарняна допомога	Допомога з прийомом їжі; приятелювання; доставка припасів до дежурного персоналу; збирання відгуків пацієнтів; «швидка допомога»; канцелярське забезпечення; зустріч та супроводження по лікарні
Психічне здоров'я	Підтримка рівних; дружні відносини; робота в реабілітаційних центрах (дроп-ін центри), робота в групах лікувальної фізкультури
Паліативна допомога	Консультації у зв'язку з втратою; надання емоційної підтримки родинам; підтримка в групі; навчання інших волонтерів
Догляд вдома	Відвідування людей похилого віку поза будинками опіки та спілкування з ними для зменшення ізоляції; супровід вразливих пацієнтів; послуги підтримки опікунів, транспортні послуги, побутові послуги
Будинки для людей похилого віку	Побутові послуги; забезпечення заходів, які покращують самопочуття; компаньйони; надання розваг
Діяльність в громадах	Посилення соціальної згуртованості, зменшення антисоціальної поведінки серед молоді та надання можливостей для набуття досвіду, що потім може призвести до правевлаштування

волонтерством постало в часи збройного конфлікту в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Кількість наукових публікацій в сфері державного регулювання медичного волонтерства не є значною. В процесі підготовки даної статті ми спиралися на власні авторські напрацювання тематики державного управління волонтерською діяльністю [1—5], а також на праці таких авторів як Тохтарьова І.М. "Волонтерський рух в Україні: шляхи до розвитку громадянського суспільства як сфери соціальних відносин"[8], Азьмук Н. А. "Волонтерська діяльність як траєкторія реалізації трудового потенціалу в Україні"[9], Горінов П, Драпушко Р. "Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження: монографія"[10]. Вказані автори висвітлили актуальні питання розвитку волонтерської діяльності в Україні, але сучасне суспільне життя в Україні потребує сконцентрувати увагу вчених на проблемних питаннях саме медичного волонтерства.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

На основі аналізу світового досвіду організації медичного волонтерства та імплементації цього досвіду в Україні нами зроблено спробу проаналізувати форми медичного волонтерства та визначити найбільш важливі напрямки державного регулювання волонтерської діяльності у медичній сфері. Досягнення мети дослідження потребувало аналізу практичного досвіду діяльності медичних волонтерів та систематизації функцій, яке виконує медичне волонтерство в сучасному суспільстві.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На основі систематизації матеріалів [1—5], нами визначено, що медичні волонтери надають допомогу представникам медичних установ та органів соціального захисту у наступних сферах їх діяльності:

покращення досвіду спілкування та догляду за пацієнтами у лікарнях та інших місцях;

побудова більш тісних відносин між службами органів соціального захисту та представниками місцевих громад;

подолання нерівності у здоров'ї та зміцнення здоров'я у певних ризикових групах населення;

підтримка комплексного догляду за літніми людьми та людьми з багатьма соціальними та медичними потребами.

Волонтери вже відіграють важливу роль у досягненні цих та інших цілей. Тим не менш, ми вважаємо, що потенціал волонтерства ще далеко не реалізований. Охорона здоров'я та соціальна допомога змінюються внаслідок технологічних інновацій, демографічних змін. Волонтерство може відіграти значну роль у створенні більш сталого підходу до охорони здоров'я та соціальної допомоги з новим суспільним договором між громадянами та державними службами.

У секторі охорони здоров'я та соціальної допомоги неоплачувані волонтери відіграють значну роль та роблячи внесок у роботу широкого кола організацій. Багато в чому, волонтери роблять внесок у надання медичної та соціальної допомоги та допомагають людям у їхніх проблемах зі здоров'ям. Однак існує брак даних на національному чи місцевому рівнях щодо точних кількості волонтерів у сфері охорони здоров'я та соціальної допомоги. Це залишається однією із найбільших проблеми державного управління волонтерством. Навіть окремі лікарні не завжди точно знають, скільки волонтерів вони залучають. Кількість волонтерів, що приймають участь у організації роботи громадських організацій у сфері охорони здоров'я та соціальної сфері, сектор догляду так само невизначений. Основні функції медичного волонтерства у окремих сферах медицини та соціальної допомоги представлено в таблиці 1.

Проаналізувавши практичні переваги медичного волонтерства необхідно перейти до узагальнення його цінності для суспільства та держави в цілому. Цінність медичного волонтерства для суспільства вдосконалення державної системи охорони здоров'я визначається наступними чинниками:

покращення досвіду догляду та підтримки. За межами лікарні волонтери можуть проводити час з пацієнтами, хворими, зустрічатися з професіоналами, щоб вони відчували підтримку. Це особливо цінний аспект діяльності для людей із довгостроковими захворюваннями, обмеженими можливостями чи психічними розладами, які значною мірою залежать від послуг і часто отримують велику користь від певної підтримки. Волонтери відвідують немічних літніх людей у своїх домівках і пропонують привести їх до кабінетів лікарів загальної практики, бібліотек, благодійних магазинах та інших місць. Окремим напрямом є надання практичної підтримки людям щодо використання слухових апаратів та людям з поганим зором;

зміцнення зв'язків між відповідними соціальними службами та громадами. Без цих зв'язків державні установи та організації ризикують бути відключеними від спільнот, яким вони служать, знижуючи ефективність спільної взаємодії. За деяких обставин публічні послуги повністю залежать від очолюваних волонтерами груп і їхнього охоплення серед населення. Наприклад, плани реагування на надзвичайні ситуації часто містять в собі співпрацю з громадськими групами, волонтерами та використанням соціальних мереж для мобілізації місцевого населення. Міцні стосунки з громадами необхідні для підтримки рішень щодо дизайну та планування послуг, за участі волонтерів. Які відіграють важливу роль у розробці послуг та краще реагують на потреби пацієнтів;

покращення громадського здоров'я та зменшення нерівності у доступі до програм збереження та поліпшення здоров'я. Ключова частина цієї роботи часто передбачає двомовну адвокацію з пацієнтами, особами, які за ними доглядають, і персоналом. Волонтери також можуть допомогти зменшити нерівність у доступі до медичних послуг. Волонтери також підтримують первинну медичну допомогу від постачальника послуг для визначення розумних коригувань, розвитку навичок персоналу шляхом підвищення обізнаності через семінари, а також забезпечення постійного зворотного зв'язку і надання поради через консультативну групу. Багато з волонтерів є людьми, які самі мають проблеми зі здоров'ям;

підтримка процесу надання комплексної допомоги. Волонтери можуть відігравати важливу роль у об'єднанні послуг, що надаються різними постачальниками, координуючи свою діяльність навколо пацієнта або користувача послуг і підтримуючи безперервність догляду. Знову ж таки, це має особливу цінність для тих пацієнтів, які мають кілька довгострокових захворювань та складні комбінації потреб психічного та фізичного здоров'я. Уміючи працювати гнучко та в інтенсивних часових обмеженнях, волонтери мають хороші можливості працювати не дивлячись на адміністративні обмеження та враховувати різноманітні потреби людини. Волонтери наприклад, які працюють у Червоному

Хресті, зазвичай беруть участь у підтримці людей, які переживають поєднання фізичних захворювань, слабкого психічного здоров'я, соціальної ізоляції та фінансових труднощів. Волонтери надають пряму підтримку, а також координують підтримку інших установ, наприклад, попередивши державних службовців про фінансові проблеми пацієнта, повідомляючи лікарів загальної практики про занепокоєння щодо здоров'я або дієти, здійснюють запис на прийом до медичних працівників та персоналу органів соціальної допомоги. Волонтери, які працюють у благодійних організаціях, пропонують різні форми підтримки сліпоглухонімих з акцентом на підключення послуг, що надаються державною системою охорони здоров'я та установами соціального захисту та піклування. Ці послуги забезпечують волонтери, які часто самі є сліпоглухими. Ці люди знають про всі доступні їм послуги та допомагають клієнтам визначити, як вони мають задовільнити потреби, які потрапляють у розрив між часом надання послуг;

розподіл особистого бюджету. Особистий бюджет може бути ключовим інструментом для інтеграції догляду за людьми та їх сім'ями. Медичні волонтери допомагають інвалідам якнайкраще використовувати їхні особисті бюджети та підтримувати їх у виборі медичних процедур, системи за їх доглядом. Організації спеціально набирають волонтерів, які мають досвід використання аналогічних платежів та досвід фінансового забезпечення лікування. Це можуть бути не тільки хворі люди, але й члени їх сімей, які забезпечували проведення фінансових процедур лікування.

кількісна оцінка цінності медичного волонтерства. Враховуючи широкий спектр переваг, описаних вище, існує значний інтерес до оцінки фінансової цінності волонтерства в сфері охорони здоров'я та соціальної допомоги. Визначення фінансової вартості роботи, яку виконують волонтери, сповнена як практичних, так і концептуальних труднощів, але ряд організацій в інших країнах зробили це. Наприклад, Інститут Volunteering Research розрахував віддачу від інвестицій у невеликій вибірці організацій Національної системи охорони здоров'я Великої Британії. Їх розрахунки показали, що:

фінансова цінність волонтерства в лікарні в середньому становила близько ?700 000 на рік для трастів, 500 000 фунтів стерлінгів на рік у фонди психічного здоров'я та 250 000 фунтів стерлінгів на рік для первинних доглядів;

кожна інвестиція в 1 фунт стерлінгів у волонтерську програму давала середній прибуток у розмірі від 3,38 фунтів стерлінгів до 10,46 фунтів стерлінгів, причому ці доходи розподіляються між організацією, користувачам послуг, волонтерам і місцевою громадою.

Схожі цифри були отримані Фондом нової економіки (NEF), який оцінив фінансову віддачу від інвестицій у волонтерські профілактичні послуги, які надає Британський Червоний Хрест, з точки зору уникнення витрат державного сектора. NEF підрахував, що заощаджені гроші зазвичай були принаймні в 3,5 рази більші ніж вартість наданих послуг;

інноваційні форми медичної волонтерської діяльності. Інноваційною формою організації медичного волонтерства є банк часу.

1. Банк часу — підхід, заснований на такому активі як вільний час. Члени спільноти або державні відповідні служби підтримують один одного безпосередньо. Учасники роблять внесок відповідно до своїх особливостей навичок, обміну неоплачуваною працею в погодинних одиницях і отримання кредитів часу. У Великобританії існує понад 250 визнаних банків часу, у тому числі понад 50, які мають особливу важливість для здоров'я, психічного здоров'я або соціальної допомоги [6].

2. Мікрволонтерство — можливості волонтерства у задіянні до волонтерства людей, які не можуть взяти на себе зобов'язання на значні періоди безперервного часу. Наприклад, були розроблені програми для смартфонів, щоб дозволити людям допомагати бібліотекам у США, щоб у вільний час перебирати свої архіви зображень і відео [7].

3. Послуги, орієнтовані на рівних: надаються людьми з певною проблемою здоров'я, щоб допомогти їм з подібними проблемами. Вони часто приймають форму обміну інформацією або практичної, емоційної чи соціальної підтримки. Ця інновація широко використовується в психіатричній та інших сферах в тому числі для категорій хворих на діабет, інсульт, рак і ВІЛ.

4. Соціальні кооперативи. Членами таких кооперативів є оплачувані працівники, волонтери та користувачі послуг з рівним правом голосу при прийнятті ключових рішень. Особливо ця форма надання послуг поширена в Італії, але також використовувалася у Великобританії та інших країнах.

Спираючись на поданий матеріал, можна визначити розподіл функцій між представниками медичної системи, служб соціальної допомоги та волонтерськими організаціями. Різноманітність волонтерських програм означає відсутність єдиного набору вказівок, що можуть бути універсально застосовні в цьому сенсі, однак, на нашу думку, з метою раціонального поділу повноважень в сфері надання медичної допомоги, державі необхідно проводити наступні заходи:

будувати зв'язки між волонтерами та професійними лікарями, а також між волонтерами і представниками органів державної влади, що уповноважені виконувати функції соціального забезпечення;

визначити, як волонтери можуть додати додатковий ефект для збереження здоров'я та догляду за пацієнтом і визначити, яких саме волонтерів потрібно завербувати та з якими волонтерськими організаціями налагодити співпрацю;

чітко визначити межі між волонтерськими та професійними ролями фахівців системи охорони здоров'я та органів соціального захисту та включити волонтерів у співпрацю;

забезпечити достатнє фінансування з боку держави для координації та управління волонтерськими програмами;

залучати волонтерів до прийняття управлінських рішень, координувати діяльність органів державного управління та місцевого самоврядування з волонтерськими штабами, представництвами міжнародних організацій та неурядових громадських організацій;

запровадити систему вимірювання результатів волонтерської діяльності, підводити підсумки діяльності волонтерських організацій на державному та регіональному рівні, започаткувати офіційну державну звітність

з волонтерської діяльності, забезпечувати якість послуг, які надають волонтери.

Розподіл повноважень між державною системою охорони здоров'я та волонтерами потребою постійного коригування і запровадження більш широких поглядів на взаємодію держави та волонтерської спільноти. Фундаментом відносин між органами державного управління, місцевого самоврядування є запропоновані напрямки їх взаємодії в системі охорони здоров'я. До таких напрямків державного регулювання волонтерської діяльності у медичній сфері ми можемо віднести наступні:

вдосконалення системи відносин між органами державного управління та місцевими громадами. Лікарні та інші постачальники сприймають створення можливостей для волонтерства як суттєву частину їхніх стосунків із громадами, яким вони служать, а також як засоби покращення досвіду пацієнтів та зміцнення громадського здоров'я. Вагомим елементом волонтерської діяльності є підвищення якості догляду, а не зменшення витрат. Створюється доброзичесне середовище, у якому волонтерство допомагає службам розвиватися більш міцні зв'язки з громадою, а також підвищувати згуртованість громади в цілому. Це сприяє тому, що більше людей бажають стати волонтерами. Люди сприймають волонтерство як основну частину "духу" охорони здоров'я та соціальної допомоги. Сучасна культура громадського та непрофесійного лідерства розвивається, а її прихильники на всіх рівнях надають послуги різного характеру;

формування державою інституційної моделі функціонування волонтерства. Чітке формулювання унікальних сильних сторін волонтерів допомагає державним управлінцям зрозуміти, який внесок можуть зробити волонтери та чим це відрізняється від діяльності оплачуваних працівників. Такий аналіз відповідних державних служб зменшує ризик — реальний і уявний — неналежного використання волонтерів. Волонтерство розглядається як високоцінна діяльність із високим статусом і визначається невід'ємною частиною підходу до покращення здоров'я населення, що базується на таких нематеріальних активах. Волонтери працюють у різноманітних спільнотах, щоб надавати підтримку окремим людям із проблеми зі здоров'ям і зміцнення здоров'я серед населення в цілому. Лікарні шукають шляхи, за допомогою яких волонтери можуть допомогти пацієнтам у громаді. Державні органи в цілому будують інституційну модель волонтерства. Волонтери діють як провідники інформації та підтримки пацієнтів між первинною, громадською та вторинною медичною допомогою, активізують зусилля щодо інтеграції послуг навколо пацієнта. Нові форми співпраці держави та волонтерських організацій, створення інституційної моделі функціонування волонтерства, призводять до зменшення госпіталізація та формування нових резервів системи охорони здоров'я;

взаємодія державних органів з волонтерами в умовах зменшення державного фінансування. Усвідомлення подальшого фінансового тиску в державному секторі спонукає все більше представників державних служб до звернення за допомогою до волонтерських організацій. Це продовжується навіть після того, як ситуація з фінансуванням покращується, оскільки фор-

мується нова культура участі громадян у наданні державних послуг. Зняти тиск на бюджет допомагають волонтери, що дозволяє державним працівникам зосередитися на тих завданнях, які вони найкраще виконують. Це призводить до підвищення продуктивності. Як спосіб використовується волонтерство і збільшення соціального капіталу, як буфер проти економічних і соціальних потрясінь в межах окремих спільнот;

забезпечення державою розвитку волонтерської діяльності. Сильний волонтерський сектор діє як джерело інновацій і є ключовим постачальником профілактичних, реабілітаційних послуг та самообслуговування хворих. Роль малих волонтерських організацій на низовому рівні визнана державою, яка створює умови для їх синергетичної співпраці як єдиної асоціативної структури. Роль волонтерів у системі охорони здоров'я зберігається та розширюється за допомогою інвестування волонтерських організацій, навчання та підтримки волонтерів;

стимулювання державою приватного сектора до співпраці з волонтерами. Постачальники послуг із приватного сектору медицини та інших сфер, визнають важливість побудови тісних відносин із громадами, в яких вони працюють, і розглядають співпрацю з волонтерами як частину їхніх соціальних обов'язків. Деякі приватні організації вирішують зробити це через партнерство з громадськими організаціями, в яких останні є рівноправними та цінними партнерами. Існують можливості для членів громади брати участь в управлінні діяльністю приватних компаній. Держава повинна створювати дорадчі органи, спілки асоціації, в яких приватні компанії будуть поєднувати свої зусилля в сфері охорони здоров'я з волонтерськими організаціями та представниками громадськості;

активізація діяльності місцевої влади. Нові зв'язки між Міністерством охорони здоров'я та місцевою владою ведуть до поєднання зусиль в спільному формуванні системи громадського здоров'я разом з місцевими громадами, де важливу роль відіграють волонтери. Відповідні органи управління місцевої влади керують цими змінами в управлінні здоров'ям, спираючись на досвід місцевих активістів. Волонтерські організації на співпраці з органами місцевого самоврядування успішно залучають набагато більше членів спільноти, ніж це було раніше, і використовують цей досвід, щоб впливати на місцеве планування та процеси надання послуг;

розвиток державою волонтерства як елемента соціального партнерства. Соціальна значущість волонтерства вбудована в процеси надання медичних послуг державою в усій системі охорони здоров'я та соціального забезпечення і має важливі пріоритети під час прийняття рішень. Місцеві та державні органи влади інвестують у волонтерство як у засіб створення соціальної цінності та покращення результатів лікування пацієнтів, а також розглядають роботу волонтерів в громаді, як засіб покращити громадське здоров'я, допомогти місцевим жителям підтримувати здоров'я. Статистичні дані про масштаби, масштаби та цінність волонтерства у сфері охорони здоров'я та соціальної сфері медичному обслуговуванні рік від року становляться все краще, і органи влади використовують цю інформацію для прийняття рішень в соціальній сфері;

підтримка державою системи волонтерства в лікарнях. В системі лікарняних установ використовується стратегічний підхід до запровадження волонтерства. При цьому постачальники враховують роль волонтерів у своїх процесах планування робочої сили. Лікарні систематично складають перспективні плани співпраці з волонтерами, активно набирають людей, які виконують визначені ролі, і забезпечать відповідну підтримку та навчання. Організації роблять своїм завданням відзначати внески волонтерів і знаходити інноваційні способи зробити це. Волонтерів все частіше сприймають як частину команди та надійне джерело підтримки професіоналам. Роль держави в цьому напрямі співпраці з волонтерами зводиться до координації планів медичних установ щодо співпраці з волонтерами, залучення волонтерських, міжнародних організацій до роботи з медичними закладами в регіоні;

участь державних службовців у волонтерській діяльності. Коло людей, залучених до волонтерської діяльності у сфері охорони здоров'я та соціальної допомоги, стає ширшим, перелік волонтерських організацій також розширюється. У волонтерстві можуть приймати участь люди будь-якого віку, включаючи молодь, літніх людей, працюючих дорослих. Серед таких дорослих можуть бути і особи, що працюють на державній службі та в органах місцевого самоврядування. Постачальники медичних та соціальних послуг зазвичай використовують нові технології та мікрволонтерство, щоб дозволити людям робити внесок у спосіб, який не потребує значних постійних зобов'язань за часом. Такі форми волонтерства підходять для державних службовців, вільний час яких є дуже обмеженим. Крім того, між освітою та охороною здоров'я встановлюються міцні зв'язки шляхом залучення студентства та співробітників університетів до волонтерської діяльності. У волонтерстві достатньо ефективно проявили себе як співробітники та студенти приватних університетів, та к і державних навчальних закладів.

ВИСНОВКИ

Волонтери роблять внесок у надання медичної та соціальної допомоги та допомагають людям у їхніх проблемах зі здоров'ям. Однак існує брак даних на національному чи місцевому рівнях щодо точних кількості волонтерів у сфері охорони здоров'я та соціальної допомоги. Це залишається однією із найбільших проблеми державного управління волонтерством. До напрямків державного регулювання волонтерської діяльності у медичній сфері ми можемо віднести наступні: вдосконалення системи відносин між органами державного управління та місцевими громадами; формування державою інституційної моделі функціонування волонтерства; взаємодія державних органів з волонтерами в умовах зменшення державного фінансування; забезпечення державою розвитку волонтерської діяльності; стимулювання державою приватного сектора до співпраці з волонтерами; активізація діяльності місцевої влади; розвиток державою волонтерства як елемента соціального партнерства; підтримка державою системи волонтерства в лікарнях; участь державних службовців у волонтерській діяльності.

Література:

1. Igor Sazonets, Oleh Vivsyannyk, Olena Babiak, Olena Khanina, Petro Fesianov. (2023). Institutional tools for the development of volunteering. Revista Conhecimento & Diversidade. v. 15 n. 37. (Web of Science).

2. Тесленко Т.В., Сазонець І.Л. Феномен волонтерства в Україні та вплив на його розвиток міжнародних організацій. Теоретико-прикладні аспекти розвитку індустрії гостинності, туризму, виробництва в умовах міжнародної економічної інтеграції. матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 20 трав. 2021 р. Дніпро: ДГУ, 2021. С. 63—66.

3. Ханіна О.І. Становлення та складові державного регулювання волонтерської діяльності в Україні Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 24. С. 188—194.

4. Ханіна О.І. Принципи та систематизація волонтерства і його вплив на функціонування держави в умовах воєнного стану. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 23. С. 138—144.

5. Ханіна О.І. Визначення мотивів волонтерської діяльності та необхідність її інституційного оформлення. Державне управління: удосконалення та розвиток. URL: <https://www.nauka.com.ua/index.php/dy/article/view/2665/2701> (дата звернення: 23. 12. 2023 р.).

6. Банк часу у волонтерстві. URL: www.timebanking.org (дата звернення: 10.06.2023 р.).

7. Програми для мікрволонтерства. URL: <http://helpfromhome.org> (дата звернення: 10.06.2023 р.).

8. Тохтарьова І.М. Волонтерський рух в Україні: шляхи до розвитку громадянського суспільства як сфери соціальних відносин. Теорія і практика державного управління і місцевого самоврядування. 2014. № 2. С. 156—161.

9. Азьмук Н. А. Волонтерська діяльність як траєкторія реалізації трудового потенціалу в Україні. Ефективна економіка. 2019. № 8. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7216> (дата звернення: 23.09.2023).

10. Горінов П, Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження: монографія Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.

References:

1. Sazonets, I. Vivsyannyk, O. Babiak, O. Khanina, O. and Fesianov, P. (2023), "Institutional tools for the development of volunteering", Revista Conhecimento & Diversidade, vol. 15, no. 37.

2. Teslenko, T.V. and Sazonets', I.L. (2021), "The phenomenon of volunteering in Ukraine and its influence on the development of international organizations", Teoretyko-prykladni aspekty rozvytku industrii hostynnosti, turyzmu, vyrobnytstva v umovakh mizhnarodnoi ekonomichnoi intehratsii. materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii [Theoretical and applied aspects of the development of the hospitality industry, tourism, production in the conditions of international economic integration. Materials of the International Scientific and Practical Conference], DHU, Dnipro, Ukraine, pp. 63—66.

3. Khanina O.I. Stanovlennia ta skladovi derzhavnoho rehuliuвання volonters'koi diial'nosti v Ukraini Investytsii: praktyka ta dosvid. 2023. № 24. S. 188—194.

4. Khanina, O.I. (2023), "The principles and systematisation of volunteering and its impact on the functioning of the state under the conditions of marital state", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 23, pp. 138—144.

5. Khanina, O.I. (2023), "Determining the motives of volunteer activity and the need for its institutional formation", Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, vol. 12, available at: <https://www.nauka.com.ua/index.php/dy/article/view/2665/2701> (Accessed 23. 12. 2023).

6. Timebanking (2023), available at: www.timebanking.org (Accessed 10.06.2023).

7. Programs for microvolunteering (2023), available at: <http://helpfromhome.org> (Accessed 10.06.2023).

8. Tokhtarova I.M. (2014). "Volunteer movement in Ukraine: The way to development of civil society as a sphere of social relations", Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia, Vol. 2, pp. 156—161.

9. Azmuk, N. A. (2019), "Labor volunteering as a trajectory for labor potential in Ukraine", Efektyvna ekonomika, vol. 8, available at: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7216> (Accessed 23.09.2023).

10. Horinov, P. and Drapushko, R. (2022), Volonters'ka diial'nist' v Ukraini: sotsial'no-pravove doslidzhennia [Volunteer activity in Ukraine: socio-legal study], Derzhavnyj instytut simejnoi ta molodizhnoi polityky, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 24.12.2023 р.

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 35.073.5:659.3

А. Б. Войтенко,

*к. держ. упр., професор кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8661-2101>*

Є. І. Ходаківський,

*д. е. н., професор, професор кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9459-9816>*

О. В. Мосієнко,

*к. е. н., доцент кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-6148-2018>*

М. Ф. Плотнікова,

*к. е. н., доцент кафедри економіки, підприємництва та туризму, Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2852-3009>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.110

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

A. Voytenko,

PhD in Public Administration, Professor of the Department of Economic Theory, Intellectual Property and Public Administration, Polissia National University, Zhytomyr
Ye. Khodakovsky,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economic Theory, Intellectual Property and Public Administration, Polissia National University, Zhytomyr

O. Mosienko,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Intellectual Property and Public Administration, Polissia National University, Zhytomyr

M. Plotnikova,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economy, Entrepreneurship and Tourism, Polissia National University, Zhytomyr

SOCIO-ECONOMIC AND ORGANIZATIONAL-PSYCHOLOGICAL BASES OF PERSONNEL SUPPORT FOR THE ACTIVITIES OF THE CIVIL SERVICE

Основними завданнями державної політики кадрового забезпечення в сфері адміністрування водними ресурсами є забезпечення органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших державних установ кваліфікованими кадрами у сфері водних ресурсів; формування кадрового резерву для органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших державних установ у сфері водних ресурсів; підвищення ефективності використання кадрового потенціалу органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших державних установ у сфері водних ресурсів; забезпечення розвитку кадрового потенціалу органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших державних установ у сфері водних ресурсів. Наразі активні процеси децентралізації владних повноважень з управління ресурсами органами влади та місцевого самоврядування визначили ефективність та пріоритетний характер розвитку територіальних громад. Застосування інноваційних методів та інструментів управління на тлі використання наявної законодавчо-нормативної бази та чинної науко-

вої парадигми потребують її доопрацювання як формат регулювання відносин між органами державної влади, місцевого самоврядування, бізнесу, громадських організацій та інших суспільних інститутів з питань управління природними, зокрема водними ресурсами та відносинами. Питанням нормативно-правового регулювання, юридичного статусу, прав власності користування та розпоряджання присвячені як праці науковців, зокрема галузі права, так і безпосередньо нормативно-правові акти, які регулюють відносини у зазначеній сфері. Особливої уваги потребує відповідний аналіз правового режиму ресурсів власності територіальних громад як матеріальної основи їх місцевого самоврядування. Активні процеси децентралізації підштовхнули до проведення моніторингу, інвентаризації та реєстрації власників та ресурсів, які є у їх розпорядженні, що потребує здійснення якісного та системного підходу з метою наповнення інформаційних баз та формування відповідної політики. Враховуючи викладене, вважаємо, що для науки публічного управління актуальним є завдання формування такої управлінської моделі, в якій всі суб'єкти прийняття рішень діють злагоджено в межах законодавчих повноважень, а результатом їх діяльності є якісні управлінські рішення, щодо ресурсів. Водночас варто відзначити, що саме кадрове питання стає вирішальним щодо вибору конкретних дій.

The main objectives of the state policy of Personnel Support in the field of Water Resources Administration are providing state authorities, local self-government bodies and other state institutions with qualified personnel in the field of Water Resources; forming a personnel reserve for state authorities, local self-government bodies and other state institutions in the field of water resources; improving the efficiency of using the personnel potential of state authorities, local self-government bodies and other state institutions in the field of Water Resources; ensuring the development of human resources potential of state authorities, local self-government bodies and other state institutions in the field of Water Resources. Currently, active processes of decentralization of power over resource management by government and local self-government bodies have determined the effectiveness and priority nature of the development of territorial communities. The use of innovative methods and management tools against the background of the use of the existing legislative and regulatory framework and the current scientific paradigm requires its refinement as a format for regulating relations between state authorities, local self-government, business, public organizations and other public institutions on the management of Natural Resources, in particular water resources and relations. The issues of regulatory regulation, legal status, Property Rights, use and disposal are devoted both to the works of scientists, in particular the field of law, and directly to regulatory legal acts regulating relations in this area. Special attention should be paid to the relevant analysis of the legal regime of property resources of territorial communities as the material basis of their local self-government. Active decentralization processes have prompted monitoring, inventory and registration of owners and resources at their disposal, which requires a high-quality and systematic approach to filling information bases and forming appropriate policies. Taking into account the above, we believe that for the science of Public Administration, the task of forming such a management model is relevant, in which all decision-making subjects act smoothly within the limits of legislative powers, and the result of their activities is high-quality management decisions regarding resources. At the same time, it is worth noting that it is the personnel issue that becomes decisive in choosing specific actions.

Ключові слова: вода, ресурси, державне управління, публічне адміністрування, управління, державна служба.

Key words: Water, Resources, Public Administration, Public Administration, Management, Public Service.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Наразі активні процеси децентралізації владних повноважень з управління ресурсами органами влади та місцевого самоврядування визначили ефективність та пріоритетний характер розвитку територіальних громад. Застосування інноваційних методів та інструментів управління на тлі використання наявної зако-

нодавчо-нормативної бази та чинної наукової парадигми потребують її доопрацювання як формат регулювання відносин між органами державної влади, місцевого самоврядування, бізнесу, громадських організацій та інших суспільних інститутів з питань управління природними, зокрема водними ресурсами та відносинами.

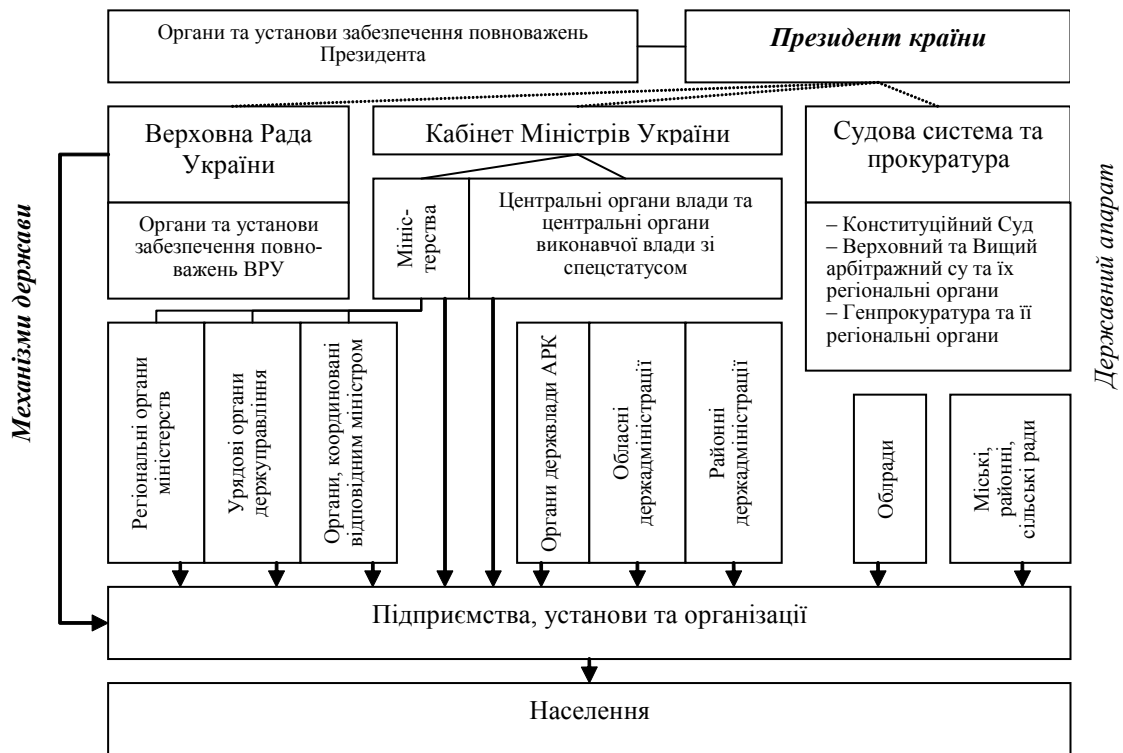

Рис. 1. Механізм функціонування державного апарату

Джерело: сформовано на основі [3—8].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням нормативно-правового регулювання, юридичного статусу, прав власності користування та розпоряджання присвячені як праці науковців, зокрема галузі права, так і безпосередньо нормативно-правові акти, які регулюють відносини у зазначеній сфері. Особливої уваги потребує відповідний аналіз правового режиму ресурсів власності територіальних громад як матеріальної основи їх місцевого самоврядування. Активні процеси децентралізації підштовхнули до проведення моніторингу, інвентаризації та реєстрації власників та ресурсів, які є у їх розпорядженні, що потребує здійснення якісного та системного підходу з метою наповнення інформаційних баз та формування відповідної політики. Враховуючи викладене, вважаємо, що для науки публічного управління актуальним є завдання формування такої управлінської моделі, в якій всі суб'єкти прийняття рішень діють злагоджено в межах законодавчих повноважень, а результатом їх діяльності є якісні управлінські рішення, щодо ресурсів. Водночас варто відзначити, що саме кадрове питання стає вирішальним щодо вибору конкретних дій. Різним аспектам управління водними ресурсами та кадрового забезпечення цього питання приділяли увагу такі вчені як К. Апанасенко, Р. Гринюк, В. Кампо, В. Устименко та інші. Механізмам державного управління ресурсами присвячені праці Ю. Білика, А. Даниленка, М. Калюжного, М. Ковальського, А. Мартина та ін. Обґрунтуванню необхідності розширення повноважень органів місцевого самоврядування та їх кадрового забезпечення з питань управління водними ресурсами присвячені праці Ю. Вовка, Б. Єрофеева, І. Каракаша, А. Мірошниченка, В. Носіка, Ю. Шемшученка, М. Шульги та ін. В

той же час автори зосереджувалися на достатньо вузькій проблематиці, її подальше розширення та поглиблення визначило вибір теми дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета дослідження полягала в обґрунтуванні теоретичних положень та розробленні практичних засад удосконалення публічного управління водними ресурсами та кадрового забезпечення цих питань.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Державна політика кадрового забезпечення в сфері адміністрування водними ресурсами в Україні спрямована на забезпечення потреб органів місцевого самоврядування та органів державної влади [2—3], інших державних установ у кваліфікованих кадрах для реалізації державної політики у сфері водних ресурсів (рис. 1). Державна політика кадрового забезпечення в Україні регулюється нормативно-правовими актами: Конституція України; Законами України "Про державну службу"; "Про освіту"; "Про професійну освіту"; "Про підвищення кваліфікації кадрів". Державна політика кадрового забезпечення в Україні спрямована на створення ефективної системи кадрового забезпечення державних органів і установ, яка забезпечить задоволення потреб держави у високопрофесійних кадрах [2—5].

Державна політика кадрового забезпечення — це система цілеспрямованих дій держави, спрямованих на задоволення учасників суспільних відносин, зокрема з боку влади на національному рівні та на місцях у високопрофесійних кадрах [7]. Державна політика кадрового забезпечення спрямована на вирішення таких зав-

Рис. 2. Структура Міністерства навколишнього середовища Франції

Джерело: сформовано на основі [2—5].

дань: забезпечення державних органів і установ кваліфікованими кадрами [1]; формування кадрового резерву для державних органів і установ; підвищення ефективності використання кадрового потенціалу державних органів і установ; забезпечення розвитку кадрового потенціалу державних органів і установ [5]. Державна політика кадрового забезпечення реалізується через такі заходи: розробка і реалізація нормативно-правової бази у сфері кадрового забезпечення [6]; організація підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для державних органів і установ [8]; формування і використання кадрового резерву для державних органів і установ [9]; мотивація працівників державних органів і установ [10]; створення комфортних умов праці в державних органах і установах.

Реалізація державної політики кадрового забезпечення є важливим фактором забезпечення ефективності діяльності органів влади на національному рівні та на місцях [2—3]. Якщо звертати увагу на світовий та, зокрема, європейський досвід, то варто згадати законодавство Франції, яким регламентовано управління водою як водообмінною системою (не адміністративно-територіальний принцип як в Україні, а управління відповідною складною розгалуженою гідрологічною системою поверхневих та підземних вод. Остання передбачає внесення плати за використання ресурсів та їх забруднення, організацію колективного управління, забезпечення населення водою без порушення цього права щодо інших користувачів, збереження водного середовища як регулятора довкілля та проведення досліджень стану водного середовища. Відповідно до цих завдань формується державна політика та здійснюється кадрове забезпечення (рис. 2) фахівцями державної служби країни [2—5]. Також у світовій практиці зустрічається екосистемний принцип регулювання, охорони та відтворення ресурсів, зокрема, водних, та регламентації антропогенного навантаження на довкілля [8]. Саме ці підходи породили басейновий принцип в управлінні, який на прикладі Франції та Німеччини передбачає створення колективних органів управління, а також агентств води [9]. Басейнові ради та Водні агентства проводять водогосподарську політику в межах національної стратегії, визначаючи програму дій та кошторис витрат [10].

Пострадянський простір переважно тяжіє до басейнового підходу в управлінні водокористуванням, постійної та планомірної мінімізації шкідливого впливу на

довкілля, забезпечення самофінансування, етапності та обґрунтованості перетворень відкритості для громадськості щодо обговорення та вирішення наявних проблем [6]. Децентралізація управління в Україні, Європі та світі визначила урізноманітнення розпорядників державної власності, зокрема з боку агентств та органів місцевого самоврядування, коли держава здійснює вирішення лише національних проблем. В Україні питання водокористування регламентується Водним Кодексом (1995) зі змінами та доповненнями та з урахуванням Закону України "Про систему громадського здоров'я", законодавства про охорону здоров'я та інших нормативно-правових актів.

Кадрова політика як сукупність цілей та принципів, які визначають напрям й зміст роботи з персоналом, реалізує цілі та завдання управління людськими ресурсами, тому вважаємо її базисом системи роботи з людськими ресурсами [1—6]. Державна кадрова політика розглядається нами як діяльність національних та місцевих органів управління зі створення цілісної системи формування, ефективного використання трудових ресурсів, стимулювання та розвитку кадрового потенціалу органів державного управління та місцевого самоврядування, різних галузей економіки й сфер діяльності, орієнтованих на ефективне розв'язання актуальних економічних, соціальних та політичних завдань (рис. 3) [10].

Суб'єктами державної кадрової політики є органи державної влади як носії визначеної законодавством компетенції в системі державного управління [3]. Об'єктами державної кадрової політики виступають процеси формування, використання та розвитку кадрового потенціалу державних органів та організацій, установ, галузей економіки, інших сфер діяльності, а також громадських організацій [2]. Механізмами реалізації державної кадрової політики є комплекс правових норм — принципів, форм, методів та засобів, які забезпечують ефективність підбору й розстановки кадрів, їх підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації [1]. Об'єкти інфраструктури, які включено до складу державної кадрової політики, вбачаються нами як сукупність різних суб'єктів соціально-економічних відносин, ресурсів та засобів забезпечення кадрової роботи, в тому числі інформаційної [1—8]. Основними напрямками державної кадрової політики є: 1) формування сучасних вимог до кадрів різних сфер діяльності й рівнів управління; 2) підбір кадрів з урахуванням їх професійних та

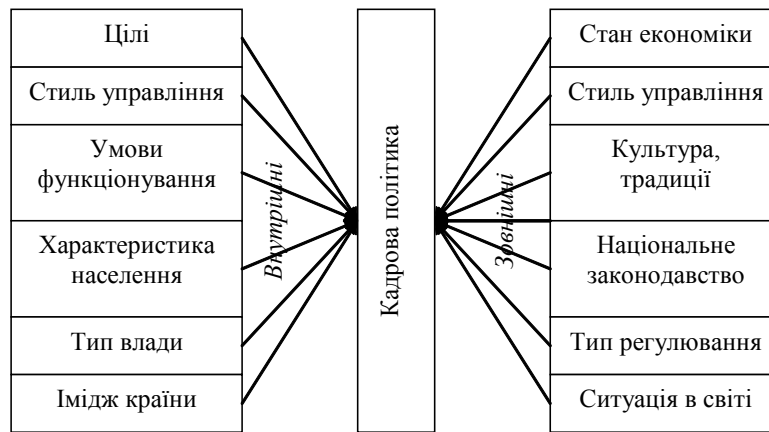

Рис. 3. Чинники формування кадрової політики України

Джерело: сформовано на основі [4—10].

морально-психологічних якостей; 3) формування дієвого резерву керівних кадрів й організація планомірної роботи з ним; 4) удосконалення форм та методів оцінки діяльності кадрів; 5) мотивація до ефективної праці, раціонального використання кадрів, створення сприятливих умов для їх роботи та професійної кар'єри; 6) удосконалення системи перепідготовки, підготовки й підвищення кваліфікації кадрів [4].

Пріоритетними завданнями в управлінні трудовими ресурсами є: 1) удосконалення системи прогнозування трудових ресурсів та демографічних процесів, облік результатів прогнозів під час розробки й обґрунтування пріоритетних напрямів державної кадрової політики й формування кадрових програм; 2) методичне забезпечення підготовки галузевих й регіональних кадрових програм; 3) розробка програм створення й збереження економічної доцільності функціонування робочих місць в регіонах, галузях економіки й інших сферах діяльності, які мають гарантувати рівні можливості для всіх громадян, зокрема для молодих фахівців, отримання робочого місця відповідно до кваліфікації; організація експертизи інноваційних програм та проектів з метою створення й збереження ефективних робочих місць; 4) забезпечення соціальних гарантій у сфері заробітної плати, доходів й матеріального забезпечення, розвиток системи галузевих тарифних угод, колективних договорів, внесення відповідних змін до трудового законодавства [5]; 5) розширення соціальних функцій підвищення відтворувальної та стимулюючої ролі заробітної плати, забезпечення оплати праці працівників усіх сфер діяльності залежно від складності виконуваних робіт та рівня кваліфікації [7]; 6) розробка програм кадрового забезпечення всіх структур, які реалізують державну програму громадського здоров'я, яка покликана створити умови для збереження та відновлення здоров'я громадян, пропаганди здорового способу життя [6]; 7) посилення державного контролю за дотриманням стандартів у галузі охорони та умов праці [6]; 8) підготовка, реалізація програми розвитку системи перепідготовки фахівців науково-інноваційної сфери [8], інших напрямків соціально-економічного розвитку країни [2—4]; 9) забезпечення захисту прав та інтересів громадян, які вибувають на роботу за межі країни [9]; 10) формування ефективного механізму державної підтримки підприємництва й самозайнятості безробіт-

них [1], у тому числі фінансування процесів створення нових робочих місць у сфері малого бізнесу відповідно до пріоритетами соціально-економічного розвитку [3]; 11) адаптація системи пенсійного забезпечення до економічної ситуації, розвиток державного та недержавного пенсійного страхування, вдосконалення механізму формування відрахувань до Пенсійного фонду [10]; 12) розширення мережі недержавних структур, зокрема діяльності громадських організацій, сприяння зайнятості різних соціальних груп населення (молоді, жінок, інвалідів тощо); 13) розвиток системи реабілітації інвалідів [4], включаючи заходи пристосування соціальної інфраструктури до їх потреб [9].

Розв'язання завдань й досягнення пріоритетів державної кадрової політики вимагає вдосконалення механізму її реалізації, зокрема нормативно-правового, організаційно-методичного, інформаційного, матеріально-технічного, фінансового забезпечення [4]. Актуалізація нормативно-правової бази передбачає вдосконалення діючих й розробку нових законодавчих актів, які регламентують пріоритетні завдання й функції державних органів, а також враховують сучасні інформаційні технології кадрової роботи [10]. Організаційно-методичне забезпечення державної кадрової політики передбачає: створення систем і методик прогнозування потреби у кваліфікованій робочій силі всіх сфер життєдіяльності суспільства; координацію дій суб'єктів кадрової політики держави; розробку програм кадрового забезпечення галузей економіки, адміністративно-територіальних одиниць, органів державного управління, розвиток системи післядипломної освіти кадрів на базі провідних закладів вищої освіти; розробку й використання сучасних кадрових технологій в сфері підбору, розстановки, просування, оцінки та трудової мотивації кадрів; розширення мережі наукових, інноваційних й консультаційних організацій в сфері роботи з кадрами, розвиток системи психологічного супроводу [8].

Інформаційне забезпечення діяльності державної служби передбачає створення цілісного системного інформаційного простору [6], який сприяє ефективній взаємодії суб'єктів формування та реалізації кадрової політики [2]. Основними напрямками інформаційного забезпечення державної кадрової служби є: 1) визначення складу і структури інформації, необхідної для прийняття ефективних рішень в області формування кадро-

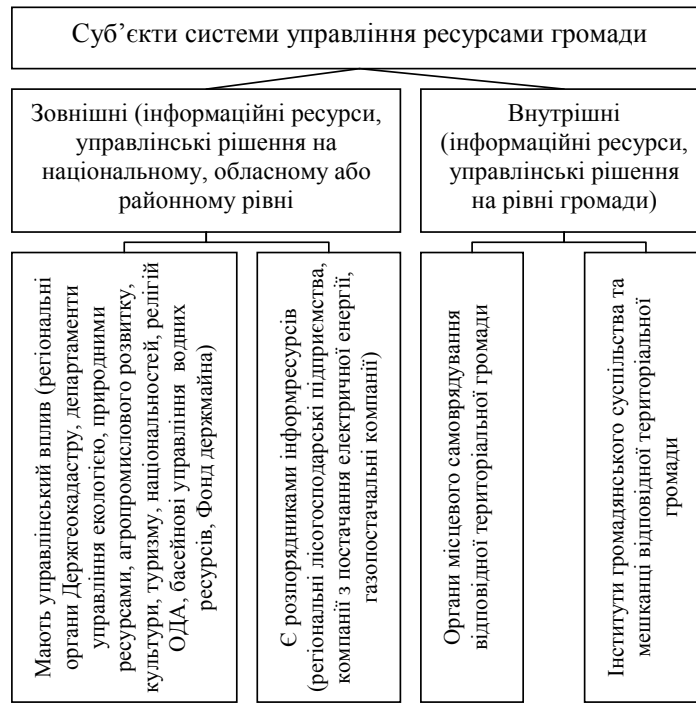

Рис. 4. Суб'єкти управління ресурсами територіальної громади

Джерело: сформовано на основі [1—4].

вого потенціалу державного управління [4]; 2) створення інформаційної моніторингової системи обліку та аналізу управлінського кадрового потенціалу, підготовки та використання кадрів як єдиного банку даних резерву кадрів [9]. Матеріально-технічне та фінансове забезпечення державної кадрової політики передбачає: 1) організацію прогнозування і планування потреби в матеріальних і фінансових ресурсах для забезпечення ефективної роботи державного апарату, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів органів державного управління, самоврядування, галузей економіки, інших сфер діяльності; розвиток матеріально-технічної бази закладів післядипломної освіти; 2) визначення джерел та Порядку фінансування кадрових програм з використанням коштів національного та місцевих бюджетів, коштів підприємств і організацій [2], утворених за рахунок господарської діяльності. Перспективним вбачаємо формування кадрового потенціалу з урахуванням наявного та перспективного людського капіталу, здійснення політики водного менеджменту на основі знань висококваліфікованих фахівців водної галузі та дотичних до неї, що дозволить оперативно реагувати на наявні виклики, приймати якісні виважені управлінські рішення та забезпечити ефективне використання відновлення водного сектору.

Забезпечення сталого управління водними ресурсами на рівні держави та в межах державної політики кадрового забезпечення в сфері адміністрування водними ресурсами передбачає виконання таких заходів: розробка і реалізація нормативно-правової бази у сфері кадрового забезпечення у сфері водних ресурсів; організація підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших державних установ у сфері водних ресурсів [2]; формування і використання кадрового резерву для органів державної влади,

органів місцевого самоврядування та інших установ у сфері водних ресурсів [3]; мотивація працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших державних установ у сфері водних ресурсів [4]; створення комфортних умов праці в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та інших структур у сфері водних ресурсів на засадах сталого розвитку [6]. Такі функції публічного управління водними ресурсами розділено відповідно до повноважень органів влади: на розпорядників інформації та управлінців ресурсами. Відповідно заклади освіти, кадрові агенції структури на місцях формують базу для територіальних структурних підрозділів Державного геокадастру України, секторів містобудування та архітектури обласних та районних державних адміністрацій, департаментів та управлінь екології, природних ресурсів та агропромислового розвитку, фонду державного майна України з метою управління об'єктами, які знаходяться на підвідомчій території, — регіональні компанії постачання газу та електроенергії, лісгосподарські підприємства, басейнові управління водних ресурсів тощо. Суб'єкти управління ресурсами територіальної громади відображена на рис. 4.

Державна політика кадрового забезпечення в сфері адміністрування водними ресурсами в Україні додатково регулюється такими нормативно-правовими актами: Водним Кодексом, Законом України "Про охорону навколишнього природного середовища", іншими нормативно-правовими актами [7]. Державна політика кадрового забезпечення в сфері адміністрування водними ресурсами в Україні спрямована на створення ефективної системи кадрового забезпечення, яка забезпечить задоволення потреб держави у високопрофесійних кадрах у сфері водних ресурсів [3]. Реалізація державної політики кадрового забезпечення в сфері адміністрування водними ресурсами є важливим фактором забезпе-

чення ефективності управління водними ресурсами в Україні. Ось деякі конкретні проблеми, які існують у сфері кадрового забезпечення в галузі адміністрування водними ресурсами в Україні: недостатня кількість кваліфікованих кадрів у сфері водних ресурсів; низький рівень мотивації працівників у сфері водних ресурсів; невідповідність умов праці у сфері водних ресурсів сучасним вимогам [3—9].

Також проблемами у сфері кадрового забезпечення в сфері адміністрування водними ресурсами в Україні є: відтік кваліфікованих кадрів з галузі внаслідок війни, низького рівня оплати праці, неналежних умов праці та інших причин, низький рівень мотивації працівників у сфері водних ресурсів, що пов'язано з такими факторами, як: низький рівень оплати праці; невідповідність умов праці сучасним вимогам; відсутність перспектив професійного розвитку [3]. Невідповідність умов праці у цілому у сфері водних ресурсів сучасним вимогам пов'язана з такими факторами як застаріле обладнання; невідповідність санітарно-гігієнічним нормам; підвищений рівень шкідливого впливу на здоров'я працівників [8]. Ці проблеми негативно впливають на ефективність управління водними ресурсами в Україні та відповідне кадрове забезпечення державної служби. Посилення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів у сфері водних ресурсів доцільно проводити шляхом: збільшення обсягу підготовки та перепідготовки кадрів у сфері водних ресурсів; впровадження сучасних методів навчання і перепідготовки кадрів; залучення до підготовки та перепідготовки кадрів у сфері водних ресурсів провідних фахівців з України та інших країн [3]. Запровадження ефективної системи мотивації працівників у сфері водних ресурсів можна зробити шляхом: підвищення рівня оплати праці працівників у сфері водних ресурсів; створення комфортних умов праці; забезпечення перспектив професійного розвитку [10]. Останнє можливо внаслідок інноваційної орієнтації галузі і, зокрема, сфери її адміністрування, оновлення матеріально-технічного забезпечення фахівців; приведення умов праці у відповідність до санітарно-гігієнічних норм; зниження рівня шкідливого впливу на здоров'я працівників [4]. Реалізація цих заходів дозволить забезпечити підвищення комфорту умов праці та кадрове забезпечення галузі адміністрування водними ресурсами в Україні та підвищення ефективності управління водними ресурсами спільно із Державним агентством водних ресурсів України. Наразі управліннями на рівні регіону переважно виконуються повноваження пов'язані з меліорацією, здійснюються функції розпорядників інформації, яка враховується під час прийняття управлінських рішень на безпосередньо в управління, так і іншими структурами, у тому числі інститутами громадянського суспільства.

Кадрове забезпечення стає вирішальним щодо питань проведення моніторингу довкілля, але вибір пріоритетних ресурсів базується на фінансовому забезпеченні галузі та наявному кадровому потенціалі. Ось деякі конкретні пропозиції щодо вирішення проблем кадрового забезпечення в сфері адміністрування водними ресурсами в Україні. Для розв'язання проблеми недостатньої кількості кваліфікованих кадрів у сфері водних ресурсів вважаємо за доцільне здійснити наступ-

не: 1) збільшити обсяги підготовки та перепідготовки кадрів у сфері водних ресурсів шляхом а) збільшити кількість закладів освіти, які готують кадри у сфері водних ресурсів; б) запровадити дистанційне навчання та перепідготовку кадрів у сфері водних ресурсів; в) залучити до підготовки та перепідготовки кадрів у сфері водних ресурсів провідних фахівців з України та інших країн; 2) впровадити систему дуальної освіти у сфері водних ресурсів, яка дозволить студентам набути практичних навичок під час навчання у закладах освіти; 3) запровадити систему стажування для молодих фахівців у сфері водних ресурсів, яка сприятиме отриманню ними досвіду роботи в реальних умовах.

Для розв'язання проблеми низького рівня мотивації працівників у сфері водних ресурсів необхідне а) підвищення рівня оплати праці працівників у сфері водних ресурсів, що можна зробити шляхом: підвищення мінімальної заробітної плати; б) диференціації заробітної плати залежно від кваліфікації, досвіду роботи та результатів праці працівників; в) створення комфортних умов праці шляхом оновлення обладнання; г) приведення умов праці у відповідно до санітарно-гігієнічних норм; д) зниження рівня шкідливого впливу на здоров'я працівників; е) забезпечення перспектив професійного розвитку шляхом запровадження системи підвищення кваліфікації та перепідготовки працівників; ж) створення можливостей для кар'єрного зростання працівників.

Для розв'язання проблеми невідповідності умов праці у сфері водних ресурсів сучасним вимогам необхідне наступне: а) оновити обладнання, що дозволить підвищити продуктивність праці та зменшити шкідливий вплив на здоров'я працівників; б) привести умови праці у відповідність до санітарно-гігієнічних норм; в) знизити рівень шкідливого впливу на здоров'я працівників, зокрема шляхом впровадження сучасних технологій; використання засобів індивідуального захисту. Звичайно, конкретні заходи щодо вирішення цих проблем повинні розроблятися з урахуванням конкретних потреб галузі та можливостей держави.

Для розв'язання наявних проблем соціально-економічного та організаційно-психологічного кадрового забезпечення діяльності державної служби необхідно вжити таких заходів: посилити підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів у сфері водних ресурсів як результат інтегрованої оцінки їх діяльності безпосереднім керівництвом, інститутами громадянського суспільства та населенням, встановити систему рейтингування та преміювання фахівців, чий рейтинг є вище середнього коштом спецфонду; запровадити ефективну систему мотивації працівників у сфері водних ресурсів через встановлення рівня оплати праці та рівня підготовки фахівця, визначення кваліфікаційних характеристик та показників діяльності фахівців, у тому числі через їх участі у проєктах, зокрема міжнародних та міжнародному співробітництві; створити комфортні умови праці у сфері водних ресурсів внаслідок реалізації регіональних проєктів щодо відновлення водних ресурсів [2—3]. Реалізація цих заходів дозволить забезпечити ефективне кадрове забезпечення галузі адміністрування водними ресурсами в Україні у цілому, так і місцях, зокрема на рівні регіонів.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Теоретичні засади кадрового забезпечення діяльності адміністративної служби базуються на таких принципах: законність (кадрове забезпечення діяльності адміністративної служби має здійснюватися на основі чинного законодавства України), об'єктивність (прийняття рішень у сфері кадрового забезпечення має здійснюватися на основі об'єктивних критеріїв і показників), системність (кадрове забезпечення діяльності адміністративної служби має бути системним і комплексним), професійний підхід (діяльність адміністративної служби має здійснюватися з урахуванням професійних вимог до посад працівників адміністративної служби), конкурентоспроможність (кадрове забезпечення діяльності державної служби має забезпечувати формування кадрового потенціалу, який відповідає потребам адміністративної служби та конкурентоспроможний на ринку праці).

2. Основними функціями кадрового забезпечення діяльності адміністративної служби є: планування (планування кадрового забезпечення діяльності адміністративної служби передбачає визначення потреб у кадрах, розробку планів їх комплектування та використання), відбір (відбір кадрів для державної служби здійснюється на конкурсній основі з урахуванням професійних вимог до посад працівників адміністративної служби), призначення (призначення кадрів на посади в адміністративній службі здійснюється відповідно до чинного законодавства України), атестація (атестація кадрів державної служби здійснюється з метою визначення їх професійної придатності для виконання посадових обов'язків), розвиток (розвиток кадрів в адміністративній службі передбачає підвищення їх кваліфікації, професійної майстерності та компетентності), вивільнення (вивільнення кадрів державної служби здійснюється у випадках, передбачених чинним законодавством України).

Література:

1. Дембіцька С. Кадрове забезпечення органів державної влади в Україні. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/24569/1/7-33-38.pdf>
2. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Т. 6: Державна служба / наук.-ред. колегія: С. Серьогін, В. Сороко та ін. К.: НАДУ, 2011. 524 с.
3. Ключко А. Поняття та зміст кадрового забезпечення органів внутрішніх справ України. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 1. С. 42—51.
4. Петровський П. Сервісна концепція державного управління / Енциклопедія державного управління: у 8 т. Т. 8: Публічне врядування / наук. ред. кол.: В. Загорський та ін. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. С. 523—525.
5. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук. /ред. колегія. Ю. Ковбасюк (голова) [та ін.]. — К.: НАДУ, 2011. — Том 2: Методологія державного управління / наук.-ред. Колегія: Ю. Сурмін (співголова), П. Надолішній (співголова) [та ін.]. 2011. 692 с.
6. Лешанич Л. В., Ціпкал А. М. Кадрове забезпечення у юридичній сфері: сучасні реалії. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 5. С. 157—160.

7. Ніканорова О. В. Кадрове забезпечення реформи децентралізації: до проблем організації служби в органах місцевого самоврядування в Україні. Правові новели. 2018. № 4. С. 216—222.

8. Котельникова Ю. М. Кадрове забезпечення у підвищенні енергоефективності діяльності підприємств. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 28 (1). С. 152—59.

9. Пархоменко-Куцевіл О. І. Кадрове забезпечення системи публічного управління: історичний контекст. Державне управління та місцеве самоврядування. 2018. Вип. 2. С. 132—136.

10. Селіванов С. В. Кадрове забезпечення державної служби в Україні: сучасний стан та об'єктивна необхідність його модернізації. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2018. Вип. 5. С. 70—76.

References:

1. Dembits'ka, S. (2014), "On staffing authorities in Ukraine", available at: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/24569/1/7-33-38.pdf> (Accessed 25 Dec 2023).
 2. Ser'ohin, S. and Soroko, V. (2011), *Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedia of public administration]*, vol. 6, *Derzhavna sluzhba upravlinnia [Public Service]*, NADU, Kyiv, Ukraine.
 3. Klochko, A. (2012), "The concept and content of staffing of internal affairs bodies of Ukraine", *Naukovyj visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, vol. 1, pp. 42—51.
 4. Petrovs'kyj, P. (2011), "Service concept of public administration", *Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedia of public administration]*, vol. 8, *Publichne vriaduvannia upravlinnia [Public administration]*, LRIDU NADU, L'viv, Ukraine, pp. 523—525.
 5. Kovbasiuk, Yu. (2011), *Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedia of public administration]*, vol. 2, *Metodolohiia derzhavnoho upravlinnia upravlinnia [Methodology of public administration]*, NADU, Kyiv, Ukraine.
 6. Leshanych, L.V. and Tsipkal, A.M (2023), "Staffing in the legal sector: current issues", *Analitychno-porivnial'ne pravoznavstvo*, vol. 5, pp. 157—160.
 7. Nikanorova, O.V. (2018), "Personnel provision of the decentralization reform: to the problems of service organization in local self-government bodies in Ukraine", *Pravovi novely*, vol. 4, pp. 216—222.
 8. Kotel'nykova, Yu.M. (2018), "Personnel provision in enhancement of energy efficiency of enterprises", *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vol. 28 (1), pp. 152—59.
 9. Parkhomenko-Kutsevil, O.I. (2018), "Personal providing of the system of public administration: historical context", *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, vol. 2, pp. 132—136.
 10. Selivanov, S.V. (2018), "Staffing of the civil service in Ukraine: the current state and the objective necessity of its modernization", *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini*, vol. 5, pp. 70—76.
- Стаття надійшла до редакції 01.01.2024 р.*

В. М. Андреев,
к. держ. упр.,

Голова Профспілки працівників будівництва і промисловості будівельних матеріалів України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6206-7740>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.118

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ПУБЛІЧНО-СЛУЖБОВИХ ВІДНОСИН В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

V. Andreev,
PhD in Public Administration,
Chairman of the Trade Union of Construction and Construction Materials Industry Workers of Ukraine

LEGAL ASPECTS OF THE FORMATION AND ESTABLISHMENT OF PUBLIC SERVICE
RELATIONS IN THE PROCESS OF EXERCISE OF PUBLIC AUTHORITY

Автором досліджено важливий внесок публічно-службових відносин у сучасному суспільстві для ефективної діяльності державних структур та впровадження публічної влади. Окрім того, основний акцент робиться на системі правових аспектів, які формують структуру, функції та взаємодію публічних службовців та органів влади. Зазначено, що в Україні публічна служба ґрунтується на чітко визначених законах та нормативно-правових актах, що визначають основні принципи та вимоги для забезпечення ефективності та законності у цьому важливому секторі. У дослідженні проведено аналіз нормативно-правових актів України, спрямованих на регулювання публічно-службових відносин. Конституція України визначає основні принципи організації влади та права громадян, зокрема статті 42-43 регулюють публічну службу. Закон "Про державну службу" встановлює загальні принципи, умови вступу, правовий статус службовців та інші аспекти, але потребує уточнень щодо процедур. Закон "Про запобігання корупції" регулює протидію корупції в державних органах та публічних службах, але не вистачає чіткості в деяких визначеннях. Закон "Про вищу освіту" регулює питання підготовки висококваліфікованих спеціалістів, але може має недоліки у зв'язку зі зв'язком з ринком праці та можливістю застарілих програм. Закон "Про затвердження Загальних правил етичної поведінки" ставить загальні стандарти етичної поведінки, але може потребувати конкретизації та механізмів контролю. Закон "Про забезпечення функціонування української мови" визначає статус та застосування української мови, але може володіти відсутністю чітких механізмів в різних сферах. Визначено, що аналіз нормативно-правових актів України, що стосуються публічно-службових відносин, свідчить про наявність важливих інструментів для регулювання цієї сфери. Підкреслено, що важливо продовжувати вдосконалення законодавчої бази для забезпечення ефективного функціонування публічної служби та взаємодії органів влади з громадськістю.

The author investigated the important contribution of public-service relations in modern society to the effective operation of state structures and the implementation of public authority. In addition, the main emphasis is placed on the system of legal aspects that form the structure, functions and

interaction of public officials and authorities. It is noted that the public service in Ukraine is based on clearly defined laws and regulations that define the basic principles and requirements for ensuring efficiency and legality in this important sector. In the study, an analysis of normative legal acts of Ukraine aimed at regulating public-service relations was carried out. The Constitution of Ukraine defines the basic principles of the organization of power and the rights of citizens, in particular, Articles 42-43 regulate public service. The Law "On Civil Service" establishes general principles, conditions of entry, legal status of employees and other aspects, but requires clarifications regarding procedures. The Law "On Prevention of Corruption" regulates the fight against corruption in state bodies and public services, but lacks clarity in some definitions. The Law "On Higher Education" regulates the training of highly qualified specialists, but may have shortcomings in connection with the connection with the labor market and the possibility of outdated programs. The Law "On Approval of General Rules of Ethical Conduct" sets general standards of ethical conduct, but may require specification and control mechanisms. The Law "On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language" defines the status and use of the Ukrainian language, but may lack clear mechanisms in various areas. It was determined that the analysis of normative legal acts of Ukraine concerning public-service relations indicates the presence of important tools for regulating this sphere. It was emphasized that it is important to continue improving the legislative framework to ensure the effective functioning of the public service and the interaction of authorities with the public.

Ключові слова: Публічна служба, державні службовці, правова основа, законодавча база, корупція, вища освіта, українська мова, громадянське суспільство.

Key words: Public service, civil servants, legal basis, legislative basis, corruption, higher education, Ukrainian language, civil society.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблема полягає в необхідності ефективного та демократичного формування та становлення публічно-службових відносин в реалізації публічної влади. Нерідко виникають питання стосовно доступності та прозорості процесів прийняття рішень, а також їхнього впливу на взаємодію влади з громадянами. Незважаючи на існуючу правову основу та етичні стандарти, існують виклики, пов'язані з прозорістю, ефективністю управління державними ресурсами, а також питаннями корупції та взаємодії з громадськістю. У зв'язку з цим, актуальною є необхідність аналізу та удосконалення законодавчої бази, спрямованої на забезпечення чесності та ефективності публічної служби, а також на вдосконалення механізмів контролю та відповідальності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Окремі проблеми ролі правових аспектів формування та становлення публічно-службових відносин в процесі реалізації публічної влади досліджували такі науковці, як: О. Дегтяр, Є. Іванов, В. Малиновський, Ю. Пайда, С. Серьогін, Н. Липовська, Є. Бородін, О. Акімов, М. Карпа, І. Недобор та інші.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз правових аспектів, що визначають формування та розвиток публічно-службових відносин у процесі здійснення публічної влади.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Публічно-службові відносини в сучасному суспільстві визнаються ключовим елементом ефективної роботи державних структур та реалізації публічної влади. Формування та становлення цих відносин тісно пов'язані із системою правових аспектів, які визначають структуру, функції, права та обов'язки публічних службовців, а також взаємодію органів влади з громадськістю.

Варто зазначити, що публічна служба в Україні ґрунтується на ретельно визначених законах та нормативно-правових актах, які викладають основи для функціонування та розвитку цього важливого сектору. Аналізуючи офіційні документи, можна визначити основні принципи та вимоги, які покладаються на представників публічної служби та органи влади для забезпечення ефективності та додержання законності в галузі публічного сектору.

Варто розглянути, що Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [4], є ключовим правовим документом, який визначає фундаментальні принципи організації влади та права громадян. Розглядаючи правові аспекти формування та становлення публічно-службових відносин в процесі реалізації публічної влади, статті 42-43 Конституції України становлять ключовий юридичний фундамент для структури та функціонування публічної служби. Ці статті визначають основні правові принципи, які регулюють взаємовідносини між

Таблиця 1. Основні закони та нормативно-правові акти, що регулюють публічну службу в Україні

Нормативно-правовий акт	Дата	Короткий опис	Прогалини (недоліки)
Конституція України [4]	№ 254к/96-ВР, 28 червня 1996 році	визначає основні принципи організації влади та права громадян. Статті 42-43 регулюють публічну службу	немає значущих недоліків
«Про державну службу» Закон України [9]	№ 889-VIII, від 10 грудня 2015 року	встановлює загальні принципи державної служби, умови вступу, правовий статус службовців, систему оцінки діяльності та інші аспекти	потребує уточнень щодо процедур
«Про запобігання корупції» Закон України [11]	№ 1700-VII, 14 жовтня 2014 року	регулює питання протидії корупції в державних органах та публічних службах.	не вистачає чіткості в деяких визначеннях
«Про вищу освіту» Закон України [8]	№ 1556-VII, 01 липня 2014	регулює питання підготовки висококваліфікованих спеціалістів	недостатній зв'язок з ринком праці, можливість застарілих програм навчання
Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування [12]	№ 158, 05 серпня 2016	встановлення загальних стандартів етичної поведінки та сприяння формуванню позитивного іміджу державної служби та місцевого самоврядування	можуть полягати у його загальності та відсутності конкретних механізмів контролю за дотриманням етичних стандартів
«Про забезпечення функціонування української мови як державної» Закон України [10]	№ 2704-VIII, 25 квітня 2019	визначає статус та застосування української мови як державної. Встановлює правила використання державної мови в державних установах та в інших сферах життя	відсутність чітких механізмів та процедур використання державної мови в різних сферах

Джерело: таблиця модифікована автором [13, с. 384].

державними службовцями та владною структурою в виконання державних функцій.

Стаття 42: визначає принципи, на яких ґрунтується публічна служба, зокрема прозорість, професіоналізм, та відсутність перешкод для службовців у виконанні їхніх обов'язків.

Стаття 43: регулює порядок формування та управління кадрами у публічній службі, визначає засади діловодства та встановлює, що публічна служба є різновидом громадської діяльності.

Ці статті надають основні рамки для: визначення принципів публічної служби, кадрової політики, забезпечення недоторканності службовців. Отже, ці всі положення є фундаментальними у формуванні публічно-службових відносин та покладають основи для реалізації публічної влади в державі.

Слід додати, що Закон України "Про державну службу" від 10 грудня 2015 року № 889-VIII [9], є ключовим законодавчим актом, який регулює функціонування та діяльність державних службовців у процесі формування та становлення публічно-службових відносин в рамках реалізації публічної влади.

Вчений О. Акімов висловлює переконання, що основні характеристики та аспекти цього закону визначають його ключовий внесок у правове регулювання сфери, яку він охоплює:

— визначення основних принципів державної служби: встановлює ключові принципи, що лежать в основі функціонування державної служби та формують її правовий статус у системі публічної влади;

— процедури відбору та призначення на посади: документ регламентує правові аспекти відбору та призначення державних службовців, гарантуючи об'єктивність та кваліфікований відбір;

— встановлення прав та обов'язків службовців: закон деталізує права та обов'язки державних службовців, створюючи взаємодії з іншими структурами влади для їхньої службової діяльності та взаємодії з іншими органами влади;

— етичні стандарти та моральні норми: включає положення, що регулюють етичні стандарти та моральні норми для забезпечення високих стандартів поведінки державних службовців;

— гарантії соціального захисту: передбачає гарантії та пільги, спрямовані на соціальний захист державних службовців та покращення їхнього благополуччя;

— контроль та відповідальність: визначає механізми контролю та встановлює відповідальність за порушення законодавства в галузі державної служби [1, с. 133—138].

Отже, Закон спрямований на стабільне та ефективне функціонування системи державної служби, що впливає на розвиток публічно-службових відносин та реалізацію публічної влади в Україні.

Доречно наголошено, що Закон України "Про запобігання корупції" від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [11], є ключовим юридичним актом, спрямованим на виявлення, запобігання та припинення корупційних проявів в публічній службі. Він встановлює правовий механізм для забезпечення чесності, ефективності та високих стандартів професійної поведінки серед службовців. Зокрема, закон визначає процедури декларуван-

ня доходів, контроль за конфліктом інтересів, та встановлює механізми відповідальності за порушення антикорупційних норм. Такий правовий інструмент відіграє важливу роль у формуванні чистих та ефективних публічно-службових відносин в контексті реалізації публічної влади в Україні.

Варто зазначити, що Закон України "Про вищу освіту" від 01 липня 2014 року № 1556-VII [8] встановлює правову основу для організації та функціонування системи вищої освіти в Україні. Закон визначає права та обов'язки учасників освітнього процесу, механізми здобуття освіти, а також регулює взаємодію між вищими навчальними закладами та державою. У формування та становлення публічно-службових відносин, цей закон може також визначати вимоги до освіти для державних службовців та їхню подальшу професійну підготовку.

Слід наголосити, що затвердження загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування прийнятий 5 серпня 2016 року під номером 158 [12], є ключовим документом у формуванні та становленні публічно-службових відносин в процесі реалізації публічної влади в Україні. Він визначає загальні правила етичної поведінки для державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування.

Отже, акт законодавства ставить високі стандарти моралі та професійної етики для представників публічної влади, сприяючи підтримці інтегритету, доброчесності та високого рівня відповідальності в їхній службовій діяльності. Він не лише уточнює основні принципи етичної поведінки, але і регулює сферу конфлікту інтересів, забезпечуючи не перешкоджання а об'єктивність у прийнятті рішень.

Враховуючи його важливість, закон слід розглядати як необхідну складову для формування ефективних та етичних публічно-службових відносин в реалізації публічної влади в Україні.

Важливо на думку М. Карпа розглянути Закон України "Про забезпечення функціонування української мови як державної" від 25 квітня 2019 № 2704-VIII [10], який визначає основні принципи і механізми для забезпечення функціонування української мови як державної, а це може впливати на публічні службовці та інші посадові особи в їхній роботі та взаємодії з громадськістю.

Основні положення закону включають:

- офіційний статус української мови: закріплює українську мову як єдину офіційну мову держави, що підтримує та розвиває її використання в усіх сферах життя;

- захист прав індивіда на використання української мови: надає гарантії для громадян на вільне використання української мови у всіх аспектах свого життя, включаючи освіту, роботу та обслуговування в органах влади та публічних установах;

- положення про умовний контроль у сферах державної діяльності: встановлює механізми мовного контролю в офіційних документах, комунікаціях, трансляціях та інших сферах державної діяльності для забезпечення дотримання мовних норм;

- підтримка розвитку української мови: сприяє заходам з підтримки та розвитку української мови, вклю-

чаючи стимулювання мовної освіти, вивчення та використання української мови в різних сферах суспільства [3, с. 143—152].

Отже, цей закон встановлює основні принципи та механізми для захисту та розвитку української мови як державної, маючи потенційний вплив на дії та комунікацію публічних службовців та інших посадових осіб у їхній роботі з громадськістю.

Слід зазначити, що при аналізі правових аспектів формування та становлення публічно-службових відносин в процесі реалізації публічної влади можна визначити, що законодавчі норми є визначальними для організації та функціонування публічної служби. Ці нормативно-правові акти встановлюють засади прозорості, об'єктивності та відповідальності, надаючи чітку основу для взаємодії між державними службовцями та громадянами. Вони спрямовані на забезпечення ефективності та справедливості в діяльності державних структур, а також на розвиток публічно-службових відносин на основі високих стандартів етики та моралі [6, с. 113—117].

Зазначено, що законодавчі акти докладно регламентують права та обов'язки службовців, процедури відбору, систему етичних стандартів, а також механізми контролю та відповідальності. Зокрема, вони визначають роль держави у забезпеченні функціонування української мови, запобіганні корупції та забезпеченні якісної вищої освіти.

Отже, завдяки цим нормативам українська система публічної служби може ефективно відповідати викликам сучасного суспільства, забезпечуючи громадянам високий рівень обслуговування та взаємодії з органами влади.

ВИСНОВОК

Таким чином, проаналізувавши вищезазначене можна дійти висновку, що у висвітленні правових аспектів формування та становлення публічно-службових відносин в Україні виявлено ключові нормативні акти, які визначають роль, права та обов'язки державних службовців. Закони формують правову основу для публічної служби, встановлюючи прозорість, етичні стандарти та систему відповідальності. Ці закони сприяють побудові ефективної та відповідальної системи управління, що відображає важливі принципи демократії, відкритості та громадянського участі.

Отже, ця правова база визначає розвиток публічної служби, сприяє її вдосконаленню та забезпечує сучасний стандарт державного управління сучасного суспільства.

Література:

1. Акімов О. О. Концепт системогенезу професійної діяльності державних службовців. Інвестиції: практика та досвід. № 23, 2018 р. С. 133—138. (дата звернення 23.10.2023).
2. Іванов Є. В. Історія зародження та розвитку державної служби України в контексті викликів сьогодення. Теорія та історія публічного управління. № 2, 2021 р. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/2_2021/4.pf (дата звернення 23.10.2023).

3. Карпа М. Компетенційний підхід до розвитку публічної служби: концептуальні аспекти. Ефективність державного управління. № 4, 2017 р. С. 143—152 (дата звернення 23.10.2023).

4. Конституції України від 28 червня 1996 році № 254к/96-ВР URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

5. Малиновський В. Я. Публічна служба в Україні: підручник. Київ: Видавничий дім "Кондор", 2018 р. С. 312.

6. Недобор І. В Теоретичні основи становлення публічної служби в Україні. Механізми державного управління. № 1, 2018 р. С. 113—117 URL: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/1_2018/23.pdf (дата звернення 23.10.2023).

7. Пайда Ю. Ю. Сутність та специфіка співвідношення органів публічної адміністрації з іншими галузями права. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. № 1, 2021 р. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/1_2021/14.pdf

8. Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 № 1556-VII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1556-18>

9. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>

10. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квітня 2019 № 2704-VIII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

11. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1700-18>

12. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування від 05 серпня 2016 року № 158 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z1203-16>

13. Сьрьогін С. М., Липовська Н. А., Бородін Є. І. Публічна служба. Дніпро. ГРАНІ, 2019 р. С. 384 URL: https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/162886/2019_9_Publiczna_sluzhba_2_2019.pdf?sequence=1

References:

1. Akimov, O. O. (2018), "The concept of the system genesis of the professional activities of public servants", *Investytsii: praktyka ta dosvid*. vol. 2, pp. 133—138.

2. Ivanov, Ye. V. (2021), "History of the origin and development of the civil service in Ukraine in the context of the challenges of today", *Teoriia ta istoriia publichnoho upravlinnia*, vol. 2, available at: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/2_2021/4.pdf (Accessed 23 October 2023).

3. Karpa, M. (2017), "Competency-based approach to public service development: conceptual aspects", *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*. vol. 4, pp. 143—152.

4. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 23 October 2023).

5. Malynovskiy, V. Ya. (2018), *Publichna sluzhba v Ukraini: pidruchnyk [Public service in Ukraine: a textbook]*, Vydavnychiy dim "Konдор", Kyiv, Ukraine.

6. Nedobor, I. V (2018), "Theoretical foundations of the formation of public service in Ukraine", *Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia*. vol.1, pp. 113—117 available at: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/1_2018/23.pdf (Accessed 23 October 2023).

7. Paيدا, Yu. Yu. (2021), "The essence and specific features of interaction of public administrative bodies with different areas of law", *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho*, vol. 1, available at: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/1_2021/14.pdf (Accessed 23 October 2023).

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On higher education", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1556-18> (Accessed 23 October 2023).

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "About civil service", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (Accessed 23 October 2023).

10. Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as a state language", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (Accessed 23 October 2023).

11. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On prevention of corruption", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1700-18> (Accessed 23 October 2023).

12. Verkhovna Rada of Ukraine (2016), The Law of Ukraine "On approval of the General Rules of Ethical Behavior of Civil Servants and Local Self-Government Officials", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z1203-16> (Accessed 23 October 2023).

13. Serohin, S. M., Lypovska, N. A., and Borodin, Ye. I. (2019), *Publichna sluzhba [Public service] HRANI, Dnipro, Ukraine*, available at: https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/162886/2019_9_Publiczna_sluzhba_2_2019.pdf?sequence=1 (Accessed 23 October 2023).
Стаття надійшла до редакції 13.12.2023 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 101:35

О. М. Вівсянник,
к. держ. упр., докторант кафедри публічного управління та землеустрою,
Класичний приватний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9373-047X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.123

ДОСЛІДЖЕННЯ В СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ЗДОРОВ'Я НА ОСНОВІ МЕТОДОЛОГІЇ ДЕТЕРМІНІЗМУ

О. Vivsyanuk,
PhD in Public Administration, Doctoral student of the Department
of Public Administration and Land Management, Classical Private University

RESEARCH IN THE SPHERE OF STATE HEALTH CARE MANAGEMENT
BASED ON THE METHODOLOGY OF DETERMINISM

Актуальними напрямками дослідження соціального значення державного управління охороною здоров'я є розкриття сутності та функцій державного управління охороною здоров'я, визначення місця охорони здоров'я в загальній соціально-економічній політиці держави та визначення її соціальних цінностей. Важливою складовою державного управління охороною здоров'я є формування державної політики в сфері охорони здоров'я на основі співпраці з міжнародними організаціями, зокрема з міжнародними організаціями глобального управління в регулюванні соціальної, екологічної та гуманітарної діяльності урядів. Проблема вдосконалення системи державного управління охороною здоров'я складається з багатьох детермінант, які науковцям необхідно поєднати в єдине ціле.

В статті обґрунтовано можливість та доцільність проведення досліджень в сфері державного управління, зокрема, в сфері державного управління охороною здоров'я на основі методології детермінізму.

Current areas of research into the social significance of state health care management are revealing the essence and functions of state health care management, determining the place of health care in the general socio-economic policy of the state, and determining its social values. An important component of state management of health care is the formation of state policy in the field of health care based on cooperation with international organizations, in particular with international organizations of global governance in the regulation of social, environmental and humanitarian activities of governments and with international public organizations of environmental, humanitarian, medical direction. The problem of improving the system of state management of health care consists of many determinants, which scientists need to combine into a single whole.

The article substantiates the possibility and expediency of conducting research in the field of public administration, in particular, in the field of public administration of health care based on the methodology of determinism. It was determined that traditional determinism at the epistemological

level enables comprehensive knowledge about the nature of things and phenomena, although purely speculative, without an address and without indicating the main subject of this process. More specifically, in the process of learning the nature of things and phenomena, we can identify such bright examples of determinism in the scientific achievements of scientists as: I. Newton's physical mechanics, D. Mendeleev's periodic table, A. Einstein's theory of relativity, I. Pavlov's teaching on higher nervous activity, etc. Directly in the scientific achievements of the analysis of public administration, it is necessary to define such scientific concepts as: Plato's philosophical teaching about the absolute reality of ideas, economic concepts of A. Smith and D. Ricardo, the theory of productive forces and industrial relations of K. Marx, the military theory of K. Clausewitz, the Noosphere theory V. Vernadskyi, the theory of the future post-industrial society by T. Bell, the institutional theory of T. Veblen and his followers and many other theories and worldview concepts.

Ключові слова: державне управління, охорона здоров'я, методологія детермінізм, індетермінізм, ізоформізм, наукові теорії.

Key words: public administration, health care, methodology, determinism, indeterminism, isoformism, scientific theories.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Система охорони здоров'я в Україні є складовою частиною системи соціального забезпечення її громадян. Україна є соціальною державою, тому всі зміни та нововведення в суспільно-економічному житті країни спрямовано на її соціальний розвиток та соціальний захист та соціальне забезпечення населення. Серед складових соціальної системи України система охорони здоров'я посідає провідне місце. Особливо її значущість підвищилась в період проведення військового конфлікту, що зумовлено активними бойовими діями, великою кількістю поранених та необхідністю надавати медичну допомогу внутрішньо переміщеним особам, цивільному населенню, яке постраждало внаслідок бойових дій та глобальних катастроф.

Актуальними напрямками дослідження соціального значення державного управління охороною здоров'я є розкриття сутності та функцій державного управління охороною здоров'я, визначення місця охорони здоров'я в загальній соціально-економічній політиці держави та визначення її соціальних цінностей. Важливою складовою державного управління охороною здоров'я є формування державної політики в сфері охорони здоров'я на основі співпраці з міжнародними організаціями, зокрема з міжнародними організаціями глобального управління в регулюванні соціальної, екологічної та гуманітарної діяльності урядів та з міжнародними громадськими організаціями екологічного, гуманітарного, медичного спрямування. Проблема вдосконалення системи державного управління охороною здоров'я складається з багатьох детермінант, які науковцям необхідно поєднати в єдине ціле.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні та практичні аспекти державного управління охороною здоров'я як складової соціальної сфери досліджували такі вітчизняні науковці як Баб'як О.В. [1], Безтелесна Л.І. [2], Бойчук Ю.Д. [3], Вовк С.М. [4], Дацій Н.В., Драган І.В., Драган І.О. [5], Джинджоян В.В. [6], Зима І.Я. [7], Лазоришинець В.В. [8], Сазонець І.Л. [7], Співак М.В. [9], Ханіна О.І. [10] та ін. В своїх дослідженнях ці науковці обґрунтували необхідність запровадження системи державних соціальних гарантій, до яких входять і гарантії медичного забезпечення, проаналізували загальні тенденції політики здоров'язбереження в Україні, визначили соціально-економічне значення системи охорони здоров'я та економічні механізми стимулювання розвитку цієї сфери, дослідили напрями сучасної трансформації системи охорони здоров'я, визначили перспективні напрями розвитку охорони здоров'я, серед яких виокремили медичний туризм, запропонували шляхи державного регулювання новою сферою системи охорони здоров'я — медичним волонтерством.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження державного управління охороною здоров'я як складової частини соціальної сфери може бути проведено на основі застосування методології наукової концепції детермінізму, як такої, що надає можливість теоретичного об'єднання різних ланок державного управління цією сферою в єдину цілісну систему. Метою представленої статті є обґрунтування можливості та доцільності проведення досліджень в сфері держав-

ного управління, зокрема, в сфері державного управління охороною здоров'я на основі методології детермінізму.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Наукова проблема щодо детермінованості процесу пізнання, людського буття та майбутнього, що нас очікує є не до кінця вирішеною. Науковці завжди задавалися питанням — чи існує лише одна реальна можливість для майбутнього, або є варіанти формування майбутнього в різних реальностях. Ці питання є одними із фундаментальних проблем сучасної науки. В першу чергу — філософії, як науки, яка складає методологічний базис для проведення досліджень в інших сферах наук. Важливість цього питання не обмежується теоретичними філософськими дослідженнями. Детермінізм — це концепція, яка використовується у багатьох філософських напрямках пізнання — включаючи етику, теорію дії та філософію науки.

Використовується детермінізм, методологія цього підходу в науках, що стоять на певній відстані від безпосередньо філософських наукових підходів. Значна кількість гуманітарних наук, таких як наука про державне управління, соціологія, політологія, економіка, психологія та ін. використовують детермінізм в якості методологічного інструменту. Яскравим прикладом детермінізму є вислів А. Сміта "невидима рука ринку". В цьому вислові ми можемо побачити і невідворотність процесу регулювання економічних відносин і, в той же час, невизначеність форм такого регулювання.

У філософії науки, гносеології, питання детермінізму розглядається по відношенню до життєздатності наукових теорій і є важливим засобом оцінки теорій у різних аспектах. З цієї точки зору ми можемо стверджувати, що і в інших, гуманітарних, суспільних дослідженнях детермінізм може бути мірилом, або основою якості побудованої наукової концепції, її життєздатності, можливості її застосування та повноти охоплення проблеми.

Враховуючи важливість детермінізму для побудови концепцій наукових досліджень, зокрема і в науці про державне управління, є доцільним уточнити визначення цієї дефініції з метою подальшої її адаптації до методології дослідження в державному управлінні. У філософському словнику колективу науковців Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди під головуванням В. І Шинкарука можемо знайти положення про те, що детермінізм (від лат. *сіеіегтіпо* — визначаю, обмежую) — філософське вчення про визначений (не довільний) характер буття явищ; теорія відносин опосередкування, завдяки яким продукуються речі і явища, визначається їхня природа і способи існування" [11].

За думкою авторів, детермінізм, як інструмент пізнання визначає, чому створюються та чи інша наукова теорія, новий продукт, новий процес, які етапи його(її) створення, які зміни в житті суспільства відбуваються в процесі пізнання, трансформації нового явища, послуги, наукової теорії, як змінюються речі та простір в результаті появи нової речі, товару, послуги, теорії. Одним з головних у теорії детермінізму у науковому трактуванні цих авторів є еволюційність та наслідковість появи нових явищ, визначення онтологічних причин

появи нових речей. Крім аналізу еволюційності процесу детермінізму автори наголошують на взаємозалежності інших параметрів суспільних явищ та речей, наприклад співвідношення форми та змісту, зміни цих співвідношень з часом, взаємозалежностей параметрів окремих частин від загального контексту явища, природи речі, теорії.

За твердженням цих авторів, детермінізм не можна зводити тільки до фатальної причинності, необхідно враховувати й елемент випадковості, емергентності, зовнішнього впливу. Концепція детермінованості визначає, що будь яке явище не тільки зумовлено еволюційним розвитком навколишнього середовища, станом окремих речей та явищ, процесами їх взаємозв'язку, але й існують кількісні залежності детермінованості явища від окремих речей. Можна визначити ступінь щільності залежності окремих явищ. Для одних явищ, групи явищ ступінь залежності є більш високою, для інших — менш високою. Важливим також є наукове положення, яке розвивають науковці щодо напрямів розвитку явищ та предметів. Еволюція явищ, їх розвиток може проходити, за їхньою думкою, за різними векторами: від теорії до практики, від змісту до форми, від простого до складного, від причин до наслідків та ін.

Автори визначають, що зміни речей та явищ в процесі детермінації проходять у різній площині. Такі зміни бувають енергетичного, інформаційного, матеріального, духовного характеру. Різноманітність процесу детермінізму дозволяє говорити про його постійне відновлення. На рівні економічних процесів така різноманітність та відновлюваність може бути обумовлена у теоріях постійного розвитку продуктивних сил, хоча матеріальною основою такого розвитку є різні чинники. У сфері державного управління ми можемо визначити постійне оновлення систем державотворення як наслідок детермінізму розвитку суспільства, хоча таке оновлення може проходити різними шляхами — від революційних, до еволюційних та реформаторських. С. Олейніков визначає природно-правовий детермінізм обмежень влади. В своїх роботах від розкриває функції держави та природу обмежень державної влади з позицій детермінізму [12]. У сфері наук про Землю можна визначити теорії кругообігів в природі, які ґрунтуються на детермінізмі природних явищ. В середині великих явищ ми можемо спостерігати локальні турбулентності, які регулюються принципами детермінізму. Такі явища науковці визначають як "самодетермінацію". Наприклад, геофізичні процеси детерміновані на Землі є частиною процесів космічного характеру в Сонячній системі і т.і.

В науковій літературі ми можемо знайти інше визначення детермінізму, його сутності та основних характеристик. За думкою сучасних науковців детермінізм — "найдавніше філософське вчення про Всесвіт як універсум тотальної взаємозумовленості природних, соціальних і духовних процесів, як грандіозний ланцюг причин і наслідків, як зв'язок усього з усім" [13]. Серед науковців, що досліджували, осмислювали проблеми сприйняття концепції детермінізму ми можемо визначити праці Геракліта, Демокрита, Епікура, Г. Галілея, Ф. Бекона, Т. Гоббса, Р. Декарта, Б. Спінози. Традиційний детермінізм базується на уявленнях, що пов'язані з принципом антропності. Людина визнається частиною

всесвіту і не може надавати оцінок та висловлювати судження як спостерігач зі сторони. Вона є щільно інтегрованою в універсум, простір, що її оточує. Тому матеріальні та духовні аспекти в людському бутті, соціальних процесах, економіці, політиці є тісно пов'язаними і практично не залежними від бажань особистості. Великий вплив на долю людини, соціальні процеси мають еволюційні траєкторії розвитку Всесвіту, в яких соціальна діяльність людини та її існування взагалі є лише невеликою складовою частиною. З цих позицій Всесвіт є замкнутим і нічого випадкового у явищах та системах відбуватися не може. Тому є важливим розуміти систему впливів та причин тих чи інших процесів. Одночасно, ці процеси не можуть бути наслідком досягнення чийось цілей, а логічним завершенням окремих зумовлених Всесвітом процесів. Тому знання про природу процесів та речей є знанням про причини та закономірності розвитку процесів в світі, що оточує людину. Слід визначити великий вплив наукових поглядів Георг Вільгельм Фрідріх Гегель. Його система філософської логіки та обґрунтування причинно-наслідкових зв'язків має великий вплив на формування та сучасне сприйняття концепції детермінізму.

За думкою науковців традиційний детермінізм характеризується визнанням пріоритету:

а) жорсткої монокаузалізації детермінації. Цей пріоритет визначає встановлення чітких причинно-наслідкових зв'язків між явищами та речами. Можливість встановлення різноманітності форм таких зв'язків обмежена і спосіб встановлення таких зв'язків носить безальтернативний характер.

б) строго однозначного взаємозв'язку абсолютно всіх залежностей Всесвіту. На глобальному, загальнонауковому рівні вирішення питань розвитку людства, суспільства, соціальних процесів, процесів державотворення є лише одна вірна точка зору на визначення сутності — взаємозв'язок із системою причинно-наслідкових ефектів існування універсалу в цілому. Суб'єктивних, спонтанних чинників, що впливають на розвиток не може бути.

в) редукції тотальної цілісності природи і соціальних світів до їхніх елементів. Такий підхід зумовлює можливість застосування філософських, онтологічних, загальнонаукових підходів до аналізу процесів менших масштабів в окремих сферах науки, в тому числі в державному управлінні.

г) елімінації будь-яких випадковостей з універсуму причинно-наслідкових відношень. Елімінація — іншими словами — знищення, виведення або загибель у контексті детермінізму в соціальних науках означає необхідність набуття системності в дослідженнях, необхідність системності будь-яких явищ, можливість нехтування окремими нестандартними, або випадковими феноменами.

Основна ідея детермінізму спрямована на набуття майбутніх можливостей, але це поняття не відразу можна осмислити, описати методами математики та фізики. Зрештою, концепція детермінізму майбутніх можливостей не належить до розділів фізики; тому необхідно чітко визначити, що означає ця концепція в контексті фізичної теорії. Популярна метафора Лапласа про демона, який обчислює майбутнє Всесвіту, ілюструє

сутність детермінізму в межах законів природи та навіть поза їх межами. Отриману доктрину називають номологічним або каузальним детермінізмом стану: з огляду на закони та стан світу, існує лише один спосіб, яким світ може стати.

Таким чином, традиційний детермінізм на епістеміологічному рівні уможлиблює всеохоплююче знання про природу речей та явищ, хоча і чисто умоглядно, безадресно і без вказівки на головного суб'єкта цього процесу. Більш конкретно в процесі пізнання природи речей та явищ ми можемо визначити такі яскраві приклади детермінізму в наукових здобутках вчених як: фізична механіка І. Ньютона, періодична таблиця Д. Менделєєва, теорія відносності А. Ейнштейна, вчення І. Павлова про вищу нервову діяльність та ін. Безпосередньо в наукових здобутках аналізу державного управління необхідно визначити такі наукові концепції як: філософське вчення Платона про абсолютну реальність ідей, економічні концепції А. Сміта та Д. Рікардо, теорію виробничих сил та виробничих відносин К. Маркса, військову теорію К. Клаузевіца, Ноосферну теорію В. Вернадського, теорію прийдешнього постіндустріального суспільства Т. Белла, інституційну теорію Т. Веблена та його послідовників та багато інших теорій та світоглядних концепцій.

Сучасна теорія детермінізму, на відміну від класичних підходів, допускає такий рівень складності взаємозв'язків між явищами та речами, таку складну систему причинно-наслідкових явищ, що практично проголошує неможливість визначення алгоритмів розуміння явищ. Серед найбільш невизначених алгоритмічно та змістовно явищ сучасного соціуму новий детермінізм визнає такі як: відношення індивідів та релігій, соціокультурні проекти, окремі види просторово-часових явищ, окремі природні, фізичні процеси, що описуються математично. Новий детермінізм не відхиляє свободу вибору людини, суспільства, системи, але доводить, що така свобода вибору залежить також і від характеру системи, і від швидкості та глибини еволюційних змін в системі і від кількості точок дотику об'єкту та суб'єкту управління. Новий детермінізм більшу значущість в своїх наукових доробках відводить самим системам, явищам та речам, ніж питанням впливу на них, зміни та можливості вибору та альтернативам. Менш складні теорії в новому детермінізмі поступаються місцем більш складним, наприклад: механіка І. Ньютона — теорії відносності теорії, геометрія Евкліда — геометрії Лобачевського, мови програмування — нейронним мережам та штучному інтелекту і т.і. Таким чином, сучасний детермінізм є інструментом визначення місця людини, системи, явища в складному екзистенціальному світі, світі екзистенціальних загроз і викликів. Він є більш точним інструментом для формування сучасних політичних, соціальних теорій, концепцій розвитку держав, які є складовим елементом глобального відкритого політико-економічного простору [13].

Ковалів Ю.А. визначає, що "Детермінізм — вчення про причинно-наслідкову зумовленість, доцільність, закономірні зв'язки у природі, суспільстві та мисленні, а також у літературі". Підходячи до розгляду питань детермінізму як філософа, дослідник визначає, що є групи авторів в літературі минулого та сучасності, які виз-

Таблиця 1. Наукові поняття, що супроводжують використання детермінізму як наукової основи формування картини світу

№	Поняття	Трактування
1	Індетермінізм [15]	in — приставка, що означає заперечення, і детермінізм), філософське учення і методологічна позиція, які заперечують або об'єктивність причинного зв'язку (онтологічний І.), або пізнавальну цінність причинного пояснення в науці (методологічний І.). І. трактує волю як автономну силу, стверджує, що принципи причинності не застосовні до пояснення людського вибору і поведінки, звинувачує прибічники детермінізму у фаталізмі
2	Причинність [16]	Причинність — один з видів зв'язків речей і явищ є зв'язок «генетичний», тобто він визначає саме факт породження якогось явища, процесу. Коли говорять про причинність, використовують категорії «причина і наслідок», «причинно-наслідковий зв'язки», «причинні ланцюжки», «причинні комплекси» і ряд інших.
3	Каузальність [17]	Термін тотожний причинності. Можна визначити дві характеристики: 1) форма зв'язку явищ і процесів, коли існування кожного з них обумовлене (спричинене) іншим; 2) принцип пізнання і пояснення, згідно з яким усі явища і процеси розглядаються як сполучені причинно-наслідковими зв'язками https://vue.gov.ua
4	Випадковість [18]	Філософська категорія для позначення тих феноменів дійсності (подій, процесів, об'єктів, властивостей), які суб'єкт сприймає (ощінює, інтерпретує) як буття, що має (мало) місце, але якого могло і не бути, тобто воно не є необхідністю.
5	Телеологія [19]	Філософський погляд, згідно з яким доцільність є принципом існування явищ і процесів у природі, а також з'ясування сутності й перебігу явищ і процесів у природі; іноді вживається поняття-замінник фіналізм.
6	Компабілізм (сумісність) [20]	Це віра в те, що вільна воля та детермінізм взаємопов'язані, і що можна вірити в обидва, не будучи логічно суперечливими. Компабілісти вважають, що свобода може бути присутня або відсутня в ситуаціях з причин, які не мають нічого спільного з метафізикою. Вони кажуть, що причинно-наслідковий детермінізм не виключає істинності можливих майбутніх результатів.
7	Номологічний детермінізм [21]	Номологічний детермінізм, загалом синонім фізичний детермінізм (його протилежне буття фізичний індетермінізм), найпоширенішою формою причинно-наслідкового детермінізму, є уявлення про те, що минуле і сьогодення повністю і обов'язково диктують майбутнє за жорсткими природними законами, що кожне явище неминуче виникає внаслідок попередніх подій.
8	Фаталізм [22]	Фаталізм - це ідея того, що все судилося статися, так що люди не можуть контролювати своє майбутнє. Доля має повну владу.
9	Ізоформізм [23]	Властивість, що виражає однаковість будови якихось сукупностей елементів, незалежна від природи цих елементів

начають долі героїв заздальгідь, наприклад це відносити до модерністів, письменників романтичного жанру, письменників, що використовують елементи фатуму в своїх літературних працях. Також дослідник наголошує на тому, що найменше були схильні до використання принципів детермінізму літератори, що впроваджували принципи реалізму — наприклад — соціалістичного реалізму та письменники епохи Ренесансу. Письменники цих напрямів в своїй творчості доводили, що об'єктивні процеси та людська поведінка, воля людини є рівнозначними факторами, що формують наше буття. Вони не відкидали вплив таких факторів як інтуїція, досвід, осяяння і тлумачили їх як результат творчої діяльності людини [14].

Практично синонімом детермінізму є категорія причинності. Визначення цієї категорії подано в таблиці 1. Основними характеристиками причинності та виникнення причинно-наслідкових зв'язків є наступні:

1. Причина може породжувати наслідки. Сама по собі причина не створює наслідки. Для створення наслідків потрібні стимули і дії.

2. Істотною ознакою причинно-наслідкових зв'язків є відповідність та послідовність причини та наслідку у часовому вимірі. Не дивлячись на величину часового інтервалу, причина повинна завжди передувати наслідку.

3. В практиці державотворення та аналізу соціальних процесів необхідно визначити, що наслідок не може одночасно бути і причиною. Якщо є явища, які ідентифікуються як наслідки, то можна однозначно ідентифікувати причину.

4. Одна й та ж причина під впливом визначених дій і в однакових умовах може створювати тільки тотожний наслідок. Якщо наслідки від однієї причини різні, то або відсутній зв'язок між причиною та наслідком, або відбувався різний вплив під час дії.

5. Причина і наслідок не можуть бути тотожними. Наслідок є еволюційною формою перетворення причини в результаті дії та перетворення об'єкта. Якщо в системі державного управління присутня корупція, то це не означає, що заздальгідь було створено умови для її поширення. Можливо особи, що причетні до корупційних дій тривалий час підбирали кадри, створювали схеми, працювали із фінансовими установами з метою поступової підготовки ґрунту для створення відповідного середовища.

3 метою повного розкриття сутності детермінізму необхідно зупинитися на окремих методологічних моментах, що його уточнюють та доповнюють. В таблиці 1. представлено категорії, терміни, що уточнюють, більш змістовно розкривають сутність теорії детермінізму.

В таблиці ми можемо побачити, що категорія "індетермінізм" є повністю протилежною за змістом категорії "детермінізм". С часів античної філософії детермінізм та індетермінізм визначалися як протилежні філософські погляди на буття та всесвіт. Індетермінізм визначає волю, ідеї, творчий потенціал, можливості як такий же інструмент управління світом як причинно-наслідкові зв'язки.

Протилежним поняттям детермінізму за філософським змістом є поняття "випадковість". Під випадковістю розуміють явище, або речі, які виникають завдяки непередбачуваному збігу обставин, унікальному симбіозу декількох явищ, появі нових варіантів розвитку подій. В сучасній науці процеси випадковості отримали великий розвиток починаючи з XVI сторіччя в економічній сфері, зокрема страховій діяльності, торгівлі, комерційній діяльності, фінансах та бізнесі. Можна визначити вплив випадковості в окремих практиках науки про державне управління. В цих сферах випадковість безпосередньо впливає на буття людини і має вже доволі розвинутий математичний апарат, який описує її сутність та складові та надає рекомендації щодо усунення її негативних наслідків. В цій сфері провідними науками є теорія ймовірності, теорія ігор, статистика та ін. Розвиток природничих наук також призвів до підвищення уваги до феномену випадковості. Зокрема, випадковість є складовою дослідження в таких науках як квантова фізика (релятивістські ефекти), інформатика (нейронні мережі та штучний інтелект), термодинаміки (неврівноваженість), генетика (теорія спадковості), тощо.

Основна ідея, яка лежить в основі філософського поняття детермінізму, полягає в тому, що, враховуючи те, як йдуть справи зараз, існує лише один можливий шлях розвитку майбутнього. Відповідно, індетермінізм (який ми ототожнюємо із запереченням детермінізму) базується на тому, що існує більше ніж один можливий шлях для майбутнього, враховуючи те, які обставини та умови існують на теперішній час. Ця головна ідея відразу піддається розгалуженому представленню індетермінізму. Графічно індетермінізм можна зобразити як деревоподібну структуру можливих історій, які накладаються на теперішнє і розгалужуються в майбутнє. Ця ідея розгалужених історій була ретельно розроблена в логіці напруженості, що також призвело до плідного застосування в інших галузях, таких як теорія агенції. У розгалуженому підході альтернативні майбутні можливості представлені моделями, які є "модально густими", тобто містять більше однієї історії, що розгалужується. Ця функція є центральною у визначенні детермінізму в наукових дослідженнях.

Номологічний державний детермінізм щодо окремої теорії може бути викладений принаймні двома різними способами. Перший вимагає філософської концепції законів природи та уявлення про можливий світ, який задовольняє (або керує) такими законами. Менш метафізично, за вихідні точки можна взяти концепції теорії та моделей теорії, а не закони природи та можливі світи. Аналіз наукових теорій на основі детермінізму використовує саме ці два концептуальні компоненти.

Інший спосіб сформулювати номологічний детермінізм на прикладі наукових теорій математичного

напрямку починається зі спостереження, що математичне представлення теорії зазвичай забезпечує всі ресурси, необхідні для оцінки теорії детермінізму: визначальні диференціальні рівняння теорії беруть на себе роль законів природи, а розв'язки цих рівнянь залишаються незмінними для фізично можливих світів. Якщо припустити, що різні рішення визначальних рівнянь теорії представляють різні фізично можливі світи, то детермінізм зводиться до існування унікального рішення для кожного відповідного початкового значення.

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що сучасна ортодоксальність у розгляді питання детермінізму має такі чотири ознаки:

1. Теорія представлена класом її реалізацій ("моделей") — можливих сумарних часових ходів еволюції системи, до якої застосовується теорія. Варіанти реалізацій модально різні: одна реалізація не містить різних можливостей. Таким чином, такі можливості (існування яких передбачає індетермінізм) мають бути представлені через відносини між реалізаціями.

2. Питання про те, чи є теорія детермінованою чи ні, розуміється як питання про структуру її реалізацій, яка має бути викладена в термінах проходження процесів та дій; детермінізм означає, що згода двох реалізацій одночасно передбачає згоду в усі наступні часи.

3. Поняття "погодження одночасно" є ключовим і викликає ускладнення. Мається на увазі, що узгодження стосується фізичних станів системи, але клас реалізацій містить математичні об'єкти, які можуть мати надлишкову структуру, наприклад, через свободу вимірювання.

4. Передбачається, що практична оцінка детермінізму або індетермінізму даної теорії здебільшого залежить від поведінки визначальних умов цієї теорії: стверджується, що існує сильний зв'язок між детермінізмом у сенсі відображення і правильною постановкою початкової проблеми, якщо закони розглянутої теорії сформульовані логічно і алгоритмічно[24].

Однією з наукових задач в контексті використання детермінізму як інструменту сучасних наукових досліджень є формальна розробка основної ідеї детермінізму, згідно з якою детермінована система не має альтернативного розвитку в майбутньому, і застосування цієї ідеї до наукових теорій в різних галузях знань. Ця структура базується на теоріях розгалуження, які добре відомі в логіці. Новизна підходів, що пропонуються, полягає в тому, що доведено необхідність побудови розгалужених моделей для наукових теорій. Характерною особливістю розгалужених моделей є їхня модальна товщина. Єдина модель такого роду має ресурси для представлення альтернативних можливих еволюцій системи. Технічно кажучи, модель розгалуження може містити більше однієї історії (максимальний ланцюжок), у цьому випадку ми називаємо її "індетерміністською". Якщо ланцюжок один, то модель — "детермінована". Ми говоримо, що теорія є індетерміністською, якщо вона має принаймні одну точну індетерміновану модель. В іншому випадку теорія є детермінованою.

Щоб систематизувати існуючі напрацювання науковців щодо застосування детермінізму в наукових дослідженнях необхідно виділити три стилі мислення про детермінізм:

1. Перший тип характеризує детермінізм у термінах розв'язків визначальних рівнянь теорії; Цей тип діє в термінах відображень між лінійними часовими реалізаціями, які допускає теорія;

2. Другий тип використовує концепцію альтернативних можливих майбутніх продовжень.

3. Третій тип базується на домінуючому підході до детермінізму в сучасній філософії науки [24].

Іншим важливим питанням є звернення наукової методології до поняття ізоморфізму. Це поняття використовується досить вільно, оскільки моделі теорії не зобов'язані бути моделями в логічному сенсі. Дві додаткові важливі проблеми, які виникають подібним чином для інших підходів, це ідентифікація часу в різних реалізаціях і можлива різниця між математичним і фізичним станами системи. Ці розбіжності є наслідком різної ролі, яку відіграють ізоморфізми в концепції детермінізму, і ці різні ролі вирішують суть суперечки між різними елементами системи. Наприклад, прийняття Указів Президента в окремих сферах державного регулювання під час відсутності Законів, що регулюють цю сферу є ізоформізмом. Неформально кажучи, чи є система детермінованою чи ні, залежить від того, чи є неї можливий розвиток, якому існує справжня альтернатива. Наприклад, множинні зміни від спільних початкових умов є справжніми альтернативами, але множинні зміни, створені за допомогою свободи вимірювання або свободи вибору координат, не є справжніми альтернативами. В науці про державне управління, як приклад, можна навести практику прийняття нормативних актів. В тому випадку, якщо ситуація в державі потребує прийняття законодавчих актів, а приймаються Постанови та Інструкції, можна стверджувати, що створюється не справжня альтернатива і система буде потребувати повернення до попереднього стану. Відповідно, будь-який якісний аналіз детермінізму вимагає способу поділу набору реалізацій на підмножини "дійсно альтернативних" реалізацій.

ВИСНОВКИ

Теоретичні напрацювання науковців, що досліджують процеси державного управління в соціальній сфері та медицині, вчених-філософів зробили можливим провести широке дослідження соціальних детермінант державного управління охороною здоров'я на основі методології детермінізму. В дослідженні зроблено спробу провести теоретико-методологічний аналіз детермінізму як методології дослідження процесів державного управління охороною здоров'я, винайти шляхи теоретичного дослідження державного управління охороною здоров'я і його окремих детермінант на основі виявлення певних закономірностей, охарактеризувати державне регулювання різних сфер державного управління на основі імплементації прикладів державного управління як елементів детермінованої системи.

Література:

1. Баб'як О. В. Теоретико-прикладні аспекти вдосконалення системи державного управління профілактикою та реабілітацією : монографія. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2023. 332 с.

2. Безтелесна Л. І., Пивоварчук Л.В. Інституційне забезпечення реалізації соціальних гарантій держави : монографія. Київ : Кондор-Видавництво, 2017. 196 с.

3. Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження: колективна монографія / за заг. ред. проф. Ю. Д. Бойчука. Харків: Вид. Рожко С. Г., 2017. 488 с.

4. Вовк С.М. Системні трансформації охорони здоров'я : монографія ; Донецький державний університет управління, МОН України. Кривий Ріг : вид. Р.А. Козлов. 2017. 315 с.

5. Драган І.В., Дацій Н.В., Драган І.О. Вплив фінансового механізму державного регулювання на розвиток галузі охорони здоров'я в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 22. С. 179—184.

6. Джинджоян В.В. Базисні детермінанти розвитку туристичних підприємств на основі їх соціальної діяльності : монографія. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2020. 248 с.

7. Сазонець І.Л., Зима І.Я. Соціальні інститути в трансформації державної системи управління охороною здоров'я. Рівне. Волинські обереги, 2018, 168 с.

8. Державне управління охороною здоров'я України / Лазоришинець В.В., та ін.; за ред. В.В. Лазоришинця. Київ., 2014. 312 с.

9. Співак М. В. Державна політика здоров'язбереження: світовий досвід і Україна: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Видавництво "Логос", 2016. 536 с.

10. Ханіна О.І. Сутність та методологічні функції науки державного управління охороною здоров'я. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 22. С. 197—202.

11. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. — Київ : Абрис, 2002. — 742 с.

12. Олейников, С. (2021). Природно-правовий детермінізм обмежений влади. URL: <https://doi.org/10.36074/mcnd-23.04.2021.law-gov.01>. (дата звернення 12.09.2023 р.).

13. Енциклопедія сучасної України. Детермінізм. URL: https://web.archive.org/web/20160421224152/http://esu.com.ua/search_articles.php?id=26331. (дата звернення: 12.09.2023 р.).

14. Ковалів Ю.І. Літературознавча енциклопедія у двох томах. Київ. Видавничий центр "Академія". 2007, с. 272.

15. Індетермінізм. URL: <http://vseslova.com.ua/word/%D0%92C-40485u>. (дата звернення 12.09.2023 р.).

16. Причинність. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>. (дата звернення 12.09.2023 р.).

17. Велика Українська Енциклопедія. Каузальність. URL: <https://vue.gov.ua>. (дата звернення 12.09.2023 р.).

18. Енциклопедія сучасної України. Випадковість. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=34111. (дата звернення 2.09.2023 р.).

19. Словopedia. Телеологія. URL: <http://slovope-dia.org.ua/29/53410/21808.html>. (дата звернення 12.09.2023 р.).

20. Компатілізм (сумісність). URL: <https://hmn-wiki/uk/Compatibilism>. (дата звернення 12.09.2023 р.).

21. Номологічний детермінізм. URL: https://ewikiuk.top/wiki/determinism#Nomological_determinism. (дата звернення 12.09.2023 р.).

22. Фаталізм. Енциклопедія. URL: <https://ewikiuk.top/wiki/determinism#Fatalism>. (дата звернення 12.09.2023 р.).

23. Семенишина С.В. Теорія інституційного ізоморфізму та її прояв в реформуванні національної системи бухгалтерського обліку. URL: <https://magazine.faaaf.org.ua/teoriya-instituciynogo-izomorfizmu-ta-ii-proyav-v-reformuvanni-nacionalnoi-sistemi-buhgalterskogo-obliku.html>. (дата звернення 12.09.2023 р.).

24. Thomas Muller and Tomasz Placek. Defining Determinism. Brit. J. Phil. Sci. 2018. № 69, pp. 215—252.

References:

1. Bab'iak, O.V. (2023), Teoretyko-prykladni aspekty vdoskonalennia systemy derzhavnoho upravlinnia profilaktykoiu ta reabilitatsiieiu [Theoretical and applied aspects of improving the system of state management of prevention and rehabilitation], Klasychnyj pryvatnyj universytet, Zaporizhzhia, Ukraine.

2. Beztesna, L.I. and Pyvovarchuk, L.V. (2017), Instytutysijne zabezpechennia realizatsii sotsial'nykh harantij derzhavy [Institutional support for the implementation of state social guarantees], Kondor, Kyiv, Ukraine.

3. Bojchuk, Yu.D. (2017), Zahal'na teoriia zdorov'ia ta zdorov'iazberezhennia [General theory of health and health care], Vyd. Rozhko S.H., Kharkiv, Ukraine.

4. Vovk, S.M. (2017), Systemni transformatsii okhorony zdorov'ia [Systemic transformations of health care], Donets'kyj derzhavnyj universytet upravlinnia, MON Ukrainy, Kryvyj Rih, Ukraine.

5. Drahan, I.V. Datsij, N.V. and Drahan, I.O. (2023), "The influence of the financial mechanism of state regulation on the level of health care development in Ukraine", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 22, pp. 179—184.

6. Dzhyndzhoian, V.V. (2020), Bazysni determinanty rozvytku turystychnykh pidpryemstv na osnovi ikh sotsial'noi diial'nosti [Basic determinants of the development of tourist enterprises based on their social activities], Klasychnyj pryvatnyj universytet, Zaporizhzhia, Ukraine.

7. Sazonets', I.L. and Zyma, I.Ya. (2018), Sotsial'ni instytuty v transformatsii derzhavnoi systemy upravlinnia okhoronoiu zdorov'ia [Social institutions in the transformation of the state health care management system], Volyn. oberehy, Rivne, Ukraine.

8. Lazoryshynets', V.V. (2014), Derzhavne upravlinnia okhoronoiu zdorov'ia Ukrainy [State Health Care Administration of Ukraine], Kyiv, Ukraine.

9. Spivak, M.V. (2016), Derzhavna polityka zdorov'iazberezhennia: svitovyj dosvid i Ukraina [State health care policy: world experience and Ukraine], In-t derzhavy i prava im. V.M. Korets'koho NAN Ukrainy; Vydavnytstvo "Lohos", Kyiv, Ukraine.

10. Khanina, O.I. (2023), "Essence and methodological functions of the science of state health care management", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 22, pp. 197—202.

11. Shynkaruk, V.I. (2002), Filosofs'kyj entsyklopedychnyj slovnyk: entsyklopedyia [Philosophical encyclopedic dictionary: encyclopedia], NAN Ukrainy, In-t filosofii im. H.S. Skovorody. Abrys, Kyiv, Ukraine

12. Olejnykov, S. (2021), "Natural-law determinism of power limitations", available at: <https://doi.org/10.36074/mcnd-23.04.2021.law-gov.01> (Accessed 12.09.2023).

13. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy (2023), "Determinism", available at: https://web.archive.org/web/20160421224152/http://esu.com.ua/search_articles.php?id=26331 (data zvernennia: 12.09.2023).

14. Kovaliv, Yu.I. (2007), Literaturoznavcha entsyklopediia u dvokh tomakh [Literary encyclopedia in two volumes], Akademiia, Kyiv, Ukraine.

15. Vseslova (2023), "Indeterminism", available at: <http://vseslova.com.ua/word/%D0%92C-40485u> (Accessed 12.09.2023).

16. wikipedia (2023), "Causality", available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (Accessed 12.09.2023).

17. Velyka Ukrain's'ka Entsyklopediia (2023), "Causality", available at: <https://vue.gov.ua> (Accessed 12.09.2023).

18. Encyclopedia of modern Ukraine (2023), "Randomness", available at: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=34111 (Accessed 2.09.2023).

19. Slovopedia (2023), "Teleology", available at: <http://slovopedia.org.ua/29/53410/21808.html> (Accessed 12.09.2023).

20. hmn.wiki (2023), "Compabilism (compatibility)", available at: <https://hmn.wiki/uk/Compatibilism> (Accessed 12.09.2023).

21. ewikiuk.top (2023), "Nomological determinism", available at: https://ewikiuk.top/wiki/determinism#-Nomological_determinism (Accessed 12.09.2023).

22. ewikiuk.top (2023), "Fatalism", available at: <https://ewikiuk.top/wiki/determinism#Fatalism> (Accessed 12.09.2023).

23. Semenushyna, S.V. (2023), "The theory of institutional isomorphism and its manifestation in the reform of the national accounting system", available at: <https://magazine.faaaf.org.ua/teoriya-instituciynogo-izomorfizmu-ta-ii-proyav-v-reformuvanni-nacionalnoi-sistemi-buhgalterskogo-obliku.html> (Accessed 12.09.2023).

24. Muller, T. and Placek, T. (2018), "Defining Determinism", Brit. J. Phil. Sci, vol. 69, pp. 215—252.

Стаття надійшла до редакції 26.12.2023 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

УДК 351

С. П. Кошова,
к. держ. упр., доцент, директор навчано-методичного центру,
Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7637-4311>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.131

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КОСМІЧНОЇ ГАЛУЗІ В ПЛАНІ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

S. Koshova,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Director of the educational and methodical center,
Professor of the Department of Healthcare Management and Public Administration, Shupyk National Healthcare University

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF SPACE INDUSTRY DEVELOPMENT IN THE UKRAINE RECOVERY PLAN: PERSPECTIVES AND PROPOSALS

У сучасному житті людства космонавтика відіграє важливу роль. З її допомогою вирішуються завдання інформаційного забезпечення, включаючи супутниковий зв'язок, високоточну космічну навігацію, дистанційне зондування Землі, проводяться дослідження, пов'язані з розширенням знань про космос за межами навколосемного простору. Застосування космічної техніки та космічних технологій є невід'ємною умовою розв'язання актуальних питань щодо забезпечення сталого розвитку держави, її національної безпеки та обороноздатності. Саме тому розвиток космічної галузі є пріоритетним напрямом багатьох держав світу. Стаття присвячена розробленню концептуальних засад розвитку космічної галузі в Україні з урахуванням її відновлення в післявоєнний період. Мета дослідження — розглянути ключові концепти розвитку космічної галузі з метою вирішення поточних її проблем. Для досягнення мети в ході дослідження вирішено ряд завдань: розглянуто значення розвитку космічної галузі з метою відновлення економіки; визначено поточний стан галузі та основні її проблеми; запропоновані заходи розвитку космічної галузі в контексті відновлення України.

В ході дослідження використані загальнонаукові методи пізнання. Критичний аналіз літератури з розвитку космічних технологій дозволяє визначити поточний стан галузі. Синтез інформації дозволяє ідентифікувати ключові проблеми. Шляхом індукції та дедукції визначені ключові засади розвитку космічної галузі в Україні. За результатами дослідження встановлено, що космічна галузь є найбільш перспективною у світі, а тому нехтувати нею під час відновлення економіки в післявоєнний період недоцільно. Держава повинна вкладати кошти не тільки у підтримку галузі, а й стимулювати нові інноваційні космічні проекти, що можуть формувати продукт на світовому ринку.

Аналіз поточного стану космічної галузі показав, що її стан є занепадаючим, що пов'язано із нестачею фінансування сектору та застарілими методами регулювання, що не передбачають появи нових конкурентних технологій.

Визначено, що ключовими напрямками розвитку космічної галузі є державне регулювання, розвиток міжнародної співпраці та розвиток державно-приватного партнерства, що стимулюватиме притік інвестицій до галузі. Практичне значення дослідження полягає в можливості використання основних ідей при формуванні програм розвитку космічної галузі в період відновлення України.

Astronautics plays an important role in the modern life of mankind. It helps to solve the problems of information support, including satellite communications, high-precision space navigation, remote sensing of the Earth, and conducts research to expand knowledge about space beyond the Earth's surface. The use of space equipment and space technologies is an essential condition for solving urgent issues related to the sustainable development of the state, its national security and defense capabilities. That is why the development of the space industry is a priority for many countries. The article is devoted to the development of space industry conceptual frameworks in Ukraine, considering its renewal in the postwar period. The purpose of the study is to consider the key concepts of space industry development to solve its current problems. To achieve this goal, the study solved a number of tasks: the importance of the development of the space industry in order to restore the economy; the current state of the industry and its main problems are determined; proposed measures for the development of the space industry in the context of the restoration of Ukraine.

The study used general scientific methods of knowledge. Critical analysis of the literature on space technology development allows for determining the industry's current state. Synthesis of information allows for determining the key problems. By induction and deduction the key principles of space industry development in Ukraine were determined. According to the study's results, the space branch is the most promising in the world, and therefore it is inadvisable to neglect it during the economic recovery in the postwar period. The state should invest funds to support the industry and stimulate new innovative space projects capable of forming a product on the world market.

Analysis of the space industry's current state showed that it is in decline due to the sector's lack of financing and outdated methods of regulation, which do not involve the emergence of new competitive technologies.

It was determined that the key directions of space industry development are the state regulation, the development of international cooperation, and the development of public-private partnerships, which will stimulate the inflow of investments in the industry. The practical value of the study lies in the possibility of using the main ideas in the formation of space industry development programs during the renovation of Ukraine.

*Ключові слова: космічна галузь, відновлення, інновації, інвестиції, державне регулювання.
Key words: space industry, recovery, innovations, investments, state regulation.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У сучасному житті людства космонавтика відіграє важливу роль. З її допомогою вирішуються завдання інформаційного забезпечення, включаючи супутниковий зв'язок, високоточну космічну навігацію, дистанційне зондування Землі, проводяться дослідження, пов'язані з розширенням знань про космос за межами навколосемного простору. Застосування космічної техніки та космічних технологій є невід'ємною умовою розв'язання актуальних питань щодо забезпечення сталого розвитку держави, її національної безпеки та обороноздатності. Саме тому розвиток космічної галузі є пріоритетним напрямом багатьох держав світу. Вони спрямовують на розвиток космічної галузі значні бюджетні кошти, навіть не дивлячись на ряд невирішених національних та соціально-економічних проблем. Це означає, що для них космічна галузь є ключовим чинником забезпечення економічної та національної безпеки.

Україна, яка завдяки своїм досягненням в минулі десятиліття вважається космічною державою, практично не використовує свій потенціал. На сьогоднішній день її підтримка (як фінансова, так і законодавча) для розвитку космічної галузі є недостатньою.

Виходячи з цього можна сказати, що державна підтримка та розвиток вітчизняного космічного сектору є надзвичайно важливим та актуальним питанням, оскільки він здатен забезпечити стратегічне зростання та технологічне лідерство нашої держави, особливо в післявоєнний період.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання розвитку космічної індустрії є достатньо широко досліджуваним у науковій літературі. Серед усіх нещодавніх праць слід виділити підручник Кошової С. П., Гбур З. В. [6], а також дослідження експертів Моцик О. [7], Іванченко О. [2], Колісніченко В. [8].

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНИШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Не дивлячись на велику кількість праць, присвяченим розвитку космічної галузі, недослідженими зали-

шаються питання її стратегічного розвитку у процесі відновлення України. Враховуючи вищезазначене, мета статті полягає в розгляді ключових концептів розвитку космічної галузі з метою вирішення поточних її проблем.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Щорічно світовий космічний ринок зростає на 5% і в загальному оцінюється в 400 млрд доларів [1]. Таким чином, вклавши в космічну галузь 1 долар, можна отримати прибуток, що становить 7 доларів. Саме цю економічну вигоду і використовують підприємці, інноватори світового рівня для того, щоб заробляти значні капітали.

Наявність патентів на деякі технології ракетобудування та кваліфікованих кадрів дає можливість Україні брати участь у пусках космічних ракет. За приблизними оцінками, їх сектор може становити до 10%. Таким чином, наша держава має всі можливості для інтеграції в сучасний світ New Space. Таку назву отримала ера розвитку SpaceX Ілона Маска і Blue Origin Джефрі Безоса, які освоюють світовий простір спільно з державними гігантами та є основними конкурентами.

Із стрімким розвитком космічних технологій та збільшенням їх обсягів у світі, вони стали більш доступними, аніж були десятирок років тому. Цього вдалося досягти завдяки приватним ініціативам інвесторів світового рівня, що охоче вкладають кошти у експерименти, пов'язані із даною галуззю.

В Україні теж можуть з'явитися приватні аерокосмічні компанії. Для цього в неї є всі можливості. Саме в нашій державі працюють передові конструкторські бюро та підприємства, історія яких розпочалася ще на початковому етапі авіаційних технологій та ракетобудування. Українські інженери залучаються до наймасштабніших проектів світу, і в найближчі роки ця тенденція буде набирати оберті.

В наш час Україна володіє всіма необхідними потужностями для розробки космічних засобів, їх випробування, запуску та експлуатації. Саме тому її без перебільшення можна назвати космічною державою [1]. В зв'язку з російським вторгненням, яке розпочалося ще в 2014 році, український космічний ринок втратив одного із головних замовників своєї продукції. Однак, змінивши в останні роки вектор своєї діяльності, наша держава швидко надолужить втрачене [2]. Для того щоб цього досягти, потрібна ефективна кооперація між приватними інвесторами, державою та міжнародними організаціями.

Разом з тим, незважаючи на перспективи галузі, сьогодні космічна індустрія в Україні переживає не найкращі часи.

За даними Публічного звіту голови Державного Космічного агентства України за 2020 рік встановлено, що державним бюджетом було передбачено на виконання програм із розвитку космічної галузі 95 млн грн, однак фактично профінансовано у 2020 році 69 млн грн. Протягом 2020 року було удосконалено космічні системи телекомунікацій та навігації шляхом введення в експлуатацію системи координатно-часового та навігаційного забезпечення України. Ця система складається з двох центрів контролю навігаційного поля та мереж контрольно коригувальних станцій [3]. На жаль, космічна галузь практично не використовує наявний в неї потенціал для свого подальшого розвитку. Це зумовлено низкою проблем, які потребують негайного вирішен-

Рис. 1. Напрями розвитку космічної галузі в Україні

Джерело: розробка автора.

ня. Завдяки цьому космічна галузь в Україні вийде на новий рівень розвитку. Розроблені нею космічні технології зможуть якщо не конкурувати, то знаходитися на однаковому рівні з розвиненими країнами. Для того щоб нові технології з'являлися, необхідне фінансування наукових та експериментальних проектів, за результатами яких створюються інноваційні продукти [2].

За результатами 2020 року було здійснено ряд наукових космічних досліджень з створенням нової космічної техніки, а також розроблено проект концепції загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2021—2025 роки [4]. За результатами досліджень створено космічні комплекси та виготовлено матеріальну частину основною конструкції першого ступеня до двох ракет носіїв "Antares", двох блоків двигунів четвертого ступеня до ракет носіїв "Vega", та забезпечено пуски цих ракет [2].

Україна входить до 13 країн поважного клубу космічних держав. Це не випадково, адже не дивлячись на ряд труднощів, з якими зіткнулась космічна галузь в нашій державі, українські вчені продовжують активно працювати. Як і декілька десятків років тому, вони запускають супутники, пілотовані кораблі й орбітальні станції та роблять все можливе для розвитку космічного сектору. Головні питання розвитку космічного сектору наведені на Рис. 1.

Формування державної космічної політики повинне відповідати ключовим цілям відновлення України. В умовах воєнних дій 2022 року Україна зіткнулася із проблемою безпеки та браку інформаційної, технологічної підтримки у боротьбі проти агресора. В першу чергу, основні завдання державної програми відновлення повинні бути націлені на удосконалення національної безпеки, в якій космічні технології відіграють одну із ключових ролей. Створення ракетно-космічної техніки неможливе без модернізації та розробки її зразків. Завдяки цьому можна об'єднати інноваційні технології, а за рахунок комерційних пускових послуг суттєво зменшити навантаження на бюджет.

Державна політика відіграє важливу роль у розвитку космічної галузі. Основним документом, відповідно до якого здійснюється космічна діяльність в Україні, є Загальнодержавна цільова науково-технічна програма.

Це передбачено Законом України "Про космічну діяльність". Відповідно до нього, програма розробляється та затверджується Верховною радою України. Термін дії документа — 5 років.

З 1994 по 2017 рік було розроблено та прийнято чотири програми. Однак через недостатнє фінансування космічної галузі їм вдалося реалізувати частково [5].

Для реалізації програм, які будуть прийняті в подальшому, необхідне проведення економічно ефективних державних заходів. Від них залежить технологічний прогрес та формування кон'юнктури ринку космічних послуг.

Держава має суттєвий вплив на розвиток космічної галузі в Україні. Це зумовлено стратегічною важливістю космічною галузі, її впливом на геополітичний аспект присутності держави на світовій арені, значним обсягом фінансування, формуванням бази інноваційних розробок (як науково-дослідних, так і дослідницько-конструкторських), розвитком міжнародної співпраці, яка відбувається на рівні держави, формуванням сприятливого інвестиційного клімату [6].

Важливий крок уряду, спрямований на посилення космічної галузі, — це підтримання проекту Закону України "Про затвердження Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2021—2025 роки". Її підготовка здійснювалась Міністерством з питань стратегічних галузей промисловості України, Державним космічним агентством України (ДКАУ) та усіма зацікавленими сторонами.

Відповідно до Програми, в найближчі роки планується:

- проводити космічну діяльність виключно в інтересах національної безпеки та оборони;
- створити космічні системи спостереження Землі та її складових;
- впроваджувати космічні технології на ринку послуг;
- розробляти сучасну ракетно-космічну техніку;
- проводити наукові дослідження в космічній сфері;

— забезпечити заходи, передбачені Програмою, в правовому, науково-методичному та інформаційному плані.

Слід зазначити, що кошти на реалізацію програми, будуть виділені з державного бюджету. Також фінансування буде здійснюватися з інших джерел, не заборонених діючим законодавством. Всього, на виконання завдань, передбачених Програмою, необхідно близько 40,78 млрд гривень. Планується, що з державного бюджету буде виділено 15,76 млрд гривень [5].

За попередніми підрахунками, подальше прийняття Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми збільшить доходи в економічній сфері, сфері національної безпеки, екології та державного управління на понад 16 млрд гривень. Найвищі доходи очікуються в таких сегментах, як безпека та оборона, агромоніторинг та екологія. Прийняття Програми матиме позитивний вплив на розвиток космічної галузі в цілому. Цьому сприятиме її нещодавно погоджена Кабінетом Міністрів України корпоратизація.

Актуальним питанням на сьогоднішній день залишається підвищення ефективності використання космічного потенціалу, який має наша держава. Метою використання цього потенціалу є вирішення актуальних питань, пов'язаних з соціально-економічним, екологічним, культурним, інформаційним, науковим та освітнім роз-

витком суспільства. Край важливим, враховуючи нинішню ситуацію в Україні, є гарантування національної безпеки та захист її геополітичних інтересів. В цьому напрямі активно працює Кабінет Міністрів України. Своім розпорядженням він ухвалив Концепцію реалізації державної політики у сфері космічної діяльності на період до 2032 року. Відповідно до цього документу, планується сформувати ракетно-космічну галузь, яка буде конкурентоспроможною, економічно стійкою та диверсифікованою. Також планується використання космічних технологій в сфері національної економіки, національної безпеки та оборони. Крім того, вони будуть застосовуватися для удосконалення технології створення ракетно-космічної техніки, підвищення науково-технічного потенціалу держави, модернізації промислового виробництва, налагодження міжнародного співробітництва. Концепція реалізації державної політики у сфері космічної діяльності на період до 2032 року передбачає досягнення практичних результатів. До них можна віднести:

— створення космічних апаратів дистанційного зондування Землі, телекомунікаційних супутників та забезпечення їх безперебійної роботи на орбіті впродовж значного терміну;

— проведення наукових досліджень Місяця та простору навколо нього;

— розробка перспективних систем виведення, їх випробовування, та експлуатація (комплекс "Повітряний Старт");

— виведення українських підприємств, які працюють в космічній галузі, на світовий ринок послуг;

— проведення космічної діяльності в Балтійсько-Чорноморському басейні.

Виконання завдань, передбачених Концепцією, дасть можливість Україні зайняти гідне місце серед космічних держав світу [7].

Відновлення економіки неможливе без міжнародної співпраці. При цьому це стосується кожної галузі, у тому числі і космічної. Міжнародна співпраця створює можливості для притоку інвестицій, вона дозволяє долучатися до реалізації спільних проектів, забезпечуючи постійний високий дохід компаніям та підвищуючи науково-технічний потенціал країни.

Останніми роками Україна активно стимулює міжнародну співпрацю, об'єднуючи зусилля із Європейським космічним агентством та NASA. Ці організації є чи не найбільш фінансованими у всьому світі, а тому співпраця з ними дозволяє країні отримувати постійні замовлення. Окрім зазначених організацій, на сьогодні Україна активно співпрацює із понад 30-ма країнами, та приймає участь у 12-тих міжнародних космічних організаціях. Все це в комплексі дозволяє стимулювати та розвивати експорт готової продукції космічної індустрії.

Уряд не зупиняється на досягнутому і постійно шукає нові можливості співпраці, беручи участь у міжнародних подіях, що передбачають членство у міжнародних організаціях у сфері космосу. Одними із найбільш вагомих організацій є UNCOPIUS, COSPAR, IADC. Постійна участь у таких організаціях дозволяє знаходити нові проекти для власних державних та приватних компаній.

Показово успішним є досвід міжнародної співпраці останніх років. Так, в 2021 році у Канаді було започат-

ковано разом з Україною будівництво першого космічного пускового майданчику. Проект реалізований компанією Maritime Launch Services Ltd (MLS), яка передбачила створення комерційного космодрому для ракети-носія Циклон 4М. Україна також приймала участь у спільному проекті з Китаєм, з яким постійно співпрацює в межах реалізації спільних проектів. В 2021 році було проведено тематичний тиждень "Ехро2020: Space Week", де було запрошено світових інвесторів космічної галузі та обговорені можливі проекти для спільної реалізації. Україна також підписала угоди з Польщею, ОАЕ, Туреччиною, Індією та Японією.

Однак для того, щоб міжнародна співпраця була ще більш міцною, Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості розробило проект інтеграції України до Європейського космічного агентства. Даний проект націлений на виявлення проблем і формування заходів, що необхідні для реалізації членства у ЄКА [8]. Для того, щоб інтеграція відбулася, Україні слід подбати про формування іміджу надійного партнера, який має досвід успішної співпраці з країнами ЄС та іншими асоційованими країнами, та здійснити ряд реформуваних нормативно-правового забезпечення, що дозволяє спростити співпрацю з організацією та покращити захист інтересів учасників.

Основним напрямом відновлення України в післявоєнний період є розвиток приватного сектору. Космічна галузь є однією із таких, що здатні стимулювати інноваційний розвиток країни шляхом розвитку приватного бізнесу: збільшення його оборотності, оснащеності, рівня професійного забезпечення тощо.

Умови для розвитку державно-приватного партнерства були започатковані урядом України в 2020 році, коли Кабінет Міністрів України зняв обмеження для приватних організацій приймати участь у космічних проектах. Завдяки прийняттю даного рішення комерційні підприємства отримали можливість приймати участь у розробленні космічних апаратів та космічних ракет носіїв на замовлення держави [9]. Для того, щоб приватно-державна співпраця здійснювалася, приватні компанії адаптували свою роботу під національні потреби економіки, оскільки саме в рамках державних замовлень і здійснювалася реалізація державного стартапу. У новій програмі до 2025 року передбачено, що держава може ініціювати створення будь-яких космічних проектів, однак при цьому не зазначає конкретних її виконавців, тобто учасниками може бути будь-яка компанія, що має достатньо знань та ресурсів для виконання замовлення. Для вибору кращого проекту серед підприємств організовується конкурс, до якого залучається спеціальна рада за участі державного космічного агентства, Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України, оборонних відомств.

Однак для того, щоб приватна космічна галузь в Україні розвивалася, слід рухатися не тільки в межах розвитку державних закупівель. Доцільно здійснювати стимулювання розвитку приватних компаній, які можуть самостійно створювати за власні кошти космічні технології, що можуть користуватися попитом як в межах країни, так і на світовому ринку.

Останні декілька років актуальним стає питанням перспектив розвитку космічної галузі не тільки для виконання державних замовлень, однак і для забезпечення

світового попиту на послуги космічної індустрії. На світовому ринку сьогодні найбільш затребуваною є супутникова навігація, дистанційне зондування, супутники-інспектори, антисупутникові програми, системи попередження тощо [10]. Незважаючи на стрімкий розвиток галузі, гравців на світовому приватному ринку недостатньо. Поки деякі держави не активно вкладають кошти у розвиток даної індустрії, попит на продукти космічної індустрії можуть перехопити ініціатори, які вчасно скористаються відсутністю конкуренції на світовому ринку.

Як вже було згадано, космічна індустрія у цілому світі вважається однією із найбільш прибуткових, саме тому нею цікавиться значна кількість інвесторів, які готові інвестувати значні кошти з метою заробітку у майбутньому. При цьому приватні інвестори більшою мірою орієнтуються не на довгострокові, а на короткострокові проекти.

Для того, щоб розвивати комерційну космічну галузь, державі необхідно створювати умови, в яких компанії зможуть здійснювати науково-практичну діяльність, використовуючи державні інтелектуальні та технічні надбання, і при цьому не мати перешкод розвитку проектів зі сторони уряду. У такому контексті актуальною стає потреба розвитку передумов, де за умови державної гарантії підприємства матимуть можливість не тільки заробляти кошти, однак і примножувати наукові надбання країни.

Враховуючи зростання попиту на комерційний продукт космічної індустрії, можна запропонувати наступні заходи розвитку приватного сектору як ключового організатора та інвестора розвитку космічної індустрії:

- активна кооперація між державними та приватними компаніями з метою розвитку економіки;
- удосконалення нормативно-правової бази щодо створення та реалізації інноваційних продуктів космічної індустрії;
- формування сприятливого інвестиційного клімату, що дозволяє привернути не тільки вітчизняних, однак і світових інвесторів, що мають досвід роботи з космічною галуззю та можуть сприяти міжнародному трансферу нових технологій;
- державна фінансова підтримка та ініціювання стартапів з розвитку космічного сектору приватними компаніями та підприємцями;
- розвиток міжнародної співпраці з партнерами, які зацікавлені в спільному використанні інновацій та передових технологій.

ВИСНОВОК

Отже, розвиток космічної галузі сьогодні — це не тільки формування високотехнологічного іміджу держави, однак і спосіб економічного відновлення економіки. Сьогодні, коли Україна відчуває особливо гостру потребу у відновленні економіки, космічна галузь має високі загрози залишитися поза фінансуванням через брак коштів. В таких умовах уряд повинен звернути увагу на те, що космічна галузь може бути не тільки "споживачем бюджетних коштів", однак і інноваційним проектом, надприбутковим стартапом, галуззю, що може стрімко підняти розвиток економіки, збільшити інтелектуальний капітал, технологічний рівень країни, а також

відновити імідж космічної держави. Для того, щоб це відбулося, слід здійснити реформування державного управління, а також стимулювати розвиток космічної індустрії у напрямі міжнародної співпраці та комерціалізації. Сьогодні держава вже почала початки розвитку державно-приватного партнерства в області виконання державних замовлень. Разом з тим, стимулювати потрібно і розвиток комерційних стартапів даної галузі, оскільки вони в результаті стануть надбанням країни, джерелом високих доходів та притоку іноземних інвестицій.

При цьому ключом інструментом розвитку космічної індустрії залишається державна підтримка, що забезпечує фінансування, сприяє науковому розвитку космічних технологій та сприятливо впливає на розвиток галузі у довгостроковій перспективі.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання основних ідей при формуванні програм розвитку космічної галузі в період відновлення України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Чому Україну можна вважати космічною державою? armyfm.com.ua, 2019. URL: <https://www.armyfm.com.ua/chomu-ukrainu-mozhna-vvazhati-kosmichnou-derzhavoyu/>
2. Іванченко О. Україна космічна: чи вийдемо на міжнародну інвестиційну орбіту? Економічна правда, 2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/10/30/666754/>
3. Публічний звіт голови Державного космічного агентства України за 2020 рік. Державне космічне агентство України, 2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2020/kosmos-zvit-2020.pdf>
4. Кабмін ухвалив концепцію космічної програми України на 2021-2025 із обсягом бюджетного фінансування 15 млрд грн ua.interfax.com.ua, 2021. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/715875.html>
5. Уряд схвалив Загальнодержавну цільову науково-технічну космічну програму України на 2021—2025 роки. Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України, 2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-zagalnoderzhavnu-cilovu-naukovo-tehnichnu-kosmichnu-programu-ukrayini-na-2021-2025-roki>
6. Кошова С. П., Гбур З.В. Національна безпека через призму розвитку космічної галузі : навчальний посібник. Вінниця : ГО "Європейська наукова платформа". 2021. 100 с.
7. Моцик О. "Антарес" — зірка українсько-американської космічної співпраці. Дзеркало тижня, 2013. URL: http://gazeta.dt.ua/science/antares-zirka-ukrayinsko-amerikanskoyi-kosmichnoyi-spivpraci_.html
8. Колісніченко В. Мінстратегпром розробив план інтеграції до Європейського космічного агентства. GMK Center, 2021. URL: <https://gmk.center.ua/news/minstrategprom-rozrobiv-plan-integracii-do-ievropejskogo-kosmichnogo-agentstva/>
9. Попов А. Ядерний реактор на Місяці і космодром біля Криму: як Україна здійснює космічний камбек. telegraf.com.ua , 2021. URL: <https://telegraf.com.ua/ukr/tehnologii/5629645-yaderniy-reaktor-na-misyatsi-i-kosmodrom-bilya-krimu-yak-ukrayina-zdiysnyuyekosmichniy-kambek.html>
10. Борзенко Д. Роль космічної сили, або як працює військова космічна програма Росії. Адастра, 2022. URL: <https://adastra.org.ua/blog/rol-kosmichnoyi-silibo-yak-pracyuye-vijskova-kosmichna-programa-rosiyi>

References:

1. armyfm.com.ua (2019), "Why can Ukraine be considered a space state?", available at: <https://www.armyfm.com.ua/chomu-ukrainu-mozhna-vvazhati-kosmichnou-derzhavoyu/> (Accessed 05 Dec 2023).
2. Ivanchenko, O. (2020), "Ukraine is in space: will we enter the international investment orbit?", available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/10/30/666754/> (Accessed 05 Dec 2023).
3. State Space Agency of Ukraine (2020), "Public report of the head of the State Space Agency of Ukraine for 2020", available at: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2020/kosmos-zvit-2020.pdf> (Accessed 05 Dec 2023).
4. interfax (2021), "The Cabinet of Ministers approved the concept of the space program of Ukraine for 2021-2025 with a budget of UAH 15 billion", available at: (Accessed 05 Dec 2023). <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/715875.html>
5. Ministry of Strategic Industries of Ukraine (2021), "The Government approved the National Targeted Scientific and Technical Space Program of Ukraine for 2021—2025", available at: (Accessed 05 Dec 2023). <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-zagalnoderzhavnu-cilovu-naukovo-tehnichnu-kosmichnu-programu-ukrayini-na-2021-2025-roki>
6. Koshova, S. P. and Hbur, Z.V. (2021), Natsional'na bezpeka cherez pryzmu rozvytku kosmichnoi? haluzi [National security through the lens of space industry development], Yevropeys'ka naukova platforma, Vinnytsia, Ukraine.
7. Motsyk, O. (2013), "Antares" is a star of Ukrainian-American space cooperation", available at: http://gazeta.dt.ua/science/antares-zirka-ukrayinsko-amerikanskoyi-kosmichnoyi-spivpraci_.html (Accessed 05 Dec 2023).
8. Kolisnichenko, V. (2021), "The Ministry of Strategy and Industry has developed a plan for integration into the European Space Agency", available at: <https://gmk.center.ua/news/minstrategprom-rozrobiv-plan-integracii-do-ievropejskogo-kosmichnogo-agentstva/> (Accessed 05 Dec 2023).
9. Popov, A. (2021), "A nuclear reactor on the moon and a spaceport near Crimea: how Ukraine is making a space comeback", available at: <https://telegraf.com.ua/ukr/tehnologii/5629645-yaderniy-reaktor-na-misyatsi-i-kosmodrom-bilya-krimu-yak-ukrayina-zdiysnyuyekosmichniy-kambek.html> (Accessed 05 Dec 2023).
10. Borzenko, D. (2022), "The role of space power, or how the military space program of Russia works", available at: <https://adastra.org.ua/blog/rol-kosmichnoyi-silibo-yak-pracyuye-vijskova-kosmichna-programa-rosiyi> (Accessed 05 Dec 2023).

Стаття надійшла до редакції 17.12.2023 р.

УДК 351:17

О. М. Штир'юв,
к. держ. упр., доцент, завідувач кафедри місцевого самоврядування та регіонального розвитку,
Навчально-науковий інститут публічного управління та адміністрування,
Чорноморський національний університет імені П. Могили, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7627-3721>

А. Є. Коссе,

аспірант, Навчально-науковий інститут публічного управління та адміністрування,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-3396-4097>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.137

ЕТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

O. Shtyrov,

PhD in Public Administration, Associate Professor, Head of the Department of Local Self-Government and Regional Development, Educational and Scientific Institute of Public Management and Administration, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

A. Kosse,

PhD student at the Educational and Scientific Institute of Public Management and Administration, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

ETHICS AS A TOOL OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PUBLIC ADMINISTRATION

В статті акцентовано увагу на проблематиці етико-управлінського регулювання публічних службовців як визначальної складової системи публічного управління, яка стала в останні роки однією з ключових.

Зазначено що поняття етики у публічному управлінні, має широкий спектр значень. Це етичні аспекти у процесі ухвалення державних рішень, взаємодія між структурами управління на всіх рівнях влади, рівень культури виконання цих рішень, питання розв'язання конфліктів та управління ними, а також етика у взаємини між представниками публічного управління та окремими громадянами.

Наголошено що важливим в системі етичних цінностей є імідж публічного службовця та працівника органів місцевого самоврядування який формується з численних складових, а також "фоновий" імідж, тобто оточення.

Констатовано що етику складно регулювати законодавчими засобами, що ускладнює об'єктивне й справедливе покарання за порушення через різноманітні причини. Також до важливих складових варто віднести "кар'єру", та все що пов'язано із цими процесами, адже для тих, хто має підвищити свої позиції, перспективи кар'єрного зростання мають велике психологічне значення.

Проаналізовано досвід США у сфері формування етичної системи публічного управління, де у практичній діяльності апелюють до адміністративної етики з погляду моральності, розглядаючи її як особисту чесність, а в адміністративній поведінці — як майже універсальну норму, за якою публічна посада не може використовуватися для особистих корисливих цілей. Досвід Німеччини проаналізовано у контексті запобігання корупції. Антикорупційні органи у цій країні зосереджуються на запобіганні корупції та надають пріоритет етичному навчанню, але, як правило, не мають достатніх ресурсів та навичок персоналу, щоб самостійно проводити таке навчання.

Зроблено висновок про те що проблема етики публічного управління та державної служби є складною, системною, яку неможливо вирішити лише одним чи кількома механізмами. Тому розвиток етики публічної служби є важливим механізмом розвитку публічного управління, а підвищення ефективності публічної служби – одним із механізмів впровадження етики.

The article focuses on the issues of ethical management regulation of public servants as a defining component of the public administration system, which has become one of the key ones in recent years.

It is noted that the concept of ethics in public administration has a wide range of meanings. These are ethical aspects in the process of making state decisions, interaction between management structures at all levels of government, the level of culture of implementing these decisions, the issue of conflict resolution and their management, as well as ethics in the relationship between representatives of public administration and individual citizens.

It is emphasized that the image of a public servant and employee of local self-government bodies, which is formed from numerous components, as well as the "background" image, that is, the environment, is important in the system of ethical values.

It has been established that ethics is difficult to regulate by legislative means, which complicates objective and fair punishment for violations due to various reasons. It is also important to include "career" and everything related to these processes, because for those who have to improve their positions, the prospects for career growth are of great psychological importance.

The experience of the USA in the field of forming an ethical system of public administration is analyzed, where in practical activities they appeal to administrative ethics from the point of view of morality, considering it as personal honesty, and in administrative behavior as an almost universal norm, according to which public office cannot be used for personal selfish purposes. The experience of Germany is analyzed in the context of corruption prevention. Anti-corruption agencies in this country focus on preventing corruption and prioritize ethics training, but generally lack the resources and staff skills to conduct such training themselves.

It was concluded that the problem of ethics of public administration and civil service is a complex, systemic one that cannot be solved by only one or several mechanisms. Therefore, the development of public service ethics is an important mechanism for the development of public administration, and increasing the efficiency of public service is one of the mechanisms for the implementation of ethics.

Ключові слова: етика, публічна служба, публічне управління, етичні стандарти, мораль, кар'єра.

Key words: ethics, public service, public administration, ethical standards, morality, career.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сучасна парадигма публічного управління базується на ідеї цивілізаційної місії держави у забезпеченні демократичного розвитку суспільства. Ця місія вимагає розвитку духовної сутності як людини, так і суспільства, ґрунтуючись на етиці як теоретичному та практичному фундаменті для організації суспільного життя.

Проблематика етико-управлінського регулювання поведінки публічних службовців стала в останні роки однією з ключових. Як відомо, останні десятиліття публіч-

на служба переживає період найсерйозніших змін. Ці зміни стосуються веберівської парадигми раціональної бюрократії, що довгий час безроздільно панувала, і саму логіку відносин між виконавчою владою і суспільством.

Етика є складним явищем, що пронизує всі аспекти людського існування. Це моральна наука, яка формується через вірування, освіту та соціальне оточення, та відіграє ключову роль у публічному управлінні. В Україні важливість цієї сфери а відтак і її проблеми стали об'єктом обговорень у першій половині 90-х років. Навіть тоді були пропозиції створення "Кодексу честі громадян України" та "Кодексу ділової етики України". Однак ще залишається безліч питань, які потребують обговорен-

ня. Наприклад, був розглянутий законопроект "Про належну поведінку осіб, уповноважених виконувати державні функції".

Говорячи про проблему етики у публічному управлінні, важливо зауважити, що це поняття має широкий спектр значень. Це етичні аспекти у процесі ухвалення державних рішень, взаємодія між структурами управління на всіх рівнях влади (виконавчій, законодавчій, судовій), рівень культури виконання цих рішень, питання розв'язання конфліктів та управління ними, а також етика у взаємини між представниками публічного управління (влади) та окремими громадянами.

Нарешті 2023 рік став визначальним у покращенні етичного клімату в публічному управлінні це стало можливим завдяки прийняттю НАДС суттєвих змін до чинних норм у сфері етики публічного службовця через додавання у нормативні документи терміну "мобінг" що є важливим фактором зміцнення етичних стандартів для публічних службовців.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням проблем етики публічного управління присвячено праці наступних вчених: В. Андрианов, П. Баранов, Л. Бобовникова, Т. Василевська, К. Ващенко, Т. Витко, Б. Головин, В. Гошовська, С. Денисов, В. Еошовська, С. Ківалов, Є. Невмержицький, Е. Гришин, І. Сурай, Ю. Тодорцева, Ю. Шрейдер, О. Штиршов, І. Яцків.

ЦІЛІ СТАТТІ

На підставі вагомих теоретичних напрацювань науковців, в рамках нашого дослідження вважаємо актуальним сконцентрувати увагу на аналізі світового та вітчизняного досвіду етики публічного управління. Проаналізувати основні проблеми у сфері етики публічного управління як важливого інструменту розвитку публічного управління, в контексті змін та викликів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Становлення України як незалежної держави та використання структур та персоналу радянського періоду державного будівництва підкреслило необхідність розвитку гуманістичних, демократичних засад державного будівництва. У таких умовах гуманітарний та етичний фактор стали очевидними для науковців та практиків як основа та необхідність у суспільному розвитку. Цьому сприяли розвинені демократичні цінності, спрямовані на допомогу молодій українській державі у її формуванні, а також практика міжнародних відносин, що базується на загальнолюдських цінностях та морально-правових засадах.

Культура публічного управління, яка сприяє реалізації основних суспільних цінностей та норм, які характеризують суспільство як нову соціальну систему, залежить від рівня професіоналізму, компетентності та моральних засад публічних службовців. Вона формується в системі організаційної культури, де державні службовці розуміють основні фактори нової культури сусп-

ільства, усвідомлюють ступінь відповідальності за майбутнє. Ці аспекти лежать в основі нового світогляду, що передбачає, що "основне право кожної людини — це право на свободу та вибір, можливість відкривати особисті можливості та забезпечувати їх найкращу реалізацію у сфері її соціальних інтересів". [3].

Фактори, що визначають ефективність формування культури публічного службовця, охоплюють особисті аспекти (культурні та професійні орієнтації, рівень освіти, соціальний статус тощо), якість керівництва організації (моральна позиція, особисті моральні якості), свідомість у діях та моральний клімат в організації.

Як зазначає М. Рудакевич "професійна мораль та професійна етика відображають особливості певного виду людської діяльності і виникають там, де об'єктом є людина. Мораль у суто професійному розумінні, особливо в юридичній діяльності, це, на нашу думку, система вимог (норм моралі, совісті, відповідальності, честі) до представників юридичної професії, які стосуються виконання ними професійних обов'язків. Тобто професійна мораль відображає специфіку певного виду людської діяльності. Отже, під професійною мораллю розуміють складову загальної моралі, а також конкретне застосування, що регулює певний вид професійної діяльності" [8].

Професійна етика розглядається, як сукупність моральних норм, які визначають причетність особи до виконання обов'язку перед професією.

Професійна мораль відображає особливості моральної свідомості, взаємин, поведінки людей, які зумовлені професійною специфікою.

Однак з плином часу професійна етика має стати яснішою, що призводить до появи професійної етики. Професійна етика вже не фіксує спонтанно сформовані моральні норми, а інституційно та свідомо сформовані професійно-етичні установки. Набуття професійної етики інституційного характеру свідчить про те, що спонтанні дії замінюються передбачуваною, очікуваною, змодельованою та регульованою поведінкою.

Розглянемо етичні аспекти у сфері публічного управління. Аналізуючи етичні проблеми взаємодії між представниками влади та громадянами, важливо розглянути ті повсякденні ситуації, які можуть залишатися непоміченими, але є складовою етичної культури управління.

Ці аспекти включають: етику прийому громадян та спілкування з ними, час очікування бюрократичних процедур, урахування потреб громадян у виконанні послуг або отриманні відповідей, і, нарешті, збереження гідності та іміджу державних службовців. Зазвичай у більшості державних установ чітко визначений час для прийому відвідувачів. Однак працівники час від часу порушують ці правила, запізнюються на роботу, затримують початок робочого дня тощо.

Варто говорити про те що саме спілкування з відвідувачами не завжди відповідає етичним стандартам. До прикладу процедури розгляду звернень громадян можуть бути недостатньо ефективними. Навіть при чітких термінах розгляду, встановлених Законом України "Про звернення громадян", можуть траплятися випад-

ки довготривалих процедур. Згідно з цим законом, звернення громадян мають розглядатися протягом одного місяця з моменту їх надходження. Але важливо забезпечити об'єктивність, повноту та своєчасність перевірки таких звернень та скарг.

Важливим в системі етичних цінностей є імідж публічного службовця та працівника органів місцевого самоврядування який формується з численних складових. Серед них стиль спілкування, управлінський підхід, зовнішній вигляд, організація робочого простору та використання невербальних комунікаційних засобів. Не менш важливий на нашу думку є "фоновий" імідж, тобто оточення. Не всі працівники державних структур приділяють увагу цьому аспекту, але саме на основі сприйняття кожного окремого представника влади формується уявлення про систему публічного управління в цілому.

Це лише один з аспектів етики публічного управління. Однак політики часто не приділяють уваги цій сфері. Етику складно регулювати законодавчими засобами, що ускладнює об'єктивне й справедливе покарання за порушення через різноманітні причини. Однією з них є рівень етичної культури в національному середовищі. Багато чого залежить від конкретного керівника-"лідера", його особистих якостей публічних службовців чи представників місцевого самоврядування, їхнього стилю співпраці з підлеглими та виконання вказівок керівництва.

Часто методи роботи керівництва передаються і на його підлеглих, визначаючи тон, в тому числі й у сфері етики, у всій організації. Велика роль у цьому виховання, освіти та особистого досвіду. Частково це також залежить від громадян, що взаємодіють з органами публічної влади. Наприклад, важливо враховувати обґрунтованість прохань та розуміти специфіку роботи в сфері публічного управління. Однак це переважно поодинокі випадки. У більшості ситуацій важко не визнати недостатньо високий рівень етичної культури у сфері публічного управління. Тому на нашу думку потрібна інтенсивна робота у цьому напрямку.

В цьому контексті доречно зазначити що ж розуміється науковцями під поняттями етика професійна етика та мораль. Етика — це "наука про мораль, її розвиток, принципи, норми й роль у суспільстві; сукупність принципів моралі та цінностей, якими керуються у своїй поведінці особи чи група осіб" [8].

Мораль є формою суспільної свідомості, спрямованою на забезпечення власної гідності людей та їхніх прав на гідність і щастя. Професійна етика — це кодекс поведінки для виконання професійної діяльності. Вона охоплює питання, пов'язані з етичним статусом колективу; типові професійні ситуації, що вимагають певної позиції; моральні обов'язки етичної команди та стандарти їхньої реалізації, сформульовані у вигляді набору моральних цінностей і норм.

Професійна мораль конкретизує загальнолюдські моральні цінності (принципи, норми, поняття) у конкретних професіях. Основним поняттям професійної моралі є професійний обов'язок, який поєднується з відповідальністю та перетинається з такими поняттями, як професійна честь, гідність та справедливість.

Взаємини з іншими людьми, вирішення ділових проблем під час спілкування, відносини керівників із підлеглими, спілкування між представниками різних установ та організацій, а також спілкування посадовців з відвідувачами — усе це регулюється діловою етикою.

Останнім часом моральні цінності у професійній діяльності зазнали змін: раніше акцент робився на суспільні інтереси, нині важливішими стали індивідуальні. Професійна етика проявляється як у моделях і стилях спілкування, способах впливу на людей, культурі мовлення (вербальному спілкуванні), культурі слухання, (невербальному спілкуванні) та професійному етикеті.

Етикет — це сукупність правил, пов'язаних із змином вести себе в суспільстві, зовнішньою охайністю, правильністю у будівництві бесіди та загальною культурою поведінки.

Зрозуміло що усі працівники повинні мати спільну культуру, мудрість та порядність. В той же час як зазначають науковці "особливо важливим є їх моральний потенціал. Головною моральною вимогою в офіційних відносинах є підтримка людської гідності, незалежно від положення в ієрархії. Для співробітників в зарубіжних країнах найчастіше згадуються особисті якості: людяність, доброта, природність, розслабленість; миттєвість, довіра до інших; співчуття; доброзичливе почуття, доброта; інтерес, щира увага; емпатія (спроба зрозуміти іншого, відчуття його ситуації); гарний зовнішній вигляд; рішучість (впевненість); ввічливість (увага, доброзичливість); такт (чуйність, турботливість); ввічливість; пристосованість (гнучкість); дисциплінованість; толерантність" [9].

На тлі цих складних системних взаємодій етики та інших складових варто згадати про кар'єру. Тривалий час в нашому управлінському лексиконі не вживалося таке поняття, як кар'єра. Якщо до нього і зверталися, то з обережністю. Останнім часом перед нами ці поняття постали у новому ракурсі.

"Кар'єра" в перекладі з французької перекладається як успішне просування по службі, в науковій, суспільній та іншій діяльності.

Тим хто має на меті підвищити свої позиції та перспективи кар'єрного зростання мають вбачають у цьому вагомому психологічному значення. Це потужний фактор для самовдосконалення людей зокрема духовного і має позитивні наслідки. Насправді, це є результатом впливу на привабливість молодих фахівців, яке стає фактором, що збільшує особистий інтерес до осіб з великим особистим та професійним потенціалом.

На формування етичної системи публічного управління у світі найбільше вплинули США і Великобританія, які мали давні традиції розв'язання етичних проблем. "Існуюче Управління громадської етики у Сполучених Штатах контролює загальне спрямування програм етики у виконавчій владі, а також етичну підготовку державних службовців. Організовує навчальні програми для тих, хто безпосередньо займається питаннями етики в державних установах, має спеціальний Центр, в якому зберігаються навчальні матеріали з етики в орга-

нах виконавчої влади. Видається спеціальна газета та методичні рекомендації для консультантів з питань етики, щорічно проводяться конференції з цього питання" [11].

Щодо етичних справ у США то варто наголосити що у практичній діяльності вони апелюють до адміністративної етики з погляду моральності, розглядаючи її як особисту чесність, а в адміністративній поведінці — як майже універсальну норму, за якою публічна посада не може використовуватися для власних корисливих цілей. Вимоги громадської думки у США перетворилися на нормативні. Тут існує розгалужена система спеціального "етичного" законодавства, на підставі якого створено і діє окрема "етична" державна структура управління, призначена регулювати, розслідувати та переслідувати неетичні дії державних службовців. Тут встановлено спеціальні процедури для розв'язання "етичних" справ і механізми примусового застосування етичних норм.

Говорячи про інші складові яких торкається етика в США то нашу думку "становить інтерес досвід щодо підвищення етики державної служби та боротьби з корупцією. Публічна служба — це публічна довіра. Кожен службовець зобов'язаний ставити відданість конституції, законам та етичним принципам вище за приватну користь. Для того щоб кожний громадянин міг бути впевненим у чесності федерального уряду, кожний службовець має поважати і додержувати принципів етичної поведінки" [11].

Спеціальний закон 1978 року про реформу державного управління передбачає заходи щодо боротьби з корупцією та підвищення ефективності діяльності урядових установ. Основний принцип, введений законом, — конкурсний відбір кандидатів на державні посади, при якому головними критеріями є достатній досвід, рівень кваліфікації та чесність.

У системі державної служби США забороняють службовцям визнавати цінність офіційної поведінки, отримувати хабарі, обіймати державні посади у справах, що перетинаються із певними фінансовими інтересами, та вести справи, які не спонукають, але можуть провокувати до корупції. В зв'язку із цим був встановлений набір основних стандартів неетичної поведінки. "У 1989 році Конгрес США створив Департамент громадської етики як незалежну установу у виконавчій владі. Його очолює директор, призначений Президентом за рекомендацією Сенату і погоджений з ним строком на п'ять років" [11]. Цей департамент забезпечує управління програмою етики виконавчої влади. Система є децентралізованою, і кожна установа та філія несе відповідальність за реалізацію власного плану етики.

"На формування етичної системи державних послуг у світі суттєво вплинув "ефект вивернутих дверей" у Великобританії, тобто міграція співробітників між державною службою та комерційними структурами, а також "ефект трансферу", тобто трансфер колишніх вищих державних службовців після їх відставки. на тій самій території, яку вони нещодавно контролювали, що призвело до зростання корупції" [10].

За останні 30 років у світі була розроблена система професійно-етичного регулювання державної служби,

яка визначає зв'язки між органами державної влади та громадянами. Неформальна участь громадськості у вирішенні етичних проблем державної служби стала загальноприйнятною для всіх розвинених країн. Особлива увага в цій системі приділяється питанням права на інформацію, поваги до прав та незалежності ЗМІ та неприпустимості будь-яких спроб обману громадської думки чи її представників.

Наприклад, у Німеччині найважливішим механізмом громадського контролю за бюрократією є система спеціальних адміністративних судів, де громадяни можуть скаржитися на порушення їх прав та законних інтересів органами державної влади. Однією з форм перевірки громадянської етики у різних країнах є інститути громадянського суспільства, такі як громадські комісії з етики, які розглядають питання, пов'язані з порушенням етики державних службовців.

Антикорупційна установа також може бути організована конкретно антикорупційним інститутом, органом державної служби або установою, яка забезпечує фінансування навчання етиці. Ідея про необхідність створення органу, який би займався питаннями етичної державної служби, широко визнається. Органи державної служби, які існують у країнах, відповідають за кадрову політику, але вони також мають багато інших обов'язків, і етичні питання для них не є пріоритетними. Антикорупційні органи зосереджуються на запобіганні корупції та надають пріоритет етичному навчанню, але, як правило, не мають достатніх ресурсів та навичок персоналу, щоб самостійно проводити таке навчання.

"Багато країн використовують дослідження або опитування для аналізу потреб поліпшення етики працівників, що дозволяє аналізувати чесність державних службовців, довіру громадськості до державного управління, поширеність корупції та інші відповідні показники. Тести на чесність широко використовуються в Сполучених Штатах" [11].

На сьогоднішній день, існують різні підходи до проведеної таких опитувань: "в Іспанії, Литві та Чорногорії спеціалізовані антикорупційні органи проводять спільні антикорупційні дослідження, які можуть бути використані для планування навчання з етики; в Австрії, Румунії та Хорватії уряди використовують різноманітні опитування, замовлені центральним урядом або окремими міністерствами та науково-дослідними інститутами; у США та Молдові проводяться лише неурядові опитування; у Вірменії опитування проводяться різними програмами за підтримки донорів" [11].

"Сінгапур — одна з країн з одним із найнижчих рівнів корупції та високим рівнем економічного розвитку" [11].

"Ця країна має цілісну етичну систему державних службовців, яка значно відрізняється від інших країн. Етична система державної служби Сінгапуру не є окремою, а невід'ємною частиною, яка пронизує всю державну адміністрацію" [11].

В Україні формально існують усі складові інфраструктури етичної системи публічного управління. Але жоден з цих елементів повністю не реалізує свій потенціал для забезпечення належного рівня етики для державних службовців.

В Україні "серед державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування немає усталеної традиції дотримуватися етичних норм доброї поведінки. Подвійна мораль, яка є результатом попередніх етапів соціально-економічного та культурного розвитку країни, впливає як на політичне управління, так і на практику державного управління, повсякденне життя" [9].

Для України характерна невідповідність офіційної етики, яка декларується законодавчими документами, та традиційної та корпоративної етики. У цій тріаді імплементація законів, що відповідають світовим стандартам, є найпростішим завданням.

"Але в Україні етичне законодавство не завжди обґрунтовано змінюється, хоча зараз воно суттєво відрізняється від загальних рисам світу" [9].

Другим найскладнішим завданням є формування корпоративної культури, спрямованої на забезпечення необхідного рівня етики державних службовців. На цьому етапі провідну роль відіграють лідери-керівники державної служби, які мають бути прикладом етичної поведінки та здатні сформувати систему управління, що відповідає етичним вимогам.

І самоосвіта і етична освіта можуть зіграти важливу роль у формуванні та розвитку ефективних лідерів. Аналіз навчальних програм підвищення кваліфікації державних службовців в Україні показує, "що навчання з етики обмежується питаннями боротьби з корупцією і суттєво відрізняється від відповідної роботи в інших країнах" [9].

Публічна служба в Україні ще не сформувала традиції самоосвіти працівників. Такий процес виникає спонтанно, але наразі спрямований, переважно, на вивчення змін у законодавстві країни. Проблема самоосвіти публічних службовців потребує як теоретичної розробки, так і практичної підготовки керівників державних служб для її реалізації.

Найскладнішим і тривалим процесом є формування сучасних традицій побудови суспільства на етичних засадах. Це може статися лише при активному економічному розвитку, приборканні корупції в усіх соціальних інститутах, впровадженні етичного виховання на всіх рівнях освіти і розвитку громадянських інститутів. Існуюча система оцінювання публічних службовців включає дотримання етичних правил, але за результатами багаторічних опитувань публічних службовців на курсах підвищення кваліфікації, це переважно лише формалізм.

У більшості промислово розвинених країн, включаючи Україну, пріоритетними є інші цінності (гроші, посада, статус у ієрархії), а особи з сучасними цінностями становлять лише невеликий відсоток. Демократія в цих країнах переважно формальна, права людини реалізуються лише частково, а ефективність демократичних інститутів дуже низька. Корумповані еліти, кланово-олігархічні структури які панують у державних структурах не дотримуються законів, що призводить до високого рівня корупції.

Стосовно перспектив то підтримуємо думку багатьох дослідників які вбачають важливу роль освіти у вирішенні питань етики публічних службовців. Однак нині не є доцільним переоцінювати роль етичної підготовки публічних службовців в Україні. Надії на те, що справж-

ня етика публічних службовців може і повинна відповідати етичним нормам законів та правил, залишаються невиправданими, як свідчення цих слів наведемо наступні цифри. "Плильність кадрів на державній службі в Україні становить 16% на рік, що значно зменшує вплив освіти на реальний стан етики державних службовців" [11].

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Отже, охарактеризувавши етичну систему України, варто зазначити, що проблема етики публічного управління та державної служби є складною, системною, яку неможливо вирішити лише одним чи кількома механізмами. Провідною умовою її розв'язання є інтенсивний економічний розвиток країни, активне, системне запровадження сучасного світового досвіду. Крім того, етичною може бути лише публічна служба, яка діє ефективно, зосереджена на стандартах управління якістю та має на меті задоволення потреб суспільства. Тому розвиток етики публічної служби є важливим механізмом розвитку публічного управління, а підвищення ефективності публічної служби — одним із механізмів впровадження етики. Усі вищезазначені проблеми необхідно вирішувати комплексно і одночасно. Але потрібна скоординована діяльність для побудови етичної системи державної служби на трьох рівнях: державному, регіональному та на рівні окремих установ державної служби.

Література:

1. Витко Т.Ю. Державна кадрова політика України: сутність, сучасний стан і перспективи розвитку / Т.Ю. Витко // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. — 2016. — №1. — URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2016_1_5 (дата звернення: 02.01.2024).
2. Загальні правила етичної поведінки публічних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 р. № 158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text> (дата звернення: 02.01.2024).
3. Оболенський О. Ю. Державна служба: Навчальний посібник. К.: КНЕУ, 2003. 344 с.
4. Правила етичної поведінки публічних службовців: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2016 р. № 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.01.2024).
5. Про внесення змін до Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Наказ 36 Нац. агентства України з питань державної служби від 28.04.2021 р. № 72— 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0668-21#Text> (дата звернення: 02.01.2024).
6. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню): Закон України від 01.12.2022 р. № 2806-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-20#Text> (дата звернення: 02.01.2024).
7. Про внесення змін до Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб

місцевого самоврядування: Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 13.03.2023 р. № 37—23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0668-21#Text> (дата звернення: 02.01.2024)

8. Рудакевич М. І. Професійна етика державних службовців: теорія та практика формування в умовах демократизації державного управління: монографія. Т.: Астон, 2007. 398 с.

9. Хриков Є. М. Етична система публічної служби України. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 3. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/3_2020/8.pdf. (дата звернення: 02.01.2024).

10. Chumachenko, D., Yemelyanov, V., Zhovnirchuk, Y., Bandura, I., & Karpeko, N. (2021). Social models for the fight against corruption and corrupt practices in the global and European dimension. *Journal of Research Apuntes Universitarios: University Notes*, Vol. 11 Num. 3 (2021), 183—196. URL: <https://doi.org/10.17162/au.v11i3.700> (accessed: 02.01.2024).

11. The official site of Understanding Civil Service (2019), — Civil Service Ethics, URL: <https://www.civilservant.org.uk/ethics-homepage.html> (accessed: 02.01.2024).

References:

1. Vytko, T.Yu. (2016), "State personnel policy of Ukraine: essence, current state and development prospects", *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia*, [Online], vol. 1, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2016_1_5 (Accessed: 02 January 2024).

2. Official website of the National Civil Service Agency of Ukraine (2016), "General rules of ethical behavior of public servants and officials of local self-government", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text> (Accessed: 02 January 2024).

3. Obolenskyi, O. (2003), *Derzhavna sluzhba: Navchalnyi posibnyk*. [Civil service: Study guide], Kyiv, KNEU.

4. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), The Resolution "Rules of ethical behavior of public servants", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65-2016-%D0%BF#Text> (Accessed: 02 January 2024).

5. Official website of the National Civil Service Agency of Ukraine (2021), "On making changes to the General Rules of Ethical Behavior of Civil Servants and Local Self-Government", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0668-21#Text> (Accessed: 02 January 2024).

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine: "On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses Regarding the Prevention and Counteraction of Mobbing (harassment)", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-20#Text> (Accessed: 02 January 2024).

7. Official website of the National Civil Service Agency of Ukraine (2023), "On making changes to the General Rules of Ethical Behavior of Civil Servants and Local Self-Government", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0668-21#Text> (Accessed: 22 December 2023).

8. Rudakevych, M. (2007), *Profesiina etyka derzhavnykh sluzhbovtziv: teoriia ta praktyka formuvannia v*

umovakh demokratyzatsii derzhavnoho upravlinnia: monohrafiia. [Professional ethics of civil servants: theory and practice of formation in the conditions of democratization of public administration], Aston, Ternopil, Ukraine.

9. Hrykov, E. M. (2020). "Ethical system of public service of Ukraine", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. [Online], № 3, available at: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/3_2020/8.pdf. (Accessed: 02 January 2024).

10. Chumachenko, D., Yemelyanov, V., Zhovnirchuk, Y., Bandura, I., & Karpeko, N. (2021), "Social models for the fight against corruption and corrupt practices in the global and European dimension", *Journal of Research Apuntes Universitarios: University Notes*, Vol. 11, No. 3, pp. 183—196. <https://doi.org/10.17162/au.v11i3.700>

11. The official site of Understanding Civil Service (2019), "Civil Service Ethics", available at: <https://www.civilservant.org.uk/ethics-homepage.html> (Accessed: 02 January 2024).

Стаття надійшла до редакції 02.01.2024 р.

АГРОСВІТ
<https://nayka.com.ua>
 Передплатний індекс: 23847

АГРОСВІТ
 Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

Є. В. Кисельов,
аспірант, Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-1848-0866>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.144

АДАПТИВНІ МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯМ ЕНЕРГЕТИЧНИХ СИСТЕМ

Ye. Kyselov,
Postgraduate student, V.I. Vernadsky Taurida National University, Kyiv

THE ADAPTIVE MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF FUNCTIONING OF ENERGY SYSTEMS

У статті здійснено виокремлення адаптивних механізмів публічного управління функціонуванням енергетичних систем. Визначено роль адаптивності у процесах функціонування енергетичних систем. Показано, що адаптивність є фундаментальною властивістю, притаманною всім відкритим системам і системам, що розвиваються, проте тільки протягом останніх десятиліть властивість адаптивності стала братися до уваги при аналізі та плануванні розвитку енергетичних систем. Підкреслено, що економічна система будь-якого рівня організації (місто, регіон, країна) у процесі свого функціонування та розвитку потребує постачання енергетичних ресурсів. При цьому економічна система стабільно функціонує та розвивається тоді, коли її попит на енергію забезпечується у повному обсязі. Обґрунтовано застосування рівня адаптивності енергетичних систем. Підкреслено, що рівень адаптивності енергетичної системи є зворотною величиною до її вразливості. В свою чергу, рівень уразливості системи — це ступінь обурення середовища, у якому система перестає повністю чи частково функціонувати. Критичне обурення середовища є такою несприятливою зміною, в якій енергетична система неспроможна адекватно відреагувати на стресову ситуацію, що призводить до нездатності забезпечити затребуваний ринком обсяг поставок енергетичних ресурсів. Виокремлено можливі стресові ситуації для енергетичних систем, котрі можуть потребувати застосування адаптивних механізмів публічного управління: фінансово-інвестиційні, виробничі, ринкові, соціально-політичні. Відмічено, що у разі виникнення фінансово-інвестиційних стресових ситуацій витрати на адаптацію можуть бути пов'язані зі зростанням необхідних капіталовкладень, витратами на реорганізацію, витратами на обслуговування кредитів та ін. для підвищення виробничої ефективності. Несприятливі зміни ринкового середовища, як правило, вимагають пролонгованих витрат на розробку нової ринкової стратегії енергетичних компаній та її подальшу реалізацію.

The article highlights the adaptive mechanisms of public administration of functioning of energy systems. The role of adaptability in the processes of functioning of energy systems is defined. It is shown that adaptability is a fundamental property inherent in all open and developing systems, however, the property of adaptability been taken into account in the analysis and planning of the

development of energy systems only in recent decades. It is emphasized that the economic system of any level of organization (city, region, country) in the process of its functioning and development requires the supply of energy resources. At the same time, the economic system is stable and developing when its demand for energy is provided in full. The application of the level of adaptability of energy systems is substantiated. It is emphasized that the level of adaptability of the energy system is the inverse of its vulnerability. In turn, the level of vulnerability of the system is the degree of disturbance of the environment in which the system ceases to function completely or partially. The external environment is constantly changing, and thanks to adaptive properties, the system adjusts to new conditions. There is a change in internal structure due to the emergence of new elements and relationships that change the functional characteristics of the system. In general, system adaptability refers to a property that allows the system to function in stressful situations or which allows the system to withstand stresses. A critical environmental disturbance is such an adverse change in which the energy system is unable to adequately respond to a stressful situation, which leads to the inability to provide the volume of energy resource supplies demanded by the market. Possible stressful situations for energy systems that may require the use of adaptive mechanisms of public administration are highlighted: financial-investment, production, market and socio-political ones. It is noted that adaptation costs may be associated with the growth of necessary capital investments, reorganization costs, loan servicing costs, etc. to increase production efficiency in the case of financial-investment stressful situations. Unfavorable changes in the market environment, as a rule, require prolonged costs for the development of a new market strategy of energy companies and its further implementation.

Ключові слова: механізми, публічне управління, адаптивність, енергетична система, стресові ситуації.

Key words: mechanisms, public administration, adaptability, energy system, stressful situations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток публічного управління забезпеченням енергетичної безпеки входить до одного з таких напрямів досліджень великих систем енергетики, як: оцінка ефективності функціонування паливно-енергетичного комплексу країни, формування оптимальних варіантів розвитку енергетики, прогнозування розвитку енергетичних систем, а також розробка заходів оптимізації енергетичного господарства відповідно до змінних умов.

Дослідження, що проводяться в даний час, підкреслюють важливість такої характеристики сучасних енергетичних систем, як адаптивність, але в той же час не пропонують будь-якої певної методології управління адаптивністю в рамках вирішення проблем забезпечення енергетичної безпеки. Іншими словами, розвиток теорії адаптивності енергетичних систем та облік даної властивості все ще не розглядаються як необхідні складові процесу управління великими системами енергетики, а також вирішення проблем уразливості національної економіки до реалізації стратегічних загроз енергетичній безпеці країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Багато дослідників заявляють про те, що ускладнення взаємозв'язків економіки та енергетики, розвиток нових енергетичних технологій, збільшення політичної напруженості, зростання невизначеності на міжнародних енергетичних ринках та інші фундаментальні зміни призводять до необхідності розвитку теорії управління великими системами енергетики. Існуючі методи прийняття рішень в енергетиці та моделі, що описують взаємозв'язки економіки та енергетики, повинні модернізуватися з урахуванням умов, що змінюються.

Незважаючи на великий інтерес до розвитку теорії управління великими системами енергетики і, в тому числі, до питань забезпечення енергетичної безпеки, такої властивості енергетичних систем, як адаптивність, не було приділено достатньої уваги.

МЕТА СТАТТІ

Метою роботи є виокремлення адаптивних механізмів публічного управління функціонуванням енергетичних систем.

Для досягнення поставленої мети в роботі пропонується поставити та вирішити такі завдання:

- визначити роль адаптивності у процесах функціонування енергетичних систем;
- обґрунтувати застосування рівня адаптивності енергетичних систем;
- виокремити можливі стресові ситуації для енергетичних систем, котрі можуть потребувати застосування адаптивних механізмів публічного управління.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Адаптивність є фундаментальною властивістю, притаманною всім відкритим системам і системам, що розвиваються, проте тільки протягом останніх десятиліть властивість адаптивності стала братися до уваги при аналізі та плануванні розвитку енергетичних систем [2; 4].

Економічна система будь-якого рівня організації (місто, регіон, країна) у процесі свого функціонування та розвитку потребує постачання енергетичних ресурсів. При цьому економічна система стабільно функціонує та розвивається тоді, коли її попит на енергію забезпечується у повному обсязі. Постачання енергією, втіленою в енергетичних ресурсах, відбувається за рахунок роботи енергетичної системи, яка у загальному вигляді являє собою сукупність енергоустановок (генеруючих, перетворюючих, передавальних, акумулюючих та таких, що споживають), з'єднаних між собою енергетичними зв'язками таким чином, що умови експлуатації цих установок впливають одна на одну [1; 3].

Якщо економіка та енергетика працюють за умов відносної стабільності, коли енергетична система забезпечується ресурсами, а економіка, своєю чергою, отримує достатню кількість енергетичних ресурсів за прийнятною ціною, система не відчуває стресу. Однак коли відбувається деяка подія, природа якої може бути різноманітною, енергетична система зазнає стресу, здатного призвести до повної зупинки роботи енергетичної системи, перебоїв поставок енергетичних ресурсів, значного підвищення ціни на енергію, зниження економічної ефективності роботи енергетичних компаній. Повернення системи до початкового стану (або перехід до нового стану, що відповідає умовам функціонування системи, що змінилися) стає можливим завдяки своєчасному проведенню адаптаційних заходів [1; 2].

Зовнішнє середовище постійно змінюється, і завдяки адаптивним властивостям система підлаштовується під нові умови. Відбувається зміна внутрішньої структури через появу нових елементів і взаємозв'язків, які змінюють функціональні характеристики системи. У загальному вигляді під адаптивністю системи розуміється властивість, що дозволяє системі функціонувати в умовах стресових ситуацій або іншими словами, що дозволяє системі протистояти стресам [1; 4].

У процесі адаптації відбуваються технічні та організаційні зміни роботи енергетичної системи, завдяки яким система підлаштовується до зовнішніх і внутрішніх умов, що змінюються, продовжуючи ефективно забезпечувати потреби економіки в енергетичних ресурсах за

допомогою оптимізації структури електрогенеруючих потужностей, формування заданої структури споживання первинних енергоресурсів, досягнення оптимального обсягу та напрямків поставок енергоресурсів як усередині регіону, так і за його межами [2; 3].

Щодо можливості досягнення поставленої мети будь-яка економічна, соціальна чи виробнича система буде більш життєздатною й ефективною за наявності адаптивності. Це правило підходить і до енергетичних систем різного рівня організації: чим вищий рівень адаптивності, тим більший стрес може пережити енергетична система.

Рівень адаптивності енергетичної системи є зворотною величиною до її вразливості. В свою чергу, рівень уразливості системи — це ступінь обурення середовища, у якому система перестає повністю чи частково функціонувати. Критичне обурення середовища є такою несприятливою зміною, в якій енергетична система неспроможна адекватно відреагувати на стресову ситуацію, що призводить до нездатності забезпечити затребуваний ринком обсяг поставок енергетичних ресурсів [1; 4].

Поняття "адаптивність" близьке за змістом до таких понять, як "гнучкість" та "стійкість". Так, гнучкість енергетичної системи характеризує її можливість поглинати несприятливі події за рахунок внутрішніх резервів. Тобто чим вищий запас міцності системи, чим більшими резервами різної природи вона володіє, тим вона гнучкіша. Під стійкістю енергетичної системи розуміється її здатність підлаштовуватися під зовнішні і внутрішні умови, що змінюються, без залучення додаткових витрат. Ця ситуація можлива за рахунок того, що внутрішні резерви та ресурси можуть бути використані для реорганізації, і початковий варіант розвитку енергетичних систем може бути дещо змінений. Різниця між стійкістю та адаптивністю системи полягає в тому, що властивість адаптивності системи передбачає її можливість структурно й організаційно змінюватися з використанням внутрішніх ресурсів, резервів та із залученням додаткових вкладень. Тобто адаптивні механізми залучають як внутрішні резерви системи (як у разі з механізмами забезпечення стійкості), так і ресурси, які можуть бути залучені на комерційній основі ззовні [1—3].

Таким чином, адаптивність є ширшим поняттям, що включає поняття гнучкості і стійкості. При цьому рівень адаптивності також визначається факторами, що забезпечують гнучкість і стійкість системи.

Обсяг адаптаційних витрат і тип адаптаційних заходів, їх структура, характер їх розподілу у часі (одноразові чи такі, що здійснюються кількома етапами) залежить від природи стресової ситуації. Так, залежно від природи виникнення стресової ситуації укрупнено можуть бути об'єднані у такі групи:

— фінансово-інвестиційні: підвищення кредитних ставок, несприятливі валютні коливання, затримки у фінансуванні інвестиційних проектів, зростання рівня інфляції, погіршення умов доступу до ринків капіталів, погіршення фінансового становища інвесторів та ін.;

— виробничі: аварії, виробничі зупинки, зміни світових потоків енергоресурсів, поява нових технологій видобутку, переробки та транспортування енергоресурсів та ін.;

— ринкові: різкі зміни рівня цін на різні види енергоресурсів, обсягу попиту на енергоресурси, умов міжнародної торгівлі та ін.;

— соціально-політичні: посилення політичної напруженості у відносинах між країнами, посилення вимог до рівня екологічної безпеки енергетичних об'єктів та ін. [1—4].

У разі виникнення фінансово-інвестиційних стресових ситуацій витрати на адаптацію можуть бути пов'язані зі зростанням необхідних капіталовкладень, витратами на реорганізацію, витратами на обслуговування кредитів та ін. для підвищення виробничої ефективності. Несприятливі зміни ринкового середовища, як правило, вимагають пролонгованих витрат на розробку нової ринкової стратегії енергетичних компаній та її подальшу реалізацію. Адаптація енергетичних систем до стресових ситуацій соціально-політичного характеру часто потребує здійснення державних витрат на реалізацію нових великомасштабних енергетичних проєктів, економічно малоефективних, але доцільних з погляду нових умов функціонування.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМКУ

У цілому, як результат проведеного дослідження, у роботі було отримано такі висновки.

1. Визначено роль адаптивності у процесах функціонування енергетичних систем. Показано, що Зовнішнє середовище постійно змінюється, і завдяки адаптивним властивостям система підлаштовується під нові умови. Відбувається зміна внутрішньої структури через появу нових елементів і взаємозв'язків, які змінюють функціональні характеристики системи. У загальному вигляді під адаптивністю системи розуміється властивість, що дозволяє системі функціонувати в умовах стресових ситуацій або іншими словами, що дозволяє системі протистояти стресам.

2. Обґрунтовано застосування рівня адаптивності енергетичних систем. Підкреслено, що рівень адаптивності енергетичної системи є зворотною величиною до її вразливості. В свою чергу, рівень уразливості системи — це ступінь обурення середовища, у якому система перестає повністю чи частково функціонувати. Критичне обурення середовища є такою несприятливою зміною, в якій енергетична система неспроможна адекватно відреагувати на стресову ситуацію, що призводить до нездатності забезпечити затребуваний ринком обсяг поставок енергетичних ресурсів.

3. Виокремлено можливі стресові ситуації для енергетичних систем, котрі можуть потребувати застосування адаптивних механізмів публічного управління: фінансово-інвестиційні, виробничі, ринкові, соціально-політичні. Обґрунтовано, що обсяг адаптаційних витрат і тип адаптаційних заходів, їх структура, характер їх розподілу у часі (одноразові чи такі, що здійснюються кількома етапами) залежить від природи стресової ситуації.

Література:

1. Бевз С. М., Волошин Д. В., Закревський О. І. Забезпечення енергетичної безпеки України: монографія. Київ: НІПМБ, 2003. 264 с.

2. Мороз О. В., Карачина Н. П., Шиян А. А. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2011. 241 с.

3. Стогній Б. С., Кириленко О. В., Денисюк С. П. Енергетична безпека України. Світові та національні виклики. Київ: Українські енциклопедичні знання, 2006. 408 с.

4. Щуров І. В. Управління енергетичною безпекою економічного середовища: парадигмальні характеристики. Innovation and Sustainability. 2022. № 3. С. 193—198.

References:

1. Bevz, S. M., Voloshyn, D. V. and Zakrevskyi, O. I. (2003), Zabezpechennia enerhetychnoi bezpeky Ukrainy: monohrafiia [Ensuring of energy security of Ukraine: monograph], NIPMB, Kyiv, Ukraine.

2. Moroz, O. V., Karachyna, N. P. and Shyian, A. A. (2011), Kontseptsiiia ekonomichnoi bezpeky suchasnoho pidpriemstva: monohrafiia [Concept of economic safety of modern enterprise: monograph], VNTU, Vinnytsia, Ukraine.

3. Stohnii, B. S., Kyrylenko, O. V. and Denysiuks, S. P. (2006), Enerhetychna bezpeka Ukrainy. Svitovi ta natsionalni vyklyky [Energy safety of Ukraine. World and national challenges], Ukrainski entsyklopedychni znannia, Kyiv, Ukraine.

4. Shchurov, I. V. (2022), "Management of energy security of the economic environment: paradigmatic characteristics", Innovation and Sustainability, vol. 3, pp.193—198.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2023 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

Г. І. Кузнецова,
аспірант, Комунальний заклад вищої освіти
"Дніпровська академія неперервної освіти" Дніпропетровської обласної ради
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-2291-1090>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.148

МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ СИСТЕМИ ОСВІТИ

Н. Kuznetsova,
Postgraduate student, Communal Institution of Higher Education
"Dnipro Academy of Continuing Education" of the Dnipropetrovsk Regional Council", Dnipro

POSSIBILITIES AND PROSPECTS OF APPLYING OF PUBLIC ADMINISTRATION MECHANISMS
IN THE COMMUNICATIVE SPACE OF THE EDUCATION SYSTEM

У статті здійснено виокремлення можливостей та перспектив застосування механізмів публічного управління у комунікативному просторі системи освіти. Зокрема, визначено роль публічного управління комунікаціями в суспільстві. Показано, що у практиці функціонування системи освіти, як, втім, та всіх інших сфер суспільного життя, подібне синтезування визначальних аспектів комунікації, які, в свою чергу, є нічим іншим, як умовою входження людини в систему суспільних відносин та показником рівня культури впливу на людину. Продемонстровано специфіку застосування механізмів організації зв'язків з громадськістю в системі освіти. Визначено, що в умовах модернізації та трансформації системи освіти інформаційне забезпечення громадськості про зміни, що відбуваються, або можуть бути у майбутньому, в аналізованій сфері соціальної реальності є необхідною умовою стабілізації комунікативної ситуації, що складається під впливом взаєморозуміння між суб'єктами комунікативної взаємодії. Охарактеризовано соціальний аспект публічного управління комунікаціями в системі освіти. Показано, що соціальний аспект публічного управління комунікаціями передбачає своєчасне виявлення протиріч, що виникають у процесі функціонування освітніх систем. Характер виявлених протиріч як усередині освітніх систем, так і протиріч між організацією та її довіллям визначає орієнтацію управління виявленням показників ефективності управління освітнім закладом як соціальної системою. Разом із тим, створення необхідних передумов, які забезпечують інституційну стійкість даної освітньої системи у конкретних соціокультурних умовах її функціонування, передбачає стійкість і доцільність внутрішньої структури. Підкреслено, що завдяки механізмам публічного управління комунікаціями реалізується та приводиться в активний стан вся сукупність зв'язків, що забезпечує інтеграцію, взаємодію всіх компонентів соціальної системи між собою, а також соціальної системи загалом із навколишніми умовами, зокрема, стосовно системи освіти.

The article highlights the possibilities and prospects of applying of public administration mechanisms in the communicative space of the education system. In particular, the role of public administration of communications in society is defined. It is shown that in the practice of functioning of the education system, as well as in all other spheres of social life, is a similar synthesis of defining aspects of communication, which, in turn, is nothing more than a condition for a person's entry into the system of social relations and an indicator of the level of culture's influence on a person. The specifics of application of the mechanisms of organizing relations with the public in the education system are demonstrated. It is determined that in the conditions of modernization and transformation of the education system, providing information to the public about the changes that are taking place, or may be in the future, in the analyzed sphere of social reality is a necessary condition for the stabilization of the communicative situation, which is formed under the influence of mutual understanding between the subjects of communicative interaction. The social aspect of public administration of communications in the education system is characterized. It is shown that the social aspect of public administration involves the timely detection of contradictions that arise in the process of functioning of educational systems. The nature of the identified contradictions both within educational systems and contradictions between the organization and its environment determines the direction of management by identifying indicators of the effectiveness of management of an educational institution as a social system. At the same time, the creation of the necessary prerequisites that ensure the institutional stability of this educational system in the specific socio-cultural conditions of its functioning that implies the stability and expediency of the internal structure. It is emphasized that thanks to the mechanisms of public administration of communications, the entire set of connections is realized and brought into an active state, which ensures integration of all components of the social system with each other, as well as the social system in general with the surrounding conditions, in particular, concerning education system.

Ключові слова: механізми, публічне управління, система освіти, комунікативний простір, соціальний аспект.

Key words: mechanisms, public administration, education system, communicative space, social aspect.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах різкої трансформації традиційних форм організації та функціонування системи освіти, запровадження інноваційних методів управління навчально-освітніми та виховними процесами роль публічного управління у впорядкуванні та регламентації навчально-освітнього комунікативного простору різко зростає.

Очевидно, що інноваційні процеси та затребуваність у нових інформаційно-комунікативних технологіях не можна розглядати поза контекстом змін, які відбуваються в суспільстві загалом.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Переважна більшість вчених і практиків, серед яких: О. Гомотюк, В. Гошовська, С. Крисюк та ін., робить акцент на тому, що останніми роками змінилися соціально-економічні умови розвитку українського суспільства, які створили передумови для пошуку нових механізмів публічного управління, у тому числі й освітніми процесами та системами. Вирішення цих завдань сьогодні залежить від впровадження у практику нових форм та технологій публічного управління соціокультурними процесами комунікативного простору системи освіти.

МЕТА СТАТТІ

Метою роботи є виокремлення можливостей та перспектив застосування механізмів публічного управління у комунікативному просторі системи освіти.

Для досягнення поставленої мети в роботі пропонується поставити та вирішити такі завдання:

- визначити роль публічного управління комунікаціями в суспільстві;
- продемонструвати специфіку застосування механізмів організації зв'язків з громадськістю в системі освіти;
- охарактеризувати соціальний аспект публічного управління комунікаціями в системі освіти.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Значимість публічного управління комунікаціями у суспільстві викликана низкою причин, серед яких слід виділити насамперед такі:

- різка зміна динаміки сучасних інформаційних процесів, що руйнують традиційні форми зв'язку між людьми, а також посилення невизначеності ділового середовища;
- зростання ролі соціальних факторів у регулюванні комунікативних процесів процесами та під-

тримці поглиблюваних процесів демократизації управління;

— посилення тенденцій формування інтегрованого комунікаційного менеджменту чи комунікаційного менеджменту нового стилю [1; 3].

Очевидно, що говорити про соціокультурні фактори упорядкування комунікативними процесами системи освіти можна лише в контексті загальної теорії публічного управління освітою, яке передбачає діалектичний зв'язок процесного, системного, ситуаційного та поведінкового підходів. Очевидно також, що поведінковий (діяльнісний) підхід враховує можливості поєднання формальних та неформальних структур системи освіти. Остання представлена сукупністю форм, офіційних та неофіційних правил, цінностей, переконань, а також комплексом варіантів комунікативності у мережі різноманітних внутрішніх та зовнішніх зв'язків у групах та між групами з урахуванням індивідуальних потреб та інтересів суб'єктів комунікативного простору системи освіти [2; 4].

Системний підхід, своєю чергою, передбачає, що у центрі уваги публічно-управлінських рішень виявляється процес координації діяльності суб'єктів сфери освіти, тобто інтересів адміністрації, рядових працівників, учнів, студентів, а також їхніх батьків та освітнього закладу в цілому як інституційної форми системи освіти, цілісність та функціональна ефективність якої підтримується механізмами зв'язків з громадськістю, що мають на меті гармонізацію відносин, які формуються як у системі освіти, так і між цією системою та органами публічного управління, громадськістю, різними громадськими організаціями тощо [2; 3].

Використання комунікативних технологій забезпечує включеність до системи освіти широких верств населення, завдяки чому досягаються можливості здійснення різноманітності способів управління культурою впливу на людину. Остання, тобто культура впливу на людину, використовує широкий спектр можливостей освіти та виховання людини для її своєчасного та адекватного входження в систему суспільних зв'язків і відносин, розуміння нею цінностей та базисних установок нового упорядкування світу.

Здійснення цих можливостей досягається завдяки дедалі ширшому процесу використання механізмів зв'язків з громадськістю в системі освіти. При цьому слід звернути увагу на те, що в певному сенсі комунікативний менеджмент ототожнюється із зв'язками з громадськістю, тому що зв'язки з громадськістю — це функція менеджменту, спрямована на упорядкування відносин між організацією та громадськістю з метою досягнення взаєморозуміння та згоди [1; 4].

Зв'язки з громадськістю є засобом стратегічного управління поведінкою зовнішнього та внутрішнього середовища організації, інструментом впливу на неї за допомогою інформаційного та комунікативного впливу. В умовах модернізації та трансформації системи освіти інформаційне забезпечення громадськості про зміни, що відбуваються, або можуть бути у майбутньому, в аналізованій сфері соціальної реальності є необхідною умовою стабілізації комунікативної ситуації, що складається під впливом взаєморозуміння між суб'єктами комунікативної взаємодії: викладач — студент

(учень) — заклад освіти — батьки — громадськість — органи публічного самоврядування. У перспективі фахівці зі зв'язків із громадськістю в системі української освіти, судячи з тенденцій розвитку та входження до різних сфер суспільного життя (промисловість, армія та інші силові відомства, культура), виконуватимуть функції, аналогічні тому, що доводиться їм виконувати в інших країнах [1; 3].

У цьому процесі є дві нерозривно пов'язані між собою сторони — інформаційна та комунікативна. Вочевидь, що в роботі з громадськістю комунікативна сторона неможлива без інформаційного забезпечення і, навпаки, — інформаційна неможлива без комунікативної. Але за певних умов та чи інша сторона є домінуючою, що визначає характер зв'язків із громадськістю.

Комунікативний менеджмент — це форма здійснення зв'язків із громадськістю в організації та управлінні комунікативними процесами, що складаються у сфері ділових повсякденних відносин. У той час як зв'язки з громадськістю, крім цього напряму діяльності, забезпечують інформаційний зв'язок організації та громадськості з метою упорядкування комунікативних процесів [2; 4].

У практиці функціонування системи освіти, як, втім, та всіх інших сфер суспільного життя, подібне синтезування визначальних аспектів комунікації, які, в свою чергу, є нічим іншим, як умовою входження людини в систему суспільних відносин та показником рівня культури впливу на людину. Саме в цьому полягає механізм управління комунікаціями — від вибору та структурування необхідної, приуроченої до місця та часу інформації щодо складання повідомлення до розуміння сенсу комунікації та досягнення зворотного зв'язку (взаєморозуміння). І тільки в цьому випадку можна говорити про комунікацію, що відбулася, про дійсний факт прийняття або відхилення запропонованого сенсу [1-3].

У реальній ситуації культура впливу на людину пов'язана із системоутворюючими факторами комунікативного менеджменту (і зв'язків з громадськістю в повному обсязі їх прояву) — ЗМІ, механізми виховання особистості, формування комунікативного середовища, забезпечення соціального контролю та переконання людини слідувати певній лінії поведінки, вирішення проблеми вибору та ціннісних орієнтацій, розробка мотивації тощо.

Соціальний аспект публічного управління комунікаціями передбачає своєчасне виявлення протиріч, що виникають у процесі функціонування освітніх систем. Характер виявлених протиріч як усередині освітніх систем, так і протиріч між організацією та її довіллям визначає орієнтацію управління виявленням показників ефективності управління освітнім закладом як соціальної системою. Разом із тим, створення необхідних передумов, які забезпечують інституційну стійкість даної освітньої системи у конкретних соціокультурних умовах її функціонування, передбачає стійкість і доцільність внутрішньої структури [3; 4].

Очевидно, що входження діяльності людей до системи загального менеджменту можливе лише за допомогою управління комунікаціями, що забезпечує не тільки рух інформації певними каналами. Завдяки механізмам публічного управління комунікаціями реалі-

зується та приводиться в активний стан вся сукупність зв'язків, що забезпечує інтеграцію, взаємодію всіх компонентів соціальної системи між собою, а також соціальної системи загалом із навколишніми умовами, зокрема, стосовно системи освіти. На підставі комунікації, що безперервно здійснюється, вільного руху інформаційних потоків усередині соціальної системи та її зовнішнього середовища, можливе не тільки збереження її цілісності й якісної специфіки, а й подальше вдосконалення та розвиток освітнього закладу як соціального інституту [2—4].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМКУ

У цілому, як результат проведеного дослідження, у роботі було отримано такі висновки.

1. Визначено роль публічного управління комунікаціями в суспільстві. Підкреслено, що останніми роками змінилися соціально-економічні умови розвитку українського суспільства, які створили передумови для пошуку нових механізмів публічного управління, у тому числі й освітніми процесами та системами. Вирішення цих завдань сьогодні залежить від впровадження у практику нових форм та технологій публічного управління соціокультурними процесами комунікативного простору системи освіти.

2. Продемонстровано специфіку застосування механізмів організації зв'язків з громадськістю в системі освіти. Зв'язки з громадськістю є засобом стратегічного управління поведінкою зовнішнього та внутрішнього середовища організації, інструментом впливу на неї за допомогою інформаційного та комунікативного впливу.

3. Охарактеризовано соціальний аспект публічного управління комунікаціями в системі освіти. Показано, що соціальний аспект публічного управління комунікаціями передбачає своєчасне виявлення протиріч, що виникають у процесі функціонування освітніх систем. Характер виявлених протиріч як усередині освітніх систем, так і протиріч між організацією та її довкіллям визначає орієнтацію управління виявленням показників ефективності управління освітнім закладом як соціальної системою. Разом із тим, створення необхідних передумов, які забезпечують інституційну стійкість даної освітньої системи у конкретних соціокультурних умовах її функціонування, передбачає стійкість і доцільність внутрішньої структури.

Література:

1. Гомотюк О. Комунікації в освіті: історія, теорія, практика. Тернопіль, 2020. 207 с.
2. Гошовська В. А. Комунікації в публічному управлінні: аспекти організаційної культури та ділового спілкування: навчальний посібник. Київ: К.І.С., 2016. 130 с.
3. Драгомирецька Н. М., Кандагура К. С., Букач А. В. Комунікативна діяльність в державному управлінні: навчальний посібник. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2017. 180 с.
4. Крисюк С. В. Державне управління освітою: навч. посіб. для слухачів, асп., докторантів спец. "Державне управління освітою". Київ: НАДУ, 2009. 220 с.

References:

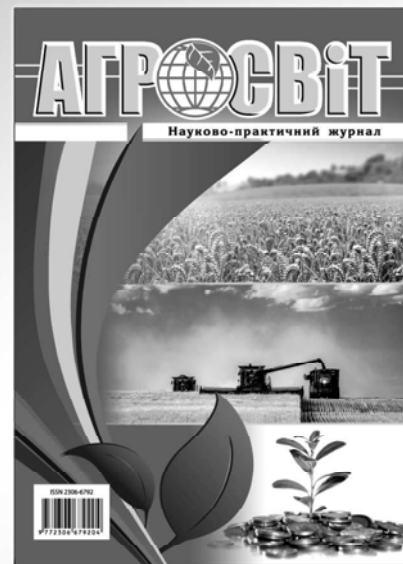
1. Homotiuk, O. (2020), *Komunikatsii v osviti: istoriia, teoriia, praktyka* [Communication in education: history, theory, practice], Ternopil, Ukraine.
2. Hoshovska, V. A. (2016), *Komunikatsii v publichnomu upravlinni: aspekty orhanizatsiinoi kultury ta dilovoho spilkuvannia: navchalnyi posibnyk* [Communications in public administration: aspects of organizational culture and business communication: tutorial], K.I.S., Kyiv, Ukraine.
3. Drahomyretska, N. M., Kandahura, K. S. and Bukach, A. V. (2017), *Komunikatyvna diialnist v derzhavnomu upravlinni: navchalnyi posibnyk* [Communicative activity in public administration: tutorial], ORIDU NADU, Odesa, Ukraine.
4. Krysiuk, S. V. (2009), *Derzhavne upravlinnia osvitoiu: navchalnyi posibnyk dlia slukhachiv, aspirantiv, doktorantiv spetsialnosti "Derzhavne upravlinnia osvitoiu"* [Public administration of education: tutorial for students, graduate students, doctoral students of the specialty "Public administration of education"], NADU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 16.12.2023 р.

АГРОСВІТ

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

Д. Ю. Ткачук,
аспірант кафедри бізнес-управління та адміністрування,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8803-3218>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.152

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

D. Tkachuk,
Postgraduate student of the Department of Business Management
and Administration, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

THEORETICAL ASPECTS OF THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM

У статті досліджений зв'язок суспільного управління, публічної влади та публічного управління, розкрито поняття "управління" як визначального фактору урегулювання суспільних відносин, її структуру та форми здійснення, визначено сутність влади як системно утворювального стрижня побудови суспільних зв'язків та інструменту реалізації волі суспільства, розглянуто її прояви та процес застосування, систематизовано наукові погляди щодо трактування сутності дефініції "публічне управління" вітчизняними та зарубіжними вченими, обґрунтовано місце управлінської діяльності в системі публічного управління шляхом реалізації державно-управлінських повноважень органами влади, спрямованої на досягнення суспільно значущих цілей та забезпечення ефективного функціонування держави. Розкрито зміст принципів публічного управління та їх класифікацію як основоположних стандартів побудови системи управління, здійснення ефективного функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування. Розкрито сутність функцій публічного управління, їх значення як ключових завдань держави, види, сферу та напрямки реалізації їх проявів, а також вплив на досягнення суспільних цілей і забезпечення добробуту громадян.

У статті зроблено висновок про необхідність поглиблення знань та досліджень в сфері публічного управління як невід'ємної наукової та практичної складової сучасності в процесі функціонування держави та розвитку суспільства.

Соціально-економічні зрушення та євроінтеграційні процеси в Україні актуалізують потребу у випрацюванні ефективної моделі управління державою, обумовлюють необхідність у формуванні нових методологічних підходів та управлінських технологій щодо актуальних суспільних питань. Теоретико-методологічне вивчення публічного управління є одним із важливих засобів нових державницьких реформ з метою подальшого удосконалення діяльності органів державної та місцевої влади, ширшого залучення суспільних мас до політичних та соціально-економічних перевтілень, спрямованих на перетворення України від відсталої країни до однієї з провідних держав Європи.

The article examines the relationship between public administration, public power and public administration, reveals the concept of "administration" as a determining factor in the regulation of social relations, its structure and forms of implementation, defines the essence of authority as a system-forming core of building public relations and a tool for realizing the will of society, its manifestations and the process of application are considered, scientific views on the interpretation of the essence of the definition of "public administration" by domestic and foreign scientists are systematized, the place of managerial activity in the system of public administration through the implementation of state-management powers by authorities, aimed at achieving socially significant goals and ensuring effective functioning of the state. The content of the principles of public administration and their classification as fundamental standards for the construction of the management system, the implementation of the effective functioning of state

authorities and local self-government are revealed. The essence of the functions of public administration, their importance as key tasks of the state, the types, scope and directions of their manifestations, as well as the impact on the achievement of social goals and ensuring the well-being of citizens, are revealed.

The article concludes about the need to deepen knowledge and research in the field of public administration as an integral scientific and practical component of modernity in the process of state functioning and social development.

Socio-economic changes and European integration processes in Ukraine actualize the need for a developed and effective model of state management, determine the need for the formation of new methodological approaches and management technologies regarding current social issues. The theoretical and methodological study of public administration is one of the important means of new state reforms with the aim of further improving the activities of state and local authorities, wider involvement of the public masses in political and socio-economic incarnations, aimed at transforming Ukraine from a backward country into one of the leading states in Europe.

Ключові слова: суспільне управління, публічна влада, публічне управління, держава, функції управління, управлінська діяльність.

Key words: public administration, public authority, public management, state, management functions, management activities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

На фоні соціально-економічних викликів та загроз суверенітету України, спричинених російською військовою агресією, питання поглиблення знань в сфері публічного управління і побудови ефективної структури державних органів займає чільне місце. Процес удосконалення публічного управління повинен відповідати сучасним тенденціям та викликам, які проявляються в необхідності розвитку системи публічної влади. На сьогоднішній день публічне управління перебуває на етапі становлення, тому виникає потреба в формуванні ефективної моделі управління, яка передбачає поглиблення зв'язків між органами державної влади та місцевого самоврядування, а також як найповнішого залучення громадських організацій в процесі демократичного врядування з метою реалізації Плану повоєнного відновлення України. Саме тому реформування публічного управління є важливим і масштабним завданням, здійснення якого сприятиме вдосконаленню взаємодії суспільства з управлінськими інституціями.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблему публічного управління у свої працях висвітлювали як вітчизняні, Вороніна Ю.Є., Скидан О.В., Мельник А.Ф., Оболенський О.Ю., Обушна Н.І., Бородін І.Л. та інші, так і зарубіжні науковці, такі як Кіллінг Д., Жукаускас П., Ввайнхардт Й., Андрюкайтен Р. Незважаючи на наявні дослідження, дана тема є нерозкритою і потребує поглибленого вивчення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Визначення сутності поняття "публічне управління", його принципів та функцій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Управління в системі суспільних відносин є визначальним фактором в забезпеченні рівноваги і сталого розвитку кожної держави. Суспільне управління — це процес керівництва, регулювання та організації різних аспектів суспільства з метою досягнення загального добробуту та гармонійного розвитку. Воно включає в себе організаційні структури, законодавство, політику, програми та стратегії, спрямовані на досягнення соціальних, економічних та культурних цілей суспільства. Суспільне управління має на меті забезпечення гармонійного розвитку суспільства, а також вирішення проблем та викликів, що виникають в процесі його функціонування. Воно здійснюється у формі саморегулювання, самоврядування державно організованого суспільства, територіального колективу, міжнародної спільноти [1, с. 9, 49].

Таким чином, в основі суспільного управління є влада, яка проявляється в процесі виконання суспільно значущих завдань.

Влада забезпечує реальну здатність і можливість суб'єкта соціального життя (соціуму) здійснювати свою волю, впливати на діяльність, поведінку людей за допомогою певних конкретних засобів (авторитету, права, насильства тощо) [2, с. 116]. Вплив влади сприяє поставленню та реалізації суспільно значимих цілей, встановлює відповідні зв'язки в суспільстві.

Одним із проявів влади є публічна влада. Згідно термінологічного словника Куйбіди В.С. та Білинської М.М., "публічна влада — це право, здатність і можливість організації суспільного життя, що виступає у формі державної влади та влади місцевого самоврядування, здійснюється на основі принципів субсидіарності та пропорційності з широким залученням громадян за допомогою спеціального ієрархічно і територіально організованого апарату від імені суспільства з легітимним використанням примусу, спрямована на

Таблиця 1. Принципи публічного управління

Функції	Сутність
Демократія	Заснований на відкритості, участі громадян у прийнятті рішень, відповідальності перед громадянами, дозволяє забезпечити взаємовплив між владою та громадянами, а також контроль за діяльністю державних органів
Законність	Забезпечує, щоб усі дії та рішення державних органів базувалися на законі, забезпечуючи легітимність та стабільність, допомагає підтримувати рівність перед законом та захищати права громадян
Ефективність та результативність	Прагнення до досягнення максимальних результатів та оптимального використання ресурсів, сприяє забезпеченню оптимального виконання завдань та досягненню стратегічних цілей.
Відповідальність	Органи влади та управління несуть відповідальність перед громадянами за свої дії та рішення, сприяє забезпеченню прозорості та чесності в діяльності державних структур.
Професіоналізм	Розвиток кваліфікації, компетентності та ефективності співробітників державних органів, що допомагає забезпечити якісну та компетентну діяльність.
Транспарентність	Забезпечення відкритості, доступності та розуміння дій та рішень державних органів для громадян та громадськості, допомагає збільшити довіру та легітимність влади.
Участь громадськості	Залучення громадян до процесів управління, консультації з громадськістю під час прийняття рішень та визначення пріоритетів
Справедливість	Забезпечення рівних можливостей, розподілу ресурсів та доступу до послуг для всіх громадян незалежно від їхньої соціальної позиції, релігії, статі тощо
Інновації та адаптація	Використання новітніх методів та технологій для покращення управлінських практик та адаптації до змін у суспільстві

Джерело: систематизовано автором на основі [4; 5; 10; 11].

вирішення суспільно значущих справ в інтересах суспільства" [3].

Реалізація функцій та повноважень публічної влади відбувається через державний механізм в процесі управління державою. Суб'єктами виступають органи публічної влади, які здійснюють свою діяльність на державному, регіональному та місцевому рівнях і вибудовують систему органів влади [4, с. 140—141].

Процес застосування публічної влади здійснюється через публічне управління шляхом реалізації влади. Вперше дефініція "публічне управління" було згадане Вудро Вільсоном, який ще у 1887 р. в есе "Вивчення адміністрації", прагнув синтезувати бюрократію з принципами й інститутами демократії, поліпшити діяльність уряду з метою зменшення трудомісткості та упорядкування органів влади, намагаючись створити дієву модель бюрократії для демократичного суспільства [4, с. 53; 5, с. 8].

Термін "публічне управління" був використаний вперше у праці англійського державного службовця Д. Кілінга "Management in Government" в 1972 році в якій зазначалося, що "публічне управління — це пошук у найкращий спосіб використання ресурсів задля досягнення пріоритетних цілей державної політики" [6, с. 15].

Першими вітчизняними науковцями, які почали досліджувати і обґрунтовувати сутність публічного управління, були Мельник А.Ф. та Оболенський О. Ю. Вони відзначали, що публічне управління — це діяльність органів державної влади і громадських інституцій, яка зорієнтована на реалізацію суспільних інтересів, впливаючи на функціонування та розвиток громадян на основі програм управління з метою досягнення поставлених завдань [7; 8, с. 229; 9, с. 57]. Науковці розглядають публічне управління як діяльність, спрямовану на реалізацію цінностей суспільства.

В свою чергу, управлінська діяльність являє собою сукупність навиків, знань і умінь, які були випрацювані

суспільством через наукове пізнання і практичний історичний досвід, та є пов'язані з реалізацією повноважень суб'єктів управління по розробленню, прийняттю і впровадженню державно-управлінських рішень, спрямованих на досягнення визначених суспільних цілей [10, с. 53].

На думку Новак-Каляєва Л.М., "публічне управління — це діяльність органів державного управління, органів місцевого самоврядування, представників приватного сектору та інститутів громадянського суспільства в межах визначених законом повноважень і функціональних обов'язків (планування, організації, керівництва, координації та контролю) щодо формування та реалізації управлінських рішень суспільного значення, політики розвитку держави та її адміністративно-територіальних одиниць". Науковець вважає, що публічне управління сприяє підвищенню ефективності управлінських інституцій, забезпечує високий рівень суспільної підтримки і об'єднанню суспільства навколо спільних цілей [3].

Узагальнюючи вищесказане, можна ствердити, що публічне управління — це системний підхід до керівництва суспільством, який охоплює організаційні, адміністративні та управлінські процеси, методи та практики прийняття рішень, що спрямовані на ефективне функціонування державних органів, установ, агентств та інших суспільних інституцій з метою здійснення якісних публічних послуг, досягнення стратегічних цілей, розв'язання соціально-економічних та інших завдань суспільства, забезпечення розвитку і добробуту його громадян. Впливаючи на багато аспектів суспільного життя, розвиток публічного управління передбачає вдосконалення управлінських практик, взаємодію та співпрацю між державними органами та громадянами, використання інноваційних методів та технологій для досягнення поставлених цілей, забезпечення демократії, відкритості та ефективної діяльності держави.

Таблиця 2. Спеціальні функції публічного управління

Функції	Сутність
Політична	забезпечення державного суверенітету і економічної самостійності України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України; вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина
Міжнародної співпраці та інтеграції	забезпечення реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору
Соціально-економічна	розроблення і здійснення загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України
Оборонна	здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю
Зовнішньоекономічна	організація і забезпечення здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи
Адміністративна	спрямування і координація роботи міністерств, інших органів виконавчої влади

Джерело: створено автором на основі [14].

Системно утворювальним елементом публічного управління є його принципи, які визначають основи та стандарти, на яких будується організація та функціонування державного апарату, діяльність органів влади та адміністрації, а також взаємодія між державою та громадянами, визначають рамки ефективного, демократичного та відповідального управління, забезпечуючи довіру, стабільність та розвиток суспільства. (Табл. 1).

Публічно-владні повноваження виступають ключовою істотною ознакою публічного управління. Вони реалізуються за допомогою органів державної влади, місцевого самоврядування через функції публічного управління [4, с. 255].

Зважаючи, що державне управління входить в сферу публічного управління, то його функції будуть основоположними в основі публічного управління.

Функції публічного управління складаються із ключових завдань, що є взаємопов'язаними і взаємозалежними, тісно інтегрованими в управлінський процес, які виконує державний апарат та адміністрація для забезпечення ефективної діяльності держави та досягнення стратегічних суспільних цілей [11, с. 36—37; 12, с. 24].

Найтиповіший поділ функцій публічного управління є на загальні, спеціальні та допоміжні. Загальні функції є основоположними і спрямовані на забезпечення ефективного функціонування системи публічного управління та включають в себе:

1. Планування передбачає розробку стратегічних планів, програм та проектів для досягнення конкретних суспільних цілей, визначення завдань, ресурсів та планів дій для їх виконання;

2. Функція координація передбачає забезпечення співпраці та взаємодії між різними органами та рівнями управління, а також між різними секторами суспільства;

3. Функція організації визначає і встановлює порядок та взаємодію учасників політичних відносин і дій, розподіляє їх повноваження;

4. Регулювання проявляється через розробку та впровадження нормативно-правових актів для забезпечення порядку, безпеки та розвитку суспільства.

5. Контроль встановлює як забезпечуються прийняті управлінські рішення, який разом з іншими функціями управління дозволяє зрозуміти результати виконаної роботи, своєчасно попередити і усунути недоліки.

6. Функція обліку передбачає збирання, оброблення, аналіз та зберігання інформації про стан та динаміку розвитку управлінської системи, стан матеріальних можливостей учасників публічного управління, прийняті управлінські рішення і результати їх виконання [1, с. 148—149; 11, с. 25; 13, с. 58—59].

Спеціальні функції визначають особливості та умови управління в сфері економіки, соціальної, політичній та інших сферах. (Табл. 2).

Допоміжні функції забезпечують реалізацію двох перших функцій публічного управління, взаємодіють між собою і впливають на ефективність управлінської діяльності. Допоміжні функції включають в себе:

1. Кадрову функцію, яка передбачає розвиток кадрового потенціалу, набір, підбір, підвищення кваліфікації, мотивація співробітників;

2. Функцію зв'язків з громадськістю, яка проявляється через забезпечення відкритості, інформування громадян про дії держави, взаємодію з громадськими організаціями та громадянами;

3. Функцію розвитку інновацій через впровадження нових підходів, технологій для покращення ефективності діяльності та досягнення суспільних цілей;

4. Функцію діловодства, яка передбачає забезпечення документування управлінської інформації та організації роботи зі службовими документами [12, с. 26; 15].

Таким чином, реалізація вище перелічених функцій є важливою складовою для ефективного функціонування державного апарату, поставлення та виконання суспільних цілей з метою забезпечення добробуту громадян та іміджу держави на світовому рівні.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Публічне управління є невід'ємною складовою будь-якої держави сучасності. Публічна влада, діяльність державних органів та суспільних організацій, ґрунтуючись на ефективних принципах, створюють досконалу структуру функціонування держави, де ціллю виступає добробут і благополуччя кожного громадянина. Реалізація функцій публічного управління забезпечує мож-

ливність кожного суб'єкта суспільних відносин бути долученим до управлінських процесів як на державному так і на місцевому рівні, сприяючи визначенню потреб і вирішенню нагальних проблем певної території. Узагальнюючи, можна стверджувати, що публічне управління — це нова система функціонування держави, яка може привести її до соціально-економічного підйому і процвітання.

Література:

1. Публічне управління та адміністрування : навч. посіб. / О. В. Скидан та ін. / за заг. ред. О. В. Скидана. Житомир : ЖНАЕУ, 2017. 705 с.
2. Політологічний словник : навч. посіб. / за ред.: М.Ф. Головатого, О.В. Антонока. Київ : МАУП, 2005. 792 с.
3. Публічне управління : термінол. слов. / за заг. ред.: В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє; уклад.: В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін. Київ : НАДУ, 2018. 224 с.
4. Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід : монографія / за заг. ред.: С. Чернова, В. Воронкової, В. Банаха, О. Сосніна, П. Жукаускаса, Й. Ввайнхардт, Р. Андрюкайтене. Запоріжжя : ЗДІА, 2016. 606 с.
5. Методологія публічного управління : навч. посіб. / уклад. І. В. Шпекторенко. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2018. 113 с.
6. Keeling D. Management in Government. London : Allen & Unwin, 1972. 210 p.
7. Мельник А.Ф., Оболенський О. Ю, Васіна А. Ю. Державне управління : підручник / за ред. А. Ф. Мельник. Київ : Знання, 2009. 582 с.
8. Мельник А.Ф. Модернізація суспільного сектору економіки в умовах глобальних змін : монографія / за ред. А. Ф. Мельник. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2009. 528 с.
9. Обушна Н. І. Публічне управління як нова модель організації державного управління в Україні: теоретичний аспект. Ефективність державного управління. 2015. Вип. 44 (1). С. 53—63.
10. Вороніна Ю. Є. Теорія та практика публічного управління та адміністрування : навч. посіб. Мелітополь : Колор Принт, 2020. 204 с.
11. Білокур Є.І. Функції державного управління: поняття, особливості, правове регулювання : дис. Білокура Є.І. канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2015. 194 с.
12. Бородін І.Л. Функції публічного управління. Юридичний вісник. 2014. Вип. 3 (32). С. 24—29.
13. Мельниченко Б.Б. Функції публічного управління: поняття та види. Право і суспільство. 2019. Вип. 5 (2). С. 55—61.
14. Конституція України. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.08.2023).
15. Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях : наказ Міністерства юстиції України від 18.06.2015 р. № 1000/5. Дата онов-

лення: 03.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15> (дата звернення: 17.08.2023).

References:

1. Skydan, O.V. Yakobchuk, V.P. Datsij, N.V. and Khodakivskij, Ye.I. (2017), Publichne upravlinnia ta administruvannia [Public management and administration], ZhNAEU, Zhytomyr, Ukraine.
2. Holovatyj, M.F. and Antoniuk, O.V. (2005), Politlohichnyj slovnyk [Political dictionary], MAUP, Kyiv, Ukraine.
3. Kujbida, V.S. Bilynska, M.M. and Petroie, O.M. (Eds.). (2018), Publichne upravlinnia [Public management], NADU, Kyiv, Ukraine.
4. Chernov, S.K. Voronkova, V.H. Banakh, V.M. Sosnin, O.V. Zhukauskas, P. Vvajnhardt, J. and Andriukajten, R. (Eds.). (2016), Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh informatsijnoho suspilstva [Public management and administration in the conditions of the information society], ZDIA, Zaporizhzhia, Ukraine.
5. Shpektorenko, I.V. (Eds.). (2018), Metodolohiia publichnoho upravlinnia [Methodology of public administration], DRIDU NADU. Dnipro, Ukraine.
6. Keeling, D. (1972), Management in Government, Allen & Unwin, London, UK.
7. Mel'nyk A.F., Obolens'kyj O. Yu and Vasina A. Yu. (2009), Derzhavne upravlinnia [Public administration], Znannia, Kyiv, Ukraine.
8. Melnyk, A.F. (2009), Modernizatsiia suspilnoho sektoru ekonomiky v umovakh hlobalnykh zmin [Modernization of the public sector of the economy in the conditions of global changes], Ekonomichna dumka TNEU, Ternopil, Ukraine.
9. Obushna. N.I. (2015), "Public administration as a new model of public administration organization in Ukraine: theoretical aspect", Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia, vol. 44, no. 1, pp. 53—63.
10. Voronina, Yu.Ye. (2020), Teoriia ta praktyka publichnoho upravlinnia ta administruvannia [Theory and practice of public management and administration], Kolor Prynt, Melitopol, Ukraine.
11. Bilokur, Ye.I. (2015), "Functions of state administration: concepts, features, legal regulation", Abstract of Ph.D. dissertation, administrative law and process, financial law, information law, National University "Odesa Law Academy", Odesa, Ukraine.
12. Borodin, I.L (2014), "Functions of public administration", Yurydychnyj visnyk, vol. 3, no. 32, pp. 24—29
13. Melnychenko, B.B. (2019), "Functions of public administration: concepts and types", Pravo and suspilstvo, vol. 5, no. 2, pp. 55—61.
14. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 17 August 2023).
15. Ministry of Justice of Ukraine (2015), Order "On the approval of the Rules for the organization of record keeping and archival storage of documents in state bodies, local self-government bodies, enterprises, institutions and organizations" available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15> (Accessed 17 August 2023).
Стаття надійшла до редакції 21.12.2023 р.